

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (YAKINÇAĞ TARİHİ) ANABİLİM DALI

MERKEZİYETÇİ İDARİ DÜZENLEMELER BAĞLAMINDA
BEDİRHAN BEY OLAYI

Doktora Tezi

Fatih GENCER

Ankara-2010

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (YAKINÇAĞ TARİHİ) ANABİLİM DALI

MERKEZÎYETÇİ İDARİ DÜZENLEMELER BAĞLAMINDA
BEDİRHAN BEY OLAYI

Doktora Tezi

Fatih GENCER

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Musa ÇADIRCI

Ankara-2010

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (YAKINÇAĞ TARİHİ) ANABİLİM DALI

MERKEZİYETÇİ İDARİ DÜZENLEMELER BAĞLAMINDA
BEDİRHAN BEY OLAYI

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Musa ÇADIRCI

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Musa ÇADIRCI

Prof. Dr. Hamiyet Sezer FEYZİOĞLU

Prof. Dr. Mehmet SEYİTDANLIOĞLU

Doç. Dr. Bekir KOÇ

Yrd. Doç. Dr. Selda Kaya KILIÇ

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.

Fatih GENCER

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
KISALTMALAR.....	IV
ÖNSÖZ.....	VII
KONU VE KAYNAKLAR.....	IX
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM.....	9
TANZİMAT ÖNCESİ OSMANLI DEVLETİ’NİN	
DOĞUDA MERKEZİLEŞME ÇABALARI.....	9
1.1. 19. Yüzyılın Başlarında Bölgenin Genel Durumu.....	9
1.2. Tanzimat Öncesi Doğuda Merkezî Otoriteyi Kurma Çabaları.....	19
1.2.1. Sivas Valisi Reşit Paşa Dönemi (1833-1836).....	19
1.2.2. Diyarbakır ve Çevresinin Kontrol Altına Alınması.....	22
1.2.3. Dersim’in Kontrol Altına Alınma Çabası.....	26
1.2.4. Mardin ve Çevresinin Kontrol Altına Alınması.....	28
1.2.5. Cizre’nin Ele Geçirilmesi ve Revanduzlu Mehmet Paşa’nın Yakalanması	30
1.2.6. Reşit Paşa’nın Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi.....	39
1.3 Sivas Valisi Hafız Paşa Dönemi (1836-1839).....	47
1.3.1 Sincar Bölgesinin Kontrol Altına Alınması.....	49
1.3.2 Telafer ve Cizre Bölgesinin Kontrol Altına Alınması.....	53
1.3.3 Han Mahmut’un İsyanı.....	57
1.3.4 Nizip Felaketi.....	61

1.3.5 Hafız Paşa'nın Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi.....	64
2. BÖLÜM.....	69
BEDİRHAN BEY'İN GÜÇLENMESİ VE TANZİMAT'A	
KARŞI DİRENMESİ.....	69
2.1. Nizip Bozgunundan Sonra Bedirhan Bey'in Güç Kazanması.....	69
2.2. Cizre'nin Musul'a Bağlanması ve	
Bedirhan Bey'in Musul Valisi ile İhtilafı.....	71
2.3. Bedirhan Bey'in Nesturilere Saldırması.....	90
2.4. Diyarbakır ve Erzurum Eyaletlerinin	
Tanzimat'a Dahil Edilmesi.....	108
2.5. Tanzimat'a Karşı Van İsyanı.....	114
2.6. Bedirhan Bey'in Nesturilere İkinci Kez Saldırması.....	137
3. BÖLÜM.....	146
OSMANLI KUVVETLERİNİN CİZRE'YE YÜRÜMESİ VE BEDİRHAN	
BEY'İN YAKALANMASI.....	146
3.1. Bedirhan Bey Üzerine Yapılacak Harekâtın Planlanması.....	146
3.2. Bedirhan Bey'in Savaşa Hazırlanması.....	158
3.3. Bedirhan Bey Harekâtı Başlarken	
Van İsyanının Genel Görünümü.....	161
3.4. Bedirhan Bey'in Yandaşlarını Ayırma Çabaları.....	168
3.4.1. Mir Seyfettin'in Oğlu İzzettin Şir Bey'in Orduya Sığınması.....	175
3.4.2. Han Abdal'ın Hükümet Kuvvetlerine İtaat Etmesi.....	179
3.5. Ordunun Cizre Üzerine Harekete Geçmesi ve	
Bedirhan Bey'in Yakalanması.....	182

3.6. Han Mahmut'un Teslim Olması.....	195
3.7. Bedirhan Bey'in Sürgün Edilmesi ve Sonraki Yaşamı.....	201
4.BÖLÜM	211
BÖLGEDE TANZİMAT'IN UYGULANMASI VE	
KÜRDİSTAN EYALETİ'NİN KURULMASI.....	211
4.1. Tanzimat'ın Van'da Uygulanması.....	211
4.2. Cizre'de Yapılan Düzenlemeler.....	214
4.3. Kürdistan Eyaleti'nin Kurulması.....	216
4.4. Hakkâri'deki Düzenlemeler ve	
Son Kürt Beylerinin Bölgeden Uzaklaştırılmaları.....	224
4.5. Kürdistan Eyalet Merkezinin Belirlenmesi ve	
Meclis-i Kebir'in Kurulması.....	240
4.6. Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Düzenlenmesi.....	243
4.7. Göçebe Aşiretlerin İskânı.....	246
SONUÇ.....	260
KAYNAKÇA.....	264
EKLER.....	278
ÖZET.....	287
ABSTRACT.....	288

KISALTMALAR

A.M.	Sadaret Mütferrik Evrakı
A.AMD	Sadaret Âmedi Kalemi Evrakı
A.DVN	Sadaret Divan Kalemi Evrakı
A.DVN.MHM	Sadaret Divân-ı Hümayûn Mühimme Kalemi Evrakı
a.g.b.	Adı geçen bildiri
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
A.MKT	Sadaret Mektubî Kalemi Evrakı
A.MKT.DV	Sadaret Mektubî Kalemi Devaî Evrakı
A.MKT.MHM	Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı
A.MKT.MVL	Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı
A.MKT.NZD	Sadaret Mektûbî Kalemi Nezaret ve Devâir Evrakı
A.MKT.UM	Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayet Evrakı
AYN.d.	Ayniyat Defteri
A.TŞF.	Sadaret Teşrifat Kalemi Evrakı
B.	Recep
BEO.	Babıali Evrak Odası
bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cemaziyyel Ahir
Ca.	Cemaziyyel Evvel
C.AS.	Cevdet Askeriye

C.DH	Cevdet Dahiliye
C.ML	Cevdet Maliye
C.NF	Cevdet Nâfia
C.ZB.	Cevdet Zaptiye
FO.	Foreign Office
H.	Hicri
HAT	Hatt-ı Hümayun Evrakı
HR.TO	Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı
İ.DH	İrade-i Dahiliye
İ.DUİT	Dosya Usulü İrade
İ.ML	İrade Maliye
İ.MMS	İrade-i Meclis-i Mahsus
İ.MSM	İrade-i Mesâil-i Mühimme
İ.MVL	İrade-i Meclis-i Vala
L.	Şevval
M.	Muharrem
ML.MSF.d	Maliye Nezareti Masraf Defteri
ML.VRD.d	Maliye Nezareti Varidat Defteri
MAD.d.	Maliyeden Müdevver Defter
MVL	Meclis-i Vâlâ Riyâseti Evrakı
N.	Ramazan
NA.	National Archive
Nr.	Numara
R.	Rebiül Ahir

Ra.	Rebiül Evvel
s.	Sayfa
S.	Safer
Ş.	Şaban
TTK	Türk Tarih Kurumu
OTAM	
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
Z.	Zilhicce
Za.	Zilkade

ÖNSÖZ

Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyıla oldukça zayıflamış olarak girmişti. Devlet ekonomik ve askerî yönden çökmüş, bu nedenle Rus ordularının başkente dayanmalarına bile engel olamamıştı. Bu süreçte imparatorluğun dört bir tarafında merkezden bağımsız hareket eden unsurlar ortaya çıkmıştı. Bunlardan birisi olan Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın tehdidi karşısında Padişah, başkentini korumak için amansız düşmanı olan Ruslardan yardım istemek zorunda kalmıştı.

Sultan II. Mahmut bu gidişata bir son vermek istemişti. Bu amaçla devleti baştan başa her alanda modernleştirmeyi planlamıştı. Modernleşmenin bir boyutu da merkezileşme idi. Bu sayede tüm topraklarını merkezden atadığı memurlar vasıtasıyla yönetip, eyalet gelirlerinin tamamının merkezi hazineye akmasını sağlayacaktı. Böylece güçlü bir devletin temellerini atacak olan reformlar finanse edilecekti. Osmanlı yönetimi bu politika nedeniyle 19. yüzyılın ilk yarısını merkezi dinlemeyen güruh ile mücadele ederek geçirmişti. Bunlardan biri de Cizre ve Bohtan Mutesellimi Bedirhan Bey'di.

Bedirhan Bey, İstanbul'dan bağımsız hareket eden diğer ayan, vali, bey gibi unsurların doğuda ki bir örneğiydi. Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile karşılaştırıldığı zaman belki de o kadar da önemsenmeyecek biriydi. Ancak Nesturilere iki kez saldırması onu uluslar arası bir sorun haline getirmişti.

Onu farklı kılan başka bir özelliği ise etnik kimliğiydi. Her ne kadar o kendisini Halit Bin Velid'in soyundan geldiğini söylese de daha sonra ortaya çıkacak olan Kürt milliyetçiliğine ilham kaynağı olmuştu.

Bedirhan Bey olayını ele almamızın sebebi ne etnik kimliği ne de Batılı devletlerin Nesturiler hakkında göstermiş olduğu hassasiyettir. Ayrıca bu çalışmanın

gayesi biyografi de değil, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğudaki merkezileşme çabalarını Bedirhan Bey özelinde incelemektir. Bu nedenle çalışmamızın birinci bölümünde devletin bölgedeki merkezileşme çabaları bir bütün olarak ele alınmış, ikinci bölümden itibaren Bedirhan Bey üzerine yoğunlaşmıştır. İsyân sonrasında Kürdistan Eyaleti'nin kurulmasıyla merkezî yönetimin bölgedeki aşiretlere ve beylere nasıl bir tutum takındığı ilerleyen bölümlerde incelenmiştir.

Bu çalışma konusu öneren ve yapıcı eleştirileriyle tezin şekillenmesinde önemli katkıları bulunan kıymetli hocam Prof. Dr. Musa ÇADIRCI'ya teşekkür ederim. Ayrıca katkılarından dolayı Doç. Dr. Bekir KOÇ'a, Öğr. Gör. Murat HULKİENDER'e, Arş. Gör. Dr. Musa KILIÇ'a minnettarlığımı ifade etmek isterim.

Fatih GENCER

Ankara, 2010.

KONU VE KAYNAKLAR

Bedirhan Bey'in isyanı ve yaşamına çok sayıda eserde değinilmiştir. Nazmi Sevgen isyan ile ilgili bir kısım belgeleri yayınlamıştır. Ayrıca doğrudan Bedirhan Beyi konu alan *,Old Habits Die Hard A Reaction To The Application Of Tanzimat: Bedirhan Bey's Revolt* ve *Bedirhan Bey Vak'ası (1842-1848)* adlı iki yüksek lisans teziyle *Cizre ve Bohtan Emiri Bedirhan Bey (1802-1869)* adlı bir doktora tezi bulunmaktadır. Ancak bunlar genellikle isyana yoğunlaşmışlar, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki merkezileşme çabalarına pek değinmemişlerdir. Ayrıca isyanın sebebini Tanzimat'a bağlamışlarsa da Tanzimat'ın bölgeye neler getirip neler götürdüğü üzerinde durmamışlardır. Bu nedenle Bedirhan Bey'in neden isyan ettiğini de tam olarak ortaya koyamamışlardır. Tanzimat'a karşı başta Bedirhan Bey olmak üzere, bölgedeki bütün yerel unsuların ortak isyanı olan Van isyanına, birkaç cümle bile olsa değinmemişlerdir. Ayrıca Bedirhan Bey'in yakalanması sonrasında bölgede yapılan düzenlemeleri de ortaya koymamışlardır.

Bedirhan Bey meselesini bir ideoliye hizmet için ele alan eserler de bulunmaktadır. Ancak bunların değerlendirmeleri oldukça abartılı ve taraflıdır. Bu eserleri okurken Bedirhan Bey'in doğudaki herhangi bir beyden çok, büyük bir devletin yöneticisi olduğu izlenimi oluşmaktadır. Bunlar sürekli birbirine atıfta bulunduklarından aslında birkaç eserin özeti olan onlarca çalışma ortaya çıkmıştır.

Bedirhan Bey yabancı tarihçilerin de ilgi alanına girmiştir. Bunlardan en bilineni Martin Van Bruinessen'in *Ağa, Şeyh, Devlet* adlı eseridir. Ancak benzer eksiklikler bu gibi çalışmalarda da mevcuttur. Buna rağmen çok sayıda tarihçi bunların tezlerini sorgulamadan doğru olarak kabul etmiştir.

Bölgedeki misyonerlerin tanıklıkları, yaşanan olaylar ile ilgili vermiş oldukları bilgiler her ne kadar birinci el kaynaklar arasında gösterilebilirse de bunlar da önyargılı ve bazıları ise oldukça abartılıdır. Bu nedenle bu yazışmaları değerlendirilirken misyonerlerin çok farklı bir toplumdan bölgeye gelmiş oldukları, bir dini harekete hizmet ettikleri göz ardı edilmemelidir.

Bizim çalışmamızın temelini oluşturan kaynaklar üç ana başlık altında toplanabilir. Bunlar:

1-Osmanlı Arşiv Vesikaları: Osmanlı belgeleri bölgede yaşanan olaylar ile ilgili doğrudan bilgiler vermesi bakımından oldukça önemlidir. Tanzimat öncesi dönem ile ilgili Hatt-ı Hümayun tasnifinde binlerce belge bulunduğundan çalışmamızın birinci bölümünün temelini bu tasniften elde edilen belgeler oluşturmıştır.

Bedirhan Bey'in isyanı, üzerine düzenlenen askeri harekât, yakalanması ve sonrasında Tanzimat'ın uygulanması ile ilgili belgeler İradeler tasnifinden elde edilmiştir. İradeler genellikle çok sayıda ekten oluştuğundan, bunlarda bölge ile ilgili ayrıntılı bilgi bulmak mümkündür. Ayrıca Bedirhan Bey'e ait çok sayıda yazı da söz konusu tasnif içerisinde yer almaktadır.

Cevdet tasnifinden elde edilen belgeler Giriş'ten son bölüme kadar tezimizin muhtelif bölümlerinde kullanılmıştır. Bu tasnifte rastladığımız belgeler genellikle bölgedeki idari yapılanma ile ilgili bilgileri içermektedir.

19. yüzyıl taşra çalışmaları için ayniyat defterleri mutlaka bakılması gereken kaynaklar arasındadır. Bedirhan Bey olayı ile ilgili içinde birkaç belge olan ayniyat defterleri olduğu gibi sadece isyan ile ilgili yazışmaları konu edinen bir ayniyat defteri de bulunmaktadır.

Bunların dışında sadaret evrakı içerisinde çalışmamızla ilgili çok sayıda belge bulunmaktadır. Bunların önemli bir kısmı İradelerin lefleriyle aynıdır. Ancak İradelerde yer almayan bazı bilgileri de içerisinde barındırmaktadır.

Bunların dışında Hariciye Evrakı, Maliyeden Müdevver defterleri, Maliye Nezaretinin defterlerinden de çalışmamızda faydalanılmıştır.

2- İngiliz Arşivi: 1840'lı yıllarda İngiltere'nin Erzurum konsolosu olan James Brant'ın yazışmaları Bedirhan Bey, Tanzimat'ın uygulanması, bölgedeki ticari ve ekonomik faaliyetler, misyonerlerin durumu, Van isyanı, bölgedeki diğer beyler ve gelişmeler ile ilgili oldukça önemli bilgileri ihtiva etmektedir. Hatta Osmanlı arşiv vesikalarında rastlamadığımız bölgedeki valiler ile ilgili bazı dedikodulara bile Brant raporlarında yer vermiştir.

3- Arşiv vesikalarını destekleyen Takvim-i Vekayi, Ahmet Lütfi Efendi Tarihi, Muharrerat-ı Nadire, Bir Türk Diplomatının Evrâk-ı Siyasiyesi, Şerefnâme, Evliya Çelebi Seyahatnamesi ve yabancı seyyahların eserlerden de faydalanılmıştır.

Bunların dışında gerek yukarıda ismini verdiğimiz gerek, metin içersinde referans gösterdiğimiz çalışmaların künyeleri, tezimiz içerisinde yeri geldikçe ilgili dipnotlarda ve kaynakça kısmında gösterilmiştir.

GİRİŞ

1.Osmanlı İmparatorluğu’nun Doğu’daki İdari Teşkilatı

Osmanlı İmparatorluğu’nun Fırat’ın doğusundaki toprakları fethi, Yavuz Sultan Selim’in 1514 yılında Safeviler’e karşı elde ettiği Çaldıran Zaferi ile başlamış, Kanuni’nin seferleriyle tamamlanmıştı. Bitlis ve çevresinde nüfuzlu bir şeyh olan Hüsametdin oğlu İdris-i Bitlisî, Safeviler’in varlığından rahatsızlık duyan Kürt beyleri ile görüşüp bunlardan yirmi beşini Sultan Selim’e bağlılıklarını bildirmeye ikna ederek fetih sürecine büyük ölçüde yardımcı olmuştu¹.

Osmanlılar fethettikleri bölgelerin özelliklerine göre mutlak bir merkeziyetçilik fikriyle hareket etmemişler, pragmatik davranarak ihtiyaca göre farklı özelliklere sahip çeşitli idare şekilleri oluşturmuşlardı². Bu anlayışın sonucu olarak doğuda fethedilen topraklarda, Ekrad Sancağı ve hükümet diye adlandırılan bir tür ırsî sancak beylikleri oluşturulmuştu³. Böylece İran sınırına yakın kısımlarındaki yerel hanedanların varlıkları sürdürmelerine imkân tanınmıştı. Büyük ölçüde yerel hanedanların nüfuzuna dayanan bu idari düzenleme de yine Sultan Selim’in talimatları doğrultusunda hareket eden İdris-i Bitlisî’nin öncülüğünde gerçekleştirilmişti⁴.

Hükümet ve Ekrad sancaklarının varlığına müsaade edilmesinin başlıca nedeni bölgedeki Kürt beylerinin nüfuzundan faydalanarak bölgeyi merkezî otoriteye

¹ Minorskiy, “Kürtler”, *İslam Ansiklopedisi*, 6. Cilt , MEB., İstanbul 1955, s.1101; Gökner, Gögebakan, “Doğu Anadolu’nun Osmanlı Hâkimiyetine Girişi” *Türkler*, 9. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.464.

² Şerafettin Turan, “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İdari Taksimati”, *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*, Erzurum 1963, s.201; Mehmet Öz, XVI. Yüzyılda Bitlis Sancağı: Yönetim, Nüfus ve Vergilendirme”, *IXth International Congress Of Economic And Social History Of Turkey*, T.T.K., Dubrovnik 2002, s. 31.

³ Orhan Kılıç, “Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler”, *OTAM*, Sayı 10, Ankara 1999, s.119; Mehmet Ali Ünal, “Osmanlı Devleti’nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı” *Osmanlı*, 6.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.117.

⁴ Bayram Kodaman, *Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu’nun İdari Durumu*, Anadolu Basın Birliği Yayınları, Ankara 1986, s.13.

tabi kılmaktı⁵. Öte yandan imparatorluk ordusunun seferber edilmesinin maliyetinin yüksek olduğu ve uzun zaman aldığı bir çağda bu idare biçimi hem etkili hem de ekonomik idi⁶. Osmanlı yönetimi oluşturulan bu düzen sayesinde daha bölgenin fethi sırasında beylerin desteğini alarak onların gücünden yararlanmayı başarmıştı⁷.

Ekrad sancaklarında tahrir yapıldığından içlerinde tımar ve zeamet erbabı bulunurdu. Ancak beyin ölümü veya azledilmesi durumunda sancak aile dışında bir başkasına verilmezdi. Kanunnamelerde ifade edildiği üzere “azl ü nasb kabul etmezlerdi”. Ancak bağlı oldukları beylerbeyi ile seferlere katılmak zorunda olduklarından, görevlerini yerine getirmezlerse azledilirler ve sancak oğullarından veya akrabalarından uygun görülen birine verilirdi⁸. Değişiklik teklifi beylerbeyinin arzı üzerine Divan-ı Hümayun’da görüşülür, uygun görüldüğü takdirde teklif edilen şahıs sancağa yönetici olarak atanırdı⁹.

Hükümet sancakları beylerine mülkiyet yolu ile verilmiş olduklarından tahrir tabi değillerdi. Bu yüzden içlerinde tımar ve zeameti barındırmazlardı. Bunlar “mefrûz’ül-kalem ve maktû’ül-kadem” (sayım yapılmayan ve Osmanlı yöneticilerinin müdahale etmediği) olduklarından sancağın gelirlerinin tamamı yöneticilerine aitti¹⁰. Bunlara verilen önemden olsa gerek kendilerine padişah emri yazıldığı zaman “cenab” elkabı kullanılırdı¹¹. Azil ve atama işleri de tıpkı Ekrad

⁵ Orhan Kılıç, a.g.m., s.122.

⁶ David McDowall, “Kürt Sorunu: Tarihsel Bir Bakış”, *Kürtler*, Ed. Philip G. Kreyenbroek-Stefan Sperl, (Çev. Yavuz Alagon), Cep Kitapları, İstanbul 1992, s. 18.

⁷ Nazmi Sevgen, “Kürtler IV”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 8, Mayıs 1968, s. 48.

⁸ Ayn-ı Ali Efendi, *Kavânîn-i Âl-i Osman der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divan*, (Haz. M. Tayyib Gökbiçgin), Enderun Yayınları, İstanbul 1979, s.29-30.

⁹ Bayram Kodaman, a.g.e, s.19-20.

¹⁰ Ayn-ı Ali Efendi, a.g.e., s.30; Mehmet Öz, a.g.b., s.36.

¹¹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 4. Cilt, Dersaadet İkdâm Matbaası, 1314, s.27

sancaklarında olduğu gibi beylerbeyinin arzı ile Divan-ı Hümayun tarafından yapıldı¹². Sefer zamanında bunlar da beylerbeyinin emrine girmek zorundaydılar¹³.

Hem Ekrad sancağı hem de hükümetler ocaklık yoluyla tasarruf edilirdi¹⁴. Gelibolulu Mustafa Ali'nin ifadesiyle, ocaklık hizmet karşılığı verilen yerlerin babadan oğla miras kalmasıydı. Bunlardan biri büyük bir suç işleyip idam cezasına çarptırılrsa dahi sahip olduğu hakların tamamı oğluna miras kalırdı¹⁵.

Elimizde bulunan 19. yüzyıla ait bir belgede Kanuni döneminde hükümet statüsünün hangi şartlarda verildiğine dair kayıtlar bulunmaktadır. Buna göre Irak seferi zamanda bölgenin beyleri gelip Osmanlı sultanına itaatlerini bildirdiklerinde Palu Hâkimi Cemşit Bey, Palu'nun tüm köy ve mezralarıyla birlikte kendisine ve nesline ihsan edilmesini istemişti. Bu isteği üzerine Palu Sancağı kendisinden sonra oğullarına intikal etmek kaydıyla Cemşit Bey'e bırakılmış; devlete sadık olmak, bölgedeki diğer beyler ile beraber Diyarbakır valisinin tüm emirlerine itaat etmek, memleketin düzeni ve ahalinin refahına dikkat etmek, şer'i şerife ve kanunlara aykırı hareket etmemek şartlarıyla eline mülkname-i hümayun verilmişti¹⁶.

Kanuni döneminde Diyarbakır Eyaleti'nde Cizre, Eğil, Genç, Palu, Hazro olmak üzere beş hükümet, sekiz de yurtluk-ocaklık sancağı bulunmaktaydı¹⁷. Ancak

¹² Nejat Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı(Tanzimat'a Kadar)", *Osmanlı*, 6.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.85.

¹³ Bayram Kodaman, *a.g.e.*, s.20-21; Mehmet Öz, *a.g.b.*, s. 37.

¹⁴ Orhan Kılıç, *a.g.m.*, s.123.

¹⁵ Nejat Göyünç, "Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında", Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul, 1991.s. 271.

¹⁶ BOA, İ.MVL 237/8388-2, 1 Ş. 1257 (18 Eylül 1841). Bölgede Osmanlı Hâkimiyeti'ni kabul eden bütün beylere aynı ayrıcalıklar verilmişti. Kanuni Kürdistan Beylerine bahsettiği imtiyazları bildiren hükmü için bkz. Nazmi Sevgen, "Kürtler V", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 9, Haziran 1968, s.70-71.

¹⁷ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s.27

Osmanlı-Safevi rekabeti nedeniyle bu tarz sancakların sayısının zamanla arttığı gözlemlenmiştir¹⁸.

Söz konusu yönetim birimlerinin statüsü kanunnamelerde bu şekilde ifade edilmiş olsa bile merkezî otoritenin güçlü olduğu dönemlerde gerekli görüldüğü zaman devlet beylerin haklarını ellerinden almakta tereddüt göstermemiştir¹⁹.

1.2. Osmanlı İdari Teşkilatında Cizre Hükümeti

İran'da yönetimi ele geçiren Şah İsmail ülkesine komşu olan yerel beyleri ortadan kaldırıp bölgeye tümüyle hâkim olmak istemişti. Bu amaçla birkaç kez Cizre'yi ele geçirmeye teşebbüs etmiş ise de o sırada Cizre Emiri olan Emir Şeref her defasında şiddetle karşı koyarak Safevi kuvvetlerini geri püskürtmeyi başarmıştı. Ondan sonra emirliğe geçen Emir Bedir, Safevilere karşı koyamayacağını düşünerek bölgedeki diğer beylerle birlikte itaatini bildirmek üzere Şah İsmail'in huzuruna çıkmıştı. Ancak bu hareketleriyle umduklarını bulamayan beylerin tamamı zincire vurularak hapse atılmışlardı. Bundan sonra da Ulaş Bey adında biri Cizre'ye yönetici olarak atanmıştı. Bir süre sonra Şah Ali Bey bir yolunu bulup Cizre'yi tekrar ele geçirmiş ve Safeviler ile tek başına mücadele edemeyeceğini anladığından gidip Yavuz Sultan Selim'e itaatini bildirmişti²⁰. Buna karşılık Osmanlı yönetimi Cizre bölgesini hükümet statüsüyle Şah Ali Bey'in idaresine vermişti²¹. Böylece Cizre'nin idaresi Osmanlı öncesi yöneticisi olan aileye bırakılmıştı. Cizre beyleri bu şekilde hanedanlarının geleceğini garantiye alarak, kısmi özerklik denilebilecek şekilde varlıklarını devam ettirme imkânına kavuşmuşlardı.

¹⁸ Mehmet Öz, a.g.b., s.37-38.

¹⁹ Orhan Kılıç, a.g.m., s.128-130.

²⁰ Şerefhan, Şerefname Kürt Tarihi, (Çev. M. Emin Bozarıslan), Hasat Yayınları, İstanbul 1990, s.147.

²¹ Ayn-ı Ali Efendi, a.g.e., s.31.

Anlaşıldığı kadarıyla Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı hükümetlerin en önemlisi Cizre idi. Zira Evliya Çelebi Diyarbakır Eyaleti'nin askeri hâkimlerini sıralarken vali ve kethüdasından sonra üçüncü sırayı Cizre hâkimlerine vermişti²². Ayrıca ekonomik yönden de Cizre en güçlü hükümet idi. 1570'li yıllarda hüküm süren Mir Mehmet öldüğü zaman geride iki yüz bin altın sikke, kıymetli eşya ve aletlerden oluşan büyük bir hazine bırakmıştı. Bu dönemde bölgedeki hiçbir bey böyle bir hazineye sahip değildi²³.

Hükümet sancaklarının beyleri görevleri gereği Osmanlı-İran savaşlarına katılmışlardı. Kanuni zamanında Cizre Beyi olan Şah Ali Bey'in oğlu Bedir Bey Van, Tebriz, Irak, Bağdat seferlerinin tamamında orduda yerini almıştı. Bu beyler katıldıkları savaşlarda gösterdikleri cesaret ve kahramanlıkla daima ön planda yer almışlardı. Zaten yaşadıkları coğrafya ve edindikleri hayat tarzı gereği bu gibi özelliklere sahip olmak zorundaydılar. Nitekim 1578 yılındaki Gürcistan ve Şirvan seferine katılan Kürt beyleri Şerefname'de ifade edildiğine göre kendilerini bilerek ölüme atarcasına savaşmışlardı. Bu yüzden Cizre Hâkimi Mir Mehmet, Hazo Hâkimi Saruhan Bey, Zirki Beyi Duman Bey ve Finikli Mir Mehmet savaş meydanında hayatlarını kaybetmişlerdi²⁴.

Yönetici oldukları bölgede kendilerine bazı haklar tanınan Cizre beyleri aynı zamanda devletin sıkı denetimi altında bulunuyorlardı. Merkezî otoritenin hükümet yönetiminde ne denli etkili olduğu onlara yazılan hükümlerin üslubundan da anlaşılmaktadır. Osmanlı-Safevi ilişkilerinin bozulması üzerine Sultan III.Murat Cizre Hâkimine 5 Haziran 1595 tarihli şu hükmü göndermişti:

²² Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s.28.

²³ Şerephan,*a.g.e.*, s.153.

²⁴ Şerephan, *a.g.e.*, s.152.

“...bu günlerde İran sınırında düşman hareketi olması ihtimali bulunduğundan bir saat, hatta bir an bile gecikmeden ve durmadan emrinde bulunan bütün kabile ve aşiretlerle mükemmel bir surette silahlanmış ve savaşa hazırlanmış olarak çıkıp uygun bir yerde toplanmak üzere uyanık ve dikkatli olasin, her olaydan ardı ardına bilgi vermeyi ihmal etmeyesin”²⁵.

Daha önce de ifade edildiği üzere hükümrân ailenin hakları korunmakla birlikte atama ve görevden alma konusunda Osmanlı yönetimi tam bir otoriteye sahipti. Bu nedenle Cizre hâkimlerinde en küçük bir kusur görüldüğünde görevlerinden azledilmişlerdi. Cizre Hâkimi Bedir Bey’in azline neden olan aşağıdaki hadise Osmanlı yönetiminin Cizre üzerindeki etkisinin ne kadar güçlü olduğunu gösteriyor: 1548 seferi tamamlandığında Cizre Hâkimi Emir Bedir Bey diğer emirlerle birlikte Rüstem Paşa’nın eteğini öpmek için huzura çıkmıştı. Ancak İmadiye Hâkimi’ne öncelik tanınması Bedir Bey’in ağırına gitmiş ve izinsiz ayrılarak Cizre’ye dönmüştü. Bunun üzerine görevinden azledilmiş ve yerine kardeşi Nasır Bey atanmıştı.

Cizre hâkimleri kendi yaptıkları tayinleri İstanbul’a yazıp tasdik ettirmek zorundaydılar. Ayrıca Cizre bölgesindeki asayişten birinci derece sorumluydular. Bu nedenle 1574 yılında Emir Bedir Bey bölgesinde asayişi sağlayamadığı için görevden alınmakla tehdit edilmişti²⁶.

Aynı kişinin birkaç kez atanıp azledildiği de olmuştu. Mesela 1705 tarihinde Bedirhan Bey tekrar Cizre emirliğine atanmasını istemişti. Bu isteği uygun bulunup 3

²⁵ Nazmi Sevgen, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Türk Beylikleri Osmanlı Belgeleri ile Kürt Türkleri Tarih*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1982, s. 58.

²⁶ Nejat Göyünç, “XVI. Yüzyılda Güney-Doğu Anadolu’nun Ekonomik Durumu”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler-Tartışmalar*, Mars Matbaası, Ankara 1975, s.83-84.

Mayıs 1705'te ocaklık üzere Cizre tekrar ona verilmişti²⁷. Ancak daha sonra onun adam öldürme, mal gasp etme, ahali üzerine fazladan vergi yükleme gibi olaylara karıştığı anlaşılnca azledilip yerine Abdullah Han'ın atanmasına karar verilmişti. Abdullah Han Cizre'ye gittiğinde ise Bedirhan emre itaat etmemiş ve yanına aldığı adamlarıyla Finik adlı kaleye sığınmıştı. Abdullah Han bunları yola getirmek için harekete geçmiş ancak maruz kaldığı gece baskını sonucu çok sayıda adamını kaybetmişti. Bunun üzerine 20 Mayıs 1708 tarihinde Diyarbakır Valisi Recep Paşa'ya bir hüküm yazılarak, Bedirhan'ın yakalanması ve bir kaleye hapsedilmesi istenmişti²⁸.

Cizre'nin hukuken aile mülkü olması nedeniyle yönetimi ele geçirmek için aile arasında çoğu kez çatışmalar olmuştu²⁹. Şerefname bu gibi olayların örnekleri ile doludur. Yönetime geçmede en önemli şart padişahın onayı idi. Bu nedenle padişahın fermanıyla atanan kişi diğerlerine nazaran güçsüz bile olsa sonuçta meşru idareci olduğu için Cizre'nin yönetimi ona kalıyordu. Böyle bir idare biçiminin oluşturulması belki de devletin bölgedeki nüfuzunun artırılmasının başka bir yolu idi.

Devletin yukarıda ifade edilen müdahaleleri göz önüne alındığında hükümet sancaklarının pek de imtiyaz ve özerkliğe sahip olmadıkları düşünülebilir. Ancak unutulmamalıdır ki aynı ailenin haklarının merkezî hükümetçe tanınması ve önemsenmesi bile başlı başına bir özerkliktir. Öte yandan bu sistemin iyi bir şekilde işlemesi devletin gücü ile doğru orantılıydı. Devletin güçlü olduğu dönemlerde bölgedeki beyler merkezi yönetimin buyruklarına itaat etmişti. Ancak 19. yüzyılın başlarında sefere katılması emredildiği halde, dönemin Cizre Beyi seferden affını

²⁷ BOA, C.DH, 265/13221, 9 M. 1118 (23 Nisan 1706).Cizre Hükümeti'nin ocaklık yoluyla Bedirhan'a tevcihi ile ilgili belge.

²⁸ BOA, C.DH, 249/12422, 29.S. 1120 (20 Mayıs 1708). Diyarbakır Valisi Receb Paşa'ya Bedirhan Bey'in yakalanması ile ilgili hüküm.

²⁹ Nazmi Sevgen, *a.g.e*, s. 57.

isteyecek duruma gelmişti³⁰. Bu dönemde ülke üzerindeki kontrolünü büyük ölçüde kaybetmiş olan Osmanlı yönetimi Kürt beylerinin başına buyruk bu tür hareketlerini mecburen sineye çekmek zorunda kalmıştı.

³⁰ BOA, HAT, 272/15927, 29.Z.1217 (1802). Cizre Beyi'nin sefere katılması ile ilgili hatt-ı hümayun.

1. BÖLÜM

TANZİMAT ÖNCESİ OSMANLI DEVLETİ'NİN DOĞUDA

MERKEZİLEŞME ÇABALARI

1.1. 19. Yüzyılın Başlarında Bölgenin Genel Durumu

Uzun süren savaşlar, dinmek bilmeyen iç isyanlar ve kötü yönetim gibi nedenlerden ötürü Osmanlı yönetimi 17. yüzyıldan itibaren gücünü kayberek merkeziyetçi özelliğini yitirmeye başlamıştı³¹. Bu durum devlet düzenini sarsmış ve imparatorluk coğrafyasında bir nevi derebeylik olarak adlandırılabilir yeni bir düzenin ortaya çıkmasına sebep olmuştu³². Daha önce kurulmuş olan gevşek idari sistem nedeniyle zaten bir tür özerkliğe sahip doğu eyaletlerindeki yerel beyler ise bu süreçte neredeyse tamamen bağımsız hareket eder olmuşlardı. Bu nedenle 19. yüzyılın ilk yarısında doğu eyaletlerinde yurtluk ve ocaklık topraklara sahip olan yerel beyler devletin başını ağrıtan en önemli kesimi oluşturuyorlardı.

İncelediğimiz belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, bu dönemde fiilen varlığını sürdürmekle birlikte, hükümet sancağı tabiri artık kullanılmamaktaydı. Aslında topraktan yararlanma şeklini ifade eden yurtluk ve ocaklık tabiri genel olarak bu sistemi ifade eder hale gelmişti. Örneğin 1737 tarihinde Hükümet-i Hakkâri tabiriyle Tahvil Kalemi'nde kayıtlı olduğu belirtilen Hakkâri Sancağı, 1827 tarihinde yurtluk-ocaklık olarak tanımlanmıştı³³. Aynı şekilde Kanuni döneminde hükümet olarak

³¹ Mustafa Akdağ, "Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri 1730-1839", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.VIII, S. 14, Ankara 1975, s.51.

³² Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler", *Belleten*, XXVIII/152, TTK, Ankara 1974, s. 688.

³³ BOA, HAT 770/36176, 17 B. 1242 (14 Şubat 1827) Erzurum Valisi Galip Paşa'nın Hakkâri Sancağı ile ilgili kaimesi.

tanımlanan Palu Sancağı, 1841 yılında mülknamesi yenilenirken bu kez yurtluk-ocaklık olarak ifade edilmişti³⁴.

19. yüzyılda hükümetlerin yurtluk-ocaklık olarak adlandırılmasının nedeni muhtemelen bu sistemin tamamen işlevini yitirmesi, buraların idari görevlerinden çok tasarruf şekilleriyle ön plana çıkmasıydı. Mehmet Hurşit Paşa, yurtluk-ocaklıkları tarif ederken, bir bölgenin yurtluk-ocaklık şekliyle mutasarrıfının bulunması durumunda devletin oraya müdahale edemediğini ve bu durumun vazifelerin yapılmasına engel teşkil ettiğini dile getirmişti³⁵. Dikkat edilirse bu tanım klasik dönem hükümet sancaklarını ifade etmekte ve aynı zamanda bizim konu ile ilgili kanaatimizi doğrulamaktadır.

Bu dönemde yurtluk-ocaklıkların bölge ekonomisi üzerinde dolaylı ve doğrudan önemli etkileri bulunmaktaydı. Buraların mutasarrıfı olanlar imtiyazlarından faydalanıp vergi ödemediği halkın sırtından bedavaya geçiniyor, bu nedenle devlet ekonomisine önemli ölçüde zarar veriyorlardı³⁶. Bununla birlikte hizmetlerinde bulunan çok sayıda kişi onlardan aldıkları ücretlerle geçimlerini sağlıyordu. Sadece bu boyutuyla ele alınırsa bu sistemin kendi içinde çıkmazlarını yarattığı da söylenebilir. Nitekim yurtluk-ocaklıklara son verilmesi durumunda beyler ve hizmetkârlarının bir anda her şeylerini kaybedeceği, bu durumun belki de önü alınamayacak sosyal tepkilere yol açacağı dönemin raporlarına yansımıştı³⁷. Zaten devletin böyle bir girişim için yeterli gücü de yoktu. Öte yandan sahip

³⁴ BOA, İ.MVL 237/8388-2, 1 L.1257 (16 Kasım 1841). Palu Kazası'nın bazı köylerinin yurtluk-ocaklık olduğuna dari Sultan Süleyman, III. Murad ve I. Ahmet zamanlarından mutasarrıflarına verilmiş emr-i alinin suretidir.

³⁵ "...yurtluk ocaklık vechile bir mahallin mutasarrıf-ı fih olması hükümetin oraya dahl ve taarruzuna ve min cihet eday-ı vazife-i hükümeye mani olduğundan..." bkz. Mehmed Hurşid Paşa, *Seyâhtnâme-i Hudûd*, Çevrimyazı Alaattin Eser, Simurg Yayınları, İstanbul 1997, s.241.

³⁶ Diyarbakir (Vilayet Gazetesi), Nr.11. "Diyarbakır'ın Eski Haliyle Yeni Halininin Hülasası" adlı yazı.

³⁷ BOA, HAT, 490/24028-C, 3 Z.1250 (2 Nisan 1835).

oldukları imtiyazlar bu beylerin varlıklarını sürdürerek günden güne zenginleşip güçlenmelerine imkân tanıyordu³⁸.

Yurtluk-ocaklık sahibi beylerin devlete bağlılığı sadece kâğıt üzerinde olduğundan 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'ne Bohtan, Revanduz, Baban ve Hakkâri beyleri katılmamışlardı³⁹. Savaşın yıkıcı sonuçları bu sözde bağlılığı da tamamen ortadan kaldırmış ve Bağdat ile İstanbul arasındaki bağlantı kesilmişti⁴⁰. Böylece Sivas'tan, İran ve Arabistan hudutlarına kadar olan bölgenin önemli bir kısmı Kürt beylerinin eline geçmişti⁴¹. Bu beylerin tamamı Cizre ve Bohtan bölgesinin Emiri Mir Seyfettin gibi başına buyruk hareket etmekteydiler⁴².

Bölgedeki Osmanlı yetkilileri devlet kaynaklarının israf edildiği gerekçesiyle Kürt Beylerinin imtiyazlarından ve bazı sancakların bunlar tarafından idare edilmesinden hiç de hoşnut değillerdi. Beylerin yerine merkezden atanan memurların görevlendirilmesi durumunda, bölge gelirlerinin doğrudan hazineye akmasının yolu açılacak ve bu şekilde devletin güçleneceğini düşünüyorlardı⁴³.

Sivas Valisi Reşit Paşa Muş'ta tertip edilmesi düşünülen Redif-i Mansure ile ilgili düşüncelerini dile getirirken sözü yurtluk ve ocaklıklara getirerek; bunların sahiplerinin bir takım köyleri kendi mülkleri olarak kabul etmeleri nedeniyle buraların devlete hiçbir faydası olmadığını ifade etmişti. Ona göre yurtluk-

³⁸ Sarah D. Shields, *Mosul Before Iraq*, State University of New York Press, Albany 2000, s.33.

³⁹ Michael Eppel, "The Demise of the Kurdish Emirates: The Impact of Ottoman Reforms and International Relations on Kurdistan during the First Half of the Nineteenth Century", *Middle Eastern Studies*, Vol. 44, No. 2, March 2008, s.247.

⁴⁰ P. Averyanof, *19. Asırda Rusya, Türkiye, İran Muharebeleri Türk-İran-Rus Kürtlerinin Vaziyet-i Hazıraları*, (Çev. Yüzbaşı Mustafa Efendi-Mülazım Adil Efendi), Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara 1926, s. 44.

⁴¹ A. B. Cunningham (Ed.), *The Early Correspondence Of Richard Wood (1831-1841)*, London 1966, s.93.

⁴² BOA, HAT, 521/25456-C, 1 M. 1253 (7 Nisan 1837). Hafız Paşa'nın Garzan Seferi ile ilgili raporu.

⁴³ BOA, HAT 637/31417-A, 24 C.1252 (6 Ekim 1836). Muş Sancağı'nın Emin Paşa uhdesine verilmesi ile ilgili Reşit Paşa'nın yazısı.

ocaklıkların olumsuz etkileri nedeniyle senelik iki bin kese geliri olan Muş sancağından Redif-i Mansure için ancak yüz elli bin kuruş toplanabilirdi⁴⁴.

Bu dönemde yurtluk-ocaklık sisteminin düzenlenmesi amacıyla çeşitli raporlar hazırlanarak merkeze sunulmuştu. Mesela Çıldır Beylerbeyi ve Kars Muhafızı Ahmet Paşa, Kars ve Çıldır eyaletleri sınırlarında bulunan bu tarz topraklara, Mansure Hazinesi'nce el konulmasını önermişti. Bu öneriyi değerlendiren yetkililer, böyle bir uygulamanın yürürlüğe konması halinde Erzurum-Van çevresindeki yurtluk-ocaklıklara da el konması gerektiğine dikkat çekmişlerdi. Yurtluk-ocaklık sahiplerinin tek geçim kaynaklarının ellerinden alınması bazı sorunlara sebep olacağından, bu tarz toprakların senelik gelirlerinin üçte ikisinin Mansure Hazinesi'ne gönderilmesini, kalanının da mutasarrıflarına kaydı hayat şartıyla verilmesini tavsiye etmişlerdi⁴⁵. Ancak tepkilerden çekinen Osmanlı yönetimi böyle bir uygulamayı hayata geçirmeye cesaret edememişti⁴⁶. Bu nedenle eski usulün devam ettirilmesine karar verilmişti. Yani yurtluk-ocaklıklar, sahiplerinin ölümü durumunda eyalet valilerinin arzları ile varislerine devredilecekti⁴⁷.

Hiç şüphesiz bu şekil idare tarzı bazı zorunluluklar nedeniyle devam etmekteydi. Bir defa bölgenin merkezden atanan memurlar tarafından yönetilmesi çok zordu. Çünkü buralar genellikle çok sarp ve geçit vermez dağlardan oluşmaktaydı. Ayrıca buralarda yaşayan ahali aşiretler halinde ve genellikle göçebe tarzı hayat sürdürmekteydi. Dolayısıyla buraları idare etmek için bölgeye müstahkem mevkiiler kurup, bunların içine çok sayıda asker yerleştirmek gerekmekteydi. Bu

⁴⁴ BOA, HAT, 533/26254-A, 15 B.1251 (6 Kasım 1845) Muş'ta Redif-i Mansure'nin tertibi ile ilgili Reşit Paşa'nın yazısı.

⁴⁵ BOA, HAT, 490/24028-C, 3 Z.1250 (2 Nisan 1835).

⁴⁶ BOA, HAT, 490/24028, 29.Z.1250 (1835) Erzurum, Kars, Van eyaletleriyle Muş ve Bayezid sancaklarındaki yurtluk-ocaklıklar ile ilgili hatt-ı hümayun. ; BOA, HAT, 490/24028-B, 29.Z.1250 (1835).

⁴⁷ BOA, HAT, 490/24028-A, 29.Z.1250 (1835). Yurtluk-ocaklık mutasarrıflarının ölümleri durumunda haklarının yakınlarına devredilmesi ile ilgili hatt-ı hümayun.

askerlerin asayışı sağlama ve vergi toplama gibi işleri yapabilmesi için sürekli hareket halinde bulunması kaçınılmazdı. Ancak bölgenin arazi yapısı göz önüne alındığında böyle bir düşüncenin hayata geçirilmesi, zamanın maddi imkânları ve teknolojik şartları nedeniyle neredeyse imkânsızdı. Bu nedenle Osmanlı yönetimi nüfuz sahibi, aşiretler üstü otoritesi olan, soylarını bir şekilde dini yönü ile ön plana çıkarmış şahıslara bağlayan ve halk tarafından da bu şekilde kabul gören bölgesel liderler vasıtasıyla buraları idare etmek zorunda kalmıştı. Bu zorunluluğu, 3 Nisan 1824 tarihli Bayezid Sancağı'na Behlül Paşa'nın atanmasıyla ilgili bir belge açıkça ortaya koymaktadır. Buna göre yurtluk-ocaklık üzere verilmiş olan Bayezid'in yine aynı şekilde idare edilmesi gerektiği üzerinde önemle durulmuştu. Bu düşüncenin gerekçeleri sıralanırken, Behlül Paşa'nın o tarafın önde geleni olduğundan bahsedilerek, başka birinin görevlendirilmesi durumunda bölgenin idare edilemeyeceğine dikkat çekilmişti. Öte yandan bir diğer yöneticinin atanması durumunda buraya çok sayıda asker yerleştirilmesi gerektiği ve bunların masraflarının da çok olacağı özellikle belirtilmişti. Söz konusu zorunluluklar nedeniyle eski yönetime müdahale edilmemiş, Behlül Paşa görevine devam etmişti⁴⁸.

Osmanlı-İran sınır bölgesinde bulunan yurtluk-ocaklık sahibi beyler bazen zorla da olsa İran'a tabi olmuşlardı. Mesela İranlılar H.1238 (1822-1823) senesinde Hakkâri bölgesinde bulunan Somalı ve Beredost'a asker sevk ederek bölgedeki ileri gelenleri ele geçirmişlerdi. Böylece bunların sahip oldukları topraklar da fiilen İranlıların denetimine geçmiş oluyordu. Bölgede o dönemde hiçbir Osmanlı memuru bulunmuyordu. Ayrıca Kürtlerin askerin bölgeye gelmesini istemeyip susması

⁴⁸ BOA, HAT, 803/37120, 3 Ş. 1239 (3 Nisan 1824). Şark Canibi Seraskeri Rauf Paşa'nın isteği üzerine Behlül Paşa'nın Bayezid Kaymakamlığı'na atanması ile ilgili Hatt-ı Hümayun.

nedeniyle bu durumun anlaşılması da epey zaman almıştı⁴⁹. Öte yandan beylerin sorumsuz davranarak kanunlara aykırı olmasına rağmen yurtluk-ocaklıklarını İranlılara sattıkları da olmuştu⁵⁰. Kotur ve Mahmudi Beylerinin İranlılarla böyle bir alışverişe girişmişlerdi. İran elçisi gerekirse bunun belgelerini gösterebileceğini yetkililere iletmişti. Bunun nasıl olduğu elçiye sorulduğunda, padişah fermanıyla buralar bizim yurtluk ve ocaklığımızdır, diyerek kendilerine sattıklarını anlatmış ve ödenen paraların iadesi durumunda söz konusu köylerin geri verileceğini belirtmişti⁵¹. Bu gibi olaylar nedeniyle Osmanlı Devleti'nin sınırdaki toprakları üzerinde İran hak iddia eder hale gelmişti⁵².

Yurtluk ocaklık sahibi beylerin bu dönemde sahip oldukları toprakları genişletme eğiliminde oldukları gözlemlenmiştir. Mesela yüzyılın başında Muş Mutasarrıfı Selim Paşa Bitlis Beyliği'ni ortadan kaldırmış ve bundan sonra Bitlis onun ailesi tarafından idare edilmişti⁵³. Daha sonra akrabalarının yurtluk-ocaklığı olan Hınıs ve Tekman kazalarını zorla alarak kendi üzerlerine geçirmeyi başarmıştı⁵⁴. Ayrıca Selim Paşa, düşmanı olan Adilcevaz ve Ahlat Müdürü Şeyh Ahmet'e

⁴⁹ BOA, A.MKT, 206/9 23B. 1265 (14 Haziran 1849). Hakkâri Valisi Ahmet İzzet Paşa'nın sadarete hitaben kaleme aldığı yazı.

⁵⁰ BOA, HAT, 812/37250-K, 29.Z.1241 (1825). Erzurum Valisi Galip Paşa tarafından Van Muhafızı'na yazılan yazı.

⁵¹ "...Kotur Nahiyesi'nden iddia olunan on aded karyeyi kimini Kotur Beyi ve kimini Mahmudi Bey'inin karındaşları akçaya muzayakaları oldukça İranlu tarafına bâ-hüccet-i şer'i fîrûht etmişlerdir. Van Kadısı'nın hâlâ hüccetleri mevcuddur. İktiza ider ise ibrâz olunur. 'Devlet-i Aliye'nin mülkünü nasıl furûht iderler' dediğimde onlar 'bâ-fermân-ı ali bizim yurtluk ve ocaklığımızdır' deyu iddia ederler..." BOA, HAT, 812/37250-A, 19 S. 1241 (3 Ekim 1825).

⁵² BOA, HAT 770/36176, 17 B. 1242 (14 Şubat 1827) Erzurum Valisi Galip Paşa'nın Hakkâri Sancağı ile ilgili kaimesi.

⁵³ James Brant-A.G. Glascott, "Notes of a Journey Through a Part of Kurdistan, in the Summer of 1838", *Journal of the Royal Geographical Society of London*, Vol. 10. (1840), s. 381.

⁵⁴ BOA, HAT, 819/37339-C, 3 Ş. 1237 (25 Nisan 1822). Erzurum Valisi Rauf Paşa'nın Muş bölgesindeki Kürt beyleri ve yurtluk ocaklıklarıyla ilgili yazısı.

saldırmış ve idaresindeki toprakları ele geçirmişti⁵⁵. Bununla da yetinmemiş Şirvan üzerine yürüyüp köylerini yağmalamıştı⁵⁶.

Söz konusu beyler dışında bölgede bazı güçlü kişi ve gruplar da varlıklarını sürdürmekteydi. Bunların yaşadığı bölgeler genellikle dağlık araziden meydana geldiğinden devletin buraları kontrol etmesi çok zordu. Diyarbakır Eyaleti içersinde yer alan Şirvan Kazası ve çevresi Yezidilerin kontrolündeydi. Bunlar adeta bağımsız bir halde yaşıyorlardı. Bu bölgeler aynı zamanda maden bakımından da zengindi. Ancak devletin bunlardan faydalanacak gücü yoktu⁵⁷. Yezidileri bir diğer sınığınağı da soygun yapıp sığındıkları Sincar Dağı idi⁵⁸. Bölgedeki beylerin ve aşiretlerin Yezidiler üzerine saldırıp onları esir almaları alışılmış bir durumdu. Diğer taraftan Yezidiler de fırsatını buldukları zaman kervanları basıp, çevrelerindeki bölgeleri yağmalıyorlardı. Onların ellerine düşen Müslümanların kurtulması mümkün değildi⁵⁹.

19. yüzyılın ilk yarısında Hakkâri bölgesindeki Osmanlı varlığı ancak kâğıt üzerindeydi. Burası, Fırat nehri ile İran sınırı arasında kalan Osmanlı toprakları içindeki en çetin coğrafyaya sahip olan bölgeydi. Burada Hakkâri Aşireti Beyi Nurullah ve Müküs Sancağı Beyi Han Mahmut ve kardeşleri hüküm sürmekteydi. Bunların dışında Akar Beyleri olarak bilinen Osmanlı yetkililerinin kabile olarak

⁵⁵ BOA, HAT, 812/37250-K, 29 Z. 1241 (1825). Erzurum Valisi Galip Paşa tarafından Van Muhafızı'na yazılan yazı.

⁵⁶ BOA, HAT, 770/36176-V, 17 C. 1242 (16 Ocak 1827). Muş Mutasarrıfı Galip Paşa'nın, Selim Paşa'nın Şirvan'a saldırması ile ilgili Erzurum Valisi Galip Paşa'ya yazdığı şukka.

⁵⁷ BOA, HAT, 107/4270, 29 Z.1222 (1807).

⁵⁸ BOA, HAT, 448/22332-A, 13 Ra. 1253 (17 Haziran 1837). Hafız Paşa'nın Telafer kasabasını ele geçirmesiyle ilgili yazısı.

⁵⁹ W. Francis Ainsworth, "The Assyrian Origin of the Izedis or Yezidis-the So-Called Devil Worshippers", *Transactions of the Ethnological Society of London*, Vol. 1 (1861), s.14

adlandırıldıkları bir guruh bulunmaktaydı. Bunlar hiç kimsenin hükmü altına girmemiş ve hiçbir zaman vergi adına bir akçe bile vermemişlerdi⁶⁰.

Revanduz Beyi Mehmet Paşa da bölgede başına buyruk hareket etmekteydi⁶¹. Siirt bölgesine kadar nüfuzunu genişleten Revanduz Beyi, Diyarbakır Kürt Beylerinden Zirki Beyleri ile ittifak halindeydi⁶².

Bu dönemde bölgede devlete kafa tutan unsurlar o denli güçlenmişlerdi ki bölgedeki en önemli kentlerden biri olan Diyarbakır'ı bile tehdit edecek duruma gelmişlerdi. Mesela Diyarbakır'ın kaza ve nahiyeleri Kürt beylerinden Tellibeyzade Recep Beyin eline geçmişti. Tımar ve malikâneleri sayesinde oldukça güçlenen Recep Bey, yedi sekiz bin adamıyla Diyarbakır'ı ele geçirmeye çalışmıştı. Bunun için Diyarbakır önde gelenlerinden bir kısmını yanına çekmişse de başarılı olamamıştı⁶³.

Siirt ve Garzan bölgesinde de devletin hemen hiç otoritesi yoktu⁶⁴. Anadolu'nun en yüksek dağları arasında sayılan ve 19. yüzyıla kadar Osmanlı ordularının giremediği Garzan, oldukça zengin bir bölgeydi. Ancak buralarda yaşayanlar devlete asla vergi vermemişlerdi⁶⁵.

Ayrıca bölgede bulunan valiler de sürekli isyan etmekteydi. Örneğin 19. yüzyılın başlarından Tanzimat'ın ilanına kadar Van'a atanan valiler ve

⁶⁰ BOA, HAT, 637/31417-A, 24 C.1252 (6 Ekim 1836). Muş Sancağı'nın Emin Paşa uhdesine verilmesi ile ilgili Reşit Paşa'nın yazısı.

⁶¹ BOA, HAT, 448/22317-A, 2 Ca 1250 (6 Eylül 1834). Ahalinin Revanduzlu Mehmet Paşa'yla ilgili şikâyetine dair Reşit Paşa'nın yazısı.

⁶² BOA, HAT, 449/22346, 4 Za. 1250 (4 Mart 1835). Revanduz Beyi ve Zirki Beyleri ile ilgili Reşit Paşa'nın yazısı.

⁶³ BOA, HAT, 451/22336-B, 28 Ra. 1246 (16 Eylül 1830). Diyarbakır Vücutundan Halil Ağa'nın Receb Bey ile ilgili takrir.

⁶⁴ BOA, HAT, 532/26195 B, 21 L. 1252 (29 Ocak 1837). Garzan ve Siirt ahalisinin uygunsuz hareketleri ile ilgili Hafız Paşa'nın yazısı.

⁶⁵ Helmuth Von Moltke, *a.g.e.*, s. 232.

kaymakamların tamamı merkezî hükümete isyan etmişti⁶⁶. Bunlardan Timur Paşa ahaliyi o denli ezmişti ki şikâyetler İstanbul'a ulaşır ulaşmaz hemen azledilmişti. Ancak o emre itaat etmeyip Van Kalesi'ne kapanmıştı⁶⁷. Yetkililer genellikle bu gibi itaatsizlikleri geçiştirmeye çalışmış, kargaşa çıkarıp yeni masraf kapıları açmanın uygun olmadığını belirterek devletin aciziyetini açıkça ortaya koymuşlardı⁶⁸.

Bölgede bulunan göçebe aşiretler de Osmanlı Devleti ile İran arasında problemlere neden olmaktaydı. 19. yüzyıl boyunca göçebelerin İran tarafından Osmanlı Devleti sınırlarına sürekli bir göç halinde oldukları görülmekteydi. Bu durum yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti ile İran arasında sorunlara neden olmuştu. Bu sorunlar da bazen savaş ile neticelenmişti.

Osmanlı tebaası olan göçebe Kürt aşiretleri de bölgedeki devlet otoritesini ve yaşamı olumsuz etkilemekteydi. Bu aşiretler Muş, Van, Bayezid, Hınıs, Tekman, Malazgirt, Kiğı, Tercan ve Erzincan sancaklarına sürekli olarak zarar vermektedirler. Yetkililer, bunları ya bölgeden uzaklaştırmayı ya da uygun bölgelere yerleştirmeyi düşünüyorlardı⁶⁹. Bu nedenle göçebe aşiretlerin iskânı 19. yüzyıl boyunca Osmanlı yetkililerinin en çok uğraştıran meselelerden biri olmuş, aşiretlerle Osmanlı güçleri arasında sık sık çatışmalar yaşanmıştı. Sivas Valisi Reşit Paşa 25 Mart 1835 tarihli bir yazısında bazı uygunsuz hareketlerine göz yumduğu halde göçebe Kürtleri itaat

⁶⁶ Derviş Paşa, Sert Mahmut Paşa, Timur Paşa (BOA, HAT. 659/32173, 6 B. 1247-11 Aralık 1831) ve İshak Paşa (BOA HAT, 1040/43065-A, 27 R. 1246-15 Ekim 1830) isyan etmişlerdi.

⁶⁷ James Ellswort De Kay, *1831-1832 Türkiye'sinden Görünümler*, (Çev. Serpil Atamaz Hazar), Odtü Yayınları, Ankara 2009, s.283.

⁶⁸ BOA, HAT, 461/22617, 25 Za. 1249 (5 Nisan 1834). Erzurum Valisi'nin Muş Mutasarrıfı Emin Paşa ile ilgili ayrıntılı raporu.

⁶⁹ BOA, HAT, 1040/43065-J, 9 R. 1246(27 Eylül 1830). Erzurum Valisi Ali Şefik Paşa'dan, göçebe aşiretlerin iskân edilmesi gerektiğine dair kapıkethüdasına şukka.

altına almayı başaramadığını ifade etmişti. Paşaya göre bu durum onların alışmış oldukları hayat tarzından kaynaklanmaktaydı⁷⁰.

Bölgede ulaşım önemli bir problemli. Ağır coğrafi şartların yanında devlet otoritesinin olmaması can ve mal güvenliğini tehlikeye sokuyor, bu durum ise ulaşımı sekteye uğratiyordu. Mesela Mardin ile Bağdat arasındaki mesafe normal şartlarda beş günlük yol olduğu halde, posta tatarları bu yolu ancak yirmi beş günde alabiliyorlardı. Bu sorun aynı zamanda merkez ile taşra arasındaki iletişimi olumsuz etkiliyor ve devlet işlerinin aksamasına neden oluyordu⁷¹. Yine Anadolu, Suriye-Irak arasında yoğun olarak yaşayan Bedevilerin saldırıları ulaşımı ciddi anlamda aksatıyordu⁷². Bazı yerlerde ise ulaşım yöneticiler arasındaki düşmanlık sebebiyle sekteye uğramaktaydı. Mesela yüzyılın başlarında Muş Mutasarrıfı ile Van Muhafızı arasındaki çekişme bölgedeki hayatı ve ticari faaliyetleri neredeyse durma noktasına getirmişti⁷³.

Tüm bu olumsuzluklara ek olarak yüzyılın ilk çeyreğinden sonra ortaya çıkan Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı bölgede Osmanlı varlığını tehdit eder hale gelmişti. Zira, var olan otorite boşluğu nedeniyle Suriye'yi ele geçirmiş olan Mehmet Ali Paşa'nın buraları da ele geçirmesinden korkuluyordu.

18. yüzyılın sonlarına kadar imparatorluğun doğu bölgesindeki genel durumu Osmanlı ve İran devletleri belirlemekteyken, bu yüzyıldan sonra Rusya, İngiltere ve kısmen Fransa bölgedeki aktörler arasındaki yerlerini almışlardı. Bu nedenle 1820'lerden sonra meydana gelen olayların genelinde bu devletlerin doğrudan veya

⁷⁰ BOA, HAT, 453/22435-A, 25 Za. 1250 (25 Mart 1835). Sivas Valisi Reşit Paşa'nın Kürt beylerinden Receb, Timur ve Behram'la ilgili yazısı.

⁷¹ BOA, HAT, 396/20890-A, 22 N. 1253 (20 Aralık 1837). Hafız Paşa'nın Mardin-Bağdat arasındaki ulaşım ve İmadiyeli İsmail Paşa ile ilgili yazısı.

⁷² BOA, HAT, 448/22336-B, 24 Za. 1249 (4 Nisan 1834).

⁷³ Fatih Gencer, "Van Muhafızı Derviş Paşa İsyanı", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXIX/47, Ankara 2010, s.202.

dolaylı etkisi olmuştu. Özellikle İngiltere ve Rusya'nın çıkar çatışmaları toplumsal dengeyi olumsuz yönde etkilemişti⁷⁴.

Söz konusu kötü koşullar göz önüne alındığında bölgenin tamamen harap ve kendi haline bırakılmış bir halde olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim yetkililer de bu durumu açıkça ortaya koymuşlardı. Bayezid Sancağı'nın tamamen perişan bir halde olduğu,⁷⁵ Musul kalesinin sipahilik ve malikânelik köylerinin bedevi istilası nedeniyle harebeye dönüşüp reayasının da tamamen firar ettiği rapor edilmişti⁷⁶. Ayrıca kötü yönetim ve karışıklıklar nedeniyle Diyarbakır⁷⁷ ve Van'ın⁷⁸ harap olup devlete hiçbir faydası olmadığı belirtilmişti. Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen Osmanlı Devleti varlığını sürdürmek ve reformlara işlerlik kazandırıp bunları finanse edebilmek için bu bölgeyi adeta yeniden fethetmek zorundaydı⁷⁹.

1.2. Tanzimat Öncesi Doğuda Merkezî Otoriteyi Kurma Çabaları

1.2.1. Sivas Valisi Reşit Paşa Dönemi (1833-1836)

Bilindiği üzere II. Mahmut, saltanat yılları boyunca güçlü bir merkezî idare kurmayı amaçlamıştı. İmparatorluğun her tarafında olduğu gibi doğu eyaletlerinde de bu siyaseti uygulamıştı⁸⁰. Bu amaçla silahşörlüğü ve cesaretiyle meşhur olan eski sadrazamlardan Reşit Mehmet Paşa'yı 1833 yılında Sivas Valiliği'ne atamıştı⁸¹. Reşit Paşa Rumeli Valisi olduğu zaman Arnavutluk'un ıslahına çalışmış ve buradaki

⁷⁴ Michael Eppel, a.g.m., s.244.

⁷⁵ BOA, HAT, 812/37250-K, 29 Z.1241(1825). Erzurum Valisi Galip Paşa tarafından Van Muhafızı'na yazılan yazı.

⁷⁶ BOA, HAT, 1336/52128, 19 S. 1253 (25 Mayıs 1837). İmadiye Sancağı'nın Musul'a ilhak edilmesine dair Hafız Paşa'nın arızası.

⁷⁷ BOA, HAT, 80/3319. 7.Za.1220 (27 Ocak 1806).Diyarbakır Beylerbeyi Murad Paşa'nın eyaletin yönetiminin yedi-sekiz sene müddetle kendisine verilmesi gerektiğine dair arızası.

⁷⁸ BOA, HAT, 107/4245, 29.Z.1221 (1806). Derviş Bey'in Van Valiliği'ne atanmasına dair hattı-hümayun.

⁷⁹ Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, (Çev. İsmail Çekem-Alper Duman) İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s.104.

⁸⁰ Minorskiy, a.g.m., s.1105.

⁸¹ *Takvim-i Vekayi*, Defa 71. Reşit Paşa'nın Sivas Valiliği'ne atanmasıyla ilgili haber. Reşit Paşa'nın göreve başlama tarihi bazı çalışmalarda 1826 gibi oldukça erken bir tarihte olduğu iddia edilmiştir. Bkz. Cabir Doğan, a.g.e,s.39.

asilere karşı sert tutumuyla şöhret kazanmıştı. Paşaya verilen görev Kürdistan'ı ıslah ederek, burada devlete bağlı olmayan unsurları denetim altına almaktı⁸². Bunun için oldukça geniş yetkilerle donatılmıştı⁸³. 26 Kasım 1833'te Keban ve Ergani Maden-i Hümayunları⁸⁴, 8 Nisan 1834 tarihinde ise Diyarbakır ve Rakka eyaletleri onun yönetimine bırakılmıştı⁸⁵. Kolaylıkla asker ve zahire temin edebilmesi için Muş yöresinin idaresi de kendi isteği üzerine ona verilmişti⁸⁶. Reşit Paşa, askerî hünnerleri nedeniyle Emin Paşa'yı Muş'a mütesellim tayin etmişti⁸⁷. Bunun karşılığında Emin Paşa tam teçhizatlı beş bin süvari çıkaracağını ve kardeşleri Şerif ve Murat Beylerle birlikte devlete hizmet edeceğini vaat etmişti⁸⁸. Böylece Sivas'tan Van'a, Hakkâri'nin batısından Musul'un kuzeyine kadar uzanan oldukça geniş ve bir o kadar da sorunlu bölge doğrudan Reşit Paşa'nın denetimine girmişti.

Reşit Paşa'yı zor bir görev beklemekteydi. Zira bu bölge yüzyıllardır kendi haline bırakılmış gibiydi. Dersim'den Musul'a kadar bölgenin her tarafı başına buyruk yaşayan derebeyleri ve aşiret reisleriyle doluydu. Bunlar arasında en güçlü olanı Revanduz Beyi Mehmet Paşa'ydı. Diyarbakır'daki Zirki Beyleri ile birlikte Cizre ve Mardin ve Musul bölgesi tümüyle onun hükmü altındaydı.

Bölgedeki ahali, özellikle Kürt aşiretleri, beylerine son derece bağlıydılar. Bu bağlılığın aynı zamandan manevi bir yönü de bulunmaktaydı. Mesela Cizre Beyi Seyfettin'in Halit bin Velid'in soyundan geldiğine inanılıyordu. Bunlar gittikleri her

⁸² Rıfat Ahmet Efendi, *Vird-ü'l-Hadâik*, s.31-33.

⁸³ Hans-Lukas Kieser, *İskalanmış Barış Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, (Çev. Atilla Dirim), İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 128.

⁸⁴ *Takvim-i Vekayi*, Defa 72; BOA, HAT, 359/20054, 1249 (1833); Ahmed Lûtfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi*, IV-V. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s.806.

⁸⁵ *Takvim-i Vekayi*, Defa 80 ; BOA, HAT, 698/33706-D, 1249 (1833); Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, III-IV. Cilt, (Sadeleştiren Neşet Çağatay), TTK, Ankara 1992, s.274.

⁸⁶ *Takvim-i Vekayi*, Defa 139; *Takvim-i Vekayi* Defa 89.

⁸⁷ James Brant-A. G. Glascott, a.g.m., s.351.

⁸⁸ BOA, HAT, 377/20487-C, 29.L.1250 (28 Şubat 1835). Hınıs mukataasının Muş Mutasarrıfı Emin Paşa'ya verilmesine dair Reşit Paşa'nın yazısı.

yerde saygı görür bölge halkı kadın-erkek toplanarak eteklerine kapanıp ellerini öperlerdi. Sahip oldukları nüfuz sayesinde aşiretler arasındaki çatışmalara son verdikleri gibi yeni bir savaşı da başlatabilirlerdi⁸⁹. Devletin bölgede fiilen var olmasını istemedikleri için vergi ve asker toplanmasına her zaman karşı çıkmışlardı⁹⁰. Bu beyler gerektiğinde sığınmak için genellikle sarp ve dağlık bölgelere çok sağlam kaleler yaptırmışlardı. Ayrıca bölgenin hemen her yerinde barut imal edilebilmekteydi. Sahip oldukları bu imkânlar onları çok daha güçlü kılıyordu. Bu durumu fark eden Reşit Paşa yerleşim alanları dışında taştan bina yapılmasını ve barut imalini yasaklatmıştı⁹¹.

Reşit Paşa'yı bekleyen bir diğer zorluk ise idare ettiği bölgenin hemen güneyinde Halep ve Suriye'yi elinde bulunduran Mısırlı İbrahim Paşa'nın varlığıydı. Onun Revanduz Beyi Mehmet Paşa ile işbirliği içersinde olduğunu düşünüyordu⁹². Paşanın tespitlerine göre Mısırlılar bölgeye gizlice para ve casuslar göndererek ahaliyi tahrik etmeye çalışıyorlardı. Ellerinden gelse değil aşiretleri, bölgedeki bütün canlıları ayaklandıracaklardı⁹³. Bu nedenle İbrahim Paşa'yı devamlı gözlemek zorundaydı⁹⁴. Ayrıca bölgenin tek elden yönetilmesinin Mısırlıları kuşkulandırmaması için, çevredeki eşkiya faaliyetlerinin önüne geçilmesi amacıyla

⁸⁹ BOA, HAT, 288/17298-G, 21 M.1252 (8 Mayıs 1836). Reşit Paşa'nın Cizre Beyi Mir Seyfettin ile ilgili yazısı.

⁹⁰ Helmuth Von Moltke, *a.g.e.*, s. 230-231.

⁹¹ BOA, HAT, 288/17298-A, 29 Z.1250 (1834). Reşit Paşa'nın Cizre Beyi, Revanduz Beyi, Milli İskan başısı Eyub Bey ve Zirki Beyleri ile ilgili ayrıntılı yazısı.

⁹² BOA, HAT, 450/22347-A, 3 R.1251 (29 Temmuz 1835) Reşit Paşa'nın Mardin aşiretleri üzerine düzenlediği seferle ilgili yazısı.

⁹³ BOA, HAT, 377/20477-H, 26 L.1251 (14 Şubat 1836) Reşit Paşa'nın Mısırlı İbrahim Paşa'nın faaliyetleri ve Revanduz Beyi Mehmet Paşa ile ilgili yazısı.

⁹⁴ Helmuth Von Moltke, *a.g.e.*, s.187.

böyle bir düzenlemeye gidildiği ilan edilmişti. Zira bölgedeki aşiretler kontrol altına alınıncaya kadar Mısırlılarla savaşmak istemiyordu⁹⁵.

Reşit Paşa, İbrahim Paşa ile çatışmaktan korkmakta haksız sayılmazdı. Çünkü 22 Aralık 1832’de Konya’da İbrahim Paşa’ya yenilen Osmanlı ordusunun başında yine kendisi bulunuyordu⁹⁶. Ağır yenilgi karşısında o kadar mahcup olmuştu ki kimsenin yüzüne bakamadığından Edirne’de ikamet etmesine izin verilmesini istemişti⁹⁷.

Aslında İmparatorluğun doğu kısmındaki merkezileşme çabaları bir bakıma Mısırlılarla yapılacak savaşın bir ön hazırlığı niteliğindeydi⁹⁸. Kürt beyleri ortadan kaldırılıp Osmanlı ordusu takviye edildikten sonra İbrahim Paşa’ya savaş açılacaktı⁹⁹.

1.2.2. Diyarbakır ve Çevresinin Kontrol Altına Alınması

Reşit Paşa göreve başlar başlamaz ilk önce nüfus sayımına başlamış, vergi ve asker toplanmasına gayret etmişti. Ayrıca göçebe aşiretleri de yerleştirmeye çalışmıştı. Bu faaliyetlere Harput bölgesinde başladığından 1835 yılı başlarında burada direnişle karşılaşmıştı. Ancak bölgeye acilen asker sevk ederek sükûneti sağlamayı başarmıştı. Daha sonra kendisinden Maden-i Hümayun ve Diyarbakır kazalarından asker toplaması istenmişti. Bir müddet daha zamana ihtiyaç olduğundan bu emri Diyarbakır’da uygulayamamıştı. Ancak 1835 Şubat’ında Maden-i Hümayun kazalarından asker toplanmaya başlamıştı. Bu kazalar arasında bulunan Eğil,

⁹⁵ BOA, HAT, 1322/51646-B, 28 Ca. 1249 (13 Ekim 1833) Görevinin eşkıya ile mücadele olduğunun Mısır Valisi’ne yazılması ile ilgili Reşit Paşa’nın arzısı.

⁹⁶ Ahmed Lûtfî Efendi, *a.g.e.*, s.720.

⁹⁷ “...Konya maddesinde Devlet-i Aliye’nin yüzünden gördüğü ziyanı hiçbir bendenin yüzünden görmediğinden bu bâbda olan taksirâtım aff olunub kendu halim ile üç beş adam ile Edirne’de ikâmet etmek üzere ruhsat ihsân buyrulur ise...zira bir kimesnenin yüzüne bakmak yüzüm kalmadığından...”. BOA, HAT, 360/20059-A, 16 B. 1249 (29 Kasım 1833).

⁹⁸ BOA, HAT, 377/20487-A, 29 L. 1250 (28 Şubat 1835) Reşit Paşa’nın Zirki Beyleri ile ilgili yazısı.

⁹⁹ Garo Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri*, (Çev. Bedros Zartaryan, Memo Yetkin), Med Yayınları, İstanbul 1992, s.95.

Diyarbakır'ın Kürt ümerasından Zirki Beylerine çok yakındı. Bunlar orada bulunan Türkanlı aşiretini ayaklandırmışlardı. Zirki Beylerinden olan Timur, Eğil Hâkimi Tayfur Bey'in yanına gelip kurulması düşünülen yeni düzene karşı olduklarını açıkça ifade etmişti. Daha sonra Zirki Beylerinden Recep, Silvan Zabiti Mirza Bey ve Mardin bölgesinde bulunan Ömerkanlı gibi birkaç aşiret ittifak ederek Osmanlı kuvvetlerine direnmeye karar vermişlerdi¹⁰⁰. Bu esnada Diyarbakır'ın Siirt kazasına kadar gelen Revanduz Beyi Mehmet Paşa ile de bu konuda anlaşmışlardı. Reşit Paşa'ya göre bunların birkaçının canını yakmadıkça itaat etmeleri mümkün olmayacaktı¹⁰¹.

Bölgede yaşayan Kürt aşiretleri asker toplanmasından çok korkuyorlardı. Aslında bu korkularında haksız sayılmazlardı. Askere alımlarda adalet ve eşitlik yoktu ve süresi çok uzundu. Erken yaşta evlenen Kürtler de ailelerine oldukça düşküdü. Ailelerinden ayrılmamak için ya kaçıyorlar ya da silahla karşı koyuyorlardı¹⁰². Ayrıca yüzyıllardır alıştıkları hayat tarzları devlete yıllarca askerlik yapmakla uyumuyordu. Öte yandan toplanılan askerin akıbetinin ne olacağı belli değildi. Nitekim bölgedeki aşiretlerden toplanılan askerlerden dört yüze yakını hastalık ve hekimsizlik nedeniyle hayatını kaybetmişti¹⁰³. Bu korkunun farkında olan Zirki Beyleri, Mansure Ordusu için kazalardan asker toplanacağı ve kimsenin evladı bırakılmayacağı, gibi söylentiler yayarak bunları isyana teşvik etmişlerdi. Bu çabalar meyvelerini vermiş, Hani'den Yezidhan'a kadar olan bölgedeki Kürt aşiretlerinin hepsi Osmanlı kuvvetlerine karşı birleşmişlerdi. Muş bölgesinde de çok sayıda Kürt

¹⁰⁰ *Takvim-i Vekayi*, Defa 123.

¹⁰¹ BOA, HAT, 449/22346, 4 Za. 1250 (4 Mart 1835). Revanduz Beyi ve Zirki Beyleri ile ilgili Reşit Paşa'nın yazısı.

¹⁰² Helmuth Von Moltke, *a.g.e.*, s.240-241.

¹⁰³ BOA, HAT, 446/22295, 12 Ra.1251(8 Temmuz 1835) Reşit Paşa'nın Mardin seferi ile ilgili yazısı.

aşireti bulunduğundan isyanın buraya sirayet etmemesi için Muş Mutesellimi Emin Paşa uyarılmıştı¹⁰⁴.

Bu başkaldırış, Zirki beylerinin devlete karşı ilk isyanları değildi. 1833 yılında azledilen Muş Mutasarrıfı Emin Paşa ile birlikte Muş'u zorla ele geçirmeye çalışmışlardı. Zamanın yetkililerinin bildirdiğine göre bu beylerin yaşadığı alan uzun süredir eşkıyaların sığınağı olmuştu¹⁰⁵.

Reşit Paşa göreve başladığı zaman Zirki Beylerinin bazı uygunsuzluklarını görmezlikten gelmişti. Bu beylerden Recep, Timur ve Hüseyin Beyler Diyarbakır Mutesellimi Emin Ağa'nın yanına gelerek itaatlerini bildirdiklerinden bunlara hilat giydirilmişti¹⁰⁶. Ancak itaat etmeleri sadece sözde kalmıştı. Çünkü köy hasılatlarının, has, tımar, mukataa aşarlarının, zamanla ellerinden alınacağını anlamışlardı. Ayrıca istedikleri gibi atıp tutmalarına müsaade edilmeyeceği, devlete hizmet etmedikleri taktirde eskiden olduğu gibi yerlerinde oturmalarına izin verilmeyeceği ve etrafa zarar vermelerine kesinlikle göz yumulmayacağı ortada idi. Reşit Paşa'ya göre bunların isyan etmelerinin asıl sebebi ayrıcalıklarının ellerinden alınacağı korkusuydu¹⁰⁷. Aslında böyle bir endişe bölgede bulunan tüm aşiret reisleri, beyler ve önde gelenler için geçerliydi. Bu duruma karşı da tepkisiz kalmaları beklenemezdi.

1835 baharında Zirki Beyleri üzerine sefere çıkan Reşit Paşa Diyarbakır'a sekiz saat mesafede bulunan ve Recep Bey'in adamlarıyla birlikte sığındıkları Seyit Hasan köyü üzerine yürümüştü. Bunlara yardım için gelen Timur ve Behram Beyler

¹⁰⁴ “...Asâkir-i Mansure-i Muhammediye için kazalardan asker matlûb olunacağını ve kimesnenin evladı bırakılmayub alınacağını ve buna mümâsil bir takım tefevvühât neşriyle ekser Ekrâdı TimurBey vesairleri tahvîf...”. BOA, HAT, 449/22346-F, 27 L. 1250 (26 Şubat 1835).

¹⁰⁵ BOA, HAT, 450/22351-C, 5 Ca.1249 (20 Eylül 1833) ; Ahmed Lûtfî Efendi, *a.g.e.*, s.784.

¹⁰⁶ BOA, HAT, 383/20609-A, 9 R.1250 (15 Ağustos 1834). Mısır meselesi ve bölgedeki Kürtlerle Diyarbakır ve çevresindeki Kürtlerle ilgili Reşit Paşa'nın yazısı.

¹⁰⁷ BOA, HAT, 377/20487-A, 29 L. 1250 (28 Şubat 1835) Reşit Paşa'nın Zirki Beyleri ile ilgili yazısı.

bozguna uğratılmıştı. Kaçanların da peşlerine düşülerek bin kadar kelle alınmıştı. Recep Bey ve kardeşi Behram Bey yakalanmış ve oğullarıyla beraber Diyarbakır'a gönderilmişti¹⁰⁸. Timur ve diğer Behram Bey de daha sonra yakalanmıştı. Bu harekât sonucunda Kürt önde gelenlerinden Tellibeyzade Recep, Timur, Behram, Bedirhan, Şerif, Faris, Behram ve Mirza adında sekiz aşiret beyi ve aileleriyle birlikte toplam doksan sekiz kişi İstanbul'a gönderilmişti¹⁰⁹. Zirki Beyleri daha sonra aileleriyle Edirne'de iskân edilmişlerdi¹¹⁰.

Aynı tarihte Zirki Beyleri ile ittifak etmiş olan Silvan bölgesindeki aşiretler de isyan etmişlerdi. Bölgede bulunan Sinani, Berazi aşiretleri Hacı Telli ve Fersooğulları ile birleşerek Hazro'ya saldırmışlardı. Gelen haberlere göre Hazro Mütesellimi Kalcıoğlu Osman Bey bu isyan sonucu öldürülmüştü. Bunun üzerine derhal buraya da asker sevk edilmiş, isyan bastırılmış ve öldüğü haber verilmiş olan Hazro Mütesellimi Osman Bey sağ kolundan yaralı olarak kurtarılmıştı¹¹¹.

Reşit Paşa'nın bu seferi Diyarbakır'ın ilerisinde bulunan Garzan ve Yezidhan bölgelerine kadar uzamıştı. Garzan'a giden yol Dicle'nin kollarının açtığı çok derin vadilerden geçiyordu. Böyle bir yoldan topraklarla geçmeyi ilk defa göze alan Reşit Paşa olmuştu¹¹². Bu harekât sonucunda bölgedeki Kürt aşiretleri ve dağlarda yaşayan kabileler kısmen de olsa itaat altına alınmıştı¹¹³. Ancak anlaşıldığı kadarıyla Garzan dağlarında yaşayan ahali 1835 sonbaharında tekrar isyan etmişti. Bu isyanı

¹⁰⁸ BOA, HAT, 453/22435-A, 25 Za.1250 (25 Mart 1835). Sivas Valisi Reşit Paşa'nın Kürt beylerinden Receb, Timur ve Behram'la ilgili yazısı.

¹⁰⁹ BOA, C.ZB. 83/4142, 10 Za.1275 (11 Haziran 1859). Reşit Paşa tarafından İstanbul'a gönderilmiş olan Kürt Beyleri ile ilgili varaka.

¹¹⁰ BOA, HAT, 288/17298-A, 29 Z.1250 (1835) Reşit Paşa'nın Cizre Beyi, Revanduz Beyi, Milli İskan başısı Eyub Bey ve Zirki Beyleri ile ilgili ayrıntılı yazısı.; Ahmed Lûtfi Efendi, *a.g.e.*, s.867.

¹¹¹ BOA, HAT, 378/20492, 27 S.1251 (24 Haziran 1835). Reşit Paşa'nın maiyetine memur edilen Arif Bey'in Silvan ve Hazro'da meydana gelen olaylarla ilgili yazısı.

¹¹² Helmuth Von Moltke, *a.g.e.*, s.232.

¹¹³ BOA, HAT, 450/22347-A, 3 R. 1251 (29 Temmuz 1835) Reşit Paşa'nın Mardin aşiretleri üzerine düzenlediği seferle ilgili yazısı.

bastırmak için Muş Mutasarrıfı Emin Paşa üç bin kadar süvari ile Muş tarafından, dört bin kadar piyade ve süvari de Diyarbakır tarafından Garzan üzerine gönderilmiş, iki koldan yürüyen kuvvetler bu isyanı çok sert bir şekilde bastırmıştı. Karşı koyanlardan ele geçirilenlerin hepsi idam edilmiş ve ovada bulunan köylerin tamamı yakılmıştı¹¹⁴. Daha sonra Garzan'ın önde gelenlerinden Kasım ile Şirvan ağaların üzerine gidilmişti. Bunlar da mağlup edilmiş ve kaçmaya çalışanlardan yaklaşık bin kişi kılıçtan geçirilmişti¹¹⁵.

1.2.3. Dersim'in Kontrol Altına Alınma Çabası

Zirki Beylerinin ortadan kaldırılmasından sonra Akçadağ ile Docik Kürtleri isyan etmişti¹¹⁶. Fethedildiği tarihten bu yana Docik diye adlandırılan yörede devlet varlığını hissettirememişti. Buranın nüfusunun önemli bir kısmını Kürtler oluşturmaktaydı. Bunlar devlete vergi vermedikleri gibi, çevrelerindeki kaza ve köyleri yağmalamayı adet haline getirmişlerdi¹¹⁷. Reşit Paşa, bölge güvenliğinin tam olarak sağlanması amacıyla buraya bizzat kendisinin yöneteceği bir sefer düzenlemeye karar vermişti¹¹⁸.

Docik Kürtleri Şeyh Hasanlı ve Dersim olmak üzere iki kısımdı. Reşit Paşa bu hareketini Şeyh Hasanlılar üzerine yapacaktı. Bunlar, yıllardır bölgedeki ahaliye zarar vermiş aynı zamanda Maden-i Hümayun'da kömür işlerinin de sekteye uğramasına neden olmuşlardı¹¹⁹.

¹¹⁴ BOA, HAT, 447/22311-A, 10 B.1251 (1 Kasım 1835). Garzan, Cizre, Revanduz Beyi ile ilgili Reşit Paşa'nın yazısı.

¹¹⁵ BOA, HAT 453/22414-G, 17 Ca. 1252 (30 Ağustos 1836) Garzanlıların kontrol altına alındığına dair Reşit Paşa'nın yazısı.

¹¹⁶ *Takvim-i Vekayi*, Defa 123, Reşit Paşa'nın bölgedeki faaliyetleri ile ilgili gazetede çıkan haber.

¹¹⁷ James Brant, "Journey A Part Of Armenia And Asia Minor, In The Year 1835, *Journal of the Royal Geographical Society of London*, Vol. 6 (1836), s.202.

¹¹⁸ BOA, HAT 447/22311, 29 Z. 1251 (1835).

¹¹⁹ *Takvim-i Vekayi*, Defa 124, Reşit Paşa'nın Kürt aşiretleri üzerine düzenlediği harekât ile ilgili gazetede çıkan haber.

1835 Ekiminde üç tabur asker ile Paşa Dersim üzerine yürümüştü¹²⁰. Docik ahalisi o zamana kadar yaşadıkları coğrafyanın çetinliği sayesinde devlet güçlerine karşı direnebilmişlerdi. Üzerlerine asker sevk edildiğini gören Şeyh Hasenanlılar ovalardaki köylerini terk edip dağlık ve ormanlık araziye çekilmişlerdi. Ancak sekiz köy ahalisi ve birkaç reaya köyü aman dilemişti. Bunlara dokunulmayarak tamamı Kemah ve Çemişgezek kazalarına iskân edilmişti. Diğerleri Çiftekale denilen gayet sarp ve ormanlık yerde toplanarak direnişlerini sürdürmüşlerdi. Kars Muhafızı Ahmet Paşa tarafından getirilmiş olan Acara askeri başıbozuk takımıyla beraber bu kayalığa saldırmış ve bunların bir kısmı etkisiz hale getirildikten sonra kalanlar ormanların arasından kaçarak Docik'in Ovacık köyüne sığınmışlardı. Orada da Osmanlı askerinin takibine uğramışlar, yine bir kısmı yakalanmış geri kalanlar çok daha sarp olan Mercan ve Köprü boğazları tabir edilen yerlere sığınmışlardı. Askerin buraya da gitmesi sonucunda sığınacak başka yer kalmadığından teslim olmak zorunda kalmışlardı. Bu harekât esnasında direnenlerden dört yüzden fazlası kılıçtan geçirilmiş, yüz kadar köy tamamen ateşe verilmişti.

Mercan Boğazı ve Köprü Boğazı'nın ötesi Erzurum Eyaleti'ne bağlı olduğundan firar edenlerin ya da zahire almak için o tarafa gidenlerin derhal yakalanması Erzurum Valisi Esat Paşa'ya yazılmıştı. Ormandan çıkıp çevreye zarar vermelerine engel olmak için gerekli görülen yerlere üçer dörder yüz piyade ve süvariden oluşan birlikler yerleştirilmişti. Reşit Paşa orman yollarının sağında ve solundaki ağaçları birer kurşun menzili kestirip yolları temizlemek istemişti. Ona göre bu şekilde asker, top ve mühimmat sevki kolaylaşacak, birliklerin ormanların

¹²⁰ BOA, HAT, 448/22320-A, 23 C.1251 (16 Ekim 1835).

derinlerine kadar nüfuz edebileceğini gören bölge ahalisinin itaat etmekten başka çaresi kalmayacaktı¹²¹.

1.2.4. Mardin ve Çevresinin Kontrol Altına Alınması

1835 Temmuz’unda Mardin’deki aşiretler Revanduz Beyi Mehmet Paşa’nın tahriklerine uyarak isyan etmişlerdi. Bu aşiretlerin Revanduz Beyi’ne yazdıkları bir mektupta Reşit Paşa’nın Diyarbakır, Garzan ve Yezidhan’ı ele geçirdiğinden bahsedilerek, buralardan çok sayıda asker aldığı ifade edilmişti. Aynı kaderi paylaşmak istemeyen Mardin aşiretleri, Reşit Paşa’ya itaat etmeyeceklerini, nizam askeri ve vergi vermeyeceklerini ve gerekirse savaşa hazır olduklarını bildirerek Revanduz Beyi’nden yardım istemişlerdi. Mısırlı İbrahim Paşa’yla da iletişime geçmişler ve ondan da yardım talep etmişlerdi¹²².

Bu sırada Rumeli’de bulunan altı bin yedi yüz mevcutlu Halit Paşa Livası, Kürt beylerine karşı düzenlediği operasyonları desteklemek için Reşit Paşa’nın emrine verilmişti¹²³. Ancak gelişmelerin giderek tehlikeli boyuta ulaşması nedeniyle Reşit Paşa destek kuvvetlerini beklemeden Mardin aşiretleri üzerine yürümek zorunda kalmıştı. Biraz daha beklerse Mardin’deki isyan Diyarbakır ve Zirki bölgesine de sirayet edebilirdi¹²⁴. Paşa, aceleci tavrı nedeniyle gerekli tedbirleri almamıştı. Bu fırsatı değerlendiren aşiretler, Mardin’e giden yolları keserek Reşit

¹²¹ BOA, HAT, 447/22311-B, 10 B.1251 (1 Kasım 1835). Reşit Paşa’nın Docik seferi ile ilgili kaleme almış olduğu yazısı.

¹²² “...Reşit Paşa’ya adem-i itaat ve nizam için asker ve ne sâir tekâlifden bir şey vormeyüb hâsılı her bir emrine muhalefet ve muharebe ve mukâteleye mübâderet üzere olacaklarına mestûr-ül-esâmi bir takım aşâyir halkıyla beyinlerinde karar vermiş oldukları...”BOA, HAT, 450/22347-B, 17 R. 1251 (12 Ağustos 1835).

¹²³ Reşit Paşa Mısırlılardan o denli çekiniyordu ki onları kuşkulandırmamak için Halit Paşa livasının bölgeye sevkiyle ilgili Takvim-i Vekayi’de bir haber çıkarılmasını istemişti. Ona göre bu haberde, aşiretleri kontrol altına almak amacıyla bölgeye asker sevk edildiği ilan edilmeliydi.BOA, HAT, 376/20475-A, 28 S. 1251 (25 Haziran 1835). Reşit Paşa’nın Halit Paşa livasının gönderilmesi ile ilgili yazısı.

¹²⁴ BOA, HAT, 376/20475-B, 29.Z.1251 (1835) Reşit Paşa tarafından gelen Ali Efendi’nin bölgedeki gelişmelerle ilgili takriri.

Paşa'yı oldukça zor duruma düşürmüşlerdi¹²⁵. Buna rağmen Osmanlı kuvvetleri Mardin'e sekiz saat mesafede oldukça müstahkem bir köye sığınmış olan Ömeryanlı aşireti üzerine hücum edebilmişti. Tüm zorluklara rağmen harekât başarı ile sürdürülmüş ve neticede iki yüz kişi süngüden geçirilmiş, çok sayıda esir alınmıştı. Diğer aşiretlerin üzerine varılması gerekiyorsa da bunun için paşanın yeterli gücü yoktu. Bununla birlikte telaşa kapılmış olan başka aşiretler gelip rehin vermişler ve paşa bunlara aman vermişti¹²⁶. Ele geçirilmiş olan asilerden Hacı Esat Bey ailesi ve bir takım aşiret önde gelenleri ile birlikte Mardin'den Diyarbakır'a sürgün edilmişlerdi. Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşlarından Mehmet Bey Mardin'in muhafazası için orada bırakılmıştı. Yol emniyetinin sağlanması için Musul Mutasarrıfı Mehmet Sait Paşa'ya konu ile ilgilenmesi hususunda yazı yazılmıştı¹²⁷.

İtaat etmeyen aşiretlere oldukça sert davranması bölgede Reşit Paşa'nın isminin korkuyla anılmasına sebep olmuştu. Bu korku ise hiçbir çaba harcamadan bazı meselelerin halledilmesini sağlamıştı. Mesela Maraş civarındaki Pazarcık Ovası'ndaki üç Türkmen aşireti Atmalı, Kılıçlı ve Sinimiler korkularından devlete bağlılıklarını bildirmiş ve yıllık 400 kese vergi ödemeyi kabul etmişlerdi¹²⁸.

Paşa bu hareketiyle Mardin Kürtlerini mümkün mertebe nizama koymaya çalışmış, hiç olmazsa Mardin'den Nusaybin'e kadar olan yolun güvenliğini sağlamayı amaçlamıştı. Halit Paşa Livasının gecikmesi nedeniyle Maden-i Hümayun

¹²⁵ BOA, İ.MSM 49/1240, 1263 (1846). Esat Paşa'nın Bedirhan Bey üzerine yapılması düşünülen harekât ile ilgili layihası.

¹²⁶ BOA, HAT, 450/22347-A, 3 R.1251 (29 Temmuz 1835) Reşit Paşa'nın Mardin aşiretleri üzerine düzenlediği seferle ilgili yazısı.

¹²⁷ BOA, HAT, 447/22311-E, 15 Ca.1251 (8 Eylül 1835); Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2009, s.244.

¹²⁸ Helmuth Von Moltke, *a.g.e.*, s.191.

kazalarından ve Diyarbakır'daki Kürt aşiretlerinden alınan neferler ile Mehmet Paşa livasını doldurmuştu. Ayrıca Hassa Livası da bin kadar neferle güçlendirilmişti¹²⁹.

1.2.5. Cizre'nin Ele Geçirilmesi ve Revanduzlu Mehmet Paşa'nın Yakalanması

Revanduzlu Mehmet Paşa'nın 1814 yılında Soran Beyliği'nin başına geçtiği belirtilmektedir¹³⁰. Mehmet Paşa aslen Cizre havalisinde bulunan ümeranın dairesinde kethüda makamında idi. Ancak daha sonra bunlar arasındaki mücadelelerden faydalanarak sivrilmeye başlamıştı¹³¹. Beyliğin başına geçtikten sonra Revanduz'u kendine merkez yapıp etrafını surlar ile çevirerek güçlendirmişti. Burası dağlarla çevrili olup kalesi de meyilli bir kaya üzerine inşa edilmişti. Ayrıca kuzey ve batısından kıvrılan nehir buranın müstahkem bir mevki olmasını sağlamıştı¹³².

Mehmet Paşa kendi kabilesi üzerinde otoritesini tam olarak sağladıktan sonra nüfuz alanını genişletmeye başlamıştı. Bu amaçla Bıradost, Surçi, Mamaş ve Şirvan kabilelerine hükümranlığını kabul ettirmişti. Bunlardan aldığı adamlardan oldukça güçlü bir ordu oluşturmuştu. Ordusunun on bin süvari, yirmi bin piyadeden meydana geldiği söylenmektedir. Çevresindeki Osmanlı valilerinin güçsüzlüğünü de fırsat bilerek 1820 yılında Hakkâri, Baban ve Behdinan bölgelerini kontrolü altına almıştı¹³³. Mehmet Paşa'nın hızla güçlenmeye başlamasından rahatsızlık duymaya başlayan Osmanlı yönetimi devlete itaat etmesini sağlamak için Erbil ve Geviri'nin

¹²⁹ BOA, HAT, 446/22295, 12 Ra. 1251 (8 Temmuz 1835) Reşit Paşa'nın Mardin seferi ile ilgili yazısı.

¹³⁰ Sabri Ateş, *Empires At The Magrin: Towards A History Of The Ottoman-Iranian Borderland And The Borderland Peoples, 1843-1881*, PhD, New York University, 2006, s.70.

¹³¹ BOA, HAT 785/36658, 23 R.1252 (7 Ağustos 1836). İran Devleti Seraskeri Muhammed Han tarafından Sivas Valisi Reşit Paşa'ya yazılan mektubun tercümesi.

¹³² Justin Perkins, "Journal Of A Tour From Oroomiah To Mosul, Through The Koordish Mountains And A Visit To The Ruins Of Nineveh" *Journal Of The American Oriental Society*, Second Volume, 1850, s, s.90-91.

¹³³ Michael Eppel, a.g.m., s.250.

yönetimini de ona bırakmıştı. 1830 yılında ise hilat gönderilip paşalık rütbesi verilmişti. Fakat bu şekilde yola getirilmesi mümkün olmayınca 1832 yılında üzerine çok sayıda asker gönderilerek sıkıştırılmıştı. Bölge İran sınırına yakın olduğundan, paşaya yardım edilmemesi için İranlılara para bile verilmişti. Ancak bu arada paşa İstanbul ile arasını düzeltmiş ve gelen emir üzerine Bağdat Valisi askerlerini geri çekmişti. Bu fırsatı en iyi şekilde değerlendiren Revanduzlu, İmadiye Sancağı'nı da ele geçirmeyi başarmıştı¹³⁴. Daha sonra Şehrizor Eyaleti'nin Koy, Harir ve Köprü kazalarını da zapt etmişti. Bölgedeki diğer güçlü beyler gibi Revanduzlu da oldukça sert karakterli idi. 1835 yılında Siirt'in kazalarına saldırmış ve buraları yerle bir etmişti¹³⁵. Aynı yıl kendisine direndikleri gerekçesiyle Elkuş kasabasında üç yüz kişinin kafasını kesmişti¹³⁶. Bölgedeki ahali bir yandan zulmünden korktukları için diğer yandan da yağma hırsı nedeniyle Mehmet Paşa'nın etrafına toplanmışlardı¹³⁷. Bu nedenle yanında devamlı beş-on bin silahlı adam bulunmaktaydı¹³⁸.

Reşit Paşa'nın Mardin bölgesinde kısmen de olsa devlet otoritesi yerleştirmiş olması Revanduz Beyinin buradan adamlarını geri çekmesine neden olmuştu. Ancak 1835 sonbaharında adamlarını gönderip Cizrelileri isyana teşvik etmiş, bir kısım yandaşlarını ise ise Siirt ve Şirvan'a saldırtmıştı¹³⁹. Bu baskılara rağmen Şirvan Hâkimi Mehmet Bey, Mehmet Paşa'ya tabi olmayı reddetmişti.

¹³⁴ BOA, HAT, 395/20874-D, 29 Z. 1246 (1830).

¹³⁵ BOA, HAT, 449/22346, 4 Za. 1250 (4 Mart 1835). Revanduz Beyi ve Zirki Beyleri ile ilgili Reşit Paşa'nın yazısı.

¹³⁶ Lieut. Col. J. Shiel, "Notes on a Journey From Tabriz, Through Kurdistan, Via Van, Bitlis, Se'er And Erbil, To Suleimaniyeh, In July And August, 1836", *The Journal of the Royal Geographical Society*, 8 (1838) s.92.

¹³⁷ BOA, HAT, 446/22298, 12 Ra. 1251 (8 Temmuz 1835) Revanduz Beyi'nin taraftarlarının dağılmaya başladığına dair Reşit Paşa'nın yazısı.

¹³⁸ BOA, HAT, 395/20874-D, 29 Z. 1246 (1830).

¹³⁹ BOA, HAT, 447/22311-A, 10 B.1251 (1 Kasım 1835) Garzan, Cizre, Revanduz Beyi ile ilgili Reşit Paşa'nın yazısı.

Ancak saldırıya uğrayacağı korkusuyla Muş Mutesellimi Emin Paşa vasıtasıyla Reşit Paşa'dan yardım istemişti¹⁴⁰.

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin Cizre bölgesinde varlığı hemen hiç yoktu. Hükümet sancağı statüsünde olan Cizre, Revanduzlu Mehmet Paşa'nın himayesinde¹⁴¹, Mir Seyfettin tarafından idare edilmekteydi. Burada yaşayanlar hutbelerinde padişahın yerine bir takımı Revanduz Beyini, bir kısmı ise Mir Seyfettin'i anmaktaydılar¹⁴².

Osmanlı yönetimi 1835 yılında Reşit Paşa'yı ve Bağdat Valisi Ali Rıza Paşa'yı Revanduzluyu yakalamakla görevlendirmişti. Bu amaçla ilk önce Cizre üzerine yürünmesi hedeflenmişti¹⁴³. Cizre ve Bohtan kazaları Revanduzlunun asıl kuvvetini oluşturan bölgeydi. Gerekliğinde bu kazalardan sekiz on bin kadar asker toplayabiliyordu¹⁴⁴. Ayrıca burası asker kaçaklarının olduğu gibi¹⁴⁵, devletle kavgalı aşiretlerin kaçıp sığındığı bir bölgeydi. Buraya askerî harekât düzenlenmesi hem

¹⁴⁰ BOA, HAT, 449/22346-J, 29 Z.1250 (1835). Şirvan Hâkimi Mehmet Said Bey'in Emin Paşa'ya yazmış olduğu mektup.

¹⁴¹ BOA, HAT, 377/20477-İ, 11 L. 1251 (30 Ocak 1836) Revanduz, Cizre, Palu bölgesindeki bey ve aşiretlerle ilgili Reşit Paşa'nın yazısı.; A. B. Cunningham, *a.g.e.*, s.94.

¹⁴² “...Bunlar Hüda bilir ki hutbelerinde bile nûr-bâsire-i cihân olan Padişah-ı rûy-ı zemîn efendimizin nâm-ı mülûkânelerini yâd itmeyub bir takımı Revanduz'un ve bu havali hayvanları dahi merkûm Seyfeddin'in ismini anıyorlar..” BOA, HAT, 288/17298-G, 21 M.1252 (8 Mayıs 1836). Bir çok eserde Bedirhan Bey'in 1821 yılında Cizre'in yönetimine geçtiği iddi edilmektedir. bkz. Sabri Ateş, *a.g.e.*, s.85; Sarah D. Shields, *a.g.e.*, s.52; Janet Klein, *Power in the Periphery: The Hamidiye Light Cavalry and The Struggle Over Ottoman Kurdistan, 1890-1914*, Phd, Princeton University, 2002, s.109; Cabir Doğan, *Cizre ve Bohtan Emiri Bedirhan Bey (1802-1869)*, Basılmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2010, s.30; David Barchard, “Bedirhan Bey In Crete”, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Diyarbakır, II*, Ankara 2008, s.344; Hacer Yıldırım Foggo, *Kırmızı Püskül 1843-1846 Nesturi Katliamı*, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul 2002, s.32; M.S. Lazarev, Ş.X. Mihoyan, E.İ. Vasilyeva, M.A. Gasratyan, O.İ. Jigalina, *Kürdistan Tarihi*, (Çev. İbrahim Kale), Avesta Yayınları, İstanbul 2007, s.115; Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh Devlet*, (Çev. Banu Yalkut), İletişim Yayınları İstanbul 2006, s.273; David McDowall, *Modern Kürt Tarihi*, (Çev. Neşenur Domaniç), Doruk Yayınları, Ankara 2004, s.78. Oysaki bu dönemde Cizre'nin başında yönetici olarak Mir Seyfettin'in olduğunu belgeler açıkça ortaya koymaktadır. Hatta görebildiğimiz Osmanlı Arşiv vesikalarında 1838 öncesinde Bedirhan Bey'in ismine dahi rastlanmamıştır.

¹⁴³ *Takvim-i Vekayi*, Defa 136.

¹⁴⁴ BOA, HAT, 533/26254-B, 15N.1251(4 Ocak 1836). Reşit Paşa'nın Revanduz harekâtı ve Cizre Bohtan ile ilgili kaleme aldığı yazısı.

¹⁴⁵ BOA, HAT, 1264/48950-A, 8.Ra.1252 (23 Haziran 1836). Reşit Paşa'nın Cizre harekâtı ile ilgili yazısı.

Diyarbakır Eyaleti'nin güvenliği için, hem de Revanduz Beyinin bölgeye sarkmasının önüne geçilmesi için elzemdi. Ancak 1835-1836 yılında bölgede yetmiş seksen seneden beri görülmemiş bir kış yaşandığından Cizre harekâtı bir süreliğine ertelenmişti. Kışı Diyarbakır'da geçiren Reşit Paşa bu esnada sefer için hazırlık yapmaya başlamıştı. Bu amaçla ilk önce Musul Valiliği'ne Şehrizar Valisi Mehmet Paşa'nın atanmasını sağlamıştı¹⁴⁶. Çünkü Musul eski Valisi Sait Paşa'nın harekât planlarını Revanduz Beyine sızdırdığı¹⁴⁷ ve onunla ittifak yaptığı anlaşılmıştı¹⁴⁸.

Bu sırada İmadiyeli İsmail Paşa'nın devlete itaat etmesi sağlanmıştı. İsmail Paşa, İmadiye'nin kendisine bırakılmasına karşılık senelik beş bin kese Bağdat valilerine vermeyi taahhüt etmiş ve kardeşlerinden birinin Bağdat'ta rehin bulunmasını kabul etmişti. Ayrıca Mansure Askeri başta olmak üzere her ne istenirse vereceğini vaat etmişti¹⁴⁹. Bu şekilde itaat altına alınan İsmail Paşa taltif edilip Alay Emni Ahmet Bey ile Bağdat Valisi'ne gönderilmişti¹⁵⁰. Böylece Revanduz bölgesindeki yerel unsurlar da devlet tarafına çekilmişti.

Bu esnada Harput'ta da bazı karışıklıkların çıktığı haber alan Paşa kısa bir süre için oraya gitmek zorunda kalmıştı. Bunu fırsat bilen Cizre aşiretleri Midyat tarafındaki köyleri yağmalamışlardı. Midyat Mütesellimi üzerlerine asker sevk edince Revanduz Beyi yedi bin kadar adamla bunlara yardım etmişti. Daha sonra bunlar mütesellime haber göndererek itaat edeceklerini bildirmişlerdi. Ancak boyun eğmeleri yapacakları gece baskını örtmek için bir hile idi. Midyat Mütesellimi bu

¹⁴⁶ BOA, HAT, 377/20477-H, 26 L.1251 (14 Şubat 1836) Reşit Paşa'nın Mısırlı İbrahim Paşa'nın faaliyetleri ve Revanduz Beyi Mehmet Paşa ile ilgili yazısı; Takvim-i Vekayi, Defa 125.

¹⁴⁷ BOA, HAT, 533/26254-B-15N.1251.(4 Ocak 1836). Reşit Paşa'nın Revanduz harekâtı ve Cizre Bohtan ile ilgili kaleme aldığı yazısı.

¹⁴⁸ BOA, HAT, 1264/48951-B, 24 S.1252 (10 Haziran 1836). Bağdat Valisi Ali Rıza Paşa'nın Revanduz üzerine yapılması düşünülen harekât ile ilgili yazısı.

¹⁴⁹ BOA, HAT, 376/20474-B, 28 S.1251(25 Haziran 1835)İmadiye Sancağı ve İmadiyeli İsmail Paşa ile ilgili Reşit Paşa'nın yazısı.

¹⁵⁰ BOA, HAT, 377/20477-G, 26 L.1251 (14 Şubat 1836) İmadiyeli İsmail Paşa'nın Bağdat Valisi tarafından Musul'a gönderildiğine dair Reşit Paşa'nın yazısı.

duruma aldanıp rehavete kapılınca tuzağa düşmüş, elli altmış kadar adamını bırakıp kendisi de üç yerinden yaralanarak ancak kaçabilmişti¹⁵¹. Bu durum Cizre'nin kontrol altında tutulması gerektiğinin ne kadar önemli olduğunu bir kez daha gözler önüne sermişti.

1836 yılı baharında Reşit Paşa hazırlıklarını tamamlayıp harekete geçmişti. İlk önce Cizre Beyine tabi olan Siirt Mutesellimi Hacı Mehmet Bey üzerine yürümüştü¹⁵². Daha sonra yirmi beş binden fazla askerle Cizre'ye yönelmişti¹⁵³. Cizre Bey'i Mir Seyfettin amcazadesi Bedirhan Bey ile birlikte Osmanlı askerine direnmiş, Reşit Paşa'yı iki defa geri çekilmek zorunda bırakmıştı¹⁵⁴. Hatta düzenlediği birkaç gece baskınıyla Reşit Paşa oldukça zor duruma düşmüştü. Bunun üzerine bunlara güvence verilmişse de itaate yanaşmamışlardı¹⁵⁵. Daha önce ele geçirilmiş olan beylerin hiçbiri affedilmemiş, bir kısmı küreğe konulmuş, bir kısmı ise uzak bölgelere sürülmüşlerdi¹⁵⁶. Bunlardan haberdar olan Mir Seyfettin muhtemelen onlarla aynı kaderi paylaşmaktan korktuğu için verilen güvenceye itibar etmemişti.

Mir Seyfettin'in asıl direneceği yer Dicle Nehri'nin karşı tarafında Kasrik vadisinde sarp kayalar üzerinde bulunan kasrıydı. Reşit Paşa topları gece derelerden yukarı çıkararak burayı kırk gün boyunca topa tuttuktan sonra ancak ele

¹⁵¹ BOA, HAT, 451/22359, 1 C.1251 (24 Eylül 1835) Diyarbakır, Cizre, Mardin ve Harput'taki faaliyetlerinin değerlendirilmesiyle ilgili Reşit Paşa'nın yazısı.

¹⁵² BOA, HAT, 1264/48950-A, 8.Ra.1252 (23 Haziran 1836) Reşit Paşa'nın Cizre harekâtı ile ilgili yazısı.

¹⁵³ BOA, İ.MSM, 49/1236-8, 13 Ca.1262 (9 Mayıs 1846) Enveri Efendi'nin Van isyanı ve Bedirhan Bey ile ilgili yazısı.

¹⁵⁴ BOA, İ.MSM 49/1238-9, (20 Eylül 1846). Fransa'nın Musul'daki Konsolosu tarafından Fransa Sefaretine yazılan yazının tercümesi.

¹⁵⁵ BOA, İ.MSM. 48/1225-4, 1257 (1841) Hafız Paşa'nın Bedirhan Bey ve Han Mahmut ile ilgili yazısı.

¹⁵⁶ BOA, İ.MSM, 49/1244-1, 1263 (1846) Bedirhan Bey üzerine düzenlenecek harekât ile ilgili Anadolu Ordusu Müşiri Osman Paşa'nın layihası.

geçirebilmiş¹⁵⁷ ve yerle bir etmişti¹⁵⁸. Osmanlı kuvvetlerinin başarılı harekâtı sonucunda Cizre Beyi ilk önce Van tarafına firar etmişti. Buradan adamlarını Bohtan içine sevk edip aşiretleri karıştırdığı gibi, yağma ve yol kesme gibi işlere de başlamıştı. Bunun üzerine Reşit Paşa askerlerini Bohtan içine sevk etmişti¹⁵⁹. Mir Seyfettin yine karşı koyamamış ve Bağdat'a kaçmak zorunda kalmıştı¹⁶⁰. Daha sonra Bağdat Valisi Ali Rıza Paşa'dan affedilmesi için aracı olmasını istemişti. Bağdat Valisi, ona bazı vaatlerde bulunmuş, konak ve maaş tahsis etmişti¹⁶¹. Her ne kadar Reşit Paşa birliklerinin Bedirhan Bey'i Cizre'de iktidara getirdiği iddia edilse de¹⁶², Bedirhan Bey de kayınpederi Müküs Sancağı Beyi Han Mahmut'un yanına sığınmak zorunda kalmıştı¹⁶³. Daha sonra yapılan girişimlere rağmen Bedirhan Bey'e boyun eğdirilememişti¹⁶⁴. Bunun üzerine Reşit Paşa adamlarından birini Cizre'ye mütesellim atamış¹⁶⁵, muhtemelen Cizre Hükümeti de bu harekât sonucunda lağvedilmişti. Böylece Cizre ve Bohtan bölgesi kontrol altına alınmıştı¹⁶⁶. Bu

¹⁵⁷ Helmuth Von Moltke, *a.g.e.*, s.220.

¹⁵⁸ BOA, HAT, 288/17298-A, 29 Z. 1250 (1834) Reşit Paşa'nın Cizre Beyi, Revanduz Beyi, Milli İskan başısı Eyub Bey ve Zirki Beyleri ile ilgili ayrıntılı yazısı. Bruinessen Reşit Paşa'nın Cizre'yi 1838 yılında ele geçirdiğini ileri sürmüştü de bu tarihten yaklaşık iki yıl önce paşa ölmüştü. Bkz. Martin Van Bruinessen, *a.g.e.*, s.275.

¹⁵⁹ BOA, HAT, 1264/48950-A, 8.Ra.1252 (23 Haziran 1836) Reşit Paşa'nın Cizre harekâtı ile ilgili yazısı.

¹⁶⁰ BOA, HAT, 448/22335-A, 3 N. 1254 (20 Kasım 1838) Mîr Seyfettin'e kapıcıbaşılık rütbesi verilmesine dair Hafız Paşa'nın yazısı.

¹⁶¹ BOA, İ.MSM 48/1229-17, 9 L.1259 (2 Kasım 1843) Şam Valisi Ali Rıza Paşa'nın Bedirhan Bey ile ilgili yazısı.

¹⁶² V.Minorsky, Th. Bois, D.N. MacKenzie, *Kürtler ve Kürdistan*, (Çev. Kamuran Fıratlı), Doz Yayınları, İstanbul 2004. s.99.

¹⁶³ BOA, İ.MSM 48/1225-6, 1257 (1841) Diyarbakır eski Müşiri Zekeriya Paşa'nın Cizre meselesi ile ilgili yazısı. Bazı eserlerde Bedirhan Bey'in Reşit Paşa ile doğrudan savaştan kaçındığını ve silahlı güçlerini korumayı başardığını iddia etmişlerse de yukarıda görüldüğü gibi belgeleri bu iddiaları çürütmektedir. Bkz. Celile Celil, *XLIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler*, Özge Yayınları, Ankara 1992, s.127; David McDowall, *a.g.e.*, s.78.

¹⁶⁴ Janet Klein, *a.g.e.*, s.113.

¹⁶⁵ BOA, İ.MSM 48/1225-13, 21 Za.1257 (4 Ocak 1842) Musul Valisi Mehmet Paşa'nın Cizre'nin nahiyelerinin Musul Eyaleti'ne bağlanması gerektiği ile ilgili Sadarete yazdığı yazısı. Cabir Doğan, bu sefer sırasında Bedirhan Bey'in Osmanlı birliklerin karşı koymadığını, bu tavrından dolayı Reşit Paşa'nın onu tekrar Cizre Beyliği'ne atadığını iddia etmektedir. Bkz. Cabir Doğan, *a.g.e.*, s.41.

¹⁶⁶ Lieut. Col. J. Shiel, *a.g.m.*, s.67.

gelişmeler karşısında endişelenen Mehmet Paşa geri çekilerek Revanduz Kalesi'ne sığınmıştı¹⁶⁷

Reşit Paşa bu galibiyetin ardından maiyetinde bulunan Sadullah ve Mehmet Paşalar ile Miralay Mahmut Bey'i, Cizre harekâtındaki gayret ve cesaretleri, kumandaları altında bulunan askeri layıkıyla idare etmeleri nedeniyle taltif etmişti¹⁶⁸. Ayrıca Cizre Şeyhi Abdülfettah askerin Cizre'de kaldığı süresi içersinde gerekli olan malzemelerin tedariki hususundaki yardımlarından dolayı vergiden muaf tutulmuştu¹⁶⁹. Osmanlı yönetimi Reşit Paşa'nın vefatından sonra da şeyhi koruyup kollamaya devam etmişti. Hizmetlerine karşılık olarak kendisine on bin kuruş atıye-i seniyye verilmişti¹⁷⁰.

Cizre harekâtı sonrası güneye yönelen Reşit Paşa Akd Kale'sini kuşatıp ele geçirmişti. Ordu adım adım Revanduz üzerine yürüyerek Mehmet Paşa'nın elinde olan diğer bölgeleri almaya başlamıştı¹⁷¹. Askerin Zaho'ya yönelmesi Reşit Paşa'nın Revanduz üzerine yürüyeceği söylentilerinin yayılmasına neden olmuştu. Paşanın ismi bölgede o derece korku yaratmıştı ki sırf bu şayia bile Revanduzlunun çevresindekilerin dağılmasına ve bölgedeki aşiret beylerinin gelip itaatlerini bildirmesine neden olmuştu. Reşit Paşa'nın ifadesine göre, başına topladığı haşarattan beş altı bin hane dağılıp bir takımı İmadiye ve Bağdat taraflarına gitmiş, bir takımı dahi Cizre tarafına gelmişti¹⁷².

Reşit Paşa'nın Bağdat Eyaleti'ne doğru ilerlemesi üzerine iki paşa arasındaki ilişkilerin bozulabileceğinden endişe eden Babıali, nüfuz mücadelesine

¹⁶⁷ A.B. Cunningham, *a.g.e.*, s.94.

¹⁶⁸ BOA, HAT, 288/17298-İ, 1252 (1836) Reşit Paşa tarafından gelen tatar ağasının ifadesi.

¹⁶⁹ *Takvim-i Vekayi*, Defa 152.

¹⁷⁰ BOA, HAT, 695/33562, 29 Z. 1252 (1836); BOA, HAT, 633/31262, 29 Z.1253 (1837) Cizre Şeyhi Abdülfettah'a atıye-i seniyye verilmesine dair hatt-ı hümayun.

¹⁷¹ *Takvim-i Vekayi*, Defa 136.

¹⁷² BOA, HAT, 446/22298, 12 Ra. 1251 (8 Temmuz 1835) Revanduz Beyi'nin taraftarlarının dağılmaya başladığına dair Reşit Paşa'nın yazısı.

kapılıp harekâtın sekteye uğramaması için Reşit Paşa ve Ali Rıza Paşa'yı uyarmıştı¹⁷³. Zira, her ne kadar aramızda ayrılık yoktur, denilse de Ali Rıza Paşa, Reşit Paşa'nın kendi eyaletine bağlı bölgelere girecek olmasından pek de hoşlanmamıştı. Hatta bu yüzden merkeze başvurarak onun gücü ve isminin görkemi karşısında kendi nüfuzunun korunmasını istemişti¹⁷⁴. Ancak Reşit Paşa'nın bölgeden uzaklaşması durumunda Revanduzlunun yeniden toparlanıp tekrar eski güç ve nüfuzunu elde etme ihtimali vardı¹⁷⁵.

Hangi taraftan başlanılırsa başlanılsın Musul Valisi Mehmet Paşa harekâtın merkezinde yer alacaktı. Bu nedenle Reşit Paşa onun kuvvetlerini takviye etmek için bir alay Mansure Askeri'ni Musul'a göndermişti. Muhtemelen paşalar arasında sürtüşmeye meydan vermemek için, harekâtın Reşit Paşa, Mehmet Paşa ve Ali Rıza Paşa tarafından ortaklaşa planlanıp icra edilmesini Padişah bizzat emretmişti¹⁷⁶. Revanduz harekâtına yirmi altı bin civarında Osmanlı askeri katılmıştı. Reşit Paşa'nın kumandasında beş bin düzenli, iki bin başıbozuk; Musul Valisi Mehmet Paşa'nın komutasında dört bin düzenli, beş bin başı bozuk; Ali Rıza Paşa'nın maiyetinde de on bine yakın asker bulunmaktaydı¹⁷⁷. Mehmet Paşa Musul'dan, Bağdat Valisi ise Kerkük tarafından Revanduz üzerine yürümüş¹⁷⁸ ve 3 Ağustos'ta Erbil ele geçirilmişti¹⁷⁹. Bu arada Reşit Paşa da Akereh köyü yakınındaki bir kaleyi

¹⁷³ BOA, HAT, 288/17298-A, 29 Z. 1250 (1834) Reşit Paşa'nın Cizre Beyi, Revanduz Beyi, Milli İskan başısı Eyub Bey ve Zirki Beyleri ile ilgili ayrıntılı yazısı.

¹⁷⁴ BOA, HAT, 1264/48951-B, 24 S. 1252 (10 Haziran 1836) Bağdat Valisi Ali Rıza Paşa'nın Revanduz üzerine yapılması düşünülen harekât ile ilgili yazısı..

¹⁷⁵ BOA, HAT 288/17298 A, 29 Z. 1250 (1834) Reşit Paşa'nın Cizre Beyi, Revanduz Beyi, Milli İskan başısı Eyub Bey ve Zirki Beyleri ile ilgili ayrıntılı yazısı.

¹⁷⁶ BOA, HAT, 444/22256, 29 Z.1250 (1834).

¹⁷⁷ A.B. Cunningham, *a.g.e.*, s.94-95; Gültekin Yıldız, *a.g.e.*,s.247-248.

¹⁷⁸ BOA, HAT, 1264/48951-B, 24 S. 1252 (10 Haziran 1836) Bağdat Valisi Ali Rıza Paşa'nın Revanduz üzerine yapılması düşünülen harekât ile ilgili yazısı.

¹⁷⁹ Lieut. Col. J. Shiel, agm, s. 87.

yirmi gün kuşattıktan sonra ancak düşürebilmişti¹⁸⁰. Bölge dağlık ve oldukça sarp olduğundan Reşit Paşa asker ve mühimmatın sevkini kolaylaştırmak için yolları düzelterek ilerlemek zorunda kalmış, tüm zorluklara rağmen kuvvetlerini Revanduz'a yarım saat mesafeye kadar sevk edebilmişti. Bağdat Valisi Ali Rıza Paşa Revanduz'a iki saat mesafeye kadar gelmişti. Başlangıçta sığınmış olduğu kalenin metanetine ve sahip olduğu kuvvete güvence de af dilemekten başka seçeneği olmadığını anlayan Mehmet Paşa, kendisine aman verilmesi üzerine kaleden çıkıp Reşit Paşa'ya teslim olmuştu¹⁸¹. Bağdat Valisi'nin bildirdiğine göre bu harekât esnasında elli beş kale ele geçirilmişti¹⁸².

Bu dönemde İngilizler Ortadoğu'da varlıklarını iyice hissettirmiş ve bölgedeki tüm hareketleri yakından izlemişlerdi. Bu bakımdan Revanduzlu Mehmet Paşa hadisesine de ilgisiz kalmamışlar hatta bir ölçüde endişelenmişlerdi. Osmanlı kuvvetlerinin yenilmesi halinde meydana gelecek otorite boşluğundan Rusların yararlanma ihtimali oldukça kuvvetliydi. İngiliz diplomat Richard Wood bu endişesini Bağdat'taki Doğu Hindistan Kumpanyası'nın temsilcisi Albay Taylor ile paylaşmıştı. Daha sonra da Revanduzlu'nun teslim olması için aracılık yapmaya çalışmıştı¹⁸³. Wood, Mehmet Paşa ile bizzat görüşerek, İran'a güvenmemesi ve Osmanlı Devleti ile anlaşmaya yanaşması konusunda onu ikna etmeye gayret etmişti. Bu çabalar sonucunda Mehmet Paşa, hayatının güvenceye alınması ve haklarının padişah tarafından tanınması şartları ile İstanbul'a gitmeye ikna olmuştu. Bundan

¹⁸⁰ Lieut. Col. J. Shiel, agm, s. 96.

¹⁸¹ Rivayete göre Reşit Paşa, Revanduz Beyine düşmanca faaliyetlerine son vermesi ve devlete teslim olması halinde onurlu muamele göreceği ve beyliğini koruyacağına dair garanti vermişti. Bir başka anlatıma göre Reşit Paşa, aralarında Mehmet Paşanın müftüsü molla Muhammet Hani'nin de bulunduğu ulemanın çoğunu kendi tarafına çekmede başarılı olmuştu. Böylece bir fetva çıkaran Molla Hani, halifenin ordusuna karşı silah taşıyanların kafir olduklarını ve karılarının artık onlara helal olmadığını ilan etmişti. Bu fetva, mirin taraftarları arasında büyük bir yılgınlık yaratmıştı. Bkz. Wadie Jwaideh, *a.g.e.*, s.117-118.

¹⁸² Ahmed Lûtfî Efendi, *a.g.e.*, s. 887.

¹⁸³ Michael Eppel, *a.g.m.*, s.252-253.

sonra İngilizler Revanduzlu'nun Osmanlı'ya sadık kalarak bölgedeki varlığını sürdürmesini istemişlerdi. Bu şekilde Rusya'nın etki alanına bir set çekileceğini düşünüyorlardı¹⁸⁴.

İstanbul'a gönderildikten yaklaşık altı ay sonra Mehmet Paşa'nın memleketine yönetici olarak dönmesine izin verilmiş, padişahın otoritesini tanınması karşılığında önceki hakları kendisine iade edilmişti. Ancak dönüş yolunda gizemli bir şekilde hayatını kaybetmişti¹⁸⁵.

Revanduzlunun ortadan kaldırılmasından sonra bölgede merkezî otoriteye karşı çıkabilecek güçte hiç kimse kalmamıştı. Reşit Paşa bundan sonra asıl görevi olan Mısır kuvvetleriyle ile yüzleşmeye hazırlanacaktı¹⁸⁶. Ancak 11 Kasım 1836'da Diyarbakır yakınlarında hayatını kaybetmesi ona bu fırsatı tanımadı¹⁸⁷.

1.2.6. Reşit Paşa'nın Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi

Reşit Paşa, görev süresi boyunca II. Mahmut'un reformlarını uygulamaya gayret etmişti. Bu reformların temel amacı bölgeyi merkezî otoriteye bağlamaktı. Yani bölgedeki yerel güçler ya devlete bağlı hale getirilecek veya ortadan kaldırılacaktı.

Ekonomik kaygılar merkezîleşmenin en önemli itici gücüydü. Devletin ayakta durabilmesi için güçlü bir ekonomiye sahip olması gerektiği Osmanlı elitinin ortak düşüncesi idi. Bunun için de halkın ticaret ve tarımla uğraşp devlete vergi vermesi gerekmekteydi. Ekonomik faaliyetlerin gelişmesi de tamamen asayişe ve güçlü bir idareye bağlıydı. Bu bakımdan yerel beylerden sonra ekonominin gelişmesi önündeki en büyük engel göçebe aşiretlerdi. Bu yüzden Reşit Paşa, yaptığı tüm

¹⁸⁴ A.B. Cunningham, *a.g.e.*, s.106-108.

¹⁸⁵ Sabri Ateş, *a.g.e.*, s.70.

¹⁸⁶ Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, s.275.

¹⁸⁷ İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır(1790-1840)*, TTK, Ankara, 1995, s.179; *Takvim-i Vekayi*, Defa 136.

askeri operasyonlar sonrasında göçebeleri zorla da olsa yerleşik hayata geçirmeye çalışmıştı. Bu şekilde onların yerleşik unsurları tehdit etmeleri engellenecek, ziraatle meşgul olup devlete vergi vermeleri sağlanacaktı. Böylece can ve mal güvenliği sağlandığı gibi yol emniyeti sorunu da çözülmüş olacaktı. Bu düşünce ile hareket eden Reşit Paşa, Zirki Beylerini ortadan kaldırdıktan sonra Ergani'den Diyarbakır'a ve Mardin'e kadar boş olan köylere Kürt aşiretlerini iskân etmişti¹⁸⁸. Diyarbakır'ın çevresindeki Kürt aşiretleri yine aynı gerekçeler ile Diyarbakır'ın sahra tarafında bulunan bölgelere yerleştirmişti¹⁸⁹.

Yerleşik hayata geçmeyi dayatmak için Muş ve çevresindeki aşiretlerin çadırları ellerinden alınmıştı. Buradaki iskân çabalarının başarılı olabilmesi için bölgeye musallat olan İran aşiretlerinin uzaklaştırılması gerekiyordu. Bunlardan Sipki Aşireti İran'a iade edilmişse de Haydaranlı ve Cibranlıların tüm çabalara rağmen uzaklaştırılmaları mümkün olmamıştı. Ayrıca İran hududundan Osmanlı topraklarına geçen aşiretlerin önü bir türlü alınamamıştı¹⁹⁰.

Mardin'e yapılan harekâtın ardından Nusaybin taraflarında başına buyruk gezmekte olan Tay Şeyhi kabilesinin iskân edilmesi gündeme gelmişti. Mirliwa Mirza Paşa ve Mardin Muhafızı Mehmet Bey bu iş için görevlendirilmişti¹⁹¹. Onların çabaları sonucunda bu kabile, yerleşik hayata geçmeyi ve Nusaybin çevresinin güvenliğini sağlamayı kabul etmişti. Alınan karar gereğince Nusaybin çevresinde

¹⁸⁸ *Takvim-i Vekayi*, Defa 123. Reşit Paşa'nın bölgedeki faaliyetleri ile ilgili gazetede çıkan haber.

¹⁸⁹ BOA, HAT, 376/20475-B, 1251 (1835). Reşit Paşa tarafından gelen Ali Efendi'nin bölgedeki gelişmelerle ilgili takriri.

¹⁹⁰ BOA, HAT, 637/31417-A, 24 C.1252 (6 Ekim 1836). Muş Sancağı'nın Emin Paşa uhdesine verilmesi ile ilgili Reşit Paşa'nın yazısı.

¹⁹¹ BOA, HAT, 1264/48950-B, 8 Ra.1252 (23 Haziran 1836) Bölgedeki aşiretler ve iskân meselesi ile ilgili Reşit Paşa'nın yazısı.

bulunan on iki köye bu aşiretten sekiz yüz yirmi beş hane yerleştirilecekti¹⁹². Bunun için de hemen konut inşasına başlanmıştı¹⁹³.

Milli Aşireti İskânbeyi Eyup Bey de Mardin seferi sonrası Reşit Paşa'ya başvurarak aşiretiyle birlikte uygun bir yere yerleşmek istediğini bildirmişti. Bunun üzerine Milli Aşireti'nin Urfa bölgesine iskân edilmesi kararlaştırılmıştı¹⁹⁴. Ancak Eyup Bey'in sözünden cayması nedeniyle bu aşiretin iskânı hiç de kolay olmamıştı¹⁹⁵. Eyup Bey, üzerine gönderilen kuvvetler tarafından güçlükle yakalanmıştı. Onun ele geçirilmesinden sonra aşireti ikişer üçer yüz hanelere bölünerek Urfa, Siverek, Karakeçi ve Mardin taraflarına iskân edilmişti. Bu sırada Şamar aşireti Şeyhi Sufuk da yakalanarak Eyüp Bey ile birlikte Diyarbakır'da hapsedilmişti¹⁹⁶.

Docik hareketinde ele geçirilen Şeyh Hasenanlı ağalarından Riyab Ağa, Seydi Han, Keleş Ağa ve Kavi Ağası Hüseyin bütün kabile ve akrabalarıyla birlikte uygun bölgelere iskân edilmelerine karar verilmişti. Ancak bunlara güven duyulmadığı için çocukları rehin alınmıştı¹⁹⁷.

Osmanlı yönetimi 1826 yılında kaldırılan Yeniçeri Ocağı'nın yerine Mansure Ordusu'nu kurmuştu. Ancak mali imkânların yetersizliği nedeniyle bu ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasında zorluk çekilmişti. İşte bu nedenle ele geçirilen yerlerden hem Mansure Ordusu için nefer toplanmış, hem de yakalanan beylere ait malların bir kısmı Mansure Hazinesi'ne devredilmişti. Sadece Eğil'de

¹⁹² BOA, HAT, 1264/48950-E, 1252 (1836) Tay Şeyhi kabilesinin yerleştirilecekleri yerlere dair Reşit Paşa'nın yazısı.

¹⁹³ BOA, HAT, 447/22311-E, 15 Ca. 1251 (8 Eylül 1835).

¹⁹⁴ BOA, HAT, 451/22359, 1 C.1251 (24 Eylül 1835) Diyarbakır, Cizre, Mardin ve Harput'taki faaliyetlerinin değerlendirilmesiyle ilgili Reşit Paşa'nın yazısı.

¹⁹⁵ BOA, HAT, 448/22320-A, 23.C.1251 (16 Ekim 1835).

¹⁹⁶ BOA, HAT, 1264/48950-B, 8 Ra. 1252 (23 Haziran 1836) Bölgedeki aşiretler ve iskân meselesi ile ilgili Reşit Paşa'nın yazısı.

¹⁹⁷ BOA, HAT, 447/22311-B, 10 B 1251 (1 Kasım 1835) Reşit Paşa'nın Docik seferi ile ilgili kaleme almış olduğu yazısı.

bulunan Nirb Aşireti'nden Mansure Ordusu'na doksan sekiz kişi alınmış, kaçmalarına fırsat verilmemek için derhal İstanbul'a gönderilmişlerdi¹⁹⁸. Silvan'a düzenlenen harekâtın ardından buradaki aşiretlerden doksan dört kişi de aynı şekilde İstanbul'a gönderilmişti¹⁹⁹. Zirki Beyleri ele geçirildikten sonra onların mal varlıklarından elde edilen yıllık gelirin bin yedi yüz otuz üç keseye ulaştığı anlaşılmıştı. Bu meblağın bir kısmı geçimlerini sağlamak için Zirki Beylerine maaş olara bağlanırken, kalanı Mansure Hazine'sine devredilmişti²⁰⁰. Yine bu beylerin elinde olan Mihrani, Hazro ve Mefarkin yöresindeki arazilere devlet adına el konulmuştu. Daha sonra elde edilen ürünün belirli bir miktarını devlete vermek şartıyla buralar ekip biçmeleri için ahaliye bırakılmıştı²⁰¹. Ayrıca sahipsiz veya mülga tımarlara,²⁰² kardeş ve çocuğu olmayıp da ölen yurtluk-ocaklık sahiplerinin arazilerine Mansure Hazinesi'nce el konulmuştu²⁰³.

Harput köylerinin tamamı, zamanında Van ağalarına has olarak tahsis edilmişti. Bunlardan biri her sene gelerek bu köyleri iltizama verirdi. Reşit Paşa bu köylerin tamamını zapt etmiş, ancak yurtluk ve ocaklıklara dokunmamıştı. Mesela Çarsacak kazasının Karaçor nahiyesinde İsmail Bey'in elinde bulunan yirmi kadar köye el konulmuş, İsmail Bey buraların yurtluk ve ocaklık olarak atalarına verildiğini ispat edince topraklar kendisine iade edilmişti²⁰⁴.

¹⁹⁸ BOA, HAT, 324/18936-D, 28 M.1251 (26 Mayıs 1835) Nirb Aşiretinden asker alındığına dair Reşit Paşa'nın yazısı.

¹⁹⁹ BOA, HAT, 324/18936-C, 28.M.1251 (26 Mayıs 1835) Silvan aşiretlerinden alınan neferlerin gönderildiğine dair Reşit Paşa'nın yazısı.

²⁰⁰ BOA, HAT, 288/17298-A, 29 Z.1250 (1834) Reşit Paşa'nın Cizre Beyi, Revanduz Beyi, Milli İskan başısı Eyub Bey ve Zirki Beyleri ile ilgili ayrıntılı yazısı.

²⁰¹ BOA, A.MKT, 29/3-2, 1261 (1845) Diyarbakır Meclis-i İmar azasının Diyarbakır'la ilgili raporu.

²⁰² BOA, HAT 531/26187, 29 Z. 1253 (1837)Birecik ve Kemah kaleleri hizmetlilerinin mülga olan tımarlarının Reşit Paşa'ya ihale edildiği gibi Hafız Paşa'ya da ihale edilmesine dair hatt-ı hümayun.

²⁰³ BOA, İ.MVL, 199/6225-2, 27 Ca.1266 (10 Nisan 1850) Yurtluk-ocaklıkların tasarruruf usulü ile ilgili evrak.

²⁰⁴ BOA, A.MKT, 29/3-3, 1261 (1845) Diyarbakır Meclis-i İmar azasının Diyarbakır'la ilgili raporu.

Mansure Ordusu'nun yeterli güce ulaştırılamaması çok geniş topraklara sahip olan imparatorluğun güvenlik zafiyetine düşmesine neden olmuştu. Şartlar yeni ordunun geliştirilmesine ve asker sayısının artırılmasına el vermiyordu. Bu nedenle imparatorluğun güvenliğinin sağlanması için 1834 yılı Ağustos başlarında toplanan Meclis-i Şûra'da, Redif askeri teşkilatının kurulmasına karar verilmişti²⁰⁵. Diğer bölgelerde olduğu gibi Reşit Paşa'nın hükmü altında olan yerlerde de hemen redif teşkilatı kurulmaya başlanmıştı. İlk önce Harput, Kemah, Gürcanis, Kuruçay, Eğin, Arapkir, Çemişgezek, Malatya, Behni, Argüvan, Hekimhan, Ayvalıdere ve Keban kazalarından redif askeri toplanmıştı²⁰⁶. Taburlar için gerekli subaylar kazaların ileri gelen aileleri arasından seçilerek isimleri İstanbul'a bildirilmişti²⁰⁷. Örneğin Maden-i Hümayun kazalarından üç tabur redif askeri yazılmış ve Palu Hâkimi İsmail Bey, Reşit Paşa'nın isteği üzerine bu taburlara miralay olarak atanmıştı²⁰⁸. Çarsancak Voyvodası Osman Ağa söz konusu taburlara kaymakam olmuştu. Harput Reis-i Ayanı Süleyman Bey'in kardeşi Ömer Ağa ile Siverek Voyvodası Ömer Ağa ve Arapkir Voyvodası Osman Ağa'ya da binbaşı rütbesi verilmişti. Diyarbakır Eyaleti'nde oluşturulan taburların Miralaylığı'na da Arslan Bey atanmıştı²⁰⁹. Redif taburu subaylarının yerli ailelerden seçilmesinin nedeni redif sisteminin yerleşmesi için onların desteklerini almaktı. Nitekim aynı dönemde Erzurum'da oluşturulan redif alaylarına sistem layıkıyla oturuncaya kadar bölgenin önde gelenleri arasından seçilecek subayların atanması kararlaştırılmıştı. Bu karar gereği Muş, Tercan ve Kiğı'dan oluşturulan bir süvari redif alayına Muş Mutasarrıfı'nın kardeşi Murat Bey

²⁰⁵ Musa Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye, Askerlik*, (Der.Tülay Ercoşkun), İmge Yayınları, Ankara 2008, s.31.

²⁰⁶ BOA, HAT, 448/22338-B, 29 Z.1250 (1834) Sivas Valisi Reşit Paşa'nın Redif taburu teşkil etmek istediği kazaların isimleri.

²⁰⁷ *Takvim-i Vekayi*, Defa 106.

²⁰⁸ *Takvim-i Vekayi* Defa 96; Ahmed Lûtfî Efendi, *a.g.e.*, s.828.

²⁰⁹ *Takvim-i Vekayi*, Defa 114.

miralay, Tercan Voyvodası Ali Bey ise binbaşı rütbesiyle atanmıştı. Yine burada kurulan redif alaylarından birinde Müftüzade Emin Bey, Kiğı hanedanından Ahmet Bey, Zorluzade Sadullah Bey ve Van Muhafızı İshak Paşa'nın oğlu Tayfur Bey binbaşı olarak istihdam edilmişlerdi²¹⁰.

Redif taburları oluşturulurken bunların ihtiyaçlarını karşılamak için ilk önce çevredeki kazalarından iane-i cihadiye adı altında bir miktar para toplanmıştı. Reşit Paşa, Maden-i Hümayun kazalarından bir tabur redif askeri daha alarak bir alay oluşturmak istemişti. Ayrıca Diyarbakır ve Muş'tan da iki tabur redif toplayarak bunlardan da bir alay redif alayı oluşturmak niyetindeydi²¹¹. Bunların ihtiyaçlarını karşılamak için de Maden-i Hümayun kazalarından 495, Diyarbakır kazalarından 501 kese olmak üzere toplam dokuz yüz doksan altı kese iane-i cihadiye toplamıştı²¹².

Askere alma hem trajik sonuçlar doğuruyor hem de Müslüman ahalinin nüfusunun azalmasına sebep oluyordu. Siirt'in ele geçirilmesinden hemen sonra yapılan nüfus sayımına göre burada 600 Müslüman ve 200 reaya ailesi bulunduğu tespit edilmişti. Ancak çok geçmeden askere alımlar neticesinde Müslüman ahalinin nüfusu 400 haneye kadar düşmüştü²¹³. Ayrıca nizam askerine ilaveten redif askerinin toplanması ve bunların seferlere katılması Müslüman ahali için ayrı bir yük haline gelmişti. Geçimlerini sağladıkları işlerden geri kaldıklarından ekonomik kayıplara uğruyor, aileleri de sefaletе düşüyordu. Moltke asker alımının yarattığı rahatsızlığı şu çarpıcı cümlelerle anlatmıştı:

“Asker toplama, devlet makamlarının köylere baskın etmesi şeklindedir.

Öyle köyler var ki içinde genç ve çalışabilecek kimse kalmamıştır. İnsan bu adam

²¹⁰ BOA, HAT, 318/18692, 29 Z.1253 (1837).

²¹¹ BOA, HAT 1288/50002.

²¹² BOA, HAT,1288/50002-A.

²¹³ Helmuth Von Moltke, *a.g.e.*, s.240

avcılığında hazır bulunmalı, bu elleri bağlı ve gazap dolu bakışlı yeni askerlerin gelişini görmeli ki hükümetin, bütün iyi niyetine rağmen bu halkın ruhunda nasıl kendisine karşı tam bir nefret uyandırdığını anlayabilsin”²¹⁴.

Bu şekilde hiç istemedikleri halde zoraki askere alınanlar fırsatını bulduklarında firar ediyorlardı. Firarların önünün alınması için askere alınanların bir kısmı Samsun’dan deniz yolu ile İstanbul’a gönderilmişti. Bunların sevki esnasında hava muhalefeti nedeniyle gemi Amasra limanına sığındığında, kaçmalarına engel olmak için sağlam bir mağaraya kapatılarak başlarına nöbetçiler dikilmişti. Ancak alınan önlemlere rağmen mağaranın iki tarafını delen askerler yine de kaçmayı başarmışlardı²¹⁵.

Reşit Paşa Sivas Valiliği esnasında Revanduzlu Mehmet Paşa’yı ortadan kaldırmış, Mardin’de patlak veren ciddi bir isyanı bastırmış, Milli aşireti önderliğindeki konfederasyonu dağıtmış, büyük Şamar Aşireti reisi Sufuk’u yakalayarak İstanbul’a göndermiş, Sincarlı Yezidileri ve Telaferli Türkmenleri cezalandırmış, Sason-Mafkan bölgesini kontrol altına almıştı²¹⁶. Zirki ve Cizre beylerini ve Maden-i Hümayun’dan Muş’a kadar olan bölgeyi düzene koymuştu. Ancak Paşa’nın bu başarıları bölgenin tam olarak düzene konulması için yeterli olmamıştı. Bunu bilen Paşa yapmış olduğu askerî operasyonlar sonucu elde ettiği başarıların tamamının pamuk ipliğine bağlı olduğunu ifade etmişti. Bu bölge, özellikle Diyarbakır Eyaleti, yüz yıllardan beri kendi kaderine terk edilmiş gibiydi. İnsanlar kendi adetleri üzere istedikleri gibi hareket etmeye alışmışlardı. Bu nedenle Paşa, birkaçının idamı, bir kısmının İstanbul’a gönderilmesiyle terbiye olmalarının

²¹⁴ Helmuth Von Moltke, *a.g.e.*, s.292.

²¹⁵ BOA, HAT, 324/18936-E, 7 R. 1251 (2 Ağustos 1835) Reşit Paşa tarafından gönderilen neferlerin firar ettiğine dair Amasra Kadısı Ömer Efendi’nin ilamı.

²¹⁶ Wadie Jwaideh, *a.g.e.*, s.105.

mümkün olmadığını biliyordu. Bölgedeki nisbi huzur ve sukûnet büyük ölçüde şahsından duyulan korku sayesinde sağlanabilmişti. Öyle ki bir ara Diyarbakır'dan Mardin'e gittiğinde Bağdat'a tayin edildiğine dair haberler yayılmış, Harput ve Maden-i Hümayun bölgesindeki Kürtler arasında kıpırdanmalar başlamıştı. Harput'a döndüğü zaman ise Reşit Paşa Rumeli'ye göçürülecekmiş, söylentileri çıkarılmış ve bunun üzerine Garzan'daki Kürtler isyan etmiş ve bunların üzerine Muş Mutesellimi Emin Paşa sevk edilmek zorunda kalınmıştı. Aynı zamanda Milli İskânbaşı Eyüp Bey, Reşit Paşa'nın Rumeli'ye göçürüldüğünü ilan ederek aşiretini tekrar göçebelğe meylettirmişti. Böylece eski hayatlarına dönen aşiret halkı Siverek'in köylerini yağmalamıştı²¹⁷. Bu durum aşiretlerin, Reşit Paşa'nın şahsıyla devleti özdeşleştirdiklerini göstermektedir. Bunu gören Reşit Paşa, idare ettiği bölgenin merkezi olan Harput'ta vali konağı ve altı bin kişilik kışla yaptırmıştı²¹⁸. Böylece aşiretlere kendisinin bölgeye tamamen yerleştiğini, başka bir yere gitme ihtimali olmadığını göstermek istemişti²¹⁹.

Reşit Paşa'nın olağan üstü çabasıyla bölgedeki güvenlik sorunları büyük ölçüde halledilmişti. 1840 yılında bölgeyi gezen Brant, paşanın seferleri neticesinde yağmalar ve ölümlerin son bulduğunu ve hiçbir zaman görülmemiş asayişten ahalinin oldukça memnun olduğunu gözlemlemişti²²⁰. Ancak onun bu çabaları devlete çok pahalıya mal olmuştu. Deniz yolu ile Samsun'a kadar gelen malzemelerin buradan karayolu ile bölgeye sevki oldukça masraflıydı. Ayrıca kalelerin dağlık ve sarp arazide bulunması kuşatmaların 30-40'e kadar uzamasına

²¹⁷ BOA, HAT, 451/22359, 1 C.1251 (24 Eylül 1835) Diyarbakır, Cizre, Mardin ve Harput'taki faaliyetlerinin değerlendirilmesiyle ilgili Reşit Paşa'nın yazısı..

²¹⁸ Helmuth Von Moltke, *a.g.e.*, s.187.

²¹⁹ BOA, HAT, 451/22358, 1 C. 1251 (24 Eylül 1835) Reşit Paşa'nın Harput'a kışla ve vali konağı yapılmasıyla ilgili yazısı.

²²⁰ James Brant; A. G. Glascott, *a.g.m.*, s.361-367.

sebeup oluyordu²²¹. Bu nedenle ele geçirilen kalelerin her biri üç dört bin askerin hayatına mal olmuştu²²².

1.3. Sivas Valisi Hafız Paşa Dönemi (1836-1839)

Reşit Paşa'nın ani ölümü bölgede bir süreliğine otorite boşluğu yaşanmasına neden olmuştu. Bu durumdan endişelenen Diyarbakır Mutesellimi Emin Ağa, kazalarda bulunan zabıtları ve Mardin, Nusaybin, Cizre'de bulunan başıbozuk askerini bozguncu hareketlere karşı dikkatli olmaları hususunda uyarıyordu. Gerçekten de bu fırsattan yararlanan İmadiye Mutasarrıfı İsmail Paşa 1836 Aralık'ında Zaho ve Silvan'a saldırmıştı. Halkın bir kısmı İsmail Paşa ile ittifak ettiğinden korumasız kalan diğerleri de mecburen ona itaat etmişlerdi. Aynı zamanda Musul bölgesinde de bazı hareketlenmeler meydana gelmişti. Ele geçirilen mektuplardan anlaşıldığı kadarıyla buradaki aşiretler, Diyarbakır'da gözaltında bulunan eski Musul Valisi Sait Paşa'yı kurtarmak istemişlerdi²²³.

Silvan Ağası İbrahim de 21 Aralık 1836 tarihli yazısıyla bölgenin durumunun giderek kötüleştiğini, Reşit Paşa'ya düşmanlık duyanların baş kaldırdıklarını rapor etmişti. Ayrıca ahalinin atanan mütesellimlerini istemediğini ifade etmiş ve yakın zamanda bir saldırı olabileceği haberini vermişti²²⁴. Bunlara ek olarak Diyarbakır, Maden-i Hümayun, Garzan, Bohtan ve Şirvan bölgelerinin de karıştığı haberleri gelmeye başlamıştı. Tüm bu olaylar yaptığı faaliyetlerin pamuk ipliğine bağlı olduğunu söyleyen Reşit Paşa'yı haklı çıkarmıştı. Halefi Hafız Paşa'nın göreve başlamasına kadar bu karışıklıklar devam edecekti.

²²¹ Helmuth Von Moltke, *a.g.e.*, s.230-231.

²²² Helmuth Von Moltke, *a.g.e.*, s.236.

²²³ BOA, HAT, 449/22339-B, 13 N. 1252 (22 Aralık 1836) ; BOA,HAT,449/22339-D, Diyarbakır Mutesellimi Emin Ağa'nın şukkasının sureti, 13 N. 1252 (22 Aralık 1836) Reşit Paşa'nın vefatından sonra meydana gelen olaylarla ilgili Mehmet Emin Ağa'nın yazısı.

²²⁴ BOA, HAT, 449/22339-G, 12 N.1252 (21 Aralık 1836) Silvan Ağası İbrahim'in arzuhalinin tercümesi.

Reşit Paşa vefat ettikten sonra yerini tıpkı onun gibi daha önce İşkodra'da valilik yaparak Arnavut kabileler ile uğraşmış olan Çerkez kökenli Hafız Paşa almıştı²²⁵. Sivas, Rakka, Diyarbakır Eyaletleri ile Maden-i Hümayun Emaneti, Sivas Eyaleti Müşirliği unvanıyla 11 Kasım 1836'da onun yönetimine verilmişti²²⁶. Revanduz sorunu ortadan kalktığı için Muş tekrar Erzurum Müşiri'nin yönetimine bırakılmış,²²⁷ ancak buradan çok sayıda asker toplayabileceğini hesaplayan Hafız Paşa Muş'un tekrar iadesini talep etmişti. Hafız Paşa'nın görevini göz önünde bulunduran Osmanlı yönetimi, Reşit Paşa'ya nereler verilmişse bir kazayı bile ayırmadan Hafız Paşa'ya verilmesine karar vermişlerdi. Bunun üzerine Muş Sancağı, Hınıs, Tekman ve Malazgirt kazalarıyla beraber Hafız Paşa'nın yönetimine bırakılmıştı²²⁸. Böylece Hafız Paşa'da Reşit Paşa gibi bölgeyi tekelden yönetmeye başlamıştı. Hafız Paşa'nın en önemli görevi selefinin uğraşmaya zaman bulamadığı Mısır meselesini halletmektir. Ancak daha önce bölgede bozulmaya yüz tutan devlet otoritesini kurması gerekiyordu.

Hafız Paşa görev yerine ulaştıktan hemen sonra Maden-i Hümayun ve Diyarbakır bölgesinin asayişini sağlamıştı²²⁹. Ancak Garzan bölgesindeki karışıklıkların önüne geçememişti. Bu gibi eylemlerin başka bölgelere yayılma ihtimali de vardı. Böyle tehlikeli bir duruma meydan vermemek için Sadullah Paşa'ya başıbozuk asker ile Diyarbakır'ın ilerisine doğru hareket etmesini emretmişti. Kendisi de 3 Şubat 1837'de Harput'tan Diyarbakır'a doğru hareket edeceğini

²²⁵ Gültekin Yıldız, *a.g.e.*, s.248.

²²⁶ *Takvim-i Vekayi*, Defa 136; Ahmed Lûtfi Efendi, *a.g.e.*, s.891; Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, s. 275.

²²⁷ *Takvim-i Vekayi*, Defa 139.

²²⁸ BOA, HAT, 1248/48350, 29 Z.1254 (1838) Muş Sancağı'nın Sivas Müşiri Hafız Paşa'nın uhdesine tevcihi ile ilgili hatt-ı hümayun; BOA, HAT, 1248/48350-A, 1254 (1838).

²²⁹ BOA, HAT, 681/33192, 29 Z.1252 (1836).

bildirmişti²³⁰. Garzanlılar askeri görünce bir dağ köyündeki kaleye sığınmışlardı. Siirt, Bohtan ve Cizre kazaları ahalisi de bunlara yardım edince, Sadullah Paşa'nın kumandasındaki askerin bu meselenin üstesinden gelemeyeceği anlaşılmıştı. Bunun üzerine Garzan'daki askerler ağır silahlar ve düzenli birliklerle takviye edilmişti²³¹. Bu şekilde tekrar Garzanlılar üzerine yürünmüş ve Şubat ayı içerisinde bunlar kontrol altına alınmıştı. Mirliya Mehmet Paşa bir miktar askerle ihtiyaten Garzan'da bırakıldıktan sonra asıl birlikler geri çekilmişti²³².

Daha önce ifade edildiği üzere, Reşit Paşa Cizre'yi ele geçirdikten sonra adamlarından birini buraya mütesellim olarak atamış ve Cizre'nin müdafaası için buraya bir miktara asker yerleştirmişti. Ancak 1837 kışının oldukça sert geçmesi nedeniyle bu askerlerin önemli bir kısmı soğuktan kırılmış ve Cizre savunmasız kalmıştı²³³. Bedirhan Bey muhtemelen bu durumdan faydalanarak Cizre'yi ele geçirmeyi başarmıştı. Osmanlı kuvvetleri Garzan'a yürüdükleri zaman Garzanlılara yardım ederek, o da devlete baş kaldıranlar arasında yerini almıştı. Aynı zamanda Sincar bölgesindeki Yezidiler de isyan halindeydi. Hafız Paşa Garzan seferi sonrası Nusaybin'e hareket etmişti. Burada duruma göre ilk önce Cizre-Bohtan veya Sincar üzerine yürüyecekti²³⁴.

1.3.1. Sincar Bölgesinin Kontrol Altına Alınması

Hafız Paşa göreve başladığı andan itibaren Sincar Dağı üzerine hareket yapmayı planlamaktaydı. Bu dönemde Sincar Dağı üzerinde bulunan toplam otuz

²³⁰ BOA, HAT, 532/26195-B, 21 L.1252 (29 Ocak 1837). Garzan ve Siirt ahalisinin uygunsuz hareketleri ile ilgili Hafız Paşa'nın yazısı.

²³¹ BOA, HAT, 681/33192-A, 5 Z.1252 (13 Mart 1837) Garzan, Cizre ve Sincar bölgelerine dair Hafız Paşa'nın yazısı.

²³² BOA, HAT, 453/22433-A, 19 Z. 1252 (27 Mart 1837) Garzan bölgesinin kontrol altına alındığına dair Hafız Paşa'nın yazısı.

²³³ BOA, HAT, 325/18925-A, 5 L.1252 (13 Ocak 1837).

²³⁴ BOA, HAT, 521/ 25456- C, 1 M. 1253 (7 Nisan 1837). Hafız Paşa'nın Garzan Seferi ile ilgili raporu

dört köyde Yezidiler yaşamaktaydı²³⁵. Bölgedeki yetkililerin raporlarında ifade edildiğine göre burası Bağdat ile Diyarbakır arasında bulunan eşkıyaların sığınağı idi. Bunlar soygunculuk yapıp, adam öldürüp bu dağa sığınmaktaydılar. Bu nedenle Diyarbakır-Bağdat yolundaki ulaşım önemli ölçüde sekteye uğramaktaydı²³⁶. Yol güvenliğinin sağlanması için buraya bir hareket yapılması elzem görülüyordu²³⁷.

Hafız Paşa 1837 Mayıs'ında Sincar seferine çıkmış, Musul Valisi Mehmet Paşa'nın yardımıyla dağ tümüyle kuşatılmıştı²³⁸. Kendisi dağın doğu tarafından, Mirliwa Mirza Paşa batıdan ilerlemeye başlamıştı. Bunun üzerine Yezidilerin bir kısmı devlete boyun eğmek zorunda kalmışlardı. Rehineler alındıktan sonra bunlara Nusaybin'e gidip yerleşmeleri şartıyla aman verilmişti. Ancak buna rağmen sözlerinde durmamışlar ve rehinelerine karşılık Hafız Paşa'nın adamlarından Ahmet Efendi ile beraber birkaç kişiyi kaçırıp hapsetmişlerdi. Bunları geri vermeyi reddettikleri gibi Osmanlı kuvvetleri ile çatışmaya da başlamışlardı. Alınan istihbarata göre Yezidilerin önemli bir kısmı Sincar Dağı'ndaki mağaralara sığınmışlar, en güzide savaşçılarından birkaç binini mağaralara giden yoldaki üç köye yerleştirmişlerdi. Düzenlenen ilk saldırıda köylerdekiilerin tamamı Osmanlı kuvvetleri tarafından dağıtılmıştı. Dar bir boğazda bulunan mağaraların bazılarına ip sarkıtılarak, bazılarına ise merdiven kullanılarak girilebilirdi. Buralara sığınanlar askerin mağaraya girmesine ihtimal vermediklerinden direnmeye karar vermişlerdi. Ancak dört saat süren ilk çatışmanın ardından mağaraların büyük kısmı Osmanlı kuvvetlerinin eline geçmişti. En geride kalan iki mağara 2-3 gün boyunca ateş altında

²³⁵ Helmuth Von Moltke, *a.g.e.*, s.214.

²³⁶ BOA, HAT, 373/20404-A, 3 Za.1252 (9 Şubat 1837) Bağdat ve Rakka yolları ve ulaşım ile ilgili Hafız Paşa'nın yazısı.

²³⁷ BOA, HAT, 373/20404, 3 Za.1252 (9 Şubat 1837) Nehir ulaşımı için çalışmalara ve Sincar üzerine harekâta izin verildiğine dair hatt-ı hümayun.

²³⁸ BOA, HAT, 1343/52487, 21 S. 1254 (16 Mayıs 1838) Musul Valisi Mehmet Paşa'nın Sincar harekâtına dair şukkası.

tutulduktan sonra buralara sığınmış olan iki yüz kadar Yezidi teslim olmak zorunda kalmıştı. Dağın öte tarafında bulunan mağaralara sığınmış olan beş yüz kişiye aman verilmişti. Geri kalan mağaraların ele geçirilmesi için Mirliya Mustafa Paşa refakatiyle Mirza Paşa buraya gönderilmişti²³⁹. Bu mağaralardan ikisini silah kullanarak ele geçiren Osmanlı kuvvetleri, erkeklerin tamamını öldürmüş, kadın ve çocukları esir almışlardı. Bundan sonra direnemeyeceklerini anlayan yaklaşık bin kişi de teslim olmak zorunda kalmıştı. Daha sonra devam eden çatışmalar neticesinde çok sayıda Yezidi öldürülmüş ve iki yüz kişi daha esir alınmıştı. Yakalananlardan alınan malumata göre hala ele geçirilmemiş irili ufaklı otuz kadar mağara bulunmaktaydı. Yerleri tespit edildikten sonra buralara da asker sevk edilmişti. Bundan sonra dağın her tarafına bölük bölük asker sevk edilip taş aralarına saklananlar bile bulunarak öldürülmüştü. Bu harekât sonucunda ele geçirilen bin beş yüzden fazla esir ile Yezidilerden alınan mallar, savaşçıların şevkini artırmak için askerler arasında paylaştırılmıştı. Altı binden fazla Yezidi iskân edilmek üzere Nusaybin’de gönderilmişti²⁴⁰. Daha sonra bunlar Mardin çevresindeki kaza ve köylere her birine beşer altışar hane olmak üzere dağınık bir şekilde iskân edilmişlerdi²⁴¹. Sincarlı Yezidiler ancak bu ağır darbelerin ardından itaat altına alınabilmişti. Harekâtın başarılı bir şekilde neticelendirilmesi Sultan Mahmut’u ziyadesiyle memnun etmişti. Bu yüzden bir hatt-ı hümayun ve tasvir-i şahane ile Hafız Paşa taltif edilmişti²⁴².

²³⁹ BOA, HAT, 1333/51988, 20 S.1253 (26 Mayıs 1837) Sincar Dağı’nda bulunan Yezidileri kontrol altına aldığına dair Hafız Paşa’nın kaimesi.

²⁴⁰ BOA, HAT, 1264/48950-G,5 Ra. 1253 (9 Haziran 1837) Sincar harekâtına dair Hafız Paşa’nın yazısı.

²⁴¹ BOA, HAT, 449/22340-A, 9 R.1253 (14 Temmuz 1837)Yezidilerin iskânı ve Akçadağ isyanı ile ilgili Hafız Paşa’nın yazısı.

²⁴² BOA, HAT,1321/51613 Hafız Paşa’yı tebrik eden bir cevapname yazılmasına dair hatt-ı hümayun; Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak’ânüvîs a.g.e.*, s.923.

Anlaşıldığı kadarıyla Yezidilerin iskânı için yeterince tedbir alınmamıştı. Bu nedenle 1837 Eylül'ünde aman verilmiş Yezidi taifesinden Lalu, Ganem ve Muysan aşiretleri, fırsatını bulunca Şamar Araplarına katılmışlardı. Bunlardan Muysan aşireti Zaho ile İmadiye sancakları arasında Kürt Mehmet Paşa'nın saldırısına uğramıştı. Yine bir kısmı esir edilerek malları yağmalanmıştı. Geri kalanları Nusaybin'e gönderilerek burada münasip yerlere iskân edilmişti. Diğer iki aşiret ise sığındıkları Şamar Arapları tarafından soyulduklarından çaresiz Sincar'a dönmek zorunda kalmışlardı. Daha sonra Sincar'da yetiştirdikleri incirin vergisini getirip Telafer Mütesellimi'ne vermişler, perişan hallerinden bahsederek affedilmelerini istemişlerdi. Ayrıca bazı önde gelenlerini Diyarbakır'a gönderip, tüm vergilerini verecekleri taahhüt ederek içlerine bir mütesellim gönderilmesini rica etmişlerdi. Nusaybin ve Mardin çevresine yerleştirilenlerin dinlerinin farklı olması nedeniyle bölgedeki ahali ile karışmaları mümkün değildi. Bu yüzden mütemadiyen yetkililere başvurup Sincar'a dönmeleri için izin verilmesini istemişlerdi. Sincar Dağı son derece münbit bir yerd. İyi idare edilmesi durumunda buradan yüksek miktarda vergi almak mümkündü. Ayrıca Yezidiler bölgede Osmanlı Devleti'nin varlığını ve gücünü bizzat görmüşlerdi. Üstelik malları ve evlatları da ellerinden alındığından devlet için tekrar sorun teşkil edeceklerine pek de ihtimal verilmiyordu. Bu nedenlerle Hafız Paşa Yezidilerin bu dağa iskân edilmesini ve içlerine bir mütesellim gönderilerek buranın otuz bin kuruşluk mukataa hükmüne konulmasını önermişti²⁴³. Daha sonra Yezidi önde gelenleri, Sincar Dağı'na dönmelerine müsaade edilmesi durumunda vergilerini zamanında ödeyeceklerini ve isyan etmek bir yana

²⁴³ BOA, HAT,450/22350-D, 24 C. 1253 (25 Eylül 1837) Hafız Paşa'nın Sincarlı Yezidiler ile ilgili yazısı.

aralarında isyan kelimesini bile kullanmayacaklarını taahhüt etmişlerdi²⁴⁴. Neticede Hafız Paşa'nın önerisi yerinde bulunmuş, Yezidilerin Sincar Dağı'nda oturmalarına izin verilmişti²⁴⁵.

1.3.2. Telafer ve Cizre Bölgesinin Kontrol Altına Alınması

Sincar Dağı'na yapılan harekâtın tamamlanmasından sonra Hafız Paşa Telafer Kalesi üzerine yürümüştü²⁴⁶. O yıllarda Telafer kasabası iki bin beş yüzden fazla haneden oluşuyordu. Ahalisi Sincarlı Yezidiler ile işbirliği içinde olup, senelerden beri yağma yapıp adam öldürüyorlardı. Paşa, bunların üstesinden gelmedikçe Sincar harekâtının yarım kalacağını düşünmekteydi.

Telafer'in evleri oldukça sağlam taştan yapılmıştı. Bu nedenle buranın denetim altına alınabilmesi için evlerin ve kalenin kuşatılması gerekecekti. Ancak Sincarlıların başına gelenleri gören Telaferliler, süvariler kasabaya ulaştığı zaman anlaşma yoluna gitmişler; eskiden kalan vergi borçlarının yanında yıllık vergilerini de düzenli ödeyeceklerine ve seyahat edenlere dokunmayarak yol güvenliğini sağlayacaklarına dair söz vermişlerdi.

Anlaşma gereği Telaferlilerden ilk önce bin beş yüz kese akçe alınmasına karar verilmiş ve ilk etapta bu miktarın üç yüz kesesi tahsil edilmişti. Kalan kısmının ödenmesi konusunda anlaşmazlık çıkınca Telafer ahalisinin önde gelenleri tutuklanmıştı. Bundan sonra Mirza Paşa kasabaya gönderilmiş, beş bin koyun, keçi ve kuzu, dört yüz kısrak ve katıra el konulmuştu. Telafer Kalesi ele geçirildikten sonra kasabaya bir mütesellim atanmış ve karışıklık çıkarmamaları karşılığında bunlara aman verilmişti. Birikmiş olan vergilerine karşılık mallarına el konulduğu

²⁴⁴ BOA, HAT, 450/22350-F, 21 C. 1253 (22 Eylül 1837) Yezidilerin affedilip Sincar'a dönmelerine müsaade edilmesi ile ilgili Hafız Paşa'nın yazısı.

²⁴⁵ BOA, HAT, 450/22350, 18 C. 1253 (19 Eylül 1837) Hafız Paşa'nın Sincarlı Yezidilerle ilgili önerisinin uygun bulunduğu dair hatt-ı hümayun.

²⁴⁶ Ahmed Lûtfî Efendi, *a.g.e.*, s.911.

gibi Telaferlilerden üç bin kişi askere alınmıştı²⁴⁷. Ayrıca 1837 Mart'ından itibaren aşar ve diğer vergileriyle birlikte senelik toplam yetmiş beş bin kuruş vergi ödemeleri karara bağlanmıştı.

Bu esnada Miriliva Kürt Mehmet Paşa da Cizre üzerine yönelmişti. Bu dönemde Bedirhan Bey oldukça güçsüz olduğu için Cizre kolaylıkla kontrol altına alınmıştı. Osmanlı ordusunun Sincar harekâtındaki başarısı ve sert tutumu bu bölgedekileri boyun eğmeye zorlamıştı. Mehmet Paşa'nın gayretleri neticesinde, Bedirhan Bey 1837 Haziran'ında itaat etmişti²⁴⁸. Adamlarından üç beş yüz kadarını Mansure alaylarına veren Bedirhan Diyarbakır'a çağrılmış, burada kurulan Redif-i Mansure Alayı Birinci Tabur Binbaşılığına atanmıştı. Ayrıca Cizre ve çevresinin mütesellimliği de ona verilmişti. Daha sonra onun çabalarıyla Bağdat'a kaçmış olan Mir Seyfettin de devlete itaat etmişti²⁴⁹. Bunun üzerine Hafız Paşa Bedirhan Bey'in rütbesinin binbaşılıktan miralaylığa yükseltilmesini istemişti²⁵⁰. Paşanın bu isteği uygun görülmüş, Bedirhan Bey'e miralaylık nişan ve kılıcı gönderilmişti²⁵¹. İtaatkâr tavırlarıyla paşanın güvenini kazanan Bedirhan Bey, bir süre sonra Bohtan ve Hacıbehram kazalarının da mütesellimi olmuştu. Çok geçmeden Midyat da onun idaresi altında olan bölgelere katılmıştı²⁵².

Ancak Bedirhan Bey'in mütesellim olması Cizre'nin fiilen Osmanlı merkezî otoritesine bağlandığı anlamına gelmiyordu. Cizre hanedanının nüfuzu tam

²⁴⁷ BOA, HAT, 448/22332, 29 Z. 1253 (1837) Bağdat Valisi'nin kapıkethüdasının şukkasının arzı.

²⁴⁸ BOA, HAT, 448/22332-A, 13 Ra. 1253 (17 Haziran 1837). Hafız Paşa'nın Telafer kasabasını ele geçirmesiyle ilgili yazısı.

²⁴⁹ BOA, İ.MSM. 48/1225-4, 1257 (1841) Hafız Paşa'nın Bedirhan Bey ve Han Mahmut ile ilgili yazısı; BOA, İ.MSM 48/1229-17 9 L.1259 (2 Kasım 1843) Şam Valisi Ali Rıza Paşa'nın Bedirhan Bey ile ilgili yazısı.

²⁵⁰ BOA, HAT 445/22263, 29 Z.1254 (1838).

²⁵¹ BOA, C.AS, 1047/46017, 9 M.1255 (25.Mart 1839).

²⁵² BOA, İ.MSM 48/1225-6, 1257 (1841) Diyarbakır eski Müşiri Zekeriya Paşa'nın Cizre meselesi ile ilgili yazısı; BOA, İ.MSM 48/1229-17 9 L.1259 (2 Kasım 1843) Şam Valisi Ali Rıza Paşa'nın Bedirhan Bey ile ilgili yazısı.

olarak kırılmadığından aşiretler üzerindeki nüfuzunu kullanan Bedirhan, mütesellim sıfatıyla bölgeyi eskiden pek de farklı olmayan bir tarzda idare etmeye devam edecekti²⁵³. Bu idare tarzı hükümet sancağından, normal sancağa geçişin bir evresi olarak nitelendirilebilir. Bundan sonra devlet, bölgedeki aşiretler ve beylerle ilgili sorunlarda hep onun yardımına başvurmaya başlamıştı. Bedirhan Bey de düzenlenen seferlerin hemen hepsinde yer almıştı. Böylece Bedirhan Bey'in bölgede güçlenmesinin yolu bizzat devlet tarafından açılmış oldu.

Hafız Paşa'nın Sincar ve Telafer'den ayrılmasından hemen sonra bölge yeniden karışmıştı. Sincarlıların ve Tayyi kabilesinin çölde bulunan Aneze kabilesiyle beraber hareket etmeye başladıkları haber alınmıştı. O sırada mevsimin sefer için uygun olmaması nedeniyle bunların üzerine kuvvet sevk edilmesi mümkün değildi. Bu nedenle Hafız Paşa'nın ordusuyla beraber üzerlerine yürüyeceğine dair söylentiler yaymaktan öteye bir şey yapılamamıştı. Ancak bu söylenti bile isyancıları korkutmaya yetmişti. Tayyi kabilesi hemen iskân edildikleri bölgeye geri dönmüştü. Ayrıca Sincar Dağı'nın ihtiyarlarından Ömer bin Abdi ile Telafer önde gelenlerinden birkaç kişi de Telafer Mütesellimi İbrahim Ağa'ya gelerek kendi hallerinde oturacaklarını ve ne emredilirse ona göre hareket edecekleri vaadinde bulunmuşlardı. Böylece Hafız Paşa'nın isminin yarattığı korku bile, bu sorunun kolayca çözümünü sağlamıştı²⁵⁴.

1838 baharında askerî operasyonlara devam edilmiş, bu kez beş seneden beri devlete baş kaldırıp keyfi vergiler toplayarak ahaliye zulmeden Cizreli Sait Bey üzerine yürünmüştü. Taraftarları askerin üzerlerine geldiğini fark ettikleri an dağılmışlardı. Bu durum daha önce de görüldüğü gibi bölgedeki beylerin ortak kaderi

²⁵³ Tuncay Öğün, *Doğunun Mirlerine Son Veda: Cizreli İzzettin Şîr Bey ve İsyanı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010, s.33.

²⁵⁴ BOA, HAT, 450/22350-G, 21 C. 1253 (22 Eylül 1837).

idi. Bu gibilere genellikle yağma hırsı ile katılan kalabalıklar, güçlü birliklerle karşılaştıklarında beylerini terk etmekte tereddüt göstermiyorlardı. Bu nedenle Sait Bey iki yüz kadar adamı ile dağlar arasındaki muhkem kalesine sığınmak zorunda kalmıştı. Kalenin düşürülmesi için altı saat süren çabaların ardından havan topları dağın tepesine kadar çıkarılmıştı²⁵⁵. Kürt Mehmet Paşa komutasında yürütülen bu harekât sonucunda Sait Bey teslim olmak zorunda kalmıştı (Mayıs 1838)²⁵⁶. Sait Bey'in üç yüz bin kuruş değerinde olan on bin küçük baş hayvanına el konulmuştu²⁵⁷. Daha sonra da kalesi yıkılmış ve bölgeden bir miktar redif askeri toplanmıştı²⁵⁸.

Garzan'a daha önce yapılan seferler, buranın tam olarak kontrol altına alınmasına kâfi gelmemişti. Bu nedenle Garzan'dan vergi ve asker alınamıyordu. Bunların otuz bin kadar tüfekli adamı olduğu tahmin edilmekteydi. Hafız Paşa yanına Mirliya Halit Paşa, Abdülkerim Paşa, Salim Paşa, Kürt Mehmet Paşa ve Bedirhan Bey'i alarak 1838 Haziranında Garzan üzerine yürümüştü. İlk önce Garzan eteğindeki köyler yakılmış, isyan önderlerinden Timur ve Saido ele geçirilmişti. Böylece Garzanlılar arasındaki birlik de ortadan kalkmıştı. Osmanlı kuvvetleri, Muş hududuna kadar birbirleriye birleşik elliden fazla dağ zirvesinde harekâta devam etmiş ve Garzan Dağları zirvelerine kadar ele geçirilmişti. Bu harekât tamamlanınca Hafız Paşa, bölgede devlete başkaldıran hiç kimsenin kalmadığını rapor etmişti. Böylece bir süreden beri kapalı hükmünde olan Diyarbakır ve çevresindeki yolların güvenliği sağlanmıştı²⁵⁹.

²⁵⁵ Helmuth Von Moltke, *a.g.e.*, s. 219-223.

²⁵⁶ *Takvim-i Vekayi*, Defa 166.

²⁵⁷ BOA, C.DH, 283/14116, 27 C.1254 (17 Eylül 1838).

²⁵⁸ Helmuth Von Moltke, *a.g.e.*, s.231-232.

²⁵⁹ *Takvim-i Vekayi*, Defa 168.

Tıpkı Reşit Paşa zamanında olduğu gibi Hafız Paşa da kaçanlara karşı çok sert davranmakta, kalıp itaat edenlere aman vermektedir. Bu politikanın bir sonucu olarak Garzan seferi esnasında direniş gösteren köylerden bir düzüne kadar ateşe verilmişti²⁶⁰.

1.3.3. Han Mahmut'un İsyanı

Han Mahmut, Van'a bağlı Müküs Sancağı'nın beyiydi. Van Muhafızı görünüşte çok geniş toprakları idare ediyorsa da aslında buralarda hemen hiçbir otoritesi yoktu. Bu nedenle şehir merkezinden hemen sonra, Bitlis topraklarına kadar uzanan Van'ın güney kesimleri tamamıyla Han Mahmut ve kardeşlerinin idaresi altında bulunuyordu²⁶¹. Han kardeşler Van Muhafızı'nın otoritesini tanımıyor, vergilerden devlete herhangi bir pay vermiyorlardı²⁶². 1838 yılına ait bir belgede, altı kardeşin yirmi seneyi aşkın bir süreden beri başına buyruk davrandıklarından bahsediliyordu²⁶³. Belgedeki ifadeler onların 1810'lu yıllardan itibaren tamamen bağımsız hareket ettiklerini gösteriyor. Kardeşlerin en büyüğü olan Han Mahmut kardeşlerini İran sınırı ve Van Gölü çevresindeki farklı bölgelere kendi adına yönetici olarak atamıştı²⁶⁴. Kendisi Gevaş civarındaki Paşvak (Behvanis) Kalesi'nde oturarak tüm bölgeyi idare ediyordu²⁶⁵. Han Mahmut'un sürekli olarak emri altında bulunan üç bin askeri vardı²⁶⁶. Bu sayıda askerin sürekli istihdamını sağlayacak ekonomik gücü de Akdamar ve Çarpanak manastırlarını yağmalayarak sağlamıştı. Muş Mutesellimi Emin Paşa'nın ifadesine göre bu yağmadan üç bin kese miktarı

²⁶⁰ Helmuth Von Moltke, *a.g.e.*, s.s.233-234.

²⁶¹ J. Shiel, *a.g.m.*, s.66.

²⁶² James Brant; A. G. Glascott, *a.g.m.*, s.391.

²⁶³ BOA, HAT, 448/22335-C, 21 Ş. 1254 (9 Kasım 1838) Erzurum Valisi Osman Nuri Paşa'nın Han Mahmut ile ilgili yazısı.

²⁶⁴ Sabri Ateş, *a.g.e.*, s.70-71.

²⁶⁵ J. Shiel, *a.g.m.*, s.67.

²⁶⁶ BOA, HAT, 452/22386, 25 Za.1254 (9 Şubat 1839).

gümüş ve altın elde etmişti²⁶⁷. Bölgede o denli güçlenmişti ki 1830 yılında isyan eden Van Muhafızı İshak Paşa bile ona sığınmıştı²⁶⁸. Han Mahmut, onu korumakla kalmamış, zorla Van Muhafızlığı'na getirmeye çalışmıştı. Bu amaçla Muş Mutasarrıfı Emin Paşa'ya haber gönderip, Hakkâri aşiretlerinin İshak Paşa'nın maiyetinde toplanmış olduklarını bildirerek ondan da destek istemişti²⁶⁹. Bu durum Han Mahmut'un en azından 1830 yılında bölgedeki güç odaklarından biri olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Han kardeşler aşiretler arasında olduğu kadar İranlılar nezdinde cesaretleriye meşhurdular²⁷⁰. Yüzlerce köyü kılıçları ile ele geçirmişlerdi. Ne Van Paşasından, ne de İranlılardan korkuyorlardı. Sınırı aşp, İran'a ait olan bölgelere kolaylıkla zarar verebiliyorlardı²⁷¹. Örneğin 1835 Ekim'inde İran'a bağlı Hoy bölgesinin tüm tahılını yağmalamışlardı²⁷². Onlara tabi olmayan aşiretlerin bu bölgede yaşama şansı yoktu. Haydaranlı Aşireti sırf bu yüzden İran'a kaçmak zorunda kalmıştı²⁷³. Güçleri arttıkça bölgedeki diğer beylerin topraklarına el atmaya, Cizre ve Bohtan köylerini de yağmalamaya başlamışlardı²⁷⁴. Böylece ellerinde olan köylerin sayısı üç yüzü aşar hale gelmişti²⁷⁵.

Onların bu denli sivrilmeleri Osmanlı merkezî yönetiminin canını sıkırsa da yapabilecekleri bir şey yoktu. Bölgedeki Osmanlı yöneticileri Han Mahmut'un üzerine varılsa bile ele onun geçirilemeyeceğini açıkça ifade ediyorlardı. Bunların

²⁶⁷ BOA, HAT, 448/22324, 4 Ş.1254 (23 Ekim 1838).

²⁶⁸ BOA, HAT, 1040/43065-A, 27 R.1246 (15 Ekim 1830) ; BOA, HAT, 1047/43212-F, 1 Ca. 1246 (18 Ekim 1830).

²⁶⁹ BOA, HAT, 1047/43212-H, 29 Z.1246 (1830).

²⁷⁰ BOA, HAT, 449/22344-A, 25 Za. 1254 (9 Şubat 1839).

²⁷¹ BOA, HAT, 812/37250-G, 15 S.1241 (29 Eylül 1825).

²⁷² J. Shiel,a.g.m., s.58.

²⁷³ BOA, C.DH, 95/4227, 29 Z.1255 (1839) Haydar Ağa'nın arzuhalinin sureti.

²⁷⁴ BOA, HAT, 448/22335-D, 3 N.1254 (20 Kasım 1838) Hafız Paşa'nın Han Mahmut ile Cizre ve Hakkâri beyleri arasındaki mücadeleye dair yazısı.

²⁷⁵ BOA, HAT, 448/22324, 4 Ş.1254 (23 Ekim 1838).

ellerindeki kaleler çok sağlam ve sarp arazi üzerindeydi. Nitekim Hoşab (Mahmudi) Kalesi'nin binlerce askerle altı ay boyunca kuşatılması durumunda bile ele geçirilemeyeceği rapor edilmişti²⁷⁶. Bu dönemde İran ile sınır anlaşmazlıkları sürdüğünden bölgede karışıklık çıkması yetkililerin istediği en son şeydi. Zira İran'ın bu durumdan yararlanmak isteyeceğinden neredeyse emindiler. Ayrıca gerektiğinde Han Mahmut'un İran'a tabi olma ihtimali de onları düşündüren başka bir olasılıktı. Bu nedenle harekete başlamadan önce İran ile muhakkak sınır meselesinin halledilmesi gerektiğini önemle vurgulamışlardı²⁷⁷.

Han Mahmut'un Van-Hakkâri bölgesinde güçlenmesi sadece devleti değil aynı zamanda komşu Kürt beylerini de rahatsız etmişti²⁷⁸. Eski Cizre beyi olup o sırada Bedirhan Bey'e vekâlet eden Mir Seyfettin bu duruma tepki gösterenlerin başında yer alıyordu. Hakkâri Beyi Nurullah da bunlardan rahatsızdı. Çünkü Han kardeşler bir zamanlar ona tabi idi. Şimdi ise bölgede tek güç olmak istiyorlardı²⁷⁹. Bu durum çok geçmeden Seyfettin ve Nurullah'ın, Han kardeşlere karşı birleşmesine neden olmuştu. Durumdan haberdar olan Hafız Paşa çatışma çıkmasına engel olmak ister gibi görünse de oldukça ağır davranarak bir bakıma aralarının iyice açılmasına göz yummuştu²⁸⁰. Çok geçmeden Seyfettin ve Nurullah Beyler, Han Mahmut'un idaresinde bulunan Müküs ve Vastan kazalarına saldırmışlardı²⁸¹. Zor durumda kalan Han Mahmut mecburen Erzurum Müşiri Osman Nuri Paşa'ya itaatini bildirmiş ve

²⁷⁶ BOA, HAT, 452/22387, 25 Za.1254 (9 Şubat 1839) Erzurum Müşiri Osman Nuri Paşa'nın Hoşab Kalesi ve Han Mahmut ile ilgili yazısı.

²⁷⁷ BOA, HAT, 452/22383, 13 Ra.1254 (6 Haziran 1838) Erzurum Müşiri Osman Nuri Paşa'nın Han Mahmut üzerine düzenlenmesi muhtemel harekât ile ilgili yazısı.

²⁷⁸ James Brant; A. G. Glascott, a.g.m., s.388.

²⁷⁹ BOA, HAT, 448/22324, 4 Ş.1254 (23 Ekim 1838).

²⁸⁰ BOA, HAT, 448/22335-D, 3 N.1254 (20 Kasım 1838) Hafız Paşa'nın Han Mahmut ile Cizre ve Hakkâri beyleri arasındaki mücadeleye dair yazısı.

²⁸¹ BOA, HAT, 448/22335-B, 28 C.1254 (18 Eylül 1838).

kardeşlerinden birini rehin olarak ona göndermeyi kabul etmişti²⁸². Bunun üzerine Osman Nuri Paşa, Hafız Paşa'ya haber göndererek şayet bu beylerin Han Mahmut'a saldırılarını kendisi emretmemiş ise derhal geri çekilmelerinin sağlanmasını istemişti²⁸³. Osman Paşa'nın bu tavrı üstü kapalı da olsa meydana gelen çatışmalardan dolayı Hafız Paşa'yı suçlar nitelikteydi. Muhtemelen paşaya bu yolda istihbarat ulaşmıştı. Doğrusu kuşkulandırmakta pek de haksız sayılmazdı. Nitekim aradan birkaç yıl geçtikten sonra Bedirhan Bey, Han Mahmut üzerine yürünme emrinin kendisine Hafız Paşa tarafından verildiğini ifade etmişti. Yine onun ifadesine göre bu çatışmalar kırk günden fazla sürmüştü²⁸⁴.

Osman Nuri Paşa bu meselenin daha fazla uzamadan halledilmesi için Van Kaymakamı İshak Paşa ile Van'da bulunan Müdürü Ali Ağa'yı görevlendirmişti. Bunlar Han Mahmut ile kadeşi Han Abdal'ı Van'a yarım saat mesafede bulunan bir bahçeliğe çekerek Eylül 1838'de yakalamışlardı²⁸⁵.

Daha sonra Mir Seyfettin adlı diğer kardeşi de ele geçirilip üçü birlikte 4 Kasım 1838'de Erzurum'a gönderilmişti. Bu sırada diğer kardeşlerden Abdürrezzak, Mahmudi Kalesi'ne, diğer ikisi de civardaki başka kalelere sığınarak direnmeye devam etmişlerdi²⁸⁶. Van Kaymakamı İshak Paşa'ya yakalanmaları için talimat verilmiş, Miralay Galip Bey de destek için Van'a gönderilmişti²⁸⁷. Sonuçta Hoşab Kalesi anlaşma yolu ile diğer kaleler de savaşarak ele geçirilmişti²⁸⁸.

²⁸² James Brant; A. G. Glascott, a.g.m., s. 387 ; BOA, HAT, 448/22324, 4 Ş.1254 (23 Ekim 1838).

²⁸³ BOA, HAT, 448/22335-B, 28 C.1254 (18 Eylül 1838).

²⁸⁴ BOA, İ.MSM 48/1225-28, 4 S.1258 (17 Mart 1842). Bedirhan Bey'in Han Mahmut meselesi ile ilgili Erzurum Müşiri Halil Kamili Paşa'ya yazmış olduğu arzuhalin sureti.

²⁸⁵ BOA, HAT, 448/22316-A, 29 Z.1255 (1838).

²⁸⁶ BOA, HAT, 448/22335-C, 21 Ş.1254 (9 Kasım 1838) Erzurum Valisi Osman Nuri Paşa'nın Han Mahmut ile ilgili yazısı.

²⁸⁷ BOA, HAT, 448/22333-A, 17 Za.1254 (1 Şubat 1839).

²⁸⁸ BOA, HAT, 448/22316-A, 29 Z.1255 (1838).

Eski Cizre Beyi Mir Seyfettin'e, Han Mahmut meselesinde yardımları nedeniyle hem şevkini artırmak hem de bölgede bulunan diğer beyleri de teşvik etmek için²⁸⁹ kapıcıbaşılık rütbesi verilmişti²⁹⁰. İran'a meylettiği bilinen Nurullah Bey de²⁹¹ bu vesile ile taltif edilerek devlete sadık olması sağlanmaya çalışılmıştı²⁹². Böylece bölgede beyler arasındaki mücadele sayesinde devletin belki de yıllarca uğraşacağı bir mesele kolaylıkla halledilmişti.

Han kardeşler ele geçirildikten sonra Erzurum Müşiri Osman Nuri Paşa, Han Abdal ile Abdürrezzak'ın İstanbul'da gönderilmelerini, Mir Seyfettin'in Erzurum'da rehin tutulmasını, Han Mahmut'un ise Bayezid'e iskân edilmesini önermişti²⁹³. Ancak Babıali, bu konuda kesin bir karara varmadan önce Hafız Paşa'nın da görüşünü almıştı.²⁹⁴ Paşa da han kardeşlerin İstanbul'a gönderilmesinin münasip olacağını bildirmişti²⁹⁵. Bu mesele İstanbul'da Meclis-i Meşveret'te de görüşülmüş ve eğer problem yaratmazsa kardeşlerinin hepsinin Erzurum'da kalmasına karar verilmişti²⁹⁶. Neticede Han Mahmut Bayezid'e yerleştirilmiş, kardeşleri ise Erzurum'da tutulmuştu²⁹⁷. Bunların ellerindeki köylerin tamamına da el konulmuştu²⁹⁸.

1.3.4. Nizip Felaketi

Reşit Paşa zamanından beri Osmanlılar ile Mısır kuvvetleri arasında soğuk savaş rüzgarları esmekteydi. Savaşın kaçınılmaz olduğunu hem Reşit Paşa hem de

²⁸⁹ BOA, HAT, 448-22335-A, 3 N.1254 (20 Kasım 1838) Mir Seyfettin'e kapıcıbaşılık rütbesi verilmesine dair Hafız Paşa'nın yazısı.

²⁹⁰ BOA, HAT, 448/22335, 29 Z.1254 (1838) Yakalanıp İstanbul'a gönderilecek olan han kardeşlerin Rumeli'ye sürgünü ve Mir Seyfettin'e kapıcıbaşılık rütbesi verilmesine dair hatt-ı hümayun..

²⁹¹ BOA, HAT, 448/22316/A, 29 Z.1255 (1838).

²⁹² BOA, HAT, 449/22344, 19 Z.1255 (23 Şubat 1840).

²⁹³ BOA, HAT, 449/22344-A, 25 Za.1254 (9 Şubat 1839)

²⁹⁴ BOA, HAT, 448/22324, 4 Ş.1254 (23 Ekim 1838).

²⁹⁵ BOA, HAT, 448/22335, 29 Z.1254 (1838).

²⁹⁶ BOA, HAT, 448/22316, 22 M.1255 (7 Nisan 1839).

²⁹⁷ NA., FO., 195/175, November 20th 1841.

²⁹⁸ NA., FO., 195/175, January 8th 1842.

Hafız Paşa sık sık dile getirmişlerdi. Ancak savaşı başlatmadan önce doğuyu kontrol altına alıp orduyu güçlendirmek istediklerinden hesaplaşmayı bir süreliğine ertelemişlerdi.

1839 yılı başında Osmanlılar savaşmaya karar vermişlerdi. Savaş hazırlıklarıyla ilgili incelenen belgelerde görüldüğü üzere, Hafız Paşa'nın para, asker, mühimmat konularındaki isteklerinin bir türlü sonu gelmemişti. Savaş öncesi bir sürü fedakârlıklar yapılarak hiçbir masraftan çekinilmemiş, rütbeler, nişanlar havada uçuşmuştu. Sonuçta ordunun ihtiyacı olan mühimmat erzak mükemmel bir şekilde temin edilmişti²⁹⁹. 23 Mart 1839 tarihli bir belgede sadece Hafız Paşa'nın maiyetinde muvazaf ve redif otuz yedi binden fazla asker, yüz elliden fazla top olduğu belirtilmişti. Ancak silahları kullanacak olan askerin durumu içler acısıydı. Redif askerinin tamamı acemi idi. Bunların bir seneye kadar meydan muharebesinde kullanılamayacakları rapor edilmişti. Ayrıca savaşa sürülebilecek nizam askerinin sayısı ise en fazla on beş bindi. Geri kalan askere de güvenilemeyeceğinden bu rapora göre Mısırlılarla savaşmak doğru değildi³⁰⁰. O sırada orduda görevli olan Moltke'de bu durumu doğrulamıştı. Ona göre de askerler acemi, subaylar ise iltimasla seçilmiş savaştan bihaber kimselerdi. Ayrıca askerler arasındaki ölüm oranı oldukça yüksek olduğundan piyadelerin neredeyse yarısı kaybedilmişti. Eksik kadroları doldurmak için de tamamıyla Kürtlere yüklenilmişti. Asker olmak istemeyenlerin tamamı dağlara kaçtıklarından, peşlerinden köpeklerle kovalanmışlardı³⁰¹. Askere alınanların da tek düşündüğü şey kaçmaktı. Nizip Savaşı

²⁹⁹ Helmuth Von Moltke, *a.g.e.*, s.318.

³⁰⁰ BOA, HAT 378/20514, 7 M.1255 (23 Mart 1839).

³⁰¹ Helmuth Von Moltke, *a.g.e.*, s.319.

öncesi asker kaçaklarını yakalayanlara bin kuruş verilmiş, Moltke bu durumu alaycı bir ifade ile ele alarak, İbrahim Paşa bile bu fiyata onları bize teslim eder, demişti³⁰².

Yıllarca devam eden bu soğuk savaş istense de daha fazla sürdürülemezdi. Çünkü masraflar üstesinden gelinemeyecek şekilde ağırlaşmaya ve asker de günden güne ümitsizliğe kapılmaya başlamıştı³⁰³. Böyle büyük bir askeri yığınağı sürekli besleme zorunluluğu ahalide ve devlette telafisi mümkün olmayan yıkıcı sonuçlar doğurmaya başlamıştı. Sadece malzemelerin nakliye ücretlerinin halka yüklenmesi bile hoşnutsuzluğa sebep olmaktaydı³⁰⁴. Bazı yerlerde yetkililer bununla yetinmeyip askerin barınması, yiyecek ve yem ihtiyacının sağlanması gibi konularda da halka bir sürü angarya yükleyip, ahaliden zorla para toplamışlardı. Askerin barındırılması için bazen bir şehrin tamamen boşaltıldığı olmuş, üstelik bunun karşılığı da ödenmemişti. Bu şartlar altında artık sabırlar iyice tükenmiş, neredeyse herkes Mısır kuvvetleriyle hesaplaşmak için can atar duruma gelmişti. Prusyalı subay Moltke anılarında bu hissiyatı şöyle dile getirmişti:

*“...Komşu bir memleket bizi de bir seneden fazla zaman ihtiyatlarımızı silah altında ve topçumuzu harbe hazır tutmaya mecbur etse, bu duruma son vermek için, hatta bizden çok daha kuvvetli bir düşmanla savaşı göze alamaz mıyız?”*³⁰⁵.

Ardı ardına düzenlediği seferlerle Kürtleri itaat altına alıp bölgenin iç güvenliğini büyük ölçüde sağlamayı başaran Hafız Paşa da artık Mısır kuvvetleriyle savaşımaya hazır olduğunu düşünüyordu. Bu yüzden 10 Haziran 1838 tarihinde Mısır kuvvetlerinin zaaf içerisinde olduğunu Babıali’ye rapor ederek, hemen üzerlerine

³⁰² Helmuth Von Moltke, *a.g.e.*, s.310.

³⁰³ BOA, HAT, 377/20488-A, 17 Ra.1254 (10 Haziran 1838).

³⁰⁴ BOA, HAT, 1332/51955, 29.Z.1254 (1838).

³⁰⁵ Helmuth Von Moltke, *a.g.e.*, s.292-293.

varılması gerektiğini bildirmişti. Konya ve Ankara Müşirleri ile Bağdat Valisi de paşayı onaylamıştı³⁰⁶.

Sonuçta 24 Haziran 1839'da Osmanlı ordusu ile Mısır kuvvetleri Nizip'te karşı karşıya gelmiş ve bu savaş Osmanlılar için bir felaketle neticelenmişti. Savaş bittiğinde bin bir fedakârlıklarla hazırlanmış olan Osmanlı ordusu neredeyse tamamen yok edilmişti. Tüm ağırlıklar kaybedildiği gibi on bin kadar Osmanlı askeri İbrahim Paşa tarafından esir edilmişti³⁰⁷. Nizip Savaşı'nın kaybedilmesinin belki de en önemli sebebi Hafız Paşa'nın kötü idaresiydi³⁰⁸. Ona göre ise kader-i ilahi bu şekilde zuhur etmişti³⁰⁹.

Bu savaşa bazı Kürt Beylerinin de katıldığı bilinmektedir. Örneğin Muş Mütesellimi Emin Paşa savaşa katılmışsa da Konsolos Brant'a göre Hafız Paşa'ya ihanet etmişti³¹⁰. Bedirhan Bey'in savaşa katılıp katılmadığı ile ilgili incelediğimiz belgelerde herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Bununla birlikte bir çok eserde katıldığına yönelik rivayetler bulunmaktadır³¹¹. Kanaatimizce diğer seferlerde olduğu gibi burada da yer almış olması kuvvetle muhtemeldir.

1.3.5. Hafız Paşa'nın Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi

Hafız Paşa görev yaptığı sürece Kürt beyleri ve aşiretleri ile mücadele etmiş, idaresi altındaki bölgelerde devlet otoritesinin kurulmasına gayret ederek bir

³⁰⁶ BOA, HAT, 377/20488-A, 17 Ra.1254 (10 Haziran 1838).

³⁰⁷ Khaled Fahmy, *Paşanın Adamları Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Ordu ve Modern Mısır*, (Çev. Deniz Zarakolu), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s.268.

³⁰⁸ "...bu keyfiyet her ne kadar hükm-i kader iktizasından ise de evrâk-ı meb'ûse mâillerinden müstebân olacağı vechle Hafız Paşa'nın sû-i tedbîrinden neş'et itmiş..."BOA, HAT, 1620/74, 3 Ca.1255 (15 Temmuz 1839).

³⁰⁹ "...iş bu mâh-ı rebi-üs-sâninin on ikinci yevm-i pazartesi Mısırlu ile vuku' bulan muharebede hasb-el-kader muvaffak olunamayarak mağlûb olunmuş ve ol vechle orduy-u hümayûndan çıkmış bir takım asâkir-i muntazama-i şâhâne ile Malatya'ya muvasalat olunarak muharebe-i mezkûrda her ne kadar dikkat ve ikdâm olunmuş ve asâkirin kemâl-i derece gayretleri görünmüş ise de kader-i ilahi bu vechle zuhûr eylemiş olduğundan..."BOA, C.AS, 294/ 12184, 18 R.1255 (1 Temmuz 1839).

³¹⁰ NA., FO., 195/175, April 4th 1842.

³¹¹ Bedirhan Bey'in Nizip Savaşı'na katıldığına dair oldukça abartılı rivayetler de bulunmaktadır. Mesela yüz bin kadar askeriyle bu savaşa katıldığı iddia edilmiştir. Bkz.Lütfi, *Emir Bedirhan*, Matbaa-i İctihad, s.15.

bakıma Reşit Paşa ile başlayan merkezîleşme sürecini tamamlamaya çalışmıştı. Operasyonlar sonucu ele geçirdiği kaleleri ya yıktırılmış veya asker yerleştirmişti. Yıkılmayan kalelerden olan Hoşab'a asker yerleştirilmesi bölge için başlıbaşına önemli bir olaydı. Çünkü Osmanlı Devleti tarihi boyunca belki de ilk defa Van-Hakkâri arasındaki bir bölgeye doğrudan merkeze bağlı askerlerini yerleştirmişti.

Bu dönemde yol güvenliğine ve ulaşımın olabildiğince hızlı sağlanmasına oldukça önem verilmişti. Ulaşım bölgede tutunmanın ve aynı zamanda güçlü bir merkezîleşmenin olmazsa olmazlarındandı. Yerel beyler veya eşkıya olarak nitelendirilenlerin ortadan kaldırılmasının bir nedeni de şüphesiz yol güvenliğinin sağlanmasıydı. Nitekim Hafız Paşa bölgedeki tüm askerî operasyonlardan sonraki değerlendirmelerinde yol güvenliğinin sağlandığını özellikle vurgulamıştı.

Coğrafi şartlar ulaşımı oldukça kötü etkiliyordu. Palu ile Eğin'in alt tarafı yüzlerce kilometre olduğu halde bu bölgeden geçen Fırat Nehri üzerinde tek bir köprü bile yoktu³¹². Bu nedenle ulaşımın hızlı bir şekilde yapılmasının tek yolu nehir taşımacılığıydı. Bu zorunluluğu gören Hafız Paşa Fırat'ın akış güzergâhını incelemek üzere adamlar görevlendirmişti. Bunlar ilk denemelerinde Keban'dan Birecik'e kadar kelekler ile seyahat etmeyi başarmışlardı. Bazı bölgelerdeki kayaların kırılması durumunda Birecik'e kadar her şeyin kelekler ile nakledilebileceği anlaşılmıştı. Ayrıca oradan karayolu ile Rakka'ya nakil işlemleri kolaylıkla yapılabilirdi. Birecik'ten Bağdat'a kadar Fırat nehri üzerinde ulaşım zaten kolaylıkla yapılmaktaydı. Aradaki bu pürüzler ortadan kaldırılsa Keban'dan Bağdat'a asker ve mühimmat sevki kolaylaşacaktı³¹³. Bu rapor üzerine Hafız Paşa taşların kırılıp nehir yatağının temizlenmesi için ordu mühendislerinden Miralay Halil Bey'i

³¹² Helmuth Von Moltke, *a.g.e.*, s. 185.

³¹³ BOA, HAT, 373/20404-A, 3 Za.1252 (9 Şubat 1837) Bağdat ve Rakka yolları ve ulaşım ile ilgili Hafız Paşa'nın yazısı.

görevlendirmişti³¹⁴. Halil Bey, Gerger ile Samsat arasındaki taşlık bölgeleri düzeltmeye çalışmışsa da paşanın vermiş olduğu iki aylık süre yetmediğinden verilen işi tamamlayamamıştı. Ancak pürüzlü kesimlerin yan tarafında iki arşın derinlikte, altı arşın genişlikte alternatif bir yol yapabilmışti. Böylece Fırat Nehri üzerinden Keban-Birecik arası nakliyata başlanmıştı³¹⁵. Daha sonra Hafız Paşa'nın askerin gereksinimlerinin Keban'dan nehir yolu ile Rakka'ya irsal edileceğini bildirmesi bu yoldan yararlanıldığını göstermektedir³¹⁶.

Reşit Paşa döneminde başlayıp Hafız Paşa döneminde de devam eden kışla yapımı merkezî otoritenin doğuya yerleşmeye başladığını gösteren en somut kanıtlardan biriydi. Bu sayede bölgedeki halk devletin gücünü bizzat müşahade edebiliyordu. Bu nedenle Hafız Paşa Nusaybin'de inşa ettirdiği kışlanın oldukça görkemli olmasını önemsiyor³¹⁷ ve bu kışla sayesinde Bağdat yolunun eşkıyadan temizleneceğini düşünüyordu³¹⁸. Bu kışla iki katlı taş bir binaydı. Altında birkaç yüz asker ile beş yüz hayvana yetecek büyük bir ahır, zahire ambarları ve dükkanlar vardı. Kışlanın inşası tamamlandıktan sonra bölgede güvenlik sağlanmış daha önce köylerini terk edenler yerlerine dönüp topraklarını ekip biçmeye başlamışlardı. Çevreye çok sayıda aşiret yerleştirildiğinden bölge epeyce şenlenmişti³¹⁹. Ayrıca

³¹⁴ BOA, HAT, 681/33192-A, 5 Z. 1252 (13 Mart 1837) Garzan, Cizre ve Sincar bölgelerine dair Hafız Paşa'nın yazısı.

³¹⁵ Hafız Paşa bu yolun iki ay içinde tamamlanmasını istemişti. Ancak Miralay Halil Bey bu iş için iki üç sene zaman gerektiğini belirtmişti. Ona göre suların çekildiği Temmuz ve Ağustos aylarında kayalar tam olarak ortaya çıkacağından o zaman bunlar güzelce kırılabilirdi. Ayrıca aynı zamanda uçurum ve burunların düzeltilmesi de mümkün olurdu. Bu dönemde İngilizler Hindistan yolunun kısaltılması için arayış içinde bulunmaktaydı. Hatta bir İngiliz Fırat nehri boyunca bu amaçla araştırmada bulunmuştu. Böyle bir dönemde Fırat Nehri'nden Basra Körfezi'ne ulaşan bir yol yapılabilseydi muhtemelen bölgenin kaderi değişmiş olurdu. BOA, A.MKT, 29/3-5, 1261 (1845).

³¹⁶ BOA, HAT, 373/20404, 29 Z.1252 (1837).

³¹⁷ BOA, HAT, 448/22332-A, 13 Ra.1253 (17 Haziran 1837). Hafız Paşa'nın Telafer kasabasını ele geçirmesiyle ilgili yazısı.

³¹⁸ BOA, HAT, 450-22350-D, 24 C.1253 (25 Eylül 1837) Hafız Paşa'nın Sincarlı Yezidiler ile ilgili yazısı..

³¹⁹ BOA, HAT 493/24220-A,13 N.1254 (30 Kasım 1838) Nusaybin'deki kışlanın tamamlanması ve Şamar aşireti ile ilgili Hafız Paşa'nın yazısı.

askerin sürekli olarak Nusaybin’de bulunması, bölgeyi talan ederek büyük zararlara neden olan Bedevileri, yol güzergâhından çöl içlerine çekilmek zorunda bırakmıştı³²⁰. Öyle ki on bin atlı çıkarabilen Şamar Arapları bile bölgeden uzaklaşmak zorunda kalmışlardı³²¹.

Hafız Paşa’nın yaptığı askerî operasyonlar sonucunda bölgede kısmen de olsa güven ve huzur ortamı sağlanmıştı³²². Ancak bu seferler oldukça masraflı olduğundan devlet hazinesi için de ağır bir yük oluşturmuştu. Bölgede yeterli asker bulunmadığından zorunlu olarak çok sayıda başıbozuk istihdam edilmiş, bunların maaş ve techizatı için önemli miktarda harcamalar yapılmıştı. Bazı aşiret reislerinin devlete bağlılığı da kendilerine ödenen para karşılığında sağlanmıştı³²³. Ancak tüm çabalara rağmen Reşit Paşa’nın cümlelerini yineleyen Hafız Paşa, düzenin hala pamuk ipliğine bağlı olduğunu, itiraf etmişti³²⁴.

Mısırlılarla yapılan zamansız savaş, yeni oluşturulmaya çalışılan Osmanlı ordusunu önemli ölçüde yıprattığı gibi aynı zamanda reformları finanse edecek ve orduyu geliştirmek için kullanılabilecek büyük bir servetin harcanmasına da neden olmuştu. Halbuki bu dönemde bölgenin sadece barışa ihtiyacı vardı. Çünkü ancak barış ortamında merkezîleşme sağlanabilir ve ekonomik faaliyetler hız kazanabilirdi. Bu bakımdan Nizip Savaşı’nın bölgenin kaderini olumsuz etkileyen en önemli olaylardan biri olduğuna şüphe yoktur.

Hafız Paşa da Reşit Paşa gibi çok sertti. Bölgedeki savaşlar sonucunda binlerce insan öldürülmüş, çok sayıda köy yakılmış ve ahali zorla yurtlarından uzaklaştırılıp değişik bölgelere iskân edilmişti. Gençler elleri kolları bağlanarak zorla

³²⁰ BOA, HAT, 450/22350-G, 21 C.1253 (22 Eylül 1837).

³²¹ Helmuth Von Moltke, *a.g.e.*, s. 213.

³²² James Brant; A. G. Glascott, *a.g.m.*, s. 348.

³²³ BOA, HAT, 453/22433-E, 19 Z. 1252 (27 Mart 1837).

³²⁴ BOA, HAT, 325/18925-A, 5 L.1252 (13 Ocak 1837).

askere alınmışlardı. Askere gitmemek için kendini sakatlayanların veya firar edenlerin sayısı hiç de az değildi³²⁵. Tüm bu olumsuzluklara Nizip Savaşı'nın sebep olduğu ekonomik ve askerî yıkımla savaş sonrası ortaya çıkan güvenlik problemleri de eklenince bu durumun halkta bir travma etkisi yarattığı söylenebilir. Bunlardan ötürü yapılan onca fedakârlıklara rağmen kanaatimizce Nizip Savaşı sonrası Osmanlı Devleti'nin bölgede kazandığı tek şey bölge halkının nefretiydi.

³²⁵ NA, FO, 195/227, 28th January 1845.

2 .BÖLÜM

BEDİRHAN BEY'İN GÜÇLENMESİ VE TANZİMAT'A KARŞI

DİRENMESİ

2.1.Nizip Bozgunundan Sonra Bedirhan Bey'in Güç Kazanması

Nizip Savaşı'ndan hemen sonra Hafız Paşa Sivas Müşirliği'nden alınmıştı. Bölgenin idari yapısında da bazı değişiklikler yapılmış Diyarbakır, Urfa ve Maden-i Hümayun, Rakka ve Muş bölgesi Sivas Müşiri'nin yönetim alanı dışında bırakılmıştı. Diyarbakır ve Urfa eyaletleri ile Madeni-i Hümayun kazalarının yönetime de 28 Temmuz 1839'da Sadullah Paşa getirilmişti³²⁶.

Osmanlı ordusunun Nizip'te bozguna uğraması yıllarca süren çabalar sonucunda bölgeye yerleşmeye başlayan devlet otoritesini bir anda yok etmiş, bölge yeniden bir karmaşa dönemine girmiş³²⁷, Diyarbakır bölgesi savaştan kaçan askerler ile dolmuştu. Asayişten eser kalmadığından, seyahat etmek isteyenler yanlarında güçlü bir koruma olmaksızın şehrin dışına çıkamaz olmuşlardı³²⁸. Aşiretler çoğu yeri istila edip yağmalamaya başlamışlardı³²⁹. Gerek mühimmat ve gerekse asker bakımından Diyarbakır Eyaleti oldukça güçsüzleştiğinden bölgedeki karışıklığın önü bir türlü alınamamıştı³³⁰.

Bu karmaşadan yararlanan Han Mahmut Van bölgesine kaçıp tekrar isyan etmişti. Bu sırada Hafız Paşa Erzurum Müşiri'ydi. Önceki kudretine sahip olmadığı için asker göndermek yerine Han Mahmut'la uzlaşmayı yoluna gitmiş, kendisine kesinlikle dokunulmayacağına dair güvence vererek, onun Erzurum'a gelmesini

³²⁶ *Takvim-i Vekayi*, Defa 182.

³²⁷ Minorskiy, a.g.m., s.1105.

³²⁸ Asahel Grant, *The Nestorians or The Lost Tribes*, London, 1841, s.20.

³²⁹ Austen Henry Layard, *Ninova ve Kalıntıları Kürdistan'ın Keldani Hristiyanları, Yezidiler ya da Şeytana Tapanların Ülkesine Bir Gezi Eski Asur'un Töre ve Sanatlarının Araştırılması*, (Çev: Zafer Avşar), Avesta Yayınları, İstanbul 2000, s.20.

³³⁰ BOA, İ.MVL, 29/490-25, 1 Ca.1257 (21 Haziran 1841) Diyarbakır Müşiri Zekeriyya Paşa'nın bölgede asayişin sağlanması için iki alay piyade ve on iki top gerektiğine dair yazısı.

sağlamıştı. Daha önce el konulmuş olan aile mülklerini kendisine vererek Van'a göndermişti³³¹. Han kardeşler, Hafız Paşa'nın müşirliği süresince devlete hizmet etmişler ve herhangi bir karışıklığa sebep olmamışlardı. Hatta Celali Aşireti'nin Bayezid'e saldırmasını önlemek için Han Mahmut'un kardeşi Abdürrezzak Bey üç yüz süvari ve piyade ile birkaç ay Bayezid'de kalmıştı³³².

Anlaşıldığı kadarıyla Han Mahmut'un devletle barışmasında Bedirhan Bey'in de payı büyüktü. Kayınpederi Han Mahmut'la görüşerek onu Erzurum'a gitmeye o ikna etmiş, ayrıca Hafız Paşa'ya işe yarar bir adam olduğunu yazarak kendisine iyi davranılmasını istemişti. Yine Hakkâri'nin İran sınırına yakın bölgesinden bulunan Hertoşi Aşireti reisi Ömer Ağa'yı da Erzurum'a gitmeye ikna etmişti. Bölgedeki güçlü kişiler üzerinde bu derece etkili olması hem Kürt beylerinin arasında hem de devlet adamları nezdinde Bedirhan Bey'in daha fazla itibar görmesine neden olmuştu. Bu yüzden Hafız Paşa, Hakkâri Beyi Nurullah'ın da Erzurum'a gönderilmesi hususunda ondan yardım istemek zorunda kalmıştı. Ancak Bedirhan'ın hizmetleri karşılıksız değildi. Cizre-Bohtan mütesellimliğinin Diyarbakır Valisi Sadullah Paşa tarafından yeniden kendisine verilmesi halinde Hakkâri meselesi ile ilgili elinden gelen her şeyi yapmaya hazır olduğunu bildirmişti³³³.

Nizip Savaşı'na kadar Revanduz, İmadiye ve Musul bölgesindeki güçlü beyler ortadan kaldırılmıştı. Bu nedenle savaş sonrası süreçte Bedirhan Bey bölgedeki en güçlü kişi konumuna gelmişti³³⁴. Bölgedeki tüm Kürt beyleri onun

³³¹ NA., FO., 195/175, January 8th 1842.

³³² İbrahim Aykun, *Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Anlaşması*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1995, s.27; BOA, İ.MSM. 48/1225-4, 1257 (1841) Hafız Paşa'nın Bedirhan Bey ve Han Mahmut ile ilgili yazısı.

³³³ BOA, İ.MSM 48/1225-7, 1 S.1256 (4 Nisan 1840) Hafız Paşa'nın Cizre meselesi ile ilgili yazısı.

³³⁴ Sabri Ateş, *a.g.e.*, s.72.

nüfuzu altındaydı ve ona kafa tutabilecek herhangi bir yerel güç kalmamıştı³³⁵. Devlete vergi ödese de gerçekte tamamen bağımsız olarak hareket ediyordu³³⁶. Bazı araştırmacılara göre Kavalalı'nın ordusunun başarısından etkilenmiş³³⁷ ve ondan esinlenerek emir komuta zinciri dahilinde yeni bir ordu ve özel birlikler oluşturmaya çalışmıştı³³⁸. Diyarbakır Müşiri Zekeriyya Paşa'ya göre, nüfuzunu oldukça genişleten Bedirhan Bey'in otuz-kırk bin askeri bulunmaktaydı³³⁹

Tanıkların ifadelerine bakılacak olursa başarılı bir idareciydi. Hâkimiyeti altına aldığı bölgede tam bir asayiş ve huzur ortamı sağlamıştı. Misyonerlere göre Bedirhan Bey'in ülkesinde bir suçlu cezalandırılmaktan kurtulamazdı. Musul'daki İngiliz konsolosunun tespitlerine göre ise onun idaresindeki bölgede asayişin sağlanması sayesinde tarımsal faaliyetlerde artış görülmüş, yıkılan köyler yeniden inşa edilmiş ve genel refah seviyesinde iyileşme olmuştu. Öyleki komşu bölgelerdeki bazı köylüler ağır vergilerden kurtulmak için onun yönetimindeki bölgelere kaçmışlardı³⁴⁰.

2.2. Cizre'nin Musul'a Bağlanması ve Bedirhan Bey'in Musul Valisi ile İhtilafı

Diyarbakır Eyaleti'nin idaresi 1839-1842 yılları arasında sıkça el değiştirmişti. Buraya sırasıyla Sadullah Paşa, Süleyman Paşa, Zekeriya Paşa, Vecihi Paşa ve İsmail Paşa atanmıştı³⁴¹. Dört yıl içinde beş müşirin atanması Diyarbakır

³³⁵ "...birkaç seneden beru bu Kürdistan ümerâsının cümlesi Bedirhan Bey'in ağzına baktıklarından ve kendüsüne ednâ mertebe muhalefet edenin başına urmaklığa muktedir bulunduğundan..."BOA, İ.MSM 48/1229-20, 12 L.1259 (5 kasım 1843) Bedirhan Bey, Nesturiler ve misyonerlerle ilgili Halil Kamili Paşa'nın yazısı.

³³⁶ BOA, İ.MSM 48/1229-3, 1259 (1843).

³³⁷ Sarah D. Shields, *a.g.e.*, s.53

³³⁸ Janet Klein, *a.g.e.*, s.111; Cabir Doğan, *a.g.e.*, s.34.

³³⁹ BOA, İ.MVL, 29/490-24, 1 Ca. 1257 (21 Haziran 1841) Diyarbakır Müşiri Zekeriyya Paşa'nın Bedirhan Bey ve Musul Valisi arasındaki ilişkiye dair yazısı.

³⁴⁰ Janet Klein, *a.g.e.*, s.111.

³⁴¹ İbrahim Yılmazçelik, *a.g.e.*, s.136.

Eyaleti'nde sürekli bir otorite boşluğuna neden olmuştu. Ayrıca atanan müşirlerin başarısız ya da kötü niyetli kişiler olmaları nedeniyle bölgede devlet otoritesi diye bir şey kalmamıştı. Nitekim Zekeriya Paşa zamanında(1841) Diyarbakır Müşirliği'ne bağlı kazalar mütesellimlerinden görevlerine devam etmeleri karşılığında para ve hediyeler alınmıştı. Bedirhan Bey de yönetiminde olan Bohtan, Midyat ve Hacıbehram için yirmi bin kuruş ödemişti³⁴². Ayrıca onun kazalardan da haksız yere vergi aldığı tespit edilmiş, eyaleti idarede yetersizliği gerekçe gösterilerek 1 Kasım 1841 yılında görevden alınmıştı³⁴³.

Hafız Paşa zamanında Bedirhan Bey el üstünde tutulmuştu. Bu yüzden Osmanlı yönetimiyle herhangi bir sorun yaşamamıştı³⁴⁴. Sadullah Paşa'nın müşirliği zamanında(1839-1840) ise ilişkiler değişmiş, Bedirhan Bey korkusundan onun yanına gidememişti³⁴⁵. Ayrıca bu dönemde Bedirhan Bey, isyan eden Yezidileri cezalandırmak üzere Sincar'a girmişti. Musul Valisi İncebayraktaroğlu Mehmet Paşa onun bu hareketini kendi yönetimi altında bulunan bölgeye müdahale olarak algılayıp tepki gösterince Bedirhan Bey ile araları açılmıştı³⁴⁶. Zekeriyya Paşa'nın yönetimi sırasında ise Bedirhan Bey Diyarbakır Kaymakamı Bekir Sami Paşa'nın yanına gitmiş, temin ve taltif edildikten sonra geri gönderilmişti. Ancak bu sırada Musul Valisi haznedarını biraz asker ile Bedirhan'ın idaresindeki bölgelere sevk etmişti. Bu hareket neticesinde bir kaç köy yağmalanmış, otuz kırk kişi öldürülmüş

³⁴² BOA, İ.DH, 53/2604-2, 1257 (1841).

³⁴³ İbrahim Yılmazçelik, *a.g.e.*, s.183.

³⁴⁴ BOA, İ.MSM, 48/1229-20, 12 L.1259 (5 Kasım 1843) Bedirhan Bey, Nesturiler ve misyonerlerle ilgili Halil Kamili Paşa'nın yazısı.

³⁴⁵ BOA, İ.MVL, 29/490-27, 1257 (1841).

³⁴⁶ BOA, İ.MSM 48/1225-6, 1257 (1841) Diyarbakır eski Müşiri Zekeriya Paşa'nın Cizre meselesi ile ilgili yazısı.

ve bir o kadar da esir alınarak Musul'a gönderilmişti³⁴⁷. Böylece Bedirhan Bey ile Mehmet Paşa arasındaki ilişki düşmanlığa dönüşmüştü.

Hafız Paşa Erzurum Müşirliği görevinden ayrılmasından sonra Erzurum müşirleri ile Bedirhan Bey arasındaki ilişki Han Mahmut'un tekrar isyan etmesi nedeniyle bozulmaya başlamıştı. Anlaşıldığı kadarıyla Han Mahmut kendisine iade edilen aile mülkü ile yetinmemiş, savaşarak elde ettiği eski topraklarına tekrar sahip olmak istemişti³⁴⁸. Bu amaçla Hoşab Kalesi'ndeki iki askerle anlaşarak, 1841 yılı sonunda kaleyi ele geçirmeyi başarmıştı. Erzurum Müşiri Halil Kamili Paşa bu durumdan Bedirhan Bey'i sorumlu tutmuştu. Ona göre Bedirhan Bey, Han Mahmut'u tahrik ettiği gibi, gerektiğinde birbirlerine yardım etmek üzere onunla anlaşmıştı³⁴⁹.

Bu esnada Cizre'nin Musul'a bağlanması gündeme gelmişti. Musul Eyaleti dar bir bölge olduğundan, buraya atanan valilerin ihtiyaçları karşılanamıyordu. Bu yüzden Osmanlı yönetimi ilk önce İmadiye Kazası'nı Bağdat Eyaleti'nden ayırıp Musul'a bağlamıştı³⁵⁰. Mehmet Paşa aynı gerekçe ile Mardin ve Cizre'nin de kendi yönetimine bırakılmasını istemiş, ve paşanın isteği yerinde görülmüştü³⁵¹. Cizre'nin Musul'a bağlanmasının diğer bir nedeni de Bedirhan Bey'i kontrol altına alma isteğiydi. Çünkü Zekeriya Paşa'dan sonra Diyarbakır Müşirliği'ne getirilmesi düşünülen Mehmet Sait Paşa Silistre Müşirliği'ne atanmış olduğundan Diyarbakır'da

³⁴⁷ BOA, İ.MVL, 29/490-24, 1 Ca. 1257 (21 Haziran 1841) Diyarbakır Müşiri Zekeriyya Paşa'nın Bedirhan Bey ve Musul Valisi arasındaki ilişkiye dair yazısı.

³⁴⁸ NA., FO., 195/175, January 20th 1842.

³⁴⁹ BOA, İ.MSM 48/1225-11, 2 Za.1257 (16 Aralık 1841) Erzurum Müşiri Halil Kamili Paşa'nın Bedirhan Bey ve Han Mahmut'la ilgili Sadarete yazdığı yazı.

³⁵⁰ BOA, İ.MVL 39/729-20, 11 Ra. 1258 (22 Nisan 1842) Musul'un Bağdat'a bağlanıp kaymakamlıkla idare edilmesine dair Diyarbakır Müşiri Vecihi Paşa'nın yazısı; HAT 379-20522-I, 1255 (1839).

³⁵¹ BOA, İ.MSM.48/1225-19, 13 M.1258 (24 Şubat 1842). Cizre'nin nahiyelerinin Musul Eyaleti'ne ilhak edilmemesine dair Vecihi Paşa'nın yazısı.

bir süre otorite boşluğu yaşanmıştı³⁵². Musul Valisi'nin devlet otoritesini güçlendirdiği tecrübe ile sabitti. Nitekim Reşit Paşa'nın ölümünden sonra İmadiyeli İsmail Paşa ve Sait Paşa'nın isyanı onun gayretleri neticesinde önlenmişti³⁵³. Bedirhan Bey'in aşiretler üzerindeki güçlü otoritesini göz önüne alan yetkililer onun isyan etmesinden korkuyorlardı. Bu yüzden onu Mehmet Paşa'nın kontrolü altına vererek muhtemel bir isyanın önüne geçmek istemişlerdi³⁵⁴. Ancak Cizre'nin nahiyeleeri konumunda olan Eşni, Hacıbehram ve Bohtan'ın durumunun ne olacağına değinilmemişti. Bu düzenlemeden sonra Musul Valisi çok da arzu etmediği halde Cizre Mütesellimliği'ne tekrar Bedirhan Bey'i atamıştı. Daha sonra onu birkaç kez huzuruna çağırıldığı halde canına kıyılacağından korkan Bedirhan Bey bu davetlerin hiç birine icabet etmemişti³⁵⁵. Bu nedenle Osmanlı yönetimine başvurarak Cizre'nin yeniden Diyarbakır'a bağlanmasını istemiş, Cizre ileri gelenlerine de bu yolda bir arzuhal yazdırmıştı³⁵⁶.

Mehmet Paşa çok sert ve acımasız bir yöneticiydi. 1841 yılındaki Telafer'e düzenlediği sefer isminin bölgede korkuyla anılmasına sebep olmuştu. Telafer'i topa tuttuktan sonra beş bin askerine şehri yağmalatmıştı. Bu sırada çok sayıda insan öldürülmüştü. Musul'daki İngiliz konsolos yardımcısı Rassam bu hareketi nedeniyle paşayı aç gözlü ve zorba biri olarak nitelendirmişti. Mehmet Paşa'nın baskıcı

³⁵² İbrahim Yılmazçelik, *a.g.e.*, s. 182.

³⁵³ BOA, HAT, 521/25456-D, 1 M. 1253 (7 Nisan 1837).

³⁵⁴ BOA, İ.MSM 48/1225-44, 1258 (1842) Musul Valisi ile Bedirhan Bey meselesine dair Meclis-i Vâlâ mazbatası. Yukarıda görüldüğü üzere Cizre'nin Musul'a bağlanmasının sebepleri Musul'un ekonomik anlamda kendine yetememesi ve güvenlik endişesidir. Buna rağmen bazı araştırmacılar belgeleri gördükleri halde Cizre'nin Musul'a bağlanmasını Tanzimat uygulamalarına bağlamışlardır. Bkz. Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)*, Doz Yayınları, İstanbul 2007, s.131; Cabir Doğan, *a.g.e.*, s.51.

³⁵⁵ BOA, İ.MSM 48/1225-6. 1257 (1841) Diyarbakır eski Müşiri Zekeriya Paşa'nın Cizre meselesi ile ilgili yazısı.

³⁵⁶ BOA, İ.MSM 48/1225-18, 12 M. 1258 (23 şubat 1842) Cizre'nin tekrar Diyarbakır Eyaleti'ne bağlanması ile ilgili Vecihi Paşa'nın yazısı.

yönetimi nedeniyle halk fırsatını buldukça daha rahat yaşanabilecek yerlere kaçmış ve Musul'un nüfusu oldukça azalmıştı³⁵⁷.

Bir süre sonra Mehmet Paşa Diyarbakır Eyaleti sınırları içerisinde kalıp Bedirhan'ın idaresinde olan Eşni, Hacıbehram ve Bohtan'ın da Musul'a bağlanmasını istemişti. Paşa buraların eşkıya yatağı olduğunu ve buralardan elde edilen gelirlerin çok az bir kısmının Diyarbakır'a gönderildiğini ileri sürmüştü. Ayrıca İran'a karşı bir kuvvet oluşturmak için buralardan asker toplamak niyetinde olduğunu bildirmişti³⁵⁸. Bu sırada Erzurum Müşiri Kamili Paşa'nın devam eden şikâyetleri paşanın işine yaramıştı. Kamili Paşa Bedirhan Beyi, Han Mahmut ve kardeşi Han Abdal'ı tahrik ederek karışıklık çıkarmakla itham ediyordu. Ayrıca Hizan Beyi Şerefettin ile Şirvan Beylerini de kendine bağlamak için buralara asker sevk ettiğini dile getiriyordu. Ona göre Bedirhan Bey aslında büyük bir isyan çıkararak Van'ı ele geçirmek istiyordu³⁵⁹.

Musul Valisi de Kamili Paşa'nın ihtamlarını yinelemiş, bunlara ek olarak Bedirhan Bey'in Midyat ahalisine de zulüm ettiğini yazmıştı³⁶⁰. Musul Valisi'nin bu tarz yazıları kaleme almasındaki asıl amacı, bölgenin kendi idaresine verilmesi durumunda Bedirhan Bey'i kontrol edebileceğine Babıali'yi ikna etmektir.

Bu sırada Musul'da bulunan İmadiyeli İsmail Paşa'nın firar ederek Cizre'ye gitmesi, Mehmet Paşa'nın elindeki kozları iyice güçlendirmişti. Mehmet Paşa hemen bu durumu da Sadaret'e rapor ederek, İsmail Paşa'nın isyan edeceğini ileri sürmüştü.

³⁵⁷ NA., FO., 195/175, November 15th 1841.

³⁵⁸ BOA, İ.MSM 48/1225-13, 21 Za. 1257 (4 Ocak 1842) Musul Valisi Mehmet Paşa'nın Cizre'nin nahiyelerinin Musul Eyaleti'ne bağlanması gerektiği ile ilgili Sadarete yazdığı yazısı.

³⁵⁹ BOA, İ.MSM 48/1225-15, 29 Za.1257 (12 Ocak 1842) Erzurum Müşiri Halil Kamili Paşa'nın Bedirhan ve Han Mahmut'un neden olduğu sıkıntılara dair yazısı.

³⁶⁰ BOA, İ.MSM. 48/1225-24, 29 M.1258 (12 Mart 1842) Bedirhan Bey'in karışıklık çıkardığına dair Musul Valisi'nin arızası.

Bedirhan'ın bunlara yardım etmesi durumunda ise üzerlerine yürümek zorunda kalacağını ve bunu şimdiden haber verdiğini bildirmişti³⁶¹.

Gelen haberler Babıali'nin bölgenin güvenliği hususunda endişelenmesine neden olmuştu. İşin iç yüzünü öğrenmek için daha önce bölgede görev yapmış kişilerinden konu hakkında görüş bildirmeleri istenmişti. Bunlardan Hafız Paşa Cizre, Eşni, Hacıbehram ve Bohtan'ın eskiden beri Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı olduğunu bildirerek, buraların Musul'a bağlanmasının çeşitli problemlere yol açacağını belirtmişti. Bedirhan Bey gibi adamlara güvenilemeyeceğini dile getirmiş ancak bölgenin idaresi için ondan daha münasip birinin bulunamayacağına dikkat çekmişti. Bölgenin başkasına verilmesi halinde Bedirhan Bey'in isyan edeceğini kesin bir dille ifade etmişti³⁶².

Konu hakkında fikri sorulan Zekeriya Paşa da Hafız Paşa ile hemen hemen aynı görüşlere sahipti. Paşa, Han Mahmut ile ittifak meselesine değinerek bu durumu Bedirhan Bey'in kendisini güvende hissetmemesine bağlamıştı. İsyan etmesi halinde Musul, Erzurum ve Diyarbakır valilerinin Bedirhan Bey ile baş edemeyeceğine dikkat çekerek, böyle bir durumda İstanbul'dan müstakil bir ordunun gönderilmesi gerektiğini vurgulamıştı. Söz konusu yerlerin Diyarbakır'ın müstakil kazaları olduğunu ve İran'a karşı buralarda ek bir kuvvet oluşturma fikrinin gerçekçi olmadığını belirtip, Mehmet Paşa'nın isteklerinin yersiz olduğunu bildirmişti³⁶³.

Bu sırada Diyarbakır Müşiri olan Mehmet Vecihi Paşa da onlarla aynı görüşü paylaşmıştı. Musul Valisi'nin isteklerinin kabul edilmesi halinde Bedirhan Bey'in

³⁶¹ BOA, İ.MSM. 48/1225-23, 29 M.1258 (12 Mart 1842) Bölgedeki beylerin birleşip karışıklık çıkaracağına dair Musul Valisi'nden Sadarete yazılan yazı.

³⁶² BOA, İ.MSM. 48/1225-4, 1257 (1841) Hafız Paşa'nın Bedirhan Bey ve Han Mahmut ile ilgili yazısı.

³⁶³ BOA, İ.MSM 48/1225-6. 1257 (1841) Diyarbakır eski Müşiri Zekeriya Paşa'nın Cizre meselesi ile ilgili yazısı.

isyan edeceğini bildirerek, bahsi geçen kazaların Musul'a ilhak edilmesine gerek olmadığını ifade etmişti³⁶⁴.

Babıali'ye görüşlerini bu şekilde ifade eden Vecihi Paşa, bir yandan da Han Mahmut ile ittifak ettiğine dair iddialar ile ilgili Bedirhan Bey'den açıklama yapmasını istemişti³⁶⁵. Buna karşılık Bedirhan Bey, her sene olduğu gibi bu sene de göçerlerle birlikte kendi idaresinde bulunan Zozan yaylasına gittiğini o esnada Han Mahmut'un bazı uygunsuz hareketlerde bulunduğunu fakat kesinlikle onunla bir ilgisi olmadığını bildirmişti³⁶⁶. Bu cevapla tatmin olan Vecihi Paşa³⁶⁷, Erzurum Müşiri'nin isteği üzerine Han Mahmut konusunda ondan aracılık yapmasını istemişti³⁶⁸. Bedirhan Bey ise bu konuda elinden gelen her şeyi yapacağını cevaben bildirmişti³⁶⁹. Erzurum Müşiri'ne de Hoşab Kalesi'nin düşmesinde herhangi bir etkisi olmadığını, Han Mahmut'a güvence veren bir yazı tarafına gönderilirse bunu kendisine ileterek yardımcı olmaya çalışacağını iletmişti³⁷⁰.

Bu sırada meselenin anlaşılması için Vecihi Paşa'nın adamlarından Yusuf Efendi Cizre'ye gönderilmişti. Yusuf Efendi Bedirhan Bey ile birkaç kez görüştüktan sonra, onun isyan etmek niyetinde olmadığını, Mehmet Paşa'nın isteği üzerine yakalanıp İstanbul'a gönderilmekten korktuğunu rapor etmişti. Yine aynı raporda

³⁶⁴ BOA, İ.MSM.48/1225-19, 13 M.1258(24 Şubat 1842) Cizre'nin nahiyelerinin Musul Eyaleti'ne ilhak edilmemesine dair Vecihi Paşa'nın yazısı.

³⁶⁵ BOA, İ.MSM 48/1225-20, 13 M.1258 (24 Şubat 1842) Bedirhan Bey'in durumuna dair Vecihi Paşa'nın yazısı.

³⁶⁶ BOA, İ.MSM 48/1225-9, 28 N.1257 (13 Kasım 1841).

³⁶⁷ BOA, İ.MSM 48/1225-26, 29 M.1258 (12 Mart 1842) Bedirhan Bey'in Vecihi Paşa'ya yazmış olduğu arzuhal.

³⁶⁸ BOA, İ.MSM 48/1225-33, 23 S.1258 (5 Nisan 1842) Han Mahmut'un temin edilmesine dair Vecihi Paşa'dan Bedirhan Bey'e yazılan yazının sureti.

³⁶⁹ BOA, İ.MVL 39/729-18 9 Ra.1258 (20 Nisan 1842); BOA, İ.MSM 48/1225-29, 13 S.1258 (26 Mart 1842) Vecihi Paşa'nın Han Mahmut konusunda Bedirhan Bey'e yazmış olduğu yazının sureti; BOA, İ.MVL 39/729-25; 27 Ra. 1258 (8 Mayıs 1842).

³⁷⁰ BOA, İ.MSM 48/1225-28, 4 S.1258 (17 Mart 1842). Bedirhan Bey'in Han Mahmut meselesi ile ilgili Erzurum Müşiri Halil Kamili Paşa'ya yazmış olduğu arzuhalin sureti.

Bedirhan'ın ne yapacağını şaşırmış bir halde olduğu belirtilmişti³⁷¹. Yusuf Efendi'nin ayrılmasından sonra bu defa da Bedirhan sadakatini bildirmek üzere kardeşi Salih Bey ile kâtibi Osman Efendi'yi Diyarbakır'a göndermişti³⁷². Onlarla yapılan görüşmeler sonucunda hem Bedirhan Bey'in hem de bölge ahalisinin Musul Valisi'ne güvenmedikleri ve ondan gerçekten korktukları ortaya çıkmıştı. Bunlar tarafından ifade edildiğine göre Mehmet Paşa Telafer halkına aman verdiği halde kaleyi ele geçirdikten sonra bir kısmını öldürmüş, bir kısmına da eziyet etmişti. Yine Zaho Mütesellimi İbrahim Ağa'ya da benzer muamelelerde bulunmuştu. Yazın Bohtan yaylasında durup kışın Cizre çölüne inen göçerler de korkuları nedeniyle Cizre'ye gidememişlerdi³⁷³. Bu sırada Musul Valisi'nin Cizre'ye mütesellim atayacağı söylentileri de tedirgin olmalarına neden olmuştu. Zira Cizre'ye başka bir mütesellim atanması durumunda yeni problemlerin ortaya çıkması kuvvetle muhtemel idi³⁷⁴. Çünkü Bedirhan Bey'in bu durumu kabul etmeyeceği apaçık ortada idi. Ayrıca kabul etse bile Cizre ile Bedirhan'ın yönetiminde olan diğer yerler arasındaki sınır kesin olarak bilinmediğinden bu durum yeni mütesellim ile Bedirhan arasında yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olacaktı

Vecihi Paşa, Salih Bey ile yaptığı görüşme esnasında Bedirhan Bey'i yatıştırmak amacıyla Cizre'nin tekrar Diyarbakır'a bağlanması ile ilgili kendisinin ve ahalinin isteklerinin İstanbul'a iletildiği söylemişti. Ancak İstanbul'dan cevap

³⁷¹ BOA, İ.MSM 48/1225-16, 1 M.1258 (12 Şubat 1842) Yusuf Efendi'nin Bedirhan Bey ile ilgili yazısı.

³⁷² BOA, İ.MSM 48/1225-10, 28 N.1257 (13 Kasım 1841) Bedirhan Bey'in Vecihi Paşa'ya yazmış olduğu arzuhal.

³⁷³ BOA, İ.MSM 48/1225-18, 12 M.1258 (23 Şubat 1842) Cizre'nin tekrar Diyarbakır Eyaleti'ne bağlanması ile ilgili Vecihi Paşa'nın yazısı.

³⁷⁴ BOA, İ.MSM 48/1225-8, 27 M.1257(21 Mart 1841). Cizre'nin tekrar Diyarbakır Eyaleti'ne bağlanmasına dair Bedirhan Bey'in Vecihi Paşa'ya yazmış olduğu arzuhal.

gelinceye kadar Cizre vergilerinin Musul'a gönderilmesini ve Mehmet Paşa ile herhangi bir problemin ortaya çıkarılmamasını tavsiye etmişti³⁷⁵.

Bu sırada İmadiyeli İsmail Paşa'nın isyanı biraz daha büyümüşü³⁷⁶. İsmail Paşa Cizre'den ayrılarak İmadiye'ye gitmiş, oradaki aşiretlerden büyük destek görmüştü. Kale muhafızı Ali Bey, İmadiye Kale'sini ona teslim etmiş ve kalede bulunan iki yüz elli Osmanlı askeri katledilmişti. Daha sonra İmadiye'nin kendisine verildiğine dair her tarafa sahte fermanlar göndermişti. Bu şekilde başına beş altı bin kadar adam toplamıştı. Söylentilere göre Musul üzerine yürümeye hazırlanmaktaydı. Bu gelişmeler üzerine Musul Valisi, yeğeni Mustafa Paşa ile haznedarını ve Hacıbehranlı Sait Bey'i bir miktar asker ile buraya sevk etmişti³⁷⁷. Birkaç çatışmadan sonra İsmail Paşa karşı koyamayacağını anlayıp perişan bir halde İmadiye Kalesi'ne sığınmıştı³⁷⁸. Bunun üzerine Musul Valisi Mehmet Paşa Diyarbakır valisinden yardım göndermesini istemişti³⁷⁹. Bu vesile ile Bedirhan Bey ile Diyarbakır askeri arasında çatışma ortamı yaratmak istemişti. Ona göre bu durum gerçekleşirse Bedirhan'ın sığınacak başka yeri kalmayacaktı³⁸⁰.

Bu meseleye bulaşmak istemeyen Vecihi Paşa konuyu Babıali'ye rapor etmişti. Bedirhan Bey'in o sırada isyan halinde bulunan İsmail Paşa, Han Mahmut ya da Şamar Şeyhi Sufuk'a kesinlikle destek vermediğini bildirmişti. Bunlarının üçünün de ona saygı duyduklarını vurgulayarak, isyanların bastırılması konusunda Bedirhan

³⁷⁵ BOA, İ.MSM 48/1225-21, 15 M.1258 (26 Şubat 1842). Salih Bey'in getirdiği yazıya cevap olarak Vecihi Paşa'nın Bedirhan Bey'e yazdığı yazının sureti.

³⁷⁶ BOA, İ.MSM. 48/1225-31, 15 S.1258(28 Mart 1842) Bedirhan Bey'in bölgedeki beyleri kışkırtıp karışıklık çıkardığına dair Musul Valisi Mehmet Paşa'nın yazısı.

³⁷⁷ BOA, İ.MSM, 48/1225-42, 5 Ra.1258 (16 Nisan 1842) İmadiyeli İsmail Paşa ile ilgili Vecihi Paşa'nın yazısı.

³⁷⁸ BOA, İ.MVL, 39/729-22, 15 Ra. 1258 (26 Nisan 1842).

³⁷⁹ BOA, İ.MSM 48/1225-38, 8 S.1258 (21 Mart 1842) Musul Valisi'nin Diyarbakır Müşiri'nden asker istemesi ile ilgili yazısı.

³⁸⁰ BOA, İ.MSM 48/1225-42, 5 Ra.1258 (16 Nisan 1842) İmadiyeli İsmail Paşa ile ilgili Vecihi Paşa'nın yazısı.

Bey'den destek alınabileceğini belirtmişti. Ondan bu desteği almak için yapılabilecek tek şeyin kendisine güvence vermek ve Cizre'yi yeniden Diyarbakır'a bağlamak olduğunu dile getirmişti. Aksi takdirde Bedirhan Bey'in devletten yüz çevirerek asiler ile işbirliği yapabileceğine dikkat çekmişti³⁸¹.

Musul Valisi'ne ise emrinde yeterli kuvvet bulunmadığından yardım gönderemeyeceğini yazmıştı³⁸². Bir yandan da Bedirhan Bey'i de uyaran paşa, İsmail Paşa ve Han Mahmut'tan uzak durmasını istemişti. Ayrıca yakın zamanda Cizre'nin Diyarbakır'a bağlanacağına dair emrin gelmek üzere olduğunu söyleyerek onu sakinleştirmeye çalışmıştı³⁸³.

Vecihi Paşa 22 Nisan 1842 tarihinde sorunun çözülmesi için Babialî'ye yeni bir öneride bulunmuştu. Musul'un bir kaymakamın idaresine verilerek Bağdat'a bağlanmasını istemişti. Bağdat ve Diyarbakır'a bağlı bazı bölgelerin Musul'a ilhak edilmesinden bu yana daima yeni sorunların ortaya çıktığına dikkat çekip, Mardin ve Cizre'nin eskiden olduğu gibi Diyarbakır'a bağlanması durumunda bölgedeki sorunların çözüleceğini bildirmişti³⁸⁴.

Vecihi Paşa bölgedeki gerginliği azaltmak için bu şekilde yoğun bir çaba gösterirken, Musul Valisi Mehmet Paşa tersine ortamı mümkün olduğunca gerip Bedirhan Bey'i tahrik ederek onu cezalandırmak için bir bahane yaratmak istiyordu.

³⁸¹ "...urbân ve ekrâd içinde zâhirde uygunsuzluğun başı Sufuk ve İsmail ile Han Mahmud oluyor. Bunlar ile Bedirhan Bey'in muârefe ve belki de müzâkeresi de olmak gerekür...Bedirhan'ı sayarlar ve râyından çıkmazlar ve Bedirhan Bey bunların izâlesini istemez ise de murâd ittiği surette te'minleriyle gâilelerinin mehmâ-emken def'ine bakabilür...". BOA, İ.MVL, 39/729-19, 11 Ra.1258 (22 Nisan 1842).

³⁸² BOA, İ.MSM 48/1225-43, 5 Ra.1258 (16 Nisan 1842) İmadiyeli İsmail Paşa, Bedirhan Bey ve Cizre'nin Diyarbakır'a bağlanması ile ilgili Vecihi Paşa'nın yazısı.

³⁸³ BOA, İ.MVL 39/729-24, 27 Ra.1258 (8 Mayıs 1842).

³⁸⁴ "...Dersâdet'den bir münâsib kaymakam nasb ve irsâl buyrularak ma'rifet-i âcizanemle hüsn-i surette mahal-i mezbûra ikâmet itdirilüb müşarün-ileyh Mehmed Paşa hazretlerinin dahi hüsn-i suretle Musul'dan çıkarılub...Cizre Kazası dahi el-halletü hazide bir gûna mahzûr olmadığından sür'at-i icrâsı münâsib üdügünden lütfen ve inâyeten bir an akdem Diyarbekir'e ilhâk olunarak Bedirhan Bey'in emniyeti istihsâl olunub mîr muma-ileyh vasıtasıyla mümkün olur ise sâirlerinin dahi te'mîn ile yatışdırılması muvaffak maslahat olacak".BOA, İ.MVL 39/729-21, 11 Ra.1258 (22 Nisan 1842).

Hacıbehramlı Sait Bey'i de sırf bu amaçla bölgeye sevk etmişti. Sait Bey'in Bedirhan ile arası bozuktı ve Hacıbehram'a sarkması kuvvetle muhtemeldi. Vecihi Paşa bu durumu anlamış olacak ki Sait Bey'in Hacıbehram'a müdahale etmemesi için gerekli önlemlerin alınması hususunda Mehmet Paşa'yı uyarmıştı³⁸⁵. Ayrıca bu konuda Bedirhan Bey'e de güvence vererek onu sakinleştirmeye çalışmıştı³⁸⁶.

Mehmet Paşa'nın tahrikleri bununla da sınırlı kalmamıştı. Adamlarını sürekli olarak gönderip Bohtan ve Hacıbehram vergilerinin de kendisine verilmesini istemişti. Bedirhan Bey, paşanın bu konudaki isteklerini geri çevirmiş, Bohtan ve Hacıbehram'ın 1841 yılı vergilerini Diyarbakır'a³⁸⁷, Cizre'ninkileri ise Musul'a göndermişti³⁸⁸.

Bölgenin bu denli karışması Babıali'yi oldukça endişelendirmişti. Bu nedenle Bedirhan Bey'in Han Mahmut ve İsmail Paşa ile ittifak halinde olması durumunda bile kendisini güvende hissetmesinin sağlanması Vecihi Paşa'dan istenmişti. Yetkililere göre Bedirhan Bey nüfuzunu kullanarak Han Mahmut meselesini kolaylıkla bitirebilirdi. Ancak bu sorun onun elindeki önemli bir kozdu. Cizre Diyarbakır'a bağlanmadığı için Han Mahmut meselesini ağırdan alıyordu³⁸⁹.

Bu meselenin öyle kolayca halledilemeyeceği anlaşılmıştı. Bu nedenle 29 Nisan 1842'de Cizre meselesi Meclis-i Vâlâ'da ele alınmış, durumun tam olarak anlaşılması için etraflıca bir tahkikat yapılması ve ona göre hareket edilmesine karar verilmişti. Konuyu incelemek üzere Bağdat Valiliği'ne atanan Necip Paşa özel olarak

³⁸⁵ BOA, İ.MSM 48/1225-37, 23 S.1258 (5 Nisan 1842) Vecihi Paşa'nın Hacıbehram konusunda Musul Valisi'ni uyarması ile ilgili yazısı.

³⁸⁶ BOA, İ.MSM 48/1225-34, 23 S.1258 (5 Nisan 1842)İdaresindeki bölgelere müdahale edilmeyeceğine dair Vecihi Paşa'dan Bedirhan Bey'e yazılan yazı.

³⁸⁷ BOA, İ.MSM 48/1225-14, 19 Z.1257 (1 Şubat 1842)Cizre'nin Musul'a bağlanmasının neden olduğu sıkıntılara dair Bedirhan Bey'in Vecihi Paşa'ya yazısı.

³⁸⁸ BOA, İ.MSM 48/1225-32, 15 S.1258 (28 Mart 1842) Diyarbakır Müşiri Vecihi Paşa'nın Bedirhan Bey'e yazdığı yazının sureti..

³⁸⁹ BOA, İ.MSM 48/1225-41, 3 Ra.1258 (14 Nisan 1842) Bedirhan Bey'in Han Mahmut ve İmadiyeli İsmail Paşa ile ilişkisine dair Vecihi Paşa'nın yazısı.

görevlendirilmişti. Mehmet Paşa'nın azlinin gerekip gerekmeyeceğine de bu inceleme sonucunda karar verilecek, bu arada Vecihi Paşa da Bedirhan Bey'i oyalayacaktı³⁹⁰.

Bu sırada Han Mahmut isyanında bazı olumlu gelişmeler olmuştu. 1842 Ocak'ında ve Nisan'ında meydana gelen çatışmalar sonucunda iki defa Osmanlı kuvvetlerine yenilmişti³⁹¹. Bu yenilgiler sonucu Haziran ayında Erzurum Valisi'ne itaatini bildirmişti. Ancak Hoşab Kalesi'ne sığından Han Abdal, isyana devam etmekteydi³⁹². Onu teslim olmaya ikna etmek üzere de Bedirhan Bey görevlendirilmişti. Yeğeni Seyfettin vasıtasıyla Han Abdal ile iletişime geçen Bedirhan, onun Temmuz başlarında kaleden çıkmasını sağlamıştı³⁹³. Daha sonra Binbaşı Mustafa Ağa komutasında üç bölük asker kaleye yerleştirilmişti³⁹⁴.

Bu sırada Bağdat Valisi Necip Paşa incelemelerini yapmaya başlamıştı. Onun bölgeye ulaşmasıyla birlikte Musul Valisi'nin azledileceği söylentileri dilden dile dolaşmaya başlamıştı. Bu dedikodular üzerine sinirlenen Mehmet Paşa sadarete hitaben sitemkâr bir yazı kaleme almıştı. Vecihi Paşa'yı, Bedirhan Bey ve Sufuk gibilerin ağzıyla bir takım yalanlar uydurup kendisini padişahın gözünden düşürerek azlettirmeye çalışmakla itham etmişti. Bu yüzden görevden alınacağına dair yalan yanlış haberlerin de onun tarafından uydurulmuş olduğunu öne sürmüştü. Kendisi de bu bu dedikodulara inanmış olmalı ki eğer azledilmemiş ise görevine devam edeceğinin tarafına bildirilmesini istemişti. Ayrıca Vecihi Paşa'yı, görevden alınmasına karşılık Bedirhan Bey'den üç bin kese rüşvet almakla suçlamıştı. Paşaya

³⁹⁰ BOA, İ.MVL 39/729-32, 24 R.1258 (4 Haziran 1842); BOA, İ.MSM 48/1225-47, 22 Ra.1258 (3 Mayıs 1842) Cizre meselesinin etraflıca soruşturulmasına dair irade.

³⁹¹ FO, 195/175, January 26th 1842; FO, 195/175, April 16th 1842.

³⁹² NA., FO., 195/175, June 6th 1842.

³⁹³ BOA, İ.MSM 48/1226-1, 17 C.1258 (26 Temmuz 1842) Erzurum Müşiri Halil Kamili Paşa'nın Han Mahmut meselesiyle ilgili yazısı.

³⁹⁴ BOA, İ.MSM 48/1226-2, 17 C.1258 (26 Temmuz 1842).

göre bu miktarın beş yüz kesesi peşin alınmıştı. Kalanı da azlinden sonra verilecekti. Tartışmalardan usandığı anlaşılan paşa, Cizre'nin kaza ve nahiyeleriyle birlikte Musul'a dahil edilerek bu kargaşaya artık bir son verilmesini istemişti³⁹⁵.

Musul Valisi'nin, Vecihi Paşa ile ilgili ithamlarının doğru olması kuvvetle muhtemeldir. Necib Paşa daha bölgeye ulaşmadan görevinin Musul valisinin azli olduğu söylentisinin ortaya çıkması, Babıali ile yapılan yazışmaların sızdırıldığının açıkça göstermektedir. Bunun sorumlusu da muhtemelen Vecihi Paşa'dır. Yetkililer de hakkındaki suçlamaların doğru olduğuna hükmetmiş olmalıdırlar ki Mehmet Paşa'nın yukarıdaki yazısından hemen sonra Ağustos 1842'de Vecihi Paşa azledilmiş yerine İsmail Paşa atanmıştı³⁹⁶.

Necip Paşa 1842 Ağustos'unda tahkikatını tamamlayıp Babıali'ye göndermişti. Bu raporda ifade edildiğine göre Cizre Diyarbakır'a elli beş, Musul'a ise yirmi dört saat mesafedeydi. Cizre'nin yeniden Diyarbakır'a ilhak edilmesi durumunda burada asayişin sağlanması oldukça zordu. Bu nedenle Musul'da kalması daha uygun idi. Cizre, Zekerriya Paşa'nın Diyarbakır valiliği döneminde Musul'a bağlanmışsa da nahiyeleri olan Bohtan, Hacıbehram ve Eşni Diyarbakır Eyaleti sınırları içerisinde kalmıştı. Bu durum ise bölgede bir çok karışıklığın çıkmasına neden olmaktaydı. Bu karışıklığa bir an evvel son verilmeliydi. Bölge ahalisinin geneli göçebe halinde yaşayan aşiretlerdi. Musul Valisi bunların gözlerini korkutarak kontrol altına almayı başarmıştı. Bu nedenle ondan çekinmeleri gayet normaldi.

³⁹⁵ "...bir takım erâcîf tedârikiyle Cizre ve Mardin sancaklarının uhdesine ihâlesi ve Musul'dan azl-i çâkerânem hususunu müşarûn-ileyh Vecihi Paşa Derbâr-ı Adle inhâ ve inhâsını tasdik itdirecek kimesne dahi peydâ itdirerek çâkerleri gibi asdıkâ ve ihlâs bir bendeyi nazar-ı şâhâneden bütün bütün düşürmek sûretlerini kaviyce iltizâm itmiş ve gûya inhâsına müsaâde buyrulduğunun Dersaâdet'den haberi gelmiş...Bedirhan Bey icâbı takdirinde hakkandan gelebileceğimi hissederek uhdesinde bulunan mahaller elinden çıkmamak için üç bin kise akça va'diyle bu tarafta azl-i çâkerânemi müşarûn-ileyh Vecihi Paşa hazretlerinden istid'a iderek ba'zı tahkikât icâbınca mezkûr üç bin kisenin beş yüz kisesi peşinen virülüb...". BOA, İ.MVL,44/825-2, 11 B.1258 (18 Ağustos 1842).

³⁹⁶ Sinan Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, İsis Yayınları İstanbul 1999, s.29.

Ayrıca Diyarbakır Eyaleti zaten oldukça geniş ve problemlili bir bölgeydi. Bu nedenlerle idari kargaşaya bir son verilip, Cizre ve ona bağıli nahiyelel Musul'a bağlanmalıydı³⁹⁷.

Necip Paşa diğeri yazısında Mehmet Paşa'dan övgü dolu sözler ile bahsetmişti. Musul'da kışla ve dökümhane inşa ettirdiğini ve yetmişe yakın topa ilaveten başka silahlar da imal ettirdiğini bizzat görmüştü. Bölgede devlete karşı başkaldıran çok sayıda aşiret olduğundan Musul Valisi'nin muhakkak görevine devam etmesi gerektiğinin altını özellikle çizmişti. Birkaç aydan beri devam eden azledileceğine dair söylentiler paşanın nüfuz kaybetmesine neden olmuştu. Bu nedenle onun görevde kalacağını ifade eden resmi bir evrakın acilen gönderilerek bölge halkına duyurulmasını istemişti³⁹⁸.

Necip Paşa'nın yukarıdaki raporları Bedirhan Bey meselesinde önemli bir dönüm noktası teşkil edecektir. Zira onun tahkikatını dikkate alan Babıali, 10 Ekim 1842 tarihinde Musul Valisi'nin görevine devam edeceğine yönelik bir yazı yazılmasını ve Cizre'nin nahiyeleri ile birlikte Musul'a bağlanmasını kararlaştırmıştı³⁹⁹. Böylece 17 Kasım 1842'de Mehmet Paşa'nın görevine devam edeceğini bildiren emr-i ali kaleme alınmış,⁴⁰⁰ 15 Aralık 1842'de ise konu ile ilgili Musul Valisi bilgilendirilmişti⁴⁰¹.

Meselenin bu şekilde neticelenmesi üzerine Bedirhan Bey korkuya kapılmıştı. Bölgedeki en güçlü valinin ve en önemli düşmanının bir bakıma insafına terkedilmişti. Bu nedenle Bedirhan Bey, Şam Valisi'ne başvurarak kendisine

³⁹⁷ BOA, İ.MVL, 44/825-1, 3 B.1258 (10 Ağustos 1842).

³⁹⁸ BOA, İ.MVL,44/825-3, 11 B.1258 (18 Ağustos 1842); Mehmed Hurşid Paşa, *a.g.e.*, s.225.

³⁹⁹ BOA, İ.MVL 44/825-5, 5 N.1258 (10 Ekim 1842). Hatip Yıldız Cizre'nin tekrar Diyarbakır'a bağlandığını ileri sürmüşse de yukarıda görüldüğü üzere bu iddiası yanlıştır. Bkz. Hatip Yıldız, *Bedirhan Bey Vak'ası (1842-1848)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2000, s.25.

⁴⁰⁰ BOA,A.DVN, 1-A/78, 13 L. 1258 (17 Kasım 1842).

⁴⁰¹ BOA, BEO, AYN.d., Nr.100, s.14-16.

yardımcı olmasını istemişti. Bunun üzerine Şam Valisi Ali Rıza Paşa, Babıaliye 23 Mart 1843 tarihli bir yazı göndererek, korkuya kapılan Bedirhan Bey'in Mehmet Paşa'ya direneceğine dikkat çekmişti. Bölgede sükûnetin sağlanması için Cizre, Bohtan ve Hacıbehram'ın tekrar Diyarbakır Eyaleti'ne bağlanmasını istemişti⁴⁰².

Anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı merkezî yönetimi Cizre meselesi konusunda net bir politika üretememişti. Bu nedenle Ali Paşa'nın girişimi neticesinde mesele önce önce Meclis-i Vâlâ'da, daha sonra da Meclis-i Umumi'de bir kez daha görüşülmüş, Bağdat'a giden Namık Paşa'nın konuyu yeniden incelemesi ve bunun sonucuna göre hareket edilmesine karar verilmişti⁴⁰³. Ayrıca Bedirhan Bey'e iyi davranması yönünde Musul Valisi de uyarılmıştı⁴⁰⁴.

Ancak iki taraf arasındaki ilişkiler o kadar gerilmişti ki sorunun halledilmesi mümkün olmadığı gibi her gün yeni sıkıntılar ortaya çıkıyordu. Mehmet Paşa Cizre, Midyat, Bohtan ve Hacıbehram'ın 1842 yılına kadar bin yedi yüz kese olan ihale bedelini 1843 yılından itibaren iki bin keseye yükseltmişti⁴⁰⁵. Bir yandan da Bedirhan Bey meselesinde kendisine yöneltilen eleştirilere cevap vermişti. Ona göre Bedirhan Bey'in korkularını gidermek için elinden gelen her şeyi yapmıştı. Bölgedeki beyleri ve aşiretleri etrafına toplayıp kaleler inşa ettiğinden haberi olduğu halde sırf korkuya kapılıp yanlış bir şey yapmasına neden olmamak için bunları bilmezlikten gelmişti. Ayrıca gönlünü almak için kendisine hediyeler göndermişti.

⁴⁰² BOA, İ.MSM 48/1227-3, 21 S.1259 (23 Mart 1849).

⁴⁰³ BOA, İ.MSM 48/1227-1, 1259 (1843).

⁴⁰⁴ BOA, İ.MSM 48/1227-5, 17 Ra.1259 (17 Nisan 1843).

⁴⁰⁵ BOA, İ.MSM 48/1229-18 12 L.1259 (5 Kasım 1843) Bedirhan Bey'in idaresindeki bölgelerin Erzurum Eyaleti'ne bağlanmasını istediğine dair Halil Kamili Paşa'nın yazısı.

Paşaya göre Bedirhan'ın asıl amacı uzak bir eyalete bağlanarak başına buyruk hareket etmektir⁴⁰⁶.

Bu sırada Bedirhan Bey olabildiğince ihtiyatlı davranıyordu. Erzurum Valisi Halil Kamili Paşa'ya gönderdiği yazıdan anlaşıldığı kadarıyla idaresindeki bölgelerin bedelinin iki bin keseye yükseltilmesine razı olduğu gibi bunun dışında Mehmet Paşa'ya yüksek meblağlarda ödeme yapmıştı. Buna rağmen Musul valisini bir türlü memnun edemediğinden yakınmış ve yönetimindeki bölgelerin Erzurum'a bağlanmasını istemişti. Buna karşılık iki yüz bin kuruş vereceğini vaat etmişti. Ayrıca Hakkâri'den yıllık yüz elli bin kuruş cizye toplanmasını sağlayacağını ve zırnık madeni gelirlerini hazineye devretmek üzere Hakkâri Beyi Nurullah'ı Erzurum'a göndereceğini garanti etmişti⁴⁰⁷.

Bu arada tamamlanan Namık Paşa'nın tahkikatından da Bedirhan Bey lehine bir şey çıkmamıştı. Bu raporda ifade edildiğine göre Bedirhan Bohtan'ın dağlık bölgesine iki kale inşa etmekteydi. Başına daha fazla adam toplayabilmek için Müslümanlardan aşardan başka herhangi bir vergi almıyordu. Yönetimi altındaki bölgelerden alınan vergiler Musul ve Diyarbakır eyaletlerine oranla çok düşüktü. Bu sayede Cizre, Musul ve Diyarbakır'dan önemli ölçüde göç almıştı. Bununla da yetinmeyen Bedirhan sarp dağlık alanda bulunan Şirvan, Garzan, Sefer, Rıdvan gibi kazalardaki ahaliyi de kendisine tabi kılmıştı. Özellikle Han Mahmut ve Hakkâri Beyi Nurullah'la Osmanlı yönetimi arasındaki ilişkilere müdahale ederek bunları her hususta kendisine müracaat etmek zorunda bırakmıştı. Böylece bu beyler tamamen onun nüfuzu altına girmişti. Ayrıca sahabenin önde gelenlerinden Halit bin Velit'in

⁴⁰⁶ BOA, İ.MSM 48/1229-15, 5 L.1259 (29 ekim 1843) Musul Valisi Mehmet Paşa'nın Bedirhan Bey ve Nesturilerle ilgili yazısı.

⁴⁰⁷ BOA, İ.MSM 48/1229-18, 12 L.1259 (5 Kasım 1843) Bedirhan Bey'in idaresindeki bölgelerin Erzurum Eyaleti'ne bağlanmasını istediğine dair Halil Kamili Paşa'nın yazısı.

soyundan geldiğini ilan ederek nüfuzunu dinî yönden de meşrulaştırmıştı. Ben hayattayken bu memleket halkına zulmettirmem, diyerek ahaliden hayli asker toplamıştı.

Namık Paşa raporunda Mehmet Paşa'ya yönelik ağır suçlamalarda bulunmuştu. Halka zulmettiğini açıkça ifade ettikten sonra onu fazla vergi almak ve bölgedeki ticari faaliyetlere müdahale etmekle suçlamıştı. Ancak bu şekilde elde ettiği gelirleri sadece kendisi için kullanmadığını bu paralar ile kışla, tophane, toplar yaptırdığını da sözlerine ilave etmişti. Ardından da sözü paşanın tüm olumsuzluklara rağmen yörede devlet otoritesini sağlayarak bölge halkı üzerinde önemli ölçüde nüfuz elde ettiğine getirmiş ve İran meselesi ile Bedirhan Bey sorunu ortada iken görevden alınmasının yanlış olacağını ifade etmişti.

Namık Paşa aynı raporunda Midyat ve Eşni'nin Diyarbakır'a bağlanmasını istemiş ve bu isteği uygun bulunarak yerine getirilmişti. Ona göre Bedirhan'ın üzerine kuvvet gönderilmesine karar verilmesi halinde Musul, Erzurum ve Diyarbakır valilerinin birlikte hareket ederek onun dört bir taraftan kuşatılması gerekecekti. Ancak bu dönemde İran ile sınır problemleri yaşandığından böyle bir harekât için uygun zaman beklenmeliydi. Bu nedenle Bedirhan üzerine sefer düzenlemeyi kesinlikle önermemiş, bunun yerine onun nüfuzunu genişletmesine engel olmak için sıkı bir denetim altında tutulmasını tavsiye etmişti. Bu tavsiye üzerine Bedirhan'ın faaliyetlerini dikkatle izlemesi ve görevine eskisinden daha fazla itina göstermesi konusunda Diyarbakır Müşiri uyarılmıştı⁴⁰⁸.

⁴⁰⁸ BOA, İ.MSM 48/1228, 14 Ş.1259 (9 eylül 1843).

Bu esnada Bedirhan Bey Nesturiler üzerine saldırmıştı. Bundan sonra batılı devletlerinde dikkatlerini üzerine çeken Bedirhan Bey, uluslar arası bir sorun haline gelecekti.

Bedirhan Bey her ne kadar sorun olmaya başlamışsa da onu bu dönemde asi olarak nitelendirmek yanlış olur. Kendisinden epey şikâyet eden Erzurum Valisi Halil Kamili Paşa bile İran meselesi ortaya çıktığından beri vermiş olduğu talimatların tamamına uyarak iyi hizmetlerde bulunmuş olduğunu belirtmişti⁴⁰⁹. Ayrıca Hakkâri ve Van bölgesinin muhafazasına yardımcı olmuş, Salmas Hâkimi Yahya Han'ın Hakkâri bölgesine sızmasını engellemişti⁴¹⁰. 1843 yılında oluşturulan Bağdat postasının Diyarbakır-Musul arasındaki güvenliğinin sağlanması konusunda onun yardımına başvurulmuştu⁴¹¹. Bağdat Valisi Ali Rıza Paşa da benzer ifadeler kullanarak devlete karşı tüm sorumluluklarını yerine getirmiş olduğunu dile getirmişti. Ayrıca Bağdat'tan ayrıldığı sırada Bedirhan Bey Mir Seyfettin ile birlikte huzuruna gelerek devletin sadık bendeleri olduklarını ve hizmette kusur etmeyeceklerini taahhüt etmişlerdi. Ancak Musul valisinin huzuruna varmayacaklarını da eklemişlerdi⁴¹².

Bedirhan'ın idaresindeki bölgelerin nereye hangi eyalete bağlanacağı konusundaki tartışmalarının satır aralarında aynı zamanda onun neden bu kadar güçlenmiş olduğunun yanıtları bulunmaktadır. Yukarıda ifade edildiği üzere Nizip Savaşı sonrası bölgede devlet otoritesi neredeyse kalmamıştı. Gerek misyonerlerin, gerek İngiliz konsolosunun ve gerek Osmanlı yetkililerinin raporları, Bedirhan

⁴⁰⁹ BOA, İ.MSM 48/1229-18, 12 L.1259 (5 Kasım 1843) Bedirhan Bey'in idaresindeki bölgelerin Erzurum Eyaleti'ne bağlanmasını istediğine dair Halil Kamili Paşa'nın yazısı.

⁴¹⁰ BOA, İ.MSM 48/1229-20, 12 L.1259 (5 Kasım 1843) Bedirhan Bey, Nesturiler ve misyonerlerle ilgili Halil Kamili Paşa'nın yazısı.

⁴¹¹ BOA, C.NF, 20/959, 8 Ca.1259 (6 Haziran 1843).

⁴¹² BOA, İ.MSM 48/1229-17 9 L.1259 (2 Kasım 1843) Şam Valisi Ali Rıza Paşa'nın Bedirhan Bey ile ilgili yazısı.

Bey'in halkı vergilerle ezmediğine, yönetimi altındaki bölgelerde asayişin hüküm sürdüğüne işaret etmektedirler. O yıllarda bölgeyi gezen bir Fransız konsolosluk memurunun ifadesine göre Cizre bölgesindeki ekili araziler, bakımlı köyler ve güven ortamı Osmanlı memurlarının idaresindeki diğer bölgelerde yoktu⁴¹³. Bu durum ise muhtemelen ahali tarafından onun “kurtarıcı” olarak görülmesine neden olmuştu. Bu nedenledir ki çevreden Cizre bölgesine bir nüfus akışı meydana gelmişti. Diyarbakır'daki yaşanan asayişsizlik ve Musul'daki zorbalığa yakın yönetim bu göçün başka bir nedeniydi. Yönetimi alanındaki bölgelerde nüfusun artması, Bedirhan Bey'in askerî ve ekonomik yönden kısa süre içerisinde güç kazanmasına vesile olmuştu⁴¹⁴.

Bu süreç içerisinde Bedirhan Bey'in daha özgür hareket etmek için bölgedeki en zayıf valiye, yani Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı kalmakta ısrar ettiği görülmektedir. Bu istek Cizre Beyliğinden, Cizre Mütessellimliğine değişen konumunu pek de içine sindiremediğini göstermektedir.

Nizip savaşı sonrası bölgenin parçalanıp birkaç yönetici tarafından idare edilmesinin pek de faydalı olmadığı görülmektedir. Bu şekilde hem valiler güçsüzleşmiş hem de parçalı idari yapı kargaşaya neden olmuştu. Bedirhan Bey örneğinde görüldüğü gibi bu parçalı idari yapı, çok sayıda yönetici ile yapılan yazışmalar sonucu boş yere zaman kaybetmekten başka işe yaramamıştı. Buna rağmen doğru ya da yanlış bu meselede izlenecek istikrarlı bir politika bile belirlenememişti.

⁴¹³ Chris Kutschera, *Kürt Ulusal Hareketi*, (Çev. Fikret Başkaya), Avesta Yayınları, İstanbul 2001, s. 26.

⁴¹⁴ Bedirhan Bey'in gücü bazı eserlerde oldukça abartılmıştır. Onun Van Gölü üzerinde gemi işletmeciliği kurduğu, gemi yapımını öğrenmek ve askerî eğitim almak için Avrupaya öğrenciler gönderdiği, silah fabrikaları kurduğu iddia edilmiştir. Bkz. Cabir Doğan, *a.g.e.*, s.34-35; Celile Celil, *a.g.e.*, s.130.

Bedirhan Bey 1836 yılına kadar eski Cizre Beyi Mir Seyfettin'in sıradan bir hizmetkârı konumunda idi⁴¹⁵. Reşit Paşa'dan korkup kaçmış ve Hafız Paşa'ya itaat etmek zorunda kalmıştı. Bu süreçte ise karşımıza başına buyruk hareket eden bambaşka bir Bedirhan çıkmıştı. Kanaatimizce aslında değişen Bedirhan değil, Nizip Savaşı sonrası devletin bölgedeki gücüydü.

2.3. Bedirhan Bey'in Nesturilere Saldırması

19. yüzyılın başlarında Nesturiler İmadiye, Revanduz vadilerinin kuzey tarafında ve Van Gölü ile Urmiye Gölü arasındaki dağlarda kabileler halinde yaşıyorlardı. Başlıca kabileleri Tiyyari, Tuhub, Bas, Dis ve Cav idi. En güçlüleri Tiyyariler idi. Bunlar Büyük Zap nehrinin iki kenarında yaşayıp Kürtler ile karışmamışlardı. Diğer kabilelerin oturdukları bölgelerde Müslüman Kürt köyleri bulunmaktaydı. Bu kabilelerin her birinin başında dünyevi işleri idare eden ve melik olarak adlandırılan reisler bulunmaktaydı. Ruhanî reisleri olan patrik Marşimon bütün Nesturi taifesinin gerçek hâkimi olarak kabul edilirdi. Hükmü hem Osmanlı hem de İran Nesturileri üzerinde geçerli idi⁴¹⁶. Yaşadıkları bölge idari olarak Hakkâri'ye bağlı idi. Bu nedenle bir kısmı cizye ve diğer vergilerini Hakkâri Beylerine ödemekteydiler⁴¹⁷. Yetkililerin tespitine göre Nesturilerin 40-50 bin civarında bir nüfusu vardı⁴¹⁸. Nesturi Patriği Marşimon'a göre ise bu sayı yüz bin civarındaydı⁴¹⁹.

⁴¹⁵ "...Cizre'nin en büyük ümerâsından Mir Sevdin nâm kimesnenin Bedirhan Bey bayağı hidmetkârı sırasında iken her nasıl olmuş ise giderek kesb-i şöhrat..."BOA, İ.MSM, 50/1267-8, 5 C.1263 (21 Mayıs 1847).

⁴¹⁶ BOA, İ.MSM 48/1229-3, 1259 (1843) Nesturi kabilelerinin sakin oldukları dağlardan vukubulan ahvale dair mektubun tercümesi.

⁴¹⁷ BOA, İ.MSM 48/1228-8, 1259 (1843) Erzurum Müşiri Halil Kamili Paşa'nın Kürt Beyleri ile Nesturiler arasındaki problemlere dair yazısı.

⁴¹⁸ BOA, İ.MSM 48/1229-16, 9 L.1259 (2 Kasım 1843) Şam Valisi Ali Rıza Paşa'nın Nesturilerle ilgili yazısı.

⁴¹⁹ *The Missionary Herald Reports From Northern Iraq 1833-1870, I* (ed. Kamal Salibi-Yusuf K. Khoury), Mediternian Press, Beirut 1997, s.296.

19. yüzyıla kadar Nesturilerle ilgili önemli bir sorun meydana gelmemişti. Bunun en önemli sebebi o zamana kadar bölgeye yabancıların girememiş olmasıydı. Ancak özellikle Revanduzlu Mehmet Paşa'nın yakalanmasıyla özgürce hareket etme imkânı bulan Amerikalı misyonerlere bölgenin kapıları açılmıştı⁴²⁰. Hakkâri yöresine gelen misyonerler geleneksel ilişkilerin ve toplumsal dengenin değişmesine neden olmuşlardı. Bunların başlıca amacı, Nesturiler arasında Protestanlığı yaymaktı. Bölgeye giren yabancılar sadece misyonerler değildi. Batılı devletler de Erzurum, Urmiye ve Musul'da konsolosluklar açmışlardı. Böylece Nesturiler ilk defa batılı dindaşlarıyla doğrudan ilişki kurma fırsatı bulmuşlardı. Nesturilerle en fazla İngilizler ilgilenmişti. Bunlardan yeni bir şark milletli oluşturmak istedikleri söyleniyordu⁴²¹.

Bu ortamda İngilizlerin desteğini arkalarında hissetmenin vermiş olduğu güvenle hareket eden Nesturiler, Hakkâri Beylerine ödedikleri vergileri vermemeye başlamışlardı. Öte yandan ABD'li misyonerlerin varlığı hem kendi aralarındaki ilişkilere hem de Kürtlerle olan münasebetlerine zarar vermişti. Döneme ait belgelere yansıyan bir olay bu rahatsızlığın boyutları hakkında ip uçları veriyor. Kocabaş makamında bulunan İsmail adlı bir Nesturi ileri geleni ABD'li misyonerlerden Dr. Grant ile oldukça yakın ilişkiler kurması, halkı Protestanlığı benimsemeye teşvik ettiği şeklinde söylentilerin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bir süre sonra bu rahipten hoşnut olmayan Nesturiler, Kürtlerden de destek alarak onu öldürmüşlerdi⁴²².

⁴²⁰ Martin Van Bruinessen, *a.ge.*, s.343.

⁴²¹ BAO, İ.MSM 48/1229-3, 1259 (1843) Nesturi kabilelerinin sakin oldukları dağlardan vukubulan ahvale dair mektubun tercümesi.

⁴²² BOA, İ.MSM 48/1228-8, 1259 (1843) Erzurum Müşiri Halil Kamili Paşa'nın Kürt Beyleri ile Nesturiler arasındaki problemlere dair yazısı.

Misyonerler, Nesturilerin Protestanlığı benimsemesini kolaylaştırmak için eğitim faaliyetlerine de başlamışlardı. Bu amaçla kurdukları okulların sayısı 1841 yılının sonunda yirmiye ulaşmıştı. Bu okullarda bir bölümü kız olmak üzere toplam 516 öğrenci eğitim görmekteydi⁴²³. Misyoner teşkilatının kısa süre içerisinde bu kadar etkili olması, Nesturi kilisesinin düzenini alt üst etmişti. Nesturiler 1830’lu yıllarda tek vücut olarak hareket ettikleri için Revanduzlu Mehmet Paşa’nın bölgelerine girmelerine engel olabilmişlerdi. Ancak cemaat içindeki birlik bozulmaya başladığından Kürt beyleri karşısında önemli ölçüde güç kaybetmişlerdi. Öyleki Marşimon’u alaşağı etmek için uğraşan bazı Nesturi din adamları Nurullah Bey’den destek almaktaydılar⁴²⁴. Söylentilere göre Nurullah Bey, beyliğin meşru varisi olan yeğeni Süleyman Bey’in hakkını gasp ederek beyliği ele geçirmişti. Nurullah Bey, Süleyman Bey ile yakın ilişkileri bulunan Marşimon’a güvenmiyor, bu yüzden alaşağı edilmesini istiyordu. Onun Marşimon ile yaşadığı gerginlik ve Bedirhan Bey’in Cizre’nin Musul’a bağlanması nedeniyle kendini güvende hissetmemesi, iki beyin yakın ilişkiler kurmasına vesile olmuştu. Musul Valisi’nin bütün Kürt beylerini tehdit eder hale gelmesi ise aralarındaki yakın ilişkiyi ittifaka dönüştürmüştü⁴²⁵.

1842 yılında Amerikalı misyonerler bir dağın tepesine misyon evi ve okul inşa etmeye başlamışlardı. Bölgedeki Müslümanlara göre bu bina aslında bir kaleydi. Bu düşünce aynı zamanda yabancıların buraları işgal edeceği korkusunu da içinde barındırıyordu⁴²⁶. Misyonerlere göre Hakkâri Beyi Nurullah Bey de benzer endişeyi

⁴²³ *The Missionary Herald*, s. 409.

⁴²⁴ Sarah D. Shields, *a.g.e.*, s. 54-55.

⁴²⁵ Hacer Yıldırım Foggo, *Kırmızı Püskül 1843-1846 Nesturi Katliamı*, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul 2002, s.31-36.

⁴²⁶ Sarah D. Shields, *a.g.e.*, s.55.

taşıyor ve yakında topraklarını kaybedeceğinden korkuyordu⁴²⁷. Bedirhan Bey de yabancıların Nesturilere bu derece ilgi göstermelerinden rahatsız olmuştu⁴²⁸. Bu yüzden misyonerler ile ilgili söylentiler kısa süre içerisinde tüm bölgeye yayılmıştı. Bunun üzerine Erzurum Valisi binanın yapımı için kendisinden izin alınması gerektiğini ifade ederek, duyduğu rahatsızlığı İngiliz konsolosu Brant’a ifade etmişti. Paşanın bu uyarısı üzerine Brant, Dr. Grand’a 26 Ocak 1843 tarihli bir yazı göndererek binanın özelliklerini kendisine bildirmesini istemişti. Gelen cevapta sözkonusu binanın avlusu olan küçük bir konut olduğu ifade edilmiş, inşası için Hakkâri Beyi Nurullah’tan izin alındığı bildirilmişti⁴²⁹. Ancak Grand’ın küçük bir konut olarak tanımladığı bina aslında iki alay nizamiye askerini sığabileceği büyüklükteydi⁴³⁰. Ayrıca bir tepenin doruğuna yapıldığından tüm vadiyi gören üstün bir görüş açısına sahipti. O yıllarda bölgeyi dolaşan İngiliz arkeologu Henry Layard bu yapının büyüklüğüne ve gösterişine şaşırarak, *“aralarında oturmaya gelmiş oldukları insanların karakterlerini çok iyi bilen bu kişilerin böyle tedbirsiz davranmaları beni şaşırttı”* ifadeleriyle misyonerlerin, Kürt-Nesturi ilişkilerinin bozulmasındaki sorumluluğuna işaret etmişti⁴³¹.

Siyasi bunalımlara ilaveten bölgeye birkaç yıl boyunca hâkim olan şiddetli kıtlık da büyük sıkıntılara neden olmaktaydı. 1840 yılında Erzurum-Van arasındaki bölgede aylardır ekmek bulamayan insanlara rastlanılmıştı. 1841 yılında kıtlık daha da şiddetlenmiş, açlık yüzünden binlerce insan ölmüş, binlercesi ise göç etmek

⁴²⁷ *The Missionary Herald*, s. 338.

⁴²⁸ Sarah D. *a.g.e.*, s.54-55.

⁴²⁹ NA., FO., 78/533, March 22th 1843; NA., FO., 195/227, March 22th 1843.

⁴³⁰ BOA, İ.MSM 48/1228-6, 1 Ş.1259 (27 Ağustos 1843) Erzurum Müşiri Halil Kamili Paşa’nın Bedirhan Bey’in Nesturilere saldırmasıyla ilgili yazısı.

⁴³¹ Austen Henry Layard, *a.g.e.*, s.134.

zorunda kalmıştı⁴³². Kıtık şiddetlendikçe Nesturiler ile Kürtler arasındaki karşılıklı yağma hadiselerinde de büyük artış olmuştu. Ancak bölgedeki yöneticiler saldırganlıklardan genellikle Nesturileri sorumlu tutmuşlardı. Musul Valisi, Tiyyarilerin soygunculuk yaptıklarını, İmadiye halkından 16 kişiyi haksız yere öldürdüklerini rapor etmişti⁴³³. Erzurum Valisi de benzer gerekçelerle Nesturilerden şikâyet etmişti⁴³⁴.

Tüm bu sebeplere Nesturilerin yıllarca ödemediği vergi de eklenince Kürt Beyleri ile Nesturiler arasında çatışma kaçınılmaz bir hal almıştı. Dr. Grand çatışma ihtimalini görünce Bedirhan Beyi ziyaret ederek misyonerlere ait mülklerin korunmasını istemişti⁴³⁵. Ayrıca Nesturilerin cizyelerini ödeyeceklerini ifade ederek, onlara karşı yapmayı düşündüğü harekâttan vazgeçmesini rica etmişti. Ancak Bedirhan Bey buna cevaben; Nesturilerin bir takım Müslüman köylerini vurup camilere zarar vermekte olduklarını belirtmiş ve onları cezalandırmaktan vazgeçmeyeceğini bildirmişti⁴³⁶.

1843 yılı başlarından itibaren taraflar arasında karşılıklı öldürme hadiseleri artmaya başlamıştı. Ancak tüm bunları Kürt-Nesturi çatışması olarak algılamak doğru değildir. Çünkü Marşimon'dan memnun olmayan bazı Nesturiler, Tiyyarilere karşı Kürtleri desteklemekteydiler⁴³⁷. Buna karşılık Çal ve Pinyaniş Kürt aşiretleri ise Tiyyariler ile beraber hareket etmekteydiler. Zaten Nurullah Bey de bazı Kürt aşiretlerinin desteğini alan Nesturiler ile baş edemeyince, Bedirhan Bey'den yardım

⁴³² NA., FO., 195/175, January 20th 1842; *The Missionary Herald*, s.378-379.

⁴³³ BOA, İ.MSM, 48/1229-13, 15 N.1259 (9 Ekim 1843) Bedirhan Bey'in Nesturilere saldırmasıyla ilgili Musul Valisi Mehmet Paşa'nın yazısı.

⁴³⁴ BOA, İ.MSM, 48/1229-20, 12 L.1259 (5 Kasım 1843) Bedirhan Bey, Nesturiler ve misyonerlerle ilgili Halil Kamili Paşa'nın yazısı.

⁴³⁵ *The Missionary Herald*, s.470.

⁴³⁶ BOA, İ.MSM, 48/1228-8, 1259 (1843) Erzurum Müşiri Halil Kamili Paşa'nın Kürt Beyleri ile Nesturiler arasındaki problemlere dair yazısı.

⁴³⁷ Austen Henry Layard, *a.g.e.*, s.145.

istemek zorunda kalmıştı. Bedirhan Bey bu durumu Erzurum Valisi'ne rapor edip, adı geçen Kürt aşiretleri ile Nesturileri kontrol altına almak üzere Nurullah Bey'e yardım edeceğini bildirmişti. Ancak Erzurum Valisi bu isteği olumlu karşılamamıştı⁴³⁸. Ayrıca Nesturilerin saldırıya uğramasını engellemek için maiyetine memur edildiğini Bedirhan'a bildirilmiş ve idaresi altındaki aşiretleri Erzurum'a hareket etmek üzere hazır bulundurması istemişti⁴³⁹.

Diyarbakır Valisi İsmail Paşa da konuyu incelemek üzere adamlarından Kapıcıbaşı Mustafa Efendi'yi Cizre'ye göndermişti. Onun tahkikatı neticesinde Bedirhan Beyin Nesturiler üzerine yürümek için asker topladığı, 12 Temmuz 1843'te sefere çıkmak için hazırlandığı anlaşılmıştı⁴⁴⁰. Diyarbakır'daki aşiretlerin Bedirhan'ı desteklemek için hareketlenmesinden endişelenen İsmail Paşa, Babıali'ye sunduğu raporunda Bedirhan'ın mutlaka Erzurum tarafına gönderilmesi gerektiğini belirtmiş, bunun için de taltif edilmesi gerektiğini önemle vurgulamıştı⁴⁴¹.

Görüldüğü gibi Bedirhan ve Nurullah Bey'in Nesturilere saldıracağı aylar öncesinden bilinmekteydi. Her ne kadar Osmanlı yetkililerinin Nesturilerle saldırılmasına bilinçli olarak göz yumdukları ve Bedirhan'ı engellemek için hiçbir şey yapmadıkları iddia edilse de⁴⁴² Erzurum Konsolosu Brant'ın işaret ettiği gibi devletin bölgedeki askerî varlığı böyle çatışmayı engelleyecek güçte değildi⁴⁴³.

Çatışma öncesi Nesturilerin bir Müslüman köyünü basıp elli kadar seyidi öldürdükleri, köyün mescidini kiliseye çevirdikleri ve çok sayıda Müslüman köyünü yağmaladıkları söylentileri ortada dolaşmaktaydı. Bu nedenlerden ötürü bölgenin bir

⁴³⁸ BOA, İ.MSM, 48/1228-8 1259 (1843) Erzurum Müşiri Halil Kamili Paşa'nın Kürt Beyleri ile Nesturiler arasındaki problemlere dair yazısı.

⁴³⁹ BOA, İ.MSM, 48/1228-9, 9 B.1259 (5 Ağustos 1843) Erzurum Müşiri Halil Kamili Paşa'nın Bedirhan Bey'in Nesturiler üzerine yürümesi ile ilgili Sadarete hitaben kaleme aldığı yazısı.

⁴⁴⁰ BOA, İ.MSM, 82/2351-M, 22 C.1259 (20 Temmuz 1843).

⁴⁴¹ BOA, İ.MSM, 82/2351-M1, 22 C.1259 (20 Temmuz 1843).

⁴⁴² David McDowall, *a.g.e.*, s.81.

⁴⁴³ NA., FO., 195/175, February 10th 1842.

bakıma gerçek hâkimi olan Bedirhan Bey, kendisini bunların üzerine yürümek zorunda hissetmişti⁴⁴⁴. Erzurum Müşiri'nin maiyetine memur edildiği yazısını kendi amacı doğrultusunda kullanarak, Halil Kamili Paşa tarafından Nesturileri terbiye etmekle görevlendirildiğini ilan etmişti⁴⁴⁵. Anlaşıldığı kadarıyla Musul Valisi Mehmet Paşa'yı da buna inandırmayı başarmıştı⁴⁴⁶. Harekete geçmeden önce gerekli fetvayı da almış⁴⁴⁷, 1843 Temmuz'unda Nurullah Bey'in maiyetine birkaç bin asker göndererek Nesturi harekâtını başlatmıştı. Ancak bu kuvvetler Nesturilere karşı varlık gösteremeyince nüfuzu altında bulunan aşiretleri ve Han Mahmut'un kuvvetlerini de yanına alarak Nesturiler üzerine bizzat yürümüşü. Patriğin ikametgâhı olan Dis adlı nahiyeyi ele geçirmiş ve Marşimon'un yeğenlerinden bir kızı esir almıştı⁴⁴⁸. Bedirhan Bey Osmanlı yönetiminin izin vermediği bu harekâta girişerek, merkezden bağımsız hareket etmekten çekinmediğini açıkça ortaya koymuştu. Bu dik başlı tavrı aynı zamanda kendi sonunu hazırlayan sürecin de başlangıcı olmuştu.

Çatışmalarda iki taraftan da çok sayıda kişi hayatını kaybetmişti⁴⁴⁹. Bedirhan Bey'in komutasındaki birleşik kuvvetler Tiyyari'yi üç koldan kuşatmışlardı⁴⁵⁰. Nesturilerin sığındıkları köyler, Büyük Zap'ın oluşturduğu derenin içinde etrafı yüksek dağlarla çevrili ulaşılması oldukça zor mahallerdi. Buraları köprüsüz veya

⁴⁴⁴ BOA, İ.MSM, 48/1228-6, 1 Ş.1259 (27 Ağustos 1843) Erzurum Müşiri Halil Kamili Paşa'nın Bedirhan Bey'in Nesturilere saldırmasıyla ilgili yazısı; BOA, İ.MSM, 48/1229-12, 15 N.1259 (9 ekim 1843) Bedirhan Bey'in Erzurum Valisi Halil Kamili Paşa'ya yazdığı şukkanın tercümesi.

⁴⁴⁵ BOA, İ.MSM, 48/1229-15, 5 L.1259 (29 Ekim 1843) Musul Valisi Mehmet Paşa'nın Bedirhan Bey ve Nesturilerle ilgili yazısı.

⁴⁴⁶ BOA, İ.MSM, 48/1229-13, 15 N.1259 (9 Ekim 1843) Bedirhan Bey'in Nesturilere saldırmasıyla ilgili Musul Valisi Mehmet Paşa'nın yazısı.

⁴⁴⁷ BOA, C.DH, 31/1536, 5 S.1260 (25 Şubat 1844) Kemal Efendi'nin Bedirhan Bey ile görüşmesine dair yazısı.

⁴⁴⁸ BOA, İ.MSM, 48/1228-9, 9 B. 1259 (5 Ağustos 1843). Erzurum Müşiri Halil Kamili Paşa'nın Bedirhan Bey'in Nesturiler üzerine yürümesi ile ilgili Sadarete hitaben kaleme aldığı yazısı.

⁴⁴⁹ BOA, İ.MSM, 48/1228-8, 1259 (1843) Erzurum Müşiri Halil Kamili Paşa'nın Kürt Beyleri ile Nesturiler arasındaki problemlere dair yazısı.

⁴⁵⁰ *The Missionary Herald*, s.471.

keleksiz geçmek imkânsızdı. Nehrin karşı kıyısında bulunan bazı köylüler bu durumdan yararlanarak şiddetle direnmişlerdi. Ancak sonunda dayanamayıp dağlara sığınmak zorunda kalmışlardı. Dağlardaki çatışmalar üç güne yakın sürmüştü. Burada da direnemeyen Nesturilerin bir kısmı kaçıp Musul Eyaleti'ne bağlı bölgelere sığınmışlardı. Musul Valisi'nin tepkisinden çekinen Bedirhan onları takip ettirmemişti. Ancak yakalananların çoğu katledilmişti. Kalanlara cizye vermek ve Hakkâri Beyine itaat etmek şartıyla aman verilmişti. Onlardan cizye ve hediye adıyla altı bin kuruş alınmıştı. Üç bin kadar küçük baş hayvana da el konulmuştu. Muharebe esnasında ele geçirilen tüfeklerden sekiz yüz yetmiş Erzurum'a gönderilmişti⁴⁵¹. Misyonerlere ait binada altı sandık dolusu haritaya benzer evrak, mektuplar ve birkaç sandık cam ele geçirilmiş, işe yaramaz gerekçesiyle hepsi nehre atılmıştı. İtaat edenlere Zeynel Bey mütesellim olarak atanmıştı. İsyan etmeleri durumunda yeniden cezalandırılacakları tehditlerini savuran Bedirhan Bey Cizre'ye dönmüştü⁴⁵².

Çatışma esnasında Marşimon da kaçanlar arasındaydı. Önce İmadiye Mütesellimi'ne sığınmış, yanına adam verilerek burandan Musul'a gönderilmişti. Musul'a ulaştığında İngiliz konsolosu Rassam onu doğruca kendi konağına götürmüştü⁴⁵³. Daha sonra konsolos ile birlikte Musul Valisi'ne giderek Nesturilerin başına gelenleri anlatmış ve cemaatinden esir edilenlerin serbest bırakılmasını istemişti⁴⁵⁴.

Bu harekât sonucunda Hakkâri aşiretleri ile Nesturilerin tamamı Bedirhan Bey'in nüfuzu altına girmişlerdi. Ayrıca almış olduğu mal ve esirleri ulema ve

⁴⁵¹ BOA, İ.MSM 48/1229-20, 12 L.1259 (5 Kasım 1843) Bedirhan Bey, Nesturiler ve misyonerlerle ilgili Halil Kamili Paşa'nın yazısı.

⁴⁵² BOA, İ.MSM 48/1228-6, 1 Ş.1259 (27 Ağustos 1843) Erzurum Müşiri Halil Kamili Paşa'nın Bedirhan Bey'in Nesturilere saldırmasıyla ilgili yazısı.

⁴⁵³ BOA, İ.MSM, 48/1229-13, 15 N.1259 (9 Ekim1843) Bedirhan Bey'in Nesturilere saldırmasıyla ilgili Musul Valisi Mehmet Paşa'nın yazısı.

⁴⁵⁴ BOA, İ.MSM, 48/1229-4, 1259 (1843).

meşayih arasında paylaştıran Bedirhan Bey taraftarlarını epey artırmıştı. Musul Valisi'ne de bir kız ve bir erkek çocuğunu hediye etmişti⁴⁵⁵.

Bedirhan Bey'in bu cüretkâr hareketi, onun Diyarbakır-Hakkâri ve Van-Musul arasında kalan dağlık bölgenin gerçek hâkimi olduğunu ortaya koymuştu. Bölgenin doğrudan onun kontrolüne geçmesi ve Nesturilerin katliama maruz kalmış olmaları Babiali'yi endişelendirmişti. Bu yüzden Musul Valisi ve Erzurum Müşiri'nden Bedirhan'ı dikkatle izleyip nüfuz alanını daha fazla genişletmesine engel olmaları istenmişti. Ancak bunu yaparken onu korkutacak ve kuşkulandıracak hareketlerden kaçınmaları konusunda uyarılmışlardı⁴⁵⁶. Aslında bölgedeki yetkililerin Bedirhan'ı dizginlemesi pek de mümkün değildi. Zaten onun bu denli güçlenmesinin nedeni Diyarbakır Eyaleti'nin askerî güç bakımından zayıf olmasıydı. Bölgedeki en güçlü yetkili Erzurum Valisi idi. Ancak o da Cizre'den bir hayli uzakta bulunduğundan oraya nüfuz edemiyordu⁴⁵⁷. Onu kuşkulandırmadan daha fazla güçlenmesini engellemek gibi garip bir emir, aslında bu konuda istense de hiçbir şey yapılamayacağının dolaylı yollardan ifadesiydi. Bu nedenle söz konusu yazışmaların daha çok bilgilendirmeye yönelik formaliteler olduğu söylenebilir.

Daha öncede ifade edildiği gibi bu harekât sadece Nesturilerin bir kısmı üzerine düzenlenmişti. Mesela Zavita köyüne dokunulmamıştı. Köylülerin canlarına ve mallarına da zarar verilmemişti⁴⁵⁸. Ancak direnilen bölgelerde de korkunç

⁴⁵⁵ BOA, İ.MSM, 48/1229-13, 15 N.1259 (9 Ekim1843) Bedirhan Bey'in Nesturilere saldırmasıyla ilgili Musul Valisi Mehmet Paşa'nın yazısı.

⁴⁵⁶ BOA, İ.MSM, 48/1229-15, 5 L.1259 (29 Ekim 1843) Musul Valisi Mehmet Paşa'nın Bedirhan Bey ve Nesturilerle ilgili yazısı; 609 Nolu Ayniyat Defteri, s.3.

⁴⁵⁷ BOA, İ.MSM, 48/1229-9, 1259 (1843) Bedirhan Bey'in Nesturilere saldırmasıyla ilgili Meclis-i Vâlâ mazbatası.

⁴⁵⁸ Austen Henry Layard, *a.g.e.*, s.137.

katliamlar yapılmıştı. Bedirhan Bey'in oradan çekilmesinden sonra bölgeyi gezen Layard tanık olduğu ürkütücü manzarayı şu şekilde dile getirmişti⁴⁵⁹:

"...Süprüntülere bulaşmış bir kafatası gördük. Hemen sonrasında beyazlaşmış kemik yığınları; onlardan daha yukarda çürümüş giysi parçaları vardı...Her yaştan kafatası, daha anasının karnında olan çocuktan artık dişleri kalmamış ihtiyarlarınkine kadar üzerlerine çöken ölümden habersiz yatıyordu toprağın üzerinde. Yukarı doğru çıkarken onlara mecburen basıyor ve gevşek taşlarla birlikte aşağı, vadiye doğru kayıp gitmelerini engelleyemiyorduk. Burası bir ölüm tepesiydi sanki. Beni bu korkunç yığına dilim tutulmuş halde bakıp dururken gören rehberim, 'Bu daha hiçbir şey!' diye bağırdı. 'Bunlar sadece yukarıdan aşağı atılanlar ya da kılıçtan kurtulmak için aşağı atlayanlar' ...".

Bölgedeki İngiliz yetkilileri Nesturilerin maruz kaldıkları kıyımdan misyonerleri, özellikle dirayetsiz bir adam olarak nitelendirdikleri Dr. Grand'ı, sorumlu tutmuşlardı⁴⁶⁰. Nesturiler de aynı kanaatte olacaklar ki bu hadiseden hemen sonra misyoner okullarından çocuklarını almışlardı. Ayrıca Nesturi cemaati, mensuplarından misyonerlerle tüm iletişimin kesilmesini istemişti⁴⁶¹.

Bu çatışmalardan sonra İngilizler Osmanlı yönetimi nezdinde girişimlerde bulunarak, Nesturilerin güvenliğinin sağlanması için gerekli önlemlerin alınmasını istemişlerdi⁴⁶². Bölgedeki misyonerlerle konsolosların yaşananları Batı kamuoyuna

⁴⁵⁹ Austen Henry Layard, *a.g.e.*, s.140-141. Sovyet tarihçileri Bedirhan Bey meselesini genellikle kendi ideolojik tercihleri doğrultusunda ele almışlardı. Bedirhan Bey'in Yakın Doğu'daki Hristiyan azınlıkları himaye ederek Rusya'nın tevecçülü kazanmayı amaçladığını, bunun için de Ermeni ve Nesturilerle iyi ilişkiler kurmaya çalıştığını ileri sürmüşlerdir. Bkz M.S. Lazarev, Ş.X. Mihoyan, E.İ. Vasilyeva, M.A. Gasratyan, O.İ. Jigalina, *a.g.e.*, s.129. Sadece Nesturi örneği göz önüne alındığında bile bu iddiaların tamamen asılsız olduğu anlaşılmaktadır.

⁴⁶⁰ BOA, İ.MSM, 48/1229-20 12 L.1259 (5 Kasım 1843) Bedirhan Bey, Nesturiler ve misyonerlerle ilgili Halil Kamili Paşa'nın yazısı.

⁴⁶¹ NA., FO., 195/227, December 2nd 1844.

⁴⁶² BOA, İ.MSM 48/1228-8, 1259 (1843) Erzurum Müşiri Halil Kamili Paşa'nın Kürt Beyleri ile Nesturiler arasındaki problemlere dair yazısı.

duyurması İngiliz ve Fransız hükümetlerini Bedirhan'ın cezalandırılması için Babıali'ye baskı yapmaya sevk etmişti⁴⁶³. *The Times* Nesturilerin başına gelenleri şu çarpıcı cümlelerle duyurmuştu:⁴⁶⁴: “...zavallıların evleri yıkılmış ve hayvanlar gibi peşlerine düşülerek yok edilmişlerdi. Patiriğin annesi testere ile ikiye ayrılmış ve kardeşleri korkunç şekilde sakat bırakılmıştı...”.

Babıali, Batılı devletlerin baskılarına rağmen, katliamın sorumlusu olan Kürt beylerini cezalandıracak güce sahip değildi. İran ile yaşanan sorunlar da bu konuda ayrı bir engel oluşturuyordu. Bu sırada bazı sınır anlaşmazlıkları yüzünden İran ile savaşın eşiğine kadar gelinmişti. İngiltere ile Rusya'nın araya girmesiyle bu sorunların halledilmesi için Erzurum'da bir konferans toplanmıştı. Müzakereler esnasında Osmanlı temsilcileri sınır boylarındaki bazı aşiretlerin Osmanlı uyruğu olduğunu ispat için onların Han Mahmut ve Nurullah Bey'in yönetiminde olmalarını delil olarak göstermişlerdi⁴⁶⁵. Bu bakımdan Osmanlı yönetimi bu aşamada Kürt beylerinin desteğine ihtiyaç duymaktaydı.

Nesturilerin korunması için Osmanlı Devletine en fazla baskı yapan İngiliz hükümetiydi. İstanbul'daki İngiliz Elçisi Stratford Canning, Babıali'ye başvurarak Nesturi sorunuyla ilgilenmek üzere bölgeye özel bir memur göndermek istediğini bildirmişti. Ancak bu durumun Nesturilerin İngiliz himayesi altına girmesi anlamına geleceğini gören Babıali, elçiliğin önerisini reddetmişti⁴⁶⁶.

Yabancıların müdahalesine engel olmak için öncelikle çatışmalara son verilip, esir alınanların serbest bırakılması gerekiyordu. Ardında da bir daha böyle bir saldırıya uğramayacak şekilde Nesturilerin güvenliklerinin sağlanmasına ihtiyaç

⁴⁶³ Sabri Ateş, *a.g.e.*, s.88.

⁴⁶⁴ *The Times*, September 6 1843.

⁴⁶⁵ İbrahim Aykun, *a.g.e.*, s.155.

⁴⁶⁶ BOA, İ.MSM 48/1229-21, 11 Za.1259 (3 Aralık 1843) Kemal Efendi'nin Bedirhan Bey ile görüşmek üzere görevlendirilmesi ve yabancıların Nesturi meselesine karıştırılmamasında dair irade.

duyuluyordu. Bu amaçla bir ara Nesturilerin daha güvenli olan Musul-Erzurum arasındaki verimli arazilere yerleştirilip özel bir memurun yönetimine verilmesi düşünülmüştü⁴⁶⁷. Daha fazlasını bekleyen İngilizler, Nesturilere ayrı bir millet statüsü verilerek başlarına dinî ve dünyevî işlerden sorumlu bir patriğin atanmasını istiyorlardı. Ancak Osmanlı yönetimi böyle bir düzenlemeye yanaşmadı. Marşimon'a kendi milletin metropoliti ve ruhani reisi olduğu belirten sıradan bir beratın gönderilmesine kararlaştırdı. Buna karşılık Nesturilere Kürt saldırılarından kormumak üzere Çölemerik'e bir miktar asker yerleştirilmesine razı olması istenecekti. Böyle bir düzenleme yapılabilirse devletin hem Nesturileri hem de Kürtleri kolaylıkla idare edebileceği hesaplanıyordu⁴⁶⁸.

Çatışmalar sonrasında Erzurum Valisi Bedirhan Bey'e haber göndererek alınan esirlerin serbest bırakılmasını istemişti⁴⁶⁹. Bunun üzerine bazı esirler serbest bırakılmış, bunları teslim almak üzere Erzurum'dan bir memur gönderilmişti⁴⁷⁰. Daha sonra yapılan girişimler neticesinde yüz on altı esirin Musul'a gönderilmesi sağlanmıştı⁴⁷¹. Bir yandan da satılan esirlerin nerelerde oldukları tespit edilmeye çalışılmıştı. Yapılan incelemeler sonucunda Erzurum, Van, Muş, Kars ve Çıldır'a Nesturi esirlerin getirilmemiş olduğu tespit edilmişti⁴⁷². Bunlar daha çok Bağdat, Diyarbakır, Halep ve Musul civarında satılmışlardı. Osmanlı Devleti'nin tebaası olan Nesturilerin, alınıp satılması kanunlara aykırıydı. Bu nedenle bölgedeki tüm yetkililer esirlerin tespit edilip memleketlerine gönderilmeleri konusunda özellikle

⁴⁶⁷ BOA, İ.MSM 48/1229-3, 1259 (1843).

⁴⁶⁸ BOA, İ.MSM, 48/1229-2, 1259 (1843).

⁴⁶⁹ NA., FO., 195/227, October 31st 1843.

⁴⁷⁰ BOA, İ.MSM, 48/1229-20, 12 L.1259 (5 Kasım 1843) Bedirhan Bey, Nesturiler ve misyonerlerle ilgili Halil Kamili Paşa'nın yazısı.

⁴⁷¹ BOA, A.MKT, 10/32, 5 B.1260 (21 Temmuz 1844).

⁴⁷² BOA, A.MKT, 9/59, 8 S.1260 (28 Şubat 1844) İdaresindeki bölgelerde esir alınmış Nesturi bulunmadığına dair Halil Kamili Paşa'nın Sadaret'e yazısı.

uyarılmışlardı⁴⁷³. Ancak bu emre rağmen Musul Valisi'nin, Musul'a getirilen Nesturi çocuklarını memleketlerine göndermemiş olduğu anlaşılmıştı. Bu durum ise Batılı devletlerin tepkisine neden olmuştu. Bunun üzerine 29 Ekim 1843'te Musul Valisi'ni adeta tehdit eden bir yazı yazılarak, bölgenin yöneticisi olması nedeniyle gerekenin yapılmasının üzerine bir borç olduğu ve mesuliyetin tamamen kendisine ait olduğu söylenmişti⁴⁷⁴.

Erzurum Valisi Kamili Paşa, bu hareketi nedeniyle Bedirhan Bey'den hesap sormaya yeltenememişti. Musul Valisi ile yaşadığı sorunların bezerini kendisi ile yaşamaması için, emirlerini hiçe sayarak Nesturiler katleden Bedirhan Bey'i yumuşak bir dille uyarmakla yetinmişti. Üstelik ona mücevherli çubuk takımları, tabanca ve saat gibi hediyeler göndermişti. Bununla da yetinmeyip Babıali'ye başvurarak, kuşkuya kapılıp devlete karşı ayaklanmaması için Bedirhan Bey'in taltif edilmesini önermişti. Ayrıca Hakkârî'den hazineye gelir sağlamak, bölgede bulunan zırnık madeninin gelirini devlete bırakmak ve Nurullah Bey'in itaat altına alınmasını sağlamak şartları karşılığında kendisine mirmiranlık rütbesi verilmesini istemişti⁴⁷⁵.

Nesturi meselesi önce Meclis-i Vâlâ'da daha sonra da Meclis-i Umumî'de ele alınmıştı. Görüşmeler neticesinde İngiltere ve Fransa'yı karıştırmadan bu meselesinin çözülmesi yollarının bulunması kararlaştırılmıştı. Bu ortamda Bedirhan Bey'in rütbesinin yükseltilmesi uygun değildi. Ancak Cizre'nin Musul'a bağlı kalıp kalmayacağı da tekrar gündeme gelmişti. Buna dair karar yerinde yapılacak inceleme sonrasına bırakılmıştı. Bu konuyu ve Nesturilerle ilgili meseleleri detaylı olarak

⁴⁷³ 609 Nolu Ayniyat Defteri, s.1; BOA, A.MKT, 10/32, 5 B.1260 (21 Temmuz 1844).

⁴⁷⁴ BOA, BEO.AYN.d, Nr. 609 s, 4-5.

⁴⁷⁵ BOA, İ.MSM, 48/1228-6, 1 Ş.1259 (27 Ağustos 1843) Erzurum Müşiri Halil Kamili Paşa'nın Bedirhan Bey'in Nesturilere saldırmasıyla ilgili yazısı.

incelemek üzere Kemal Efendi görevlendirilmişti⁴⁷⁶. Kendisine her konuda yardımcı olmaları için Erzurum, Diyarbakır müşirleriyle Musul Valisi'ne gerekli emirler gönderilmişti⁴⁷⁷.

Kemal Efendi'nin vazifesi 19 Kasım 1843 tarihinde Takvim-i Vekayi'de ilan edilmişti. Buna göre Kemal Efendi Bedirhan Bey'e nasihat edecek, esirlerin serbest bırakılmasını sağlayacak ve Nesturilerin durumunu araştıracaktı. Takvim-i Vekayi'nin diğer nüshalarında benzer olaylara karışanlar hakkında "hain", "eşkîya" gibi ağır ifadeler kullanılırken, Bedirhan Bey için "miralay", ve "bendegân-ı Saltanat-ı Seniyye" sıfatlarına yer verilip olay oldukça yumuşak bir dille duyurulmuştu⁴⁷⁸. Belki de bu şekilde Bedirhan Bey'in itaat etmesi için bir mesaj verilmişti.

Osmanlı yönetiminin istememesine rağmen İngiliz büyükelçisinin ısrarlı çabaları sonunda İngiltere'nin Samsun konsolos yardımcısı R.W. Stevens incelemeler yapmak üzere bölgeye gönderilmişti⁴⁷⁹. Çok sayıda genç kızın esir alındığı ve bunların Müslüman olmaya zorlandığı haberleri ortada dolaşmakta idi. Stevens'in görevi bu esirleri kurtarmaktı⁴⁸⁰. İngilizlerin konuya bu derece yakın ilgi göstermeleri Bedirhan Bey'i de endişelendirmeye başlamıştı. Konsolos Brant'ın tespitlerine göre Bedirhan Bey bu dönemde İngilizler ile iyi ilişkiler kurabilmek için özel bir gayret göstermekteydi⁴⁸¹. Bu amaçla Stevens'ı Cizre'ye davet etmiş, ona gönderdiği davet mektubunda yüz yüze görüştükleri zaman düşmanlarının kendisine

⁴⁷⁶ BOA, İ.MSM, 48/1229-21, 11 Za.1259(3 Aralık 1843) Kemal Efendi'nin Bedirhan Bey ile görüşmek üzere görevlendirilmesi ve yabancıların Nesturi meselesine karıştırılmamasında dair irade; Ahmet Lûtfî Efendi, *a.g.e*, VI,VII,VIII Cilt, s.1143.

⁴⁷⁷ BOA, BEO, AYN.d, Nr. 609, s. 5-7.

⁴⁷⁸ Takvim-i Vekayi , Defa 264.

⁴⁷⁹ NA., FO., 78/559 July 17th 1844.

⁴⁸⁰ NA., FO., 78/555 May 20th 1844.

⁴⁸¹ NA., FO., 78/597 May 3th 1845.

atmış oldukları iftiraların gerçekte bağdaşmadığının ortaya çıkacağını belirtmişti⁴⁸². Bu davet üzerine Stevens, Bedirhan Bey'in Cizre'nin kuzeydoğusunda bulunan yazlık ikametgâhına giderek onunla görüşmüş, kendisine Avrupalıların nazarında suçlu olduğunu açıkça söylemişti. Suçunu hafifletmesi için elindeki tüm esirleri serbest bırakması gerektiğini ifade etmişti. Bu görüşme sonucunda esir çocukların bir kısmı serbest bırakılmıştı⁴⁸³.

Babıali'nin görevlendirdiği Kemal Efendi ise 2 Şubat 1844 tarihinde Cizre'ye ulaşmıştı. Aldığı talimat gereği, Padişahın kan dökmeye son verip, esirleri ve gasp edilen malları iade etmesi hususundaki emrini Bedirhan Bey'e iletmışti. Buna cevaben Bedirhan Bey, esirlerin bırakılması hakkında kendisine gelen ilk emir üzerine üç yüz kadarını Nurullah Bey vasıtasıyla serbest bıraktırdığını, kırk yedisini Musul'a gönderdiğini, geriye kalan on beş esirin de üç beş gün zarfında serbest bırakılacağını söylemişti. Hiç kimsenin emlak ve arazisine el konulmadığını belirtmişti. Ancak muharebe esnasında bazı evlerin yakılıp tahrip edildiğini kabul etmişti. El konulmuş olan hayvanları maiyetindeki askere vermiş, diğer eşyaların bir kısmını ulema ve meşayihe dağıttırmış, bir kısmını ise sattırmışti. Yine Bedirhan'ın kendi ifadelerine göre elde edilen gelir harekâta katılan dokuz bin kişiye taksim edilmiş ve adam başına üçer dörder kuruş ancak düşmüştü. Misyonerlerin inşa ettiği binalar yıkılmış, oradaki kuleye bir miktar asker yerleştirilmişti. Nesturilerin her birinden ellışer kuruş cizyeye ilaveten aşar da tahsil edilmesi kararlaştırılmışti. Ayrıca harekâttan sonra Nurullah Bey'den Erzurum Müşiri'ne yıllık yedi yüz kese akçe vergi vereceğine dair söz almışti. Bundan böyle kan dökme, esir alma ve yağma

⁴⁸² NA., FO., 78/559, June 25th 1844 .

⁴⁸³ Sarah D. Shields, *a.g.e.*, s.56.

yapma gibi eylemlere müsaade etmeyeceğini ve emredilmesi durumunda Nesturiler arasına yerleştirmiş olduğu askeri geri çekeceğini söylemişti.

Esirlerin bazıları Müslüman olmuş hatta Kemal Efendi'nin yanında şahadet getirerek memleketlerine dönmek istemediklerini söylemişlerdi. Ancak anlaşıldığı kadarıyla Bedirhan Bey, esir alınan Nesturileri Müslüman olmaya zorlamıştı. Daha önce Müslüman olmuş iki Nesturi, memleketlerine döneceklerini anlayınca eski dinlerine dönmüşlerdi. Bunların durumu ahalinin hoşuna gitmeyeceğinden, Kemal Efendi bu konuda merkezden gelecek talimatı beklemeye karar vermişti. Ancak İngiliz konsolosunun onların da serbest bırakılması için ısrar edeceğinden de emindi⁴⁸⁴.

Bedirhan Bey, Kemal Efendi'nin memuriyeti ile ilgili yazıyı Takvim-i Vekayi'de görmüş ve bundan sonra gazetenin bir nüshasının kendisine gönderilmesini istemişti. Ayrıca ilginç bir istekte de bulunarak, esirlerin serbest bırakılmasındaki gayretlerinden dolayı Takvim-i Vekayi'de kendisi ile ilgili bir haberin çıkarılmasını talep etmişti⁴⁸⁵.

Bu sırada 1844 kışında Musul Valisi Mehmet Paşa vefat etmiş ve onun yerine Şerif Paşa atanmıştı⁴⁸⁶. Musul Valisi'nin vefatıyla Cizre ile ilgili sıkıntıların ortadan kalktığını düşünen Kemal Efendi, Bedirhan Bey'in görevine devam etmesinde herhangi bir sakınca görmemişti. 27 Şubat 1844 tarihli ikinci raporunda Bedirhan Bey'in bölgedeki pozisyonu ile ilgili bazı tespitlerde bulunmuştu. Ona göre Bedirhan Bey Musul Valisi'nden korktuğu için kendisini korumak gayesiyle güç ve nüfuzunu artırmaya çalışmıştı. İmadiyeli İsmail Paşa, Hakkâri Beyi Nurullah ve Mardinli Hacı

⁴⁸⁴ BOA, C.DH, 31/1536, 5 S.1260 (25 Şubat 1844) Kemal Efendi'nin Bedirhan Bey ile görüşmesine dair yazısı.

⁴⁸⁵ BOA, C.DH, 31/1536, 27 Ra.1260 (16 Nisan 1844) Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'nin Kemal Efendi'nin tahkikatına dair mazbatası.

⁴⁸⁶ *Takvim-i Vekayi*, Defa 267.

Esat Bey gibi adamları da bu amaçla yanına çekip onları kendisine tabi kılmıştı. Böylece gerektiğinde on beş yirmi bin asker toplayacak güce ulaşmıştı.

Musul Valisi'nin ölümünden sonra ortaya çıkan otorite boşluğunu değerlendiren İmadiyeli İsmail Paşa'nın kardeşi Sebahattin Bey, Musul'dan İmadiye'ye kaçmıştı. İmadiye aşiretlerini, Musul'daki başıbozuk askerini ve Duhok'ta bulunan zaptiye neferatını başına toplayarak isyan etmişti. Bunlar köyleri yağmalayarak çok sayıda kişiyi öldürmüşlerdi. Bu gelişmeler karşısında Bedirhan Bey bir bakıma geleneksel vazifesi olan aracılığa tekrar soyunmuştu. Kemal Efendi'nin telkinleriyle Sebahattin Bey'e nasihati içeren ve onu Cizre'ye davet eden bir mektup yazmıştı⁴⁸⁷.

Kemal Efendi bölgedeki irili ufaklı diğer asi beylerin de Bedirhan Bey vasıtasıyla itaat altına alınabileceklerine inanıyordu. Bir yıldan beri isyan halinde olup Hakkâri taraflarında dolaşmakta olan Mardinli Ali Bey'in de Sebahattin Bey'e katılmasından endişe duyuluyordu. Bu nedenle Bedirhan Bey'den Ali Bey'in de Cizre'ye çekilip kontrol altında tutulması istemişti⁴⁸⁸. Bunun üzerine Ali Bey Cizre'ye çekilmiş ve Bedirhan Bey'in müttefiklerinden biri olmuştu⁴⁸⁹. Bunlara ek olarak kendisinden yardım istenmediği halde Musul'dan Bağdat'a sevk edilen zahireyi yağmalayan Essabih Aşireti üzerine düzenlenen harekâta, Bedirhan Bey'in bin beş yüz kadar askerini sevk etmesi yetkilileri oldukça memnun etmişti⁴⁹⁰. Görüldüğü gibi Osmanlı yönetimi aşiretlerin ve beylerin kontrol altında tutulması konusunda Bedirhan Bey'e muhtaçtı. Yerel güçler üzerinde Bedirhan Bey'in birkaç cümlesi, askerinin tehdidinden çok daha tesirliydi.

⁴⁸⁷ BOA, C.DH, 39/1931, 17 S. 1260 (8 Mart 1844) Kemal Efendi'nin Bedirhan Bey'e dair yazısı.

⁴⁸⁸ BOA, A.MKT, 9/56, 7 S. 1260 (27 Şubat 1844) Kemal Efendi'nin bölgedeki beylerle ilgili Sadarete arzı.

⁴⁸⁹ BOA, İ.MSM 49/1244-1, 1263 (1846).

⁴⁹⁰ BOA, C.ZB, 37/1845, 16 Z.1260 (27 Aralık 1844). BOA, BEO, AYN.d,Nr.609,s. 8.

Kemal Efendi'nin göndermiş olduğu yazıları 16 Nisan 1844 tarihinde Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'de ele alınmıştı. Nesturilerden ellişer kuruş cizye alınması kanunlara aykırı bulunmuştu. Hakkâri Bey'inden yedi yüz kese vergi alınmasını, Bedirhan'ın kabahatlerini örtmek için kullandığına hükmedilmişti. Bu yüzden Cizye ve vergi meselesi Erzurum Müşiri'nden gelecek yazıya göre karara bağlanacaktı. Müslüman olan esirlerin yerlerinde kalması uygun görülmüştü. Ancak eski dinlerine dönenlerin öldürülmesine kesin gözüyle bakıldığından, İngiltere Sefareti'yle görüşölüp bu gibiler hakkında yapılacak muamele biraz daha ertelenecekti. Toplantıda Bedirhan Bey'in Takvim-i Vekayi ile ilgili istekleri de değerlendirilmişti. Onun istediğı şekilde bir haber yapılması, meselenin geleceğı meçhul olduğundan uygun görülmemişti. Ayrıca şahsa özel olarak gazete gönderilemeyeceğinden, dilerse Diyarbakır'a gönderilen nüshalardan birini alabileceğı kendisine bildirilecekti. Son olarak da Kemal Efendi'den tahkikat sonucunu bildiren layihasını acilen göndermesi istenmişti⁴⁹¹. Son cümleden anlaşılacağı üzere yukarıdaki yazılar Kemal Efendi'nin asıl lahiyası değildi. Asıl layihası olduğunu sandığımız belgenin ne yazık ki ekinin kayıp olduğu görülmüştür⁴⁹². Ancak Sonyel, İngiliz arşivini referans göstererek Kemal Efendi'nin raporu hakkında bazı bilgiler vermiştir. Buna göre Kemal Efendi, dağılmış olan Nesturilerin tamamının yurtlarına dönmesi sağlandıktan sonra bunların yaşadıkları bölgelerin Van'a bağlanmasını önermişti. Eğer plan gerçekleştirilemez ise Bedirhan, Nurullah ve Mar Şimon'un bir araya getirilip barıştırılmasını tavsiye

⁴⁹¹ BOA, C.DH, 31/1536 27 Ra.1260 (16 Nisan 1844) Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'nin Kemal Efendi'nin tahkikatına dair mazbatası.

⁴⁹² BOA, A.MKT, 9/100. 22 S.1260 (13 Mart 1844).

etmişti. Ayrıca devletin yapacağı düzenlemelerin tamamını kabul edeceklerine dair adı geçen şahıslardan senet alınması gerektiğini özellikle vurgulamıştı⁴⁹³.

Görüldüğü gibi gerek Osmanlı yetkilileri ve gerek yabancılar, özellikle de İngiliz Elçisi Stratford Canning, Nesturilerin durumunun düzeltilmesi için çok çaba harcamışlardı. Hatta Canning Nesturiler için bir miktar bağışta bulunmuştu⁴⁹⁴. Bu çabalar sonucunda Bedirhan Bey'in kuvvetlerinin tamamı Nesturilerin yaşadıkları bölgelerden çekilmesi sağlanmış, saldırıdan kaçan Nesturilerin yurtlarına iadesi tamamlanmıştı. Memleketlerine dönmüş olanlarlar evlerini tamir ederek yeniden ekip biçmeye başlamışlardı⁴⁹⁵. Muhtemel saldırılardan korunması için Patrik Marşimon'un Musul'da ikamet etmesine karar verilmiş, orada kendisine bir konak tahsis edilip, bin üç yüz kuruş maaş bağlanmıştı⁴⁹⁶.

2.4. Diyarbakır ve Erzurum Eyaletlerinin Tanzimat'a Dâhil Edilmesi

Bilindiği gibi Tanzimat'ın uygulanmasına öncelikle merkeze yakın eyaletlerde başlanmıştı. Erzurum ve Diyarbakır eyaletlerinde ise 1845 Mart'ından itibaren uygulanmasına karar verilmişti. Bedirhan Bey'in nüfuz alanı hem Diyarbakır ve hem de Erzurum eyaletinin bir kısmını kapsıyordu. İki eyaletin birden aynı zamanda Tanzimat'a dâhil edilmesi başta Bedirhan Bey olmak üzere diğer beyleri ve bölgenin önde gelenlerini memnun etmemişti. Çünkü bunlar, devletin bundan sonra buraları iktidar ortakları ile değil, her türlü emri kayıtsız şartsız yerine getirecek memurlar vasıtasıyla yönetmek istediğini biliyorlardı. Ayrıca tüm ayrıcalıklarını kaybetmekten de endişe duyuyorlardı.

⁴⁹³ Salahi R. Sonyel, *The Assyrians Of Turkey Victims Of Major Power Policy*, TTK, Ankara 2001, s.36.

⁴⁹⁴ Austen Henry Layard, *a.g.e.*, s.131.

⁴⁹⁵ BOA, İ.MSM 49/1238-3, 9 L.1262 (30 Eylül 1846) Nesturi Patriği Marşimoun'un Babıali'ye yazdığı mektubun tercümesi. ; BOA, A.DVN 13/64, 9 L.1262 (30 Eylül 1846).

⁴⁹⁶ BOA, İ.MSM 49/1238-5, 13 L.1262 (4 Ekim 1846). Musul Valisi Tayyar Paşa'nın Bedirhan Bey'in Nesturilere saldırması ile ilgili yazısı.

Tanzimat uygulamalarının hayata geçirildiği eyaletlerde, yöneticilere belirli bir miktarda maaş bağlanmış, bu yolla onların bölgenin nüfuzlu kişileriyle birlikte yolsuzluk yapmalarının önüne geçilmek istenmişti⁴⁹⁷. Bu amaçla Diyarbakır Müşiri İsmail Paşa'ya yetmiş beş bin, Erzurum Müşiri Hüsrev Paşa'ya doksan bin kuruş maaş bağlanmıştı⁴⁹⁸. 20 Mart 1845 tarihinde ise Diyarbakır ve Erzurum valilerine idari ve mali işlerin Tanzimat'a göre düzenlenmesine dair birer talimat gönderilmişti⁴⁹⁹. Tanzimat gereği adı geçen eyaletlerde birer defterdar bulunması gerektiğinden, Selim Bey Erzurum'a, Osman Bey de Diyarbakır'a defterdar olarak atanmıştı⁵⁰⁰. Mali işlerin yürütülmesi için her bir defterdarın maiyetine altı veya yedi adet katip verilmişti⁵⁰¹. Bu şekilde eyalet yönetiminde iş bölümüne gidilmişti. Bundan sonra vali yönetim ve güvenliğin sağlanması ile ilgilenecek, defterdar bütün harcamalar ve vergilerin toplanması gibi mali işlerle meşgul olacaktı⁵⁰².

Tanzimat'ın uygulandığı eyaletlerde vergilerin belirlenmesinde yardımcı olacak ve bölge sorunlarını tartışıp üretilen çözümleri uygulayacak meclislerin kurulması planlanmıştı⁵⁰³. Bu şekilde valinin yetkileri ve mutlak otoritesinin sınırlandırılacaktı. Ayrıca sancaklarda da yöneticilerin yönetim, vergi gibi konularda tek başlarına karar almalarının önüne geçilecekti⁵⁰⁴. Bu karar gereği 1845 Nisan'ında Erzurum'da⁵⁰⁵, Mayıs'ında ise Diyarbakır'da meclisler kurulmuştu⁵⁰⁶.

⁴⁹⁷ Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, (Çev. Ali Reşad), Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999, s.107.

⁴⁹⁸ BOA, İ.DH, 97/4852, 14 M.1261 (23 Ocak 1845).

⁴⁹⁹ BOA, BEO, AYNd, Nr. 116, s. 118-119.

⁵⁰⁰ Takvim-i Vekayi, Defa 281.

⁵⁰¹ BOA, C.ML, 341/14035, 19 Ş.1261 (23 Ağustos 1845).

⁵⁰² Musa Çadırcı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Ülke Yönetimi (1839-1876), *IX. Türk Tarih Kongresi*, TTK, Ankara 1998, s.1157.

⁵⁰³ Musa Çadırcı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması", *Ord.Prof. Dr. Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan*, TTK, Ankara 1985, s. 261.

⁵⁰⁴ Musa Çadırcı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Ülke Yönetimi" s.1156-1157.

⁵⁰⁵ BOA, BEO, AYNd, Nr.116, s.185.

⁵⁰⁶ Bu dönemde Diyarbakır Eyaleti'nin merkezi Harput'tur. Diyarbakır kaymakamlıkla idare edilmektedir. Diyarbakır sancağında meclis 13 kişiden oluşmuştu. Bunlar: Kaymakam Mustafa Paşa, Başkâtip İzzet Mehmet Efendi, Naip Mustafa Hakkı Efendi, Aza Sıbgatullah Efendi, Müftü Efendi,

Tanzimat ilke olarak adalet, eşitlik, mal ve can güvenliğini ön plana çıkarmıştı. Oysa bu bölgede adil bir vergi sisteminden söz etmek mümkün değildi. Nüfuz sahibi kişiler bazı bölgelerde çok az vergi veriyor, bir kısım yerlerde ise hiç vermediklerinden ahali vergi yükü altında eziliyordu. Ayrıca vergilerin bir standardı da yoktu. Erzurum Eyaleti'ne bağlı kaza ve köylerinin bazılarında beşte bir, bir kısmında ise sekizde bir oranında aşar vergisi alınıyordu⁵⁰⁷. Öte yandan vergi toplanmasına üreticinin elinde para olmadığı bir dönem olan hasat mevsiminde başlandığından ahali vergisini ödemedi oldukça zorlanıyordu⁵⁰⁸.

Verginin adil toplanması için öncelikle gelir kaynaklarının doğru tespit edilmesi gerekiyordu. Bu amaçla mal varlıklarının belirlenip verginin adil bir şekilde toplanmasına dair Erzurum ve Diyarbakır eyaletlerine bir talimat gönderilmişti. Buna göre ilk önce kaza müdürleri, meclis azaları ve liva kaymakamları eyalet merkezine çağrılacak ve bunlara Tanzimat'ın uygulanmasındaki temel amacın, herkesin gücüne göre adaletli bir şekilde vergi toplayarak memleketi imar edip ahalinin refahının sağlanması olduğu anlatılacaktı. Daha önce Tanzimat'ın uygulandığı bölgelerde gelirlerin belirlenmesi için memurlar görevlendirilmişti⁵⁰⁹. Şimdi ise devletin ahaliye güveni tam olduğundan gelirlerin tespiti kendilerine bırakılmıştı. Yani ahali mal varlığını ve bunlardan elde ettiği gelirleri kendisi beyan edecekti.

Her köyün imam, muhtar ve kocabaşları vasıtasıyla gelirlerin tespiti işlemine başlanılacaktı. Hazırlanan gelir defterleri kaza müdürlerine, oradan sancak

Aza Hafız Mustafa Efendi, Aza Hasan Ağa, Aza Yusuf Ağa, Aza Şerif Bey, Aza Mehmet Mesut Efendi, Aza Kasım Ağa, Aza Ermeni Milleti'nden İrmoş, Millet Vekili Bedros. Bkz C.DH, 75/3705, 29 R.1261, (7 Mayıs 1845).

⁵⁰⁷ BOA, C.ML, 226/9444, 29 Z.1261 (1845).

⁵⁰⁸ BOA, A.DVN 12/5, 17.Z.1261(17 Aralık 1845).

⁵⁰⁹ Tanzimat'ın ilanından hemen sonra iltizam sistemi kaldırılmış ve Tanzimat'ın uygulandığı bölgelerde vergilerin toplanması işi muhassıllara bırakılmıştı. Ancak 1840-1841 yıllarında gelirlerde büyük oradan azalma görüldüğünden 1842 yılı başlarında muhassıllık kaldırılmış, tekrar iltizam sistemine dönmüştü. Bkz. Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara 1997, s.210-211.

kaymakamlarına ve oradan da eyalet merkezine gönderilecekti. Bu şekilde toplanan defterler torbalara konularak doğruca hazineye iletilecekti.

Söz konusu defterler İstanbul'a ulaştıktan sonra her şahsın ödeyeceği vergi miktarını gösterir defterler hazırlanarak tekrar bu eyaletlere gönderilecekti. Vergiler her sene şubat ayına kadar bu defterlere göre toplanacaktı. Ancak vergi mükelleflerinin ekonomik durumlarında değişiklikler yaşanması muhakkak olduğundan bu kayıtlar her sene tahsilattan birkaç ay önce güncellenip, tashih işlemi tamamlandıktan sonra yeni veriler merkeze ulaştırılacaktı.

Vergiler hasat zamanında değil mahsülün pazara sürülmesinden sonra, yani halkın elinde para bulunduğu zaman toplanacaktı. Tüccar, zanaatkar ve esnafın vergileri de aynı zamanda toplanacaktı.

Söz konusu talimatta kaza müdürleriyle ilgili meselelere ayrı bir önem verildiği dikkat çekmektedir. Kaza müdürlerine her ne kadar tahsilattan ve arazi tapu senetlerinin el değişiminden bir miktar gelir tahsis edilmişse de bazı hukuk dışı yollara başvurmalarını engellemek için bunlara münasip miktar maaş bağlanacaktı. Ayrıca vali ve kaymakamların adam kayırmasına engel olmak için yakınlarından herhangi birinin kaza müdürlüğüne atamasına izin verilmeyecekti. Diyarbakır ve Erzurum eyaletlerine, gelirlerin tespitine nezaret etmeleri ve bölgenin imarının nelere bağlı olduğunun öğrenilip İstanbul'a bildirilmesi için diğer bölgelerde olduğu gibi merkezden geçici meclis azaları gönderilecekti⁵¹⁰.

Erzurum ve Diyarbakır eyaletlerinde çok sayıda yurtluk-ocaklıklar ve tımarlar bulunmaktaydı. Ancak bu iki sistem de tamamen işlevini yitirmiş ve sadece geçim kaynağı haline gelmişti. Bu nedenle Tanzimat uygulamaya konulduğu zaman bu iki

⁵¹⁰ BOA, A.DVN 12/5, 17.Z.1261 (17 Aralık 1845) Sadaret'ten Erzurum, Diyarbakır, Yanya eyaletlerinin vali ve defterdarlarına gönderilecek talimatın müsveddesi.

sistemin düzenlenmesi gündeme gelmişti. Bu düzenlemenin temel amacı toprağın asıl sahibi olan devletin denetimine geçmesini sağlamaktı.

Daha önce ifade edildiği üzere yurtluk-ocaklıklar devletin sırtındaki kaburdan başka bir şey değildi. Bu bakımdan Tanzimat'ın uygulanmasına karar verildiğinde Diyarbakır ve Erzurum eyaletlerinde bulunan yurtluk-ocaklıkların feshedilmesi için hazırlıklar yapılmış, Tanzimat'ın ilanından sonra da bölgedeki vali ve defterdarlara bu konuda talimat verilmişti⁵¹¹.

Bu dönemde Erzurum ve Diyarbakır eyaletlerinde çok sayıda tımar sahibi bulunmaktaydı. Yetkililer bunların varlığından hiç memnun değillerdi⁵¹². Bu durum döneme ait belgelerde açıkça ifade edilmişti. Erzurum Alaybeyi'nin 30 Haziran 1831 tarihli bir raporunda, Erzurum Eyaleti'nde bin üç yüz kayıtlı tımar bulunduğu ancak neferlerinden en ufak bir yararlılık beklenmediği dile getirilmişti⁵¹³. Bu nedenle daha yüzyılın başlarında Nizam-ı Cedit ve Mansure ordularına gelir sağlamak amacıyla bir kısım tımarlara el konulmuştu. Ayrıca bu orduların süvari birlikleri oluşturulurken tımarlı sipahilerden yararlanılmıştı. Böylece tımar sisteminin adım adım tasviye edilmesine başlanmıştı⁵¹⁴.

Bilindiği gibi 18 Haziran 1844 tarihinde iç güvenliği sağlamak amacıyla Zabtiye Teşkilatı kurularak tımarlı sipahi örgütünün kaldırılması kararlaştırılmıştı. Böylece tımar sahiplerinin elinde bulunan toprakların Zaptiye Teşkilatı'na

⁵¹¹ BOA, MADd., Nr. 7698, s.10-11.

⁵¹² *Diyarbakir* (Vilayet Gazetesi), Nr. 12. Diyarbakir'in eski haliyle yeni halinin hülasesi" adlı yazı.

⁵¹³ BOA, HAT, 1216/47624, 19 M.1247 (20 Haziran 1831).

⁵¹⁴ Hasan Veli Aydın, *Osmanlı İmparatorluğu'da Tımar Sisteminin Kaldırılması*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1992, s. 49-50.

devredilmesine başlanmıştı. Tımar erbabının da belirli kurallar çerçevesinde bu teşkilata alınmasına imkân tanınmıştı⁵¹⁵.

Erzurum'da Tanzimat'ın ilanından bir yıl önce tımarlı sipahilerin topraklarına el konulmaya başlanmıştı. Ancak bölgede çok sayıda tımar sahibi bulunduğundan bunların bu işleme muhalefet etmeleri beklenmekteydi⁵¹⁶. Anlaşıldığı kadarıyla tımar arazilerinin miktarı da tam olarak bilinmiyordu. Bu yüzden miktarlarının tespit edilip hasılatlarının belirlenmesi amacıyla Erzurum Eyaleti'ndeki tımar ve mukataaların emaneten idare edilmesine karar verilmişti. Bu amaçla ilgililere 18 Mayıs 1845 tarihli bir talimat gönderilmiş, bu tarz toprakların belirlenerek defterlerinin hazırlanması istenmişti⁵¹⁷.

Daha sonra da tımarlı sipahilikten zaptiye neferliğine geçişin sağlanması amacıyla bir talimat hazırlanarak Erzurum Eyaleti'ne gönderilmişti. Buna göre sahip oldukları tımar geliri bin kuruştan fazla olanlara bin sekiz yüz kuruş maaş ödenecek ve bunlar Zaptiye Teşkilatı bünyesinde süvari olarak istihdam edileceklerdi. Geliri beş yüz kuruştan fazla olanlara ise sekiz yüz kuruş aylık verilecek bunların da piyade olmaları sağlanacaktı. Belirlenen miktarın üzerindeki gelirlere ise devlet el koyacaktı. Ancak bu karar tımar erbabının hoşuna gitmemişti. Belirlenen bedel ile geçinmelerinin mümkün olmadığını ileri sürerek, uygulamaya itiraz etmişlerdi. Hatta bölgenin önde gelen itibarlı kişileri olduklarını belirtip, devlete güceneceklerini söyleyerek bir bakıma yöneticileri tehdit etmişlerdi. Mağdur olmamaları için tımarların aşarı alındıktan sonra kalan gelirlerin olduğu gibi kendilerine verilmesini istemişlerdi. İtirazlar Maliye Nezareti'ne iletilmiş ancak alınan kararda herhangi bir

⁵¹⁵ Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın Uygulanmasında Karşılaşılan Bazı Güçlükler", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, TTK, Ankara, 1994, s.297-298.

⁵¹⁶ NA., FO., 78/613, January 28th 1845.

⁵¹⁷ BOA, C.ML 208/8570, 11 Ca.1261 (18 Mayıs 1845) Tanzimat usulünce mali işlerin nasıl yürütüleceğine dair Erzurum Eyaleti Defterdarı'na gönderilen talimat.

değişikliğe gidilmemişti. Fakat içlerinden tımarları babadan ya da ana-baba bir kardeşten intikal edenlerin hasılatlarına dokunulmayacaktı. Hak sahiplerinden (erbab-ı istihkak)⁵¹⁸ olan tımarlılara piyadesine en fazla dokuz yüz kuruş ve süvarisine bin sekiz yüz kuruş verilerek hasılatın fazlasını hazineye devredilecekti. İhtiyar ve hasta olanlar ise tımarlarının yarı hasılatı kendilerine verilmek kaydıyla emekli edileceklerdi⁵¹⁹. Ancak dikkat edilirse tımarların sadece hasılatı sahiplerine verilecek işletim hakkı devlette olacaktı. Böylece toprak, fiilen de gerçek sahibi olan devletin denetimine geçmiş olacaktı. Bu şekilde güçlerini topraktan alan bölgenin ileri gelenlerinin çoğu maaşa bağlanarak devlete bağımlı hale getirilmiş olacaktı. Eğer söz konusu dönüşüm sağlanabilirse devlet hem bölgede iç güvenliği zaptiye neferleri ile sağlamış olacak, hem de vergi gelirlerinin hazineye ulaşmasında bir aracıyı ortadan kaldırmış olacaktı.

2.5. Tanzimat’a Karşı Van İsyanı

Tanzimat’ın uygulanması sonucunda menfaat kaybına uğrayacak olan nüfuzlu kimseler Tanzimat’ın ilan edildiği her yerde reformlara karşı çıkmışlardı. Halkı kışkırtarak Tanzimat’ın başarısız olması için ellerinden gelen her şeyi yapmışlardı⁵²⁰. Erzurum bölgesinde ise özellikle tımar sahipleri, yurtluk-ocaklık mutasarrıfları ve diğer önde gelen Müslüman ahali Tanzimat’ın uygulanmasını

⁵¹⁸ Erbab-ı istihkak başkasından intikal etmeyen müstakil tımarları tanımlamak için kullanılmış olan bir tabirdir. Bkz. BOA, A.MKT.MVL, 26/3, 18 Ca. 1266 (1 Nisan 1850). Başka bir belgede de intikal etmeyen bütün tımarlar için erbab-ı istihkak tabiri kullanılmıştı. Bkz. BOA, A.MKT.MVL, 1/44, 11 B.1260 (27 Temmuz 1844). Bu gibilerin ya hizmetleri nedeniyle ya da kişisel ilişkilerini kullanarak bu topraklara mutasarrıf oldukları anlaşılıyor. Tımar sistemine göre ancak en küçük birim olan “kılıç tımarı” intikal edebilirdi. Dolayısıyla erbab-ı istihkakın tasarrufunda bulunan topraklar muntakıl olanlarınkinden daha geniş ve hasılatı daha çoktu. Bu nedenle devletin sadece bu kesimin belirlenen miktar üzerindeki hasılatlarına el koymak istemesi gayet normaldi

⁵¹⁹ BOA, İ.MSM 49/1231-5, 1261 (1845) Tımar sistemi ile ilgili Erzurum Eyaleti’ne yazılacak emirname sureti.

⁵²⁰ Ahmet Uzun, *Tanzimat ve Sosyal Direnişler Niş İsyanı Üzerine Ayrıntılı Bir İnceleme (1841)*, Eren Yayınları, İstanbul 2002, s.11.

istememişlerdi⁵²¹. Gösterilen tepkiler Van Sancağı'nda şiddetli bir isyana dönüşmüştü. Van esnaf ve çiftçisinin büyük çoğunluğu kazanma isteğine sahip çalışkan Ermenilerden oluşuyordu. Müslümanlara gelince bunların bir kısmı tımar ve zeamet sahibi iken, önemli bir kısmı da yerli paşalara, beylere ve önde gelenlere hizmet ile geçiniyorlardı. Hristiyanların kazançlarının büyük bölümü de bir şekilde önde gelenlerin eline geçmekteydi⁵²². Eğer Tanzimat gerçek anlamıyla uygulanıp tımar, yurtluk-ocaklık sistemi düzene konulup, Hristiyanların mal ve canları garanti altına alınırsa önde gelenler, toplumsal statüleri ile birlikte bütün ayrıcalıklarını kaybedeceklerdi.

Nisan 1845'te Erzurum merkezinde Tanzimat'ın gereği olarak meclis kurulmuştu. Babiali'den alınan talimat gereği kendilerine Tanzimat ilkeleri hakkında bilgi verilmek üzere Kars, Van ve Muş sancaklarının kaymakamları merkeze çağırılmış ve buralarda da Tanzimat'ın uygulanmasına başlanması kararlaştırılmıştı⁵²³. Bu davet üzerine Erzurum'a giderek gerekli talimatları alan Van Kaymakamı Sırrı Paşa, dönüş yolunda Van'da Tanzimat'a karşı bir isyanın çıktığını haber almıştı. Asiler Timurpaşazade Mustafa Bey'i kendilerince kaymakam seçmişlerdi. Mustafa Bey'in oğulluğu Mahmut Bey ile Muş eski kaymakamı Şerif Bey'in kâtibi Vanlı Hacı Derviş Efendi, halkı Tanzimat'a karşı tahrik etmeye başlamışlardı. Henüz isyan belirtileri yeni ortaya çıkmışken Sırrı Paşa'nın kethüdası Tımarlı Kolağalarından Vanlı Mehmet Efendi durumu bildiren bir mazbata hazırlayarak Erzurum'a göndermeye çalışmıştı. Ancak yolda Han Mahmut'un adamları bu mazbatayı ele geçirmiş ve Mustafa Bey'e göndermişti. Bunun üzerine Mehmet Efendi öldürülmüştü. Cenazesi de çarşıdaki meydana atılmıştı. Aynı şekilde

⁵²¹ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri...*, s.193.

⁵²² Mehmed Hurşid Paşa, *a.g.e.*, s. 237.

⁵²³ BOA, BEO, AYNd, Nr.116, s.185..

Ermeni papazlarından biri de bu nedenle öldürülmüştü. Bu sırada Han Mahmut ve Han Abdal da şehre gelip yerli topçulardan emin olmadıklarını kaleden atmışlardı. Topçuzadelerden Emin Ağa'yı adamlarıyla birlikte Van kalesini muhafaza ile görevlendirmişlerdi⁵²⁴.

Sırrı Paşa yoluna devam etmişse de Vanlılar onun şehre girmesine engel olmuşlardı. Bunun üzerine bölgeye bir tabur asker sevk edilmiş, ancak Vanlıların karşı koymaya hazırlandıkları öğrenilince askerler geri çekilmişti. Osmanlı kuvvetlerinin geri çekilmesi bunların cüretini daha da artırmış, isteklerini bildirmek üzere Bekir Sami Paşa ile görüşmek için Erzurum'a bir heyet göndermişlerdi. Bu heyet; Tanzimat'ın Van'da uygulanmasına izin vermeyeceklerini, şehre asker almayacaklarını ve Sırrı Paşa'yı kaymakam olarak kabul etmeyip, kendi aralarında bir kaymakam seçeceklerini Erzurum Valisi'ne ifade etmişti. Bu tavır karşısında Bekir Sami Paşa zor kullanmaya niyetlenmişti. Ancak İran temsilcileri ile görüşmelerde bulunmak amacıyla Erzurum'da bulunan Enveri Efendi, güç kullanılması halinde devlet ile araları pek de iyi olmayan Kürt beyleri ile aşiretlerin İran'a meylebileceklerini söyleyerek onu bu niyetinden vazgeçirmişti⁵²⁵. Zaten bölgede İran ile tartışmalı çok sayıda aşiret bulunmaktaydı⁵²⁶. Ayrıca Bedirhan Bey ile Han Mahmut da isyancıları desteklemekteydi⁵²⁷. Gelen bilgilere göre Han Mahmut, Hakkâri Beyi Nurullah ve Van'ın yerlilerinden Timurpaşazade Mustafa Bey aralarında anlaşarak Tanzimat'a karşı direnmeye karar vermişlerdi. Daha sonra

⁵²⁴ BOA, İ.MSM, 49/1231, 1261 (1845) Vanlılarla olan müzakerelere dair Binbaşı Tayfur Bey'in Erzurum Valisi'ne yazısı.

⁵²⁵ NA., FO., 78/613, June 13th 1845; NA., FO., 195/227, June 16th 1845.

⁵²⁶ BOA, A.MKT, 48/22, 17 L.1262 (10 Ağustos 1846) Van Meselesi ve Bedirhan Bey ile ilgili Sadaret'ten Erzurum Valisi'ne yazılan kaime.

⁵²⁷ NA., FO., 195/227, June 14th 1845.

Bedirhan Bey ile de haberleşilerek üzerlerine asker sevk edilmesi durumunda birbirlerine yardım edeceklerine dair sözleşmişlerdi⁵²⁸.

Bekir Sami Paşa Van'a kuvvet göndermekten vazgeçince sorunu görüşmeler yoluyla çözmeye karar vermişti. Durumu yerinde incelemek ve gerekli nasihatleri yapmak üzere mühürdarı Dursun Ağa ile Topçu Miralay Ömer Bey'i Van'a göndermişti. Bunlar bir tabur asker ile yeni tayin edilecek kaymakamı şehre kabul etmeleri için Vanlılara nasihatte bulunmuşlardı. Bu talepleri kabul etmeyen asiler, Erzurum Valisi'ne kendi isteklerini bildiren bir dilekçe göndermişlerdi⁵²⁹.

Bu dilekçede meydana gelen olayların görmüş oldukları zulüm ve baskıların sonucu olarak ortaya çıktığını öne sürmüşlerdi. Bu nedenle Tanzimat'ın icrasına, tımarın kaldırılmasına dayanamayacaklarından, mecburen böyle bir olaya giriştiklerini ifade etmişlerdi. Bir süreden beri hüküm süren kıtlık nedeniyle halkın perişan halinden, borçlanan tımar sahiplerinin zor dumuundan ve vergi yükü altında ezilen reayanın başka memleketlere göç etmesinden yakınmışlardı. Ayrıca ihtisap, cizye, gümrük, havvas-ı hümayun, zecriye, mukataat bedeli ve iane-i cihadiye olmak üzere yüz on bin kuruş vergilerine Tanzimat bedeli olarak kırk bin kuruş daha ekleyip toplam yüz elli bin kuruştan başka vergi vermeye güçleri olmadığını belirtmişlerdi. Sonuç olarak da dışardan gelen kaymakamların sadece kendi menfaatlerini düşündüklerini iddia ederek, Van hanedanından Timurpaşazade Mustafa Bey'in Van kaymakamı olarak kabul edilmesini ve Tanzimat'ın uygulanmasından vaz geçilmesini talep etmişlerdi⁵³⁰.

⁵²⁸ BOA, İ.MSM 49/1235-7, 25 S.1262 (22 Şubat 1846) Bedirhan Bey ve Vanlıların itaat altına alınması için neler yapılması gerektiğine dair Esat Paşa'nın arzısı.

⁵²⁹ BOA, İ.MSM 49/1231, 1261 (1845).

⁵³⁰ BOA, İ.MSM 49/1231-3, 1261 (1845).

İsteddiği sonucu elde edemeyen Bekir Sami Paşa şansını bir kez daha denemek üzere bu defa da Vanlı İshakpaşazade Tayfur Bey'i görevlendirmişti⁵³¹. Ancak oraya giden Tayfur Bey de durumun ümitsiz olduğunu rapor etmişti. Mustafa Bey, devlet sizi Frenk edecektir, diye halkı kandırmıştı⁵³². Bu nedenle Vanlılar Tanzimat'ı dinden çıkmak olarak algılamışlar ve dinimizi asla terk etmeyiz, diye Tayfur Bey'e tepki göstermişlerdi. Ayrıca Mustafa Bey'den başkasını kaymakam olarak kabul etmeyeceklerini, bizim canımız Mustafa Bey'e fedadır, ne Tanzimat'ı kabul ederiz ne de Mustafa Bey'den gayrı baş isteriz cümleleriyle ifade etmişlerdi. Tayfur Bey'in ifadelerine göre Bedirhan Bey, Han Mahmut, Han Abdal ve Muş beyleri bu isyanın ortaya çıkışında önemli rol oynamışlardı. Ona göre bu kişiler devlet ile ahali arasında perde olduklarından bu konumlarını muhafaza ettikçe Van'da herhangi bir düzenleme yapılamazdı⁵³³.

Tayfur Bey'in ifadelerinden ve Vanlıların dilekçelerinden Tanzimat'ın bölgede yanlış anlaşıldığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Aslında bu durum sadece Van bölgesine özgü değildi. Reformları uygulayacak görevlilerin herhangi bir eğitime tabi tutulmaması nedeniyle Tanzimat'ın ne olduğu tam olarak ahaliye anlatılamamış ve bu nedenle İmparatorluğun dört bir yanında benzer direnişler ortaya çıkmıştı⁵³⁴. Van'da da Tanzimat, fazladan vergi ödeme ve dini terk etme şeklinde algılanmıştı. Muhtemelen bu söylemler Tanzimat karşıtlarının propagandalarının bir ürünü idi. Ancak anlaşıldığı kadarıyla vergi yükü altında ezilmeleri ve zulüm gördükleri iddiaları doğrudur. Çünkü 1845 Haziran'ında Sırrı Paşa uygunsuz hareketleri

⁵³¹ BOA, İ.MSM, 49/1231-10, 12 C.1261(18 Haziran 1845).

⁵³² BOA, İ.MSM, 50/1284, 27 Ş.1263 (10 Ağustos 1847).

⁵³³ BOA, İ.MSM 49/1231, 1261 (1845) Vanlılarla olan müzakerelere dair Binbaşı Tayfur Bey'in Erzurum Valisi'ne yazısı.

⁵³⁴ Ahmet Uzun, *a.g.e.*, s.95.

nedeniyle azledilmişti⁵³⁵. Öte yandan bu dönemde hüküm süren kıtlığın diğer olaylarda olduğu gibi Van isyanının da tetikleyicilerinden biri olduğu anlaşılmaktadır.

Erzurum Defterdarı Ali Tevfik'in raporuna göre de Van meselesi Tanzimat uygulamalarının yanlış anlaşılmasından kaynaklanmıştı. Bölgedeki halkın önemli bir bölümü tımar, mukataa ve yurtluk ocaklık sahibiydi. Bunlar herhangi bir karşılık ödenmeden topraklarına devlet tarafından el konulacağından korkuyorlardı. Tevfik Efendi'ye göre bu düşüncenin temelinde bölgedeki görevlilerin Tanzimat ile ilgili yanlış izahları yatmaktaydı. Başka geçim kaynağına sahip olmadıklarından perişan olacaklarını düşünen insanlar, ister istemez Tanzimat'a karşı direniyorlardı. Üstelik Tevfik Efendi bu tür hadiselerin benzer şartlara sahip olan Erzurum, Muş ve Çıldır taraflarında da yayılacağından endişe ediyordu⁵³⁶.

Bekir Sami Paşa, asker sevk edecek durumda olmadığından Tayfur Bey'in başarısız girişiminden sonra da ikna çabalarını sürdürmüştü. Bu defa da tuttukları yolun hüsrana ile sonuçlanacağını, bu hareketlerinde ısrar ederler ise cezalandırılacaklarını Vanlılara etraflıca anlatması için Erzurum Meclis azasından Dursun Efendi ile Abdürrahimpaşazade Kapıcıbaşı Mehmet Bey'i Van'a göndermişti. Eğer yine isyanda ısrar ederlerse gözlerini korkutmak amacıyla Ferik Bahri Paşa komutasındaki askerler Van'a yakın bir bölgeye sevk edilecekti⁵³⁷.

Vanlıların isteklerine boyun eğilmesi halinde bu tür hadiselerin tüm bölgeye yayılabileceğinden korkuluyordu. Hele hele Mustafa Bey'in kaymakamlığının kabul edilmesi hükümetin itibarını ayaklar altına almaktan başka bir anlam

⁵³⁵ BOA, A.MKT, 24/96, 12 C.1261 (18 Haziran 1845) Van ve Çıldır kaymakamlarının azli ile ilgili Sadaret'ten Erzurum Valisi Bekir Sami Paşa'ya yazılan yazı.

⁵³⁶ BOA, C.DH, 299/14948, 7 B.1261(12 Temmuz 1845).

⁵³⁷ BOA, İ.MSM, 49/1231, 1261 (1845).

taşımayacaktı⁵³⁸. Yeni kaymakamın kabul edilmesinde ısrarcı olmak durumun daha da gerginleşmesinden başka bir işe yaramayacaktı. Bu nedenle Bekir Sami Paşa üçüncü bir yola başvurmuştu. Kürt aşiretleri üzerinde hatırı sayılır bir nüfuzu olan Bayezid Kaymakamı Behlül Paşa'yı Van Kaymakamlığı'na atamayı düşünmüştü⁵³⁹. Aynı zamanda Bedirhan Bey'i bunları desteklemekten vazgeçirmek üzere Mühürdarı Dursun Ağa'yı Cizre'ye göndermeye karar vermişti⁵⁴⁰.

Dursun Ağa 1845 Haziran'ında Bedirhan Bey ile görüşmüştü. Bedirhan Bey ona Van isyanı ile herhangi bir ilgisinin olmadığını söylediği gibi Kemal Efendi'nin uyarılarını dikkate alıp kendi idaresi dışında kalan yerlerin işlerine karışmadığından bölgedeki aşiretlerin durumlarından da haberdar olmadığını ifade etmişti⁵⁴¹. Yine de bu fesadın ortadan kaldırılması için mümkün olan her türlü yardımı yapacağına, Kürt Beylerinin asilere destek vermesine engel olmaya gayret göstereceğine söz vermişti. Ancak Bekir Sami Paşa'nın yazılı emri olmadan harekete geçemeyeceğini de ifade etmişti⁵⁴². Bunun üzerine Bekir Sami Paşa ona istediği yazıyı gönderip hizmetlerine karşı ödüllendirileceğini bidirmişti⁵⁴³.

Bedirhan Bey, bu tavrıyla Van'daki asileri el altından desteklemekte olduğunu perdelemeye çalışmış ise de hakkındaki şüpheleri tam olarak giderememişti. Ancak yine de o, bu hadiseden de kendi nüfuzunu kuvvetlendirmek için yararlanmaya çalışmıştı. Daha önceki olaylar sırasında görüldüğü üzere

⁵³⁸ BOA, İ.MSM, 49/1231-11, 22 C.1261 (28 Haziran 1845) Erzurum Valisi Bekir Sami Paşa'nın Van isyanı ve bölgedeki beylerle ilgili Sadarete arızası.

⁵³⁹ BOA, A.MKT.MHM, 1/75, 23 C.1261 (29 Haziran 1845) Enveri Efendi'nin Van isyanına dair Sadarete yazısı.

⁵⁴⁰ NA., FO., 195/227, July 4th 1845.

⁵⁴¹ BOA, İ.MSM, 49/1231-9, 9 C.1261 (15 Haziran 1845) Van isyanı ile bir ilgisi olmadığına dair Bedirhan Bey'in Erzurum Valisine arızası.

⁵⁴² "...şifâhen olan ifâde ve tenbihât-ı devletleri her ne kadar mîr muma-ileyhe tefhîm olunmuş ise de takrîrin bana sened olmaz ve emirsiz emr ve irâdesiz hiçbir maslahat göremem ben Padişahımızın gazabından hayfiderim..." BOA, İ.MSM, 49/1231-8, 9 C.1261 (15 Haziran 1845).

⁵⁴³ BOA, İ.MSM, 49/1231-11, 22 C.1261 (28 Haziran 1845) Erzurum Valisi Bekir Sami Paşa'nın Van isyanı ve bölgedeki beylerle ilgili Sadarete arızası.

bölgedeki karışıklıklar onun hem devlet nezdinde güçlü bir pozisyon elde etmesini sağlıyor, hem de ahali üzerindeki nüfuzunun daha da güçlenmesine vesile oluyordu.

Bedirhan Bey, Dursun Ağa ile görüşmesinden sonra Han Mahmut'a mektup yazmıştı. Görünüşte itaatkâr bir tavır takınan Han Mahmut kendisinin muhalifler arasında yer almadığını ancak Van halkının da Tanzimat'ı istemediğini bildirmişti. Bunun üzerine Bedirhan Bey kâtibi Osman Efendi'yi Dursun Ağa'nın yanına vererek Han Mahmut'a göndermişti. Üçü birlikte Edremit'e giderek Mustafa Bey, Hakkâri Beyleri ve Van'ın ileri gelenleri ile birlikte birkaç saat görüşmüşlerdi. Dursun Ağa Tanzimat'ın kabulünden başka bir şey konuşmayacağını belirtmişse de ahali Tanzimat'tan öyle nefret etmişti ki sözleri nedeniyle onun üzerine yürümeye kalkışmıştı. Görüşme sonucunda bu defa içlerine kaymakam gönderilmesini kabul etmişlerdi. Ancak yine Tanzimat'tan vazgeçilmesini, şehre asker alınmamasını, Behlül Paşa'yı kaymakam olarak kabul etmeyeceklerini ve vergilerine en fazla elli bin kuruş zam yapabileceklerini ifade etmişlerdi⁵⁴⁴.

Meselenin uzaması üzerine Van isyanı, Meclis-i Vâlâ'nın Temmuz 1845 tarihli toplantısında ele alınmıştı. Asilerin taleplerini değerlendiren meclis, Mustafa Bey'in kaymakamlığının kabul edilmesi halinde bölgede devlet otoritesinin ortadan kalkacağına kanaat getirerek, Van Kaymakamlığı'na Behlül Paşa'nın atanmasını kararlaştırmıştı. Yetkililer halkın gösterdiği tepkiyi Tanzimat'ın doğru anlaşılmamasına bağlamıştı. Bu yüzden ahali bundan sonra kendilerinden daha fazla vergi alınacağını düşünüyorlardı. Halbuki Tanzimat'la vergilerin hafifletip ahalinin refah ve huzurunun sağlanması amaçlanmıştı. Meselenin tam olarak anlaşılması için bu kez de Meclis-i İmar memurlarının Van'a gönderilmesine karar verilmişti. Meclis,

⁵⁴⁴ BOA, İ.MSM, 49/1232-8, 1261(1845); BOA, A.MKT, 26/49, 28 B.1261 (2 Ağustos 1845).

sınır bölgesindeki aşiretlerin İran ve Rusya'ya iltica etmeleri ihtimali nedeniyle askerî harekâta pek de sıcak bakmamıştı. Ancak bu nasihatler de kar etmez ise Eleşkirt'teki taburların Van'a sevk edilmesini uygun görmüştü⁵⁴⁵.

Bu süreçte Bedirhan Bey sadece Van isyanını desteklememiş, aynı zamanda Diyarbakır'ın bazı kazalarından da halkı tahrik ederek asker toplamasını engellemeye çalışmıştı⁵⁴⁶. Yetkililer Bedirhan Bey'in muhalefetine engel olmak için onu taltif etmeyi düşünmüşlerdi⁵⁴⁷. Anlaşıldığı kadarıyla bu yolla Bedirhan Bey ikna edilmiş ve idaresindeki bölgelerden toplanması planlan üç bölük askerin ilk önce yüz neferinin verilmesi konusunda taahhütte bulunmuştu. Ancak verdiği sözü tutmamış ve 10 Mart 1845'te kendisinden taahhüdünün gereğini yaparak yüz nefer askerin toplanması tekrar hatırlatılmıştı⁵⁴⁸. Fakat Bedirhan Bey, asker vermeye yanaşmadığı gibi ahaliyi hükümet kuvvetlerine karşı tahrik etmeye devam etmişti. 1845 Haziran'ında Midyat ahalisini tahrik ederek mütesellimlerini kovdurtmuştu⁵⁴⁹. Ardından da Bitlis'in Kızan Kazası'nı zapt etmişti⁵⁵⁰.

Bu gelişmeler nedeniyle Osmanlı merkezî yönetimi Bedirhan Bey'in idaresine son vermeye niyetlenmişti. Bunun için Anadolu Ordusu Müşiri'nden görüş sorulmuştu. Gelen cevapta Cizre ve Bohtan'ın nüfus sayımı işine Bedirhan Bey yardımcı olacağına söz vermiş olduğundan şimdilik ona dokunulmaması gerektiği bildirilmişti. Ancak Anadolu Ordusu'nun bölgedeki teşkilatlanması tamamlandıktan sonra Bedirhan meselesinin halledilmesinin daha münasip olduğu belirtilmişti.

⁵⁴⁵ BOA, İ.MSM, 49/1231-13, 5 B.1261 (10 Temmuz 1845).

⁵⁴⁶ BOA, İ.MSM, 48/1230-3, 8 L.1260 (31 Ekim 1844) Anadolu Ordusu Müşiri Rüstem Paşa'ya Sadaret'ten yazılan yazının suretidir.

⁵⁴⁷ BOA, İ.MSM, 48/1230-6, 6 Z.1260 (17 Aralık 1844).

⁵⁴⁸ BOA, BEO, AYNd,Nr.116, s.101..

⁵⁴⁹ BOA, BEO, AYNd,Nr.609, s, s.43-44.

⁵⁵⁰ BOA, İ.MSM 49/1236-19, 3 B.1262 (27 Haziran 1846); BOA, İ.MSM, 49/1236-16, 27 C.1262 (22 Haziran 1846); BOA, İ.MSM, 49/1236-15, 25 C.1262 (20 Haziran 1846) Bedirhan Bey'in Kızan Kazasını zabtına dair Erzurum Valisi Esat Paşa, Muş Kaymakamı Şerif Bey ve Bitlis Müdürü Murat Bey'in yazıları.

Babialı de müşirin önerilerini dikkate alarak Bedirhan meselesinin çözümünü bir süreliğine ertelemişti⁵⁵¹.

1845 Temmuz’unda Kars ve Çıldır’dan gelen haberler Tanzimat’a karşı hoşnutsuzluğun giderek yayıldığını gösteriyordu. Poshov Beyi Kamil, Tavasger Beyi Dursun, Ardahan Beyi Hasan, Göle Beyi Arslan, Mirho Beyleri Osman ve Hüseyin, Ahmetpaşazade Şerif Bey, Livaneli Yusuf Bey ve Abdi Bey bir araya gelerek Tanzimat’a karşı direnmeye karar vermişlerdi. Bu beylerin her biri bulundukları kazalarda yurtluk-ocaklık sahibiydiler⁵⁵². Tanzimat burada da gereği gibi anlatılamamış, bilgi kirliliği huzursuzluğu daha da artırmıştı. Üstelik bu beylerin kuvvetlerini toplayarak hep birlikte Erzurum üzerine yürüyecekleri söylentisi ortaya atılmıştı⁵⁵³. Bekir Sami Paşa gerginliği ortadan kaldırmak için yurtluk-ocaklıklara dokunulmayacağına dair bunlara haber göndermek zorunda kalmıştı. Bu sırada Van’a asker sevk edilmesi düşünülmekteydi. Bu amaçla da Ferik Bahri Paşa Eleşkirt’te bulunmaktaydı. Ancak Çıldır bölgesinin de karışması yetkilileri endişelendirmişti. Çünkü iki tarafa birden müdahale için yeterli sayıda asker bulunmamaktaydı⁵⁵⁴. Bununla birlikte bölgedeki karışıklıkların bir an önce ortadan kaldırılması gerekiyordu. Çünkü 1845 Mart’ından beri Çıldır ve Van’dan bir akçe vergi toplanamadığından Erzurum’un gelirleri masraflarını karşılamaya yetmemişti⁵⁵⁵. Bu nedenle maaş alamayan askerler arasında da hoşnutsuzluk giderek

⁵⁵¹ BOA, A.MKT, 28/69, 3 L.1261(5 Ekim 1845); BOA, A.MKT, 24/57, 19 S.1261 (27 Şubat 1845); BOA, BEO, AYNd, Nr.609,s. 9-10.

⁵⁵² BOA, İ.MSM, 49/1232-13, 19 B.1261 (24 Temmuz 1845).

⁵⁵³ BOA,MVL, 3/20-14, 11 N.1261 (13 Eylül 1845) Çıldır Beyleri ile ilgili Bekir Sami Paşa ve Tevfik Efendi’nin Sadaret’e arzısı.

⁵⁵⁴ BOA, İ.MSM, 49/1232-14, 21 B.1261(26 Temmuz 1845) Van ve Çıldır’daki karışıklıklara dair Bekir Sami Paşa ve Tevfik Efendi’nin Sadaret’e arzısı.

⁵⁵⁵ BAO, İ.MSM, 49/1232-15, 1 Ş.1261 (5 Ağustos 1845) Van ve Çıldır’daki olaylara dair Meclis-i Ahkâm-ı Adliye mazbatası; NA., FO., 78/613, July 11th 1845.

artmıştı⁵⁵⁶. Tüm bu sorunlara İran meselesi de eklenince durum daha da içinden çıkılmaz bir hal almıştı. Ama hükümet ne olursa olsun Tanzimat'ı uygulamaktan vazgeçmek niyetinde değildi. Çünkü bu konuda atılacak bir geri adım ya da kararsızlık Diyarbakır Eyaleti'nde de benzer sorunların ortaya çıkmasına sebep olabilirdi. Her şeye rağmen Tanzimat'ın uygulanmasından vazgeçmeyen Babıali, bu senelik Tanzimat'ı ne kadar uygulayabilirse onunla yetinmesini Erzurum Valisi'ne bildirmişti. Ayrıca durumdan Anadolu Ordusu Müşiri ile Diyarbakır Valisi'ni de haberdar edilerek bu gibi olayların oralara sirayet etmemesi için gereken önlemlerin alınması istenmişti. Bu gelişmeler Tanzimat'ın halka layıkıyla anlatılmasının elzem olduğunu bir kez daha ortaya koymuştu. Bu düşünce ile Meclis-i Vâlâ azalarından Kamil Paşa'nın Tanzimat ilkelerini anlatmak üzere bölgeye gönderilmesine karar verilmişti. Asker ve memurların aylıklarının ödenmesinde sıkıntılar yaşanması nedeniyle de Erzurum Valisi'ne iki bin kese akçe gönderilecekti⁵⁵⁷. Daha sonra da Kamil Paşa'nın memuriyeti Erzurum Valisine bildirilerek, her konuda ona yardım etmesi istenmişti⁵⁵⁸.

Çıldır ve Acara bölgesindeki muhalifler ile Vanlı asilerin birleşme ihtimali Osmanlı yönetimini oldukça endişelendirmişti. Gelen bilgilere göre Çıldır civarında nüfuz sahibi olan Kör Hüseyin Bey, Bedirhan Bey ve Vanlılarla işbirliği yapmaya çalışmaktaydı⁵⁵⁹. Ancak bu hoşnutsuzlukları birleştirip devlete karşı toplu bir şekilde tepkileri ortaya koyacak yeteneğe sahip birisinin olmaması yetkilileri rahatlatmıştı. Eğer böyle biri olsaydı devlet epey zor bir durumda kalabilirdi. Konsolos Brant'a

⁵⁵⁶ NA., FO., 78/613, June 13th 1845.

⁵⁵⁷ BOA, İ.MSM, 49/1232-16, 3 Ş.1261 (7 Ağustos 1845) Kami Paşa'nın Van'a gönderilmesine dair irade.

⁵⁵⁸ BOA, C.DH, 45/2208, 28 L.1261(30 Ekim 1845).

⁵⁵⁹ BOA,A.MKT, 249/33, 29 R.1262 (26 Nisan 1846) Kör Hüseyin Bey ile ilgili Sadaret'ten Erzurum Valisi'ne yazılan kaime.

göre Acaralı Abdi Bey zayıf ve korkak biriydi. Hakkârili Nurullah Bey azimli değildi. Han Mahmut gözüpek ve sevilen biriydi, ancak muhaliflerin birliğini sağlayacak yetenekten yoksundu. Bu işi yapacak tek kişi Bedirhan Bey idi. Ancak o da fazlasıyla ihtiyatlı olduğundan sonunu bilmeden böyle bir işe kalkışmazdı. Zaten çok sayıda farklı gruplardan oluşan muhalifler arasında sağlam bir koalisyon ancak ortak bir hedefte birleşmesiyle mümkün olabilirdi. Brant, farklı bakış açılarına sahip bu gruplarda böyle bir oluşumu mümkün görmemişti⁵⁶⁰.

Tanzimat'ı anlatmak üzere yola çıkan Kamil Paşa, 21 Ağustos 1845'te Erzurum'a ulaşmıştı. Bölgede Tanzimat'ın uygulanması konusunda tam yetkili idi. Kısa bir konuşma yaparak Padişahın arzusunun bütün tebaasının mutlu ve müreffeh bir hayat sürmesi olduğunu bunun içinde Tanzimat'ın uygulanması gerektiğini anlatmıştı⁵⁶¹. Erzurum Eyaleti için tahsis edilen iki bin kesenin bin kesesini yanında getirmişti. Bu şekilde Erzurum'daki para sıkıntısı bir nebze olsun hafifletilmiş, askerin biriken maaşları ödenmişti. Anlaşıldığı kadarıyla yurtluk-ocaklıklara el konulmayacağına dair haberlerin Çıldır'a ulaşması bölgenin sakinleşmesini sağlamıştı⁵⁶². Çıldır meclisinin bir yazısında ifade edildiğine göre yurtluk-ocaklık, malikâne ve tımar arazilerinin Tanzimat usulünce hasılatının bilinmesi amacıyla bu senelik devlet tarafından işletileceği aşarı alındıktan sonra hasılatının sahiplerine iade edileceği halka iyi bir şekilde anlatılmıştı. Böylece beyler yaptıklarından pişman olmuşlar ve Çıldır'da durum sakinleşmişti⁵⁶³.

Kamil Paşa yaptığı tahkikat sonucunda, Van meselesinin bu derece büyümesini Tanzimat'ın bölgedeki memurlar tarafından önemsenmemesine ve yalan

⁵⁶⁰ NA., FO., 78/613, August 13th 1845; NA., FO., 195/227, August 13th 1845.

⁵⁶¹ NA., FO., 78/613, September 8th 1845.

⁵⁶² BOA, İ.MSM, 49/1233-2, 25 Ş.1261 (29 Ağustos 1845) Bekir Sami Paşa ve Tevfik Efendi'nin Van ve Çıldır'a dair Sadaret'e arzısı.

⁵⁶³ BOA, İ.MSM, 49/1233-1, 1261 (1845) Bölgenin sakinleştiğine dair Çıldır Meclisi'nin mazbatası.

yanlış bilgilerin ahali arasında yayılmasına bağlamıştı. O sırada Muş bölgesi de iyice karışmış olduğundan öncelikle oralarda asayiş sağlamaya karar vermişti. Muş Kaymakamı Ahmet Kaşif Bey bölgeyi iyi idare edemediğinden her tarafta eşkıyalar türemiş, adam öldürme, soygunculuk gibi hadiseler yaygınlaşmış, asayiş namına bir şey kalmamıştı. Bu nedenle Erzurum'da bulunan Muş eski kaymakamı Şerif Bey'i Muş'a kaymakam olarak atamıştı. Şerif Bey ile kardeşi Murat Bey'i huzuruna çağıran Kamil Paşa onları devlete sadakatle hizmet etmeleri konusunda uyarmıştı. Ayrıca Tanzimat gereğince bu görev için kimseye hediye vermelerine gerek olmadığı ifade etmiş, hediye almamaları yönünde de uyarıda bulunmuştu. Şerif Bey, Muş ve çevresinin yönetimini eskiden beri elinde bulunduran Alaattin Beyoğullarındandı. Bu nedenle bölgede çok sayıda yurtluk-ocaklığı olduğu gibi kendisine tabi kalabalık bir kitle de bulunmaktaydı. Zaten kendisine tabi olanlar Osmanlı yönetimine dilekçeler vererek onun Muş Kaymakamlığı'na atanmasını istemişlerdi⁵⁶⁴. Şerif Bey'in yeni görevi Tanzimat'la birlikte nüfuzlarını kaybedeceğinden korkan diğer beylerin kaygılarını da bir ölçüde yatışmasına vesile olabilirdi⁵⁶⁵. Ayrıca bu atama ile Muşluların Van isyanına destek vermesi engellenmek istenmişti⁵⁶⁶.

Merkeziyetçi yönetim ilkelerini ön planda tutan Tanzimat anlayışında aslında Şerif Bey gibi yerel hanedan üyelerine yer verilmesi düşünülmüyordu. Ona şartların zorlaması nedeniyle kaymakamlık verilmişti. Bu nedenle Osmanlı yönetimi onu uzun

⁵⁶⁴ BOA, İ.MSM, 49/1233-6, 27 Ş.1261 (31 Ağustos 1845) Kamil Paşa, Bekir Sami Paşa, Enveri Efendi ve Tevfik Efendi'nin müşterek arızası.

⁵⁶⁵ BOA, İ.MSM, 49/1233-5, 26 Ş.1261(30 Ağustos 1845) Van isyanı, bölgedeki beyler ve Tanzimat'ın ıcası ile ilgili Kamil Paşa'nın Sadaret'e arızası.

⁵⁶⁶ NA., FO., 78/613, July 10th 1845; NA., FO., 195/227, July 10th 1845.

süre orada tutmak niyetinde değildi. Van isyanından sonra görevinden alınıp yerin başka bir kaymakam atanması planlanmıştı⁵⁶⁷.

Van'a kaymakam atanan Behlül Paşa muhtemelen isyancılardan korktuğu için bu görevi kabul etmemişti. Bunun üzerine Van Kaymakamlığı'na Galip Paşa'nın kethüdası Hüseyin Ağa atanmıştı⁵⁶⁸. Hüseyin Ağa sert mizaca sahip biri değildi. Van'da padişahın otoritesini kuramasa da ılımlı yaklaşımıyla insanları sakinleştirebilirdi⁵⁶⁹. Hüseyin Ağa İmar Meclisi memurlarıyla Van'a gönderilmişti⁵⁷⁰. Şehre herhangi bir problemle karşılaşmadan girmiş ve ahali de onun kaymakamlığını kabul etmişti. Bu durumu haber alan Bekir Sami Paşa, Van isyanının ortadan kaldırıldığını hemen Babıali'ye rapor etmişti. Bundan sonra da adım adım Tanzimat'ın uygulanacağını bildirmişti⁵⁷¹. Ancak daha sonra gelen haberler Sami Paşa'nın yanıldığını ortaya koymuştu. Van halkına Tanzimat'ın amaçları hakkında defalarca bilgi verilip, Kamil Paşa'nın bu konudaki yazıları da okunduğu halde sonuç değişmemişti. Bu gelişmeler üzerine Kamil Paşa Van'a bizzat gitmeye karar vermiş ve 11 Eylül 1845'te yola çıkmıştı⁵⁷².

Van'a ulaştığında Nurullah Bey, Han Mahmut ve Bedirhan Bey'in orada bulunan adamları ile görüşmüş, onlara ve Vanlılara Padişahın emirlerini ve Tanzimat'ın amaçlarını anlatmıştı. Ancak halkın önde gelenleri daha önce almış oldukları kararlardan vazgeçemeyeceklerini, Kürt Beyleri ile görüşmeden herhangi bir taahhütte bulunamayacaklarını bildirmişlerdi. Ayrıca şehre asker sokulması durumunda aşiretlerin askere karşı muhakkak direnecekleri uyarısında

⁵⁶⁷ BOA, İ.MSM, 49/1233-9, 17 N.1261 (19 Eylül 1845) Şerif Bey'in Muş Kaymakamlığı'na atanması ile ilgili irade..

⁵⁶⁸ BOA, A.TŞF 1/78, 20 R.1262, (17 Nisan 1846).

⁵⁶⁹ NA., FO., 78/613, August 13th 1845; NA., FO., 195/227, August 13th 1845.

⁵⁷⁰ BOA, İ.MSM, 49/1233-8, 4 N.1261(6 Eylül 1845).

⁵⁷¹ BOA, MVL, 3/20-12, 11 N.1261(13 Eylül 1845) Erzurum Valisi Bekir Sami Paşa'nın Van isyanının son bulduğuna dair Sadaret'e arzı.

⁵⁷² BOA, İ.MSM, 49/1234-1, 9 L.1261 (11 Eylül 1845).

bulunmuşlardı. Çünkü aşiretler bu konuda Bedirhan Bey'den kesin bir talimat almışlardı⁵⁷³. Bu şekilde meselenin iç yüzü tamamen ortaya çıkmıştı. Her ne kadar tımar, yurtluk-ocaklık, şehre asker alma ve Tanzimat'ı yanlış anlama gibi nedenlerden ötürü isyan ortaya çıkmışsa da Bedirhan Beyin ve diğer Kürt beylerinin bu meselede doğrudan müdahil oldukları ve Vanlıların Bedirhan Bey'den habersiz hiçbir şey yapamayacakları tam olarak anlaşılmıştı⁵⁷⁴.

Kamil Paşa'nın ziyaretinin sonucu daha önceden biliyordu ve ziyareti de herhangi bir şeyi değiştirmemişti. Kaymakam olarak gönderilen Hüseyin Ağa, Mustafa Bey'in gözetimi altındaydı. Her şey onun kontrolündeydi. Hiç kimse onun izni olmadan şehre giriş-çıkış yapamıyordu. Gelen ve giden yazıları da ilk önce Mustafa Bey okuyordu⁵⁷⁵. Han Mahmut da İbrahim ve Abdullah Efendileri şehre müftü ve naip olarak atanmıştı⁵⁷⁶. Bu durum gösteriyor ki Van'da akla gelebilecek her alanda devlet otoritesi sıfırlanmıştı. Bu nedenle Konsolos Brant, Kamil Paşa'nın girişimlerinin neticesiz kalacağını, güç kullanılmaksızın Van meselesinin halledilemeyeceğini rapor etmişti⁵⁷⁷. Zaten asiler de Kamil Paşa ile görüştüktan sonra aşiret kuvvetlerinden üç bin kişiyi Van'a toplayıp şehre asker gönderilmesi ihtimaline karşılık direniş için hazırlık yapmaya başlamışlardı⁵⁷⁸. Bu nedenle Kamil

⁵⁷³ "...bir şey taahhüd itmeye iktidârları olmadığını ve bu sûretle maslahat Van vücûhunun uhde ve kudretlerinden çıkarılarak ümerây-ı ekrâda virildiğini ve Van'da Tanzimât-ı Hayriye'nin kabul ve asker-i şâhâne kal'aya alacak olsa aşâyir-i ekrâd askere mükâbele birle Van'a koymamağa Bedirhan Bey tarafından mecbûrdurlar deyû vücûh-ı muma-ileyhim beyân ile..."BOA, İ.MSM, 49/1234-2, 27 N.1261 (29 Eylül 1845).

⁵⁷⁴ NA., FO., 195/227, December 12th 1845.

⁵⁷⁵ NA., FO., 195/227, November 1st 1845.

⁵⁷⁶ BOA, İ.MSM, 50/1284-8, 27 Ş.1263 (10 Ağustos 1847) Van üzerine harekât, Tanzimat uygulamaları ve beylerle ilgili Osman Paşa'nın arızası.

⁵⁷⁷ NA., FO., 78/613, October 10th 1845.

⁵⁷⁸ NA., FO., 195/227, October 10th 1845.

Paşa kendisinden beklenilenleri yapamadan 6 Kasım 1845'te Erzurum'dan ayrılarak İstanbul'a dönmüştü⁵⁷⁹.

Kamil Paşa'nın hiçbir şey yapmadan İstanbul'a dönmesi Van isyanı konusunda müzakere ve ikna sürecinin kapanması anlamına geliyordu. Bundan böyle hükümetin oraya daha etkin bir müdahalede bulunması kaçınılmaz hale gelmişti. Osmanlı yönetimi işe Erzurum'a yeni bir vali atayarak başlamıştı. 1845 Eylül'ünde Bekir Sami Paşa'nın yerine Esat Paşa Erzurum Valisi olarak atanmıştı⁵⁸⁰. Kamil Paşa'nın raporlarından da anlaşıldığı üzere Bekir Sami Paşa Tanzimat'ı halka gereği gibi anlatmayı başaramamış ortaya çıkan sorunlar karşısında çaresiz kalmıştı. Konsolos Brant'ın bir raporunda ifade edildiği gibi oldukça yetersiz bir idareci olan Bekir Paşa, selefi Halil Kamili Paşa kadar güçlü bir vali olamamıştı⁵⁸¹. Zaten daha önce de yönetimi altındaki bölgeyi iyi idare edemediği gerekçesiyle Diyarbakır Kaymakamlığı'ndan azledilmişti⁵⁸². Takvim-i Vekayi'de de ilan edildiği üzere yerine atanan Esat Paşa'nın eyaleti iyi idare edip asayiş sağlamaya çalışacağı umuluyordu⁵⁸³.

Diyarbakır Valisi İsmail Paşa da benzer şekilde azledilip yerine İzzet Paşa atanmıştı. İmar Meclisi'nin raporunda İsmail Paşa'nın kendi çıkarından başka bir şey düşünmeyip, ahaliden çok fazla vergi aldığı ifade edilmişti. Kethüdası Satı Bey'in iltizama verilmesi gereken tüm vergileri kendi üzerine almasına göz yummuştu. Ahali korkusundan ona ne istemiş ise vermiş ancak karşılığında ellerine sadece bir pusula tutuşturulmuştu. Ayrıca reaya çocuklarından, hatta Müslümanlardan bile

⁵⁷⁹ NA., FO., 195/227, November 8th 1845.

⁵⁸⁰ Sinan Kunalp, *a.g.e.*, s.30.

⁵⁸¹ NA., FO., 78/613, August 13th 1845; NA., FO., 195/227, August 13th 1845.

⁵⁸² İbrahim Yılmazçelik, *a.g.e.*, 183.

⁵⁸³ Takvim-i Vekayi, Defa 293.

haraç alındığı tespit edilmişti⁵⁸⁴. Bu kötü yönetim nedeniyle halkın Tanzimat’a inancı kalmamıştı⁵⁸⁵.

Hatırlanacağı üzere Tanzimat’ın ilanı esnasında gönderilen talimatlarda yeni düzende temel ilkenin gelirlerin doğru tespit edilip ona göre adil vergi toplanmak olduğu ifade edilmişti. Bu ilkenin hayata geçirilmesi ise her şeyden önce memurların ehil ve dürüst insanlar olmalarına ve görevlerini eksiksiz bir şekilde yerine getirmelerine bağlıydı. Oysa yukardaki örneklerde görüldüğü üzere Tanzimat’ı uygulamakla görevli valiler bile eski alışkanlıklarını devam ettirip her türlü yolsuzluğu yapmaktaydılar. Yönetimin tüm kesimlerine yayılmış olan bu hastalık imparatorluğu hızlı bir çöküşe doğru götürmekteydi⁵⁸⁶. Yetkililer Tanzimat’ı uygulamak için çaba harcamadıkları gibi güç sahibi yerliler de reformların uygulanmaması için ellerinden gelen her şeyi yapıyorlardı. Bu nedenlerden ötürü Brant, Tanzimat’ı “ölü” bir belge olarak nitelendirmişti⁵⁸⁷. Yöneticilerin hataları Bedirhan Bey gibi yeni düzene karşı olan bölgesel güçlerin işine yarıyordu. Bu şekilde ellerine Tanzimat’a karşı kullanılacak çok sayıda koz geçmiş oluyordu.

Esat Paşa göreve başladıktan sonra Haznedarı Kenan Bey vasıtasıyla Han Mahmut’a haber göndererek kendisinin veya bir kardeşinin önde gelenlerden birkaç kişi ile beraber Erzurum’a gelmesini istemişti. Davet üzerine gelen heyetle görüşerek onlara yeni kurulan düzenin amaçlarını birkez daha anlatarak, 22 Aralık 1845 tarihinden itibaren Tanzimat’ı kabul etmeleri için kırk gün zaman tanıdığını

⁵⁸⁴ BOA, A.MKT, 29/3-4. 10 Ş.1261 (12 Ekim 1845) Diyarbakır İmar Meclisi’nin Diyarbakır’la ilgili raporu.

⁵⁸⁵ BOA, A.DVN, 13/49, 1261 (1845); Takvim-i Vekayi, Defa: 293.

⁵⁸⁶ NA., FO., 78/613, August 15th 1845.

⁵⁸⁷ NA., FO., 78/703, January 30th 1847.

bildirmişti⁵⁸⁸. Bu zaman zarfında itaat edenlerin işledikleri suçların affedilmesi için gayret edeceğine dair söz vermişti. Bunun için isyan önderlerinin Erzurum'a gelip kayıtsız şartsız boyun eğdiklerini göstermeleri gerekiyordu. Süre dolduğunda verilen söz hükümsüz olacaktı⁵⁸⁹

Paşanın tehditleri Vanlılar üzerinde en küçük bir tesir yaratmamıştı. Verilen mühletin üzerinden haftalar geçmesine rağmen Erzurum'a hiç kimse gelmemişti. Üstelik asiler Van'ın Erzurum ile iletişimini tümüyle kesmişlerdi⁵⁹⁰. Van Kaymakamı Hüseyin Ağa ise tamamen tecrit edilmiş adeta bir mahkum konumuna düşürülmüştü⁵⁹¹.

Vanlılardan beklenen cevap yaklaşık iki ay sonra gelmiş ancak Tanzimat'ın icrası konusunda fikirlerinde herhangi bir değişiklik olmamıştı⁵⁹². Esat Paşa bu pervasız tavır karşısında oldukça sinirlenmiş, hakkettikleri cezanın daha fazla ertelenmesi durumunda bu gibi isyanların başka yerlere de sirayet edeceği konusunda Babıali'yi uyararak biran önce harekete geçilmesini istemişti⁵⁹³. Bu meselenin 1846 baharında bitirilmesi konusunda ısrarcı olan paşa, çözüm önerilerini iletmek üzere bir de layiha hazırlamıştı. Başta Bedirhan Bey olmak üzere isyana destek veren bütün Kürt beylerinin cezalandırılmasını istemişti. Bu amaçla hem Bedirhan Bey üzerine hem de Van'a aynı anda asker sevk edilmesini önermişti. Birlikleri bu plan çerçevesinde iki koldan sevk edebilmek için Muş ve Van sancakları birleştirilerek, yine Erzurum Eyaleti'ne bağlı kalmak kaydıyla, Ferik Bahri Paşa'nın yönetimine

⁵⁸⁸ BOA, İ.MSM., 49/1235-5, 25 S.1262 (22 Şubat 1846); NA., FO., 78/654 January 31st 1846; NA., FO., 195/227, January 31st 1846.

⁵⁸⁹ NA., FO., 78/653, January 10th 1846.

⁵⁹⁰ BOA, İ.MSM., 49/1235-5, 25.S.1262 (22 Şubat 1846) Erzurum Valisi Esat Paşa'nın Van isyanında dair Sadaret'e arızası.

⁵⁹¹ NA., FO., 195/227, March 24th 1846.

⁵⁹² BOA, İ.MSM., 49/1235-2, 1262 (1846) Tanzimat'ı kabul etmeyeceklerine dair Van ahalisinin Erzurum Valisi'ne yazmış oldukları mahzar.

⁵⁹³ BOA, İ.MSM., 49/1235-12, 8 M.1262 (6 Ocak 1846).

verilecekti. Bahri Paşa Van üzerinden harekete geçecek, Anadolu Ordusu'na bağlı birlikler de Cizre'ye yürüyerek Bedirhan Bey'i kısıpaca alacaklardı. Paşaya göre bu durumda belki savaşa bile gerek kalmadan mesele bitirilmiş olacaktı. Ayrıca Vanlılar arasındaki birliğin bozulması için eski kaymakam İshak Paşa'nın tekrar bu göreve atanmasını önermişti. Bu şekilde onun akraba ve yandaşları devlet tarafına çekilmiş olacaktı. Eğer bu plan uygun bulunursa Mart ayı geçirilmeden hazırlıklar tamamlanarak harekete geçilmeliydi. Paşa, planlanan harekâtın başarılı olabilmesi için Erzurum'a bir miktar yardım kuvvetleri gönderilmesini istemişti. Yine aynı layihada ifade edildiğine göre Erzurum'da piyade, süvari, topçu olmak üzere toplam beş bin kadar asker bulunuyordu. Eyaletin değişik bölgelerinde dağınık bir halde konuşlandırılan bu birlikler sayıca hem de nitelik bakımından oldukça yetersizdi. Bunlar eyaletin yerlisinden olduklarından asiler ile aralarındaki yakınlık nedeniyle kendilerine güvenilmiyordu. Dört yüz kadar olan süvarilerden kırkının hayvanı vardı ve bunların tamamı da Vanlıydı. Bu nedenle Esat Paşa harekete geçmeden önce Erzurum'a bir veya iki alay piyade ile başıbozuk süvarisinin gönderilmesi istemişti. Önerdiği planın uygulanması halinde belki de savaşmaya gerek kalmadan sorunun kolaylıkla çözülebileceğine inanıyordu. Böylece bölge tam olarak hâkimiyet altına alınacak, Hakkâri'deki zırnık ve kurşun madenlerinden önemli gelir elde edilecek, bölgeden vergi alınacak, sınır güvenliği sağlanacaktı⁵⁹⁴.

Ancak paşanın bu harekâtı icra edebileceğine kendisinden başka kimsenin inanmadığı anlaşıyor. Esat Paşa'nın layihasını haber alan İngiliz konsolosu Brant, onun komutasında icra edilecek harekâtın hiçbir fayda sağlamayacağını İstanbul'a bildirmişti. Savaştan bihaber olan paşanın oldukça yaşlı olması nedeniyle at üstünde

⁵⁹⁴ BOA, İ.MSM, 49/1235-7, 25 S.1262(22 Şubat 1846) Bedirhan Bey ve Vanlıların itaat altına alınması için neler yapılması gerektiğine dair Esat Paşa'nın arzısı.

bile duramadığını rapor etmişti. Van isyanının en önemli sebebinin yetkililerin ihmali olduğunun altını çizen Brant, isyan engellenemez ise Bedirhan ve Şerif beylerin açıkça Vanlılara katılacağı konusunda uyarılarda bulunmuştu⁵⁹⁵. Bir uyarı da 24 Mart 1846 tarihinde Muşlu Şerif Bey hakkında yapılmıştı. Buna göre Muş'ta tarihinde görülmemiş bir zulüm rejimi tesis eden Şerif Bey, vermiş olduğu sözlerin hiç birini yerine getirmemişti. Fırsatını bulduğu an Vanlılara katılacaktı⁵⁹⁶. Rusya'nın Erzurum konsolosundan da bir uyarı mesajı gelmişti. Buna göre devlet Vanlıların üzerine asker sevk eder ise Muş, Bitlis Kürtleri, Han Mahmut ve Bedirhan Bey Vanlılara destek olacaktı. Eğer şimdiden gerekli tedbirler alınmazsa isyanın bölgenin tamamına yayılma ihtimali oldukça kuvvetli idi⁵⁹⁷.

Nisan 1846'da gelen haberlere göre Van'a hiç kimsenin girip çıkmasına izin verilmiyordu. Ayrıca rivayetlere göre direnişçilerin elinde önemli miktarda top ve mühimmat bulunmaktaydı⁵⁹⁸. Han Mahmut Ahlat ve Adilcevaz kalelerine adamlarını yerleştirmiş, kardeşi Abdürrezzak'ı Adilcevaz'a, oğlu Abdülaziz'i Erciş'e bey tayin etmişti⁵⁹⁹. Böylece Van kazalarının tümü devletin kontrolünden çıkmıştı. Muş Kaymakamı Şerif Beyin de Bedirhan Bey'i desteklediğinden kuşku duyuluyordu. Esat Paşa mesele daha fazla uzarsa onun da direnişçileri açıkça destekleyeceğinden emindi. Tüm bu olumsuz gelişmeler devletin Van'a müdahale etmeyeceği, Bedirhan Bey ve yandaşlarının bu hallerine göz yumacağı söylentilerine neden olmuştu⁶⁰⁰. Daha sonra gelen haberlere göre ise Van'daki direnişçilerin lideri Mustafa Bey kör

⁵⁹⁵ NA., FO., 78/653, February 27th 1846; NA., FO., 195/227, February 25th 1846; BOA, İ.MSM, 49/1235-8, 1262 (1846).

⁵⁹⁶ NA., FO., 78/653, April 6th 1846; BOA, İ.MSM, 49/1235-10, 1262 (1846).

⁵⁹⁷ BOA, İ.MSM, 49/1235-3, 1262 (1846).

⁵⁹⁸ NA., FO., 78/653, April 4th 1846.

⁵⁹⁹ BOA, İ.MSM, 49/1236, 1262 (1846). Hizan Müderrisi Hüseyin Efendi'nin Van havalisine dair mesmûât ve havâdisâtı.

⁶⁰⁰ BOA, İ.MSM, 49/1236-6, 6 Ca.1262 (2 Mayıs 1846). Erzurum Valisi Esat Paşa'nın Van isyanı, Bedirhan Bey ve bölgedeki gelişmeler ile ilgili yazısı.

olmuştu⁶⁰¹. Bunun üzerine Bedirhan Bey güvenilir adamlarından birini ona kahya tayin ederek şehrin kontrolünü ele geçirmişti⁶⁰². Direnişçilerin boyun eğmeye niyeti olmadığı gibi zorbalıkları nedeniyle ahali perişan olmuştu. Brant’a göre bu durumun daha fazla devam etmesi halinde bölge kısa sürede tamamen tükenecek ve insanlar büyük bir sefaletle mahkum olacaktı⁶⁰³.

Erzurum’da bulunan Enveri Efendi de Esat Paşa’nın görüşlerine karşı çıkmıştı. Babıali’ye gönderdiği 9 Mayıs 1846 tarihli raporunda Van’dan Revanduz’a oradan İran sınırına kadar uzanan bölgeyi tümüyle nüfuzu altında bulunduran Bedirhan Bey’in oldukça güçlendiğini belirtmişti. Dağıstanlı Şeyh Şamil’in hareketini örnek göstererek Rusya’nın üç dört defa çok sayıda asker ile harekâta girişmiş olmasına rağmen her defasında hezimete uğradığını belirtmişti. Aynı hataya düşmemek için iyice hazırlandıktan sonra harekete geçilmesi gerektiğini vurgulamıştı. Gerçi ne kadar güçlü olursa olsun Bedirhan Bey’in ve müttefikleri olan diğer beylerin Osmanlı kuvvetlerine karşı dayanmaları mümkün değildi. Ancak gerek kendisinin ve gerekse müttefiki olan beylerin bulundukları bölgelerin arazisi çok sarp ve dağlıktı. Buralara bırakın toprakların götürülmesini, sarp araziden hayvanların bile geçmesi çok zordu. Söz konusu beyler dağlık alanlara sığınacakları için harekâtın yürütülmesinde çok sıkıntılar çekilecekti. Bu bakımdan Ferik Bahri Paşa’nın böyle büyük bir meselenin altından kalkması mümkün değildi. Ona göre Esat Paşa, Ferik Bahri Paşa’yı öne sürerek sorumluluk almaktan kaçmak istiyordu⁶⁰⁴.

17 Nisan 1846 tarihinde Meclis-i Umumi, Esat Paşa’nın layihasıyla İngiliz ve Rus konsoloslarının raporlarını değerlendirmek üzere toplanmıştı. Meclis, isyanı

⁶⁰¹ NA., FO., 195/227, May 19th 1846.

⁶⁰² NA., FO., 78/653, June 10th 1846.

⁶⁰³ NA., FO., 195/227, June 12th 1846.

⁶⁰⁴ BOA, İ.MSM, 49/1236-8, 13 Ca. 1262 (9 Mayıs 1846). Enveri Efendi’nin Van isyanı ve Bedirhan Bey ile ilgili yazısı.

nüfuz sahibi kişilerin ayrıcalıklarını sürdürmek istemelerine bağlamıştı. Askerî harekâttan başka seçenek kalmadığı gerçeğini de kabul etmişti. Ancak harekâtın zayıf kuvvetlerle icra edilmesi halinde isyanın daha da yayılarak Sivas'a kadar sirayet etme ihtimali bulunduğundan, Esat Paşa'nın fikrine de pek sıcak bakılmamıştı. Bu görüşme neticesinde hazırlanan mazbatanın içeriğinden anlaşıldığı kadarıyla Meclis, kesin kararını vermeden önce Zaptiye Müşiri Hafız Paşa'dan konu hakkında görüşlerini bildirmesini istemişti. Hafız Paşa Bedirhan'ın bilinen gücüne ve sahip olduğu geniş nüfuz alanına dikkat çekerek, Esat Paşa'nın teklif ettiği harekât için en az yirmi bin askere ihtiyaç duyulduğunu bildirmişti. Konu ile ilgili sadareten kaleme alınan yazıda da benzer görüşlere yer verilmiş olduğundan meclis üyeleri, eksik kuvvetlerle bu işe girişmektense Anadolu Ordusu'nun teşkilatlanmasını beklemenin daha uygun olacağı konusunda görüş birliğine varmışlardı. Ancak bu süre zarfında Bedirhan Bey'in Van isyanını açıktan desteklemesine engel olunması için şimdiden gerekli tedbirler alınacaktı⁶⁰⁵.

Anlaşıldığı kadarıyla konu askerî bir mesele olduğundan Babiali, Dar-ı Şuray-ı Askerî'nin görüşüne başvurmadan karar vermek istememişti. Bu yüzden Meclis-i Umumî'deki toplantının hemen ertesi günü 18 Nisan 1846'da aynı konu bu defa da burada müzakere edilmişti. Bölgeyi çok iyi tanıyan ve o sırada İstanbul'da bulunan Anadolu Ordusu Reis-i Erkânı İsmail Paşa, görüşlerinden istifade edilmek üzere toplantıya çağırılmıştı. İsmail Paşa, Cizre ve Van üzerine aynı anda asker sevkinin mümkün olmadığını söylemişti. Bedirhan Bey ile uzlaşmaya varıldıktan sonra bütün kuvvetlerle Van'a yürünmesinin daha doğru olacağını bildirmişti. Van'a sevk edilecek kuvvetlerin en az sekiz on bin kişiden olması gerektiğine dikkat

⁶⁰⁵ BOA, İ.MSM 49/1235-14, 20 R.1262 (17 Nisan 1846); BOA, BEO, AYNd, Nr. 609, s.45-47; BOA, A.MKT.MHM 2/13-1, 25 Ra.1262 (23 Mart 1846).

çekmişti. Erzurum'daki birliklere güvenilmeyeceğinden, bu iş için İstanbul'dan bir alay piyade ve Rumeli'den iki bin başıbozuğun sevk edilmesi gerektiğini bildirmişti. Harput ve Diyarbakır dolaylarındaki iki alayın da Muş Ovası'na gönderilmesine ihtiyaç duyulduğunu beyan etmişti. Ağır silahlarla desteklenen bu kuvvetlerin hazırlanmasından sonra asilere birkez daha nasihat edilmesini ve söz dinlemeyenler ise üzerlerine gidilmesini önermişti. Ancak bölgede kış mevsiminin Ağustos ortasında başladığını belirterek, bu harekâtın ancak gelecek sene yapılabileceğine dikkat çekmişti⁶⁰⁶. Şura üyelerinin İstanbul'dan asker sevk etmektense bölgedeki birlikleri diğer ordular ile değiştirme fikrine de karşı çıkmamıştı. Eğer böyle bir değişim yapılırsa Anadolu Ordusu'nun tek başına Van meselesinin üstesinden gelebileceğini bildirmişti. Bu toplantıların ardından sonuç olarak harekâtın gelecek seneye ertelenmesine ve o zamana kadar Erzurum'daki kuvvetlerin değiştirilerek gerekli hazırlıkların yapılmasına karar verilmişti⁶⁰⁷.

Askerî harekât meselesi daha sonra Meclis-i Hass ve Meclis-i Vâlâ'da da ele alınmıştı. Buralardaki görüşmeler neticesinde hareketin gelecek seneye ertelenmesi uygun bulunmuştu. Ancak bu sırada hem Vanlıların hem de Bedirhan Bey'in temin edilmesi gerekirdi. Bunun için Bedirhan Bey meselesini iyi bilen ve zahire sevki memuriyetiyle Sivas'ta bulunan Nazım Efendi'nin görevlendirilmesine karar verilmişti. Nazım Efendi Meclis-i Vâlâ'da çalışmış ve Bedirhan Bey ile ilgili bir çok

⁶⁰⁶ BOA, İ.MSM, 49/1236-2 1262 (1846); BOA, İ.MSM 49/1238-1, 1262 (1846). Anadolu Ordusu Reis-i Erkânı İsmail Paşa'nın Cizre ve Van üzerine yapılması düşünülen harekât ile ilgili düşünceleri.

⁶⁰⁷ BOA, İ.MSM, 49/1236-13, 23 C.1262 (18 Haziran 1846) Van üzerine yapılması düşünülen harekât ile ilgili Daru's-Şuray-ı Askerî'nin mazbatası; BOA, A.MKT, 48/22, 17 L.1262 (10 Ağustos 1846) Van Meselesi ve Bedirhan Bey ile ilgili Sadaret'ten Erzurum Valisi'ne yazılan kaime.

yazı onun kaleminden çıkmıştı⁶⁰⁸. Bu karar üzerine Nazım Efendi İstanbul'a çağrılmış ve eylül ayı başında görevi kendisine bildirilmişti⁶⁰⁹.

2.6. Bedirhan Bey'in Nesturiler Üzerine İkinci Kez Saldırması

1843-1846 yılları arasında Bedirhan Bey nüfuzunu ulaştırabileceği son noktaya kadar genişletmişti. Yetkililerin de itiraf ettiği gibi Van-Hakkâri, Diyarbakır-Musul arasındaki sarp dağlık bölge fiilen onun kontrolündeydi. Kanaatimizce bu bölge onun gücünün doğal sınırlarıydı. Çünkü Van'ın kuzeyi, Diyarbakır'ın batısı ve Musul'un güneyinin etnik ve kültürel yapısı ile coğrafi koşulları onun gücünü hissettirebileceği yerler değildi.

1845 yılından itibaren bölgede Tanzimat'ın uygulanması Bedirhan'ı tedirgin etmiş olsa da durumunda fiilen herhangi bir değişiklik olmamıştı. Çünkü Tanzimat bölgeye yeni karışıklıklardan başka bir şey getirmemişti. Halkın yaşantısında herhangi bir olumlu değişim yaşanmadığı gibi, yetkililer bulaştıkları yolsuzluklarla halkı ezmeye devam etmişlerdi. Böyle bir ortamda Bedirhan'ın idaresindeki bölgelerde varolan asayiş ve vergi yükünün azlığı onu daha da popüler bir hale getirmişti. Bu nedenlerle halkın komşu bölgelerden Cizre, Bohtan ve Hacıbehran'a göçü devam etmişti. Musul Valisi Tayyar Paşa bu durumdan oldukça muzdarip idi. Çünkü bu göç nedeniyle eyaletinin bir kısım nahiye ve köyleri tamamen harap olmuştu. Kalan ahaliden de doğru dürüst vergi toplanamıyordu. Üç yük bedel ile ihale edilen Zaho kazasından yetmiş seksen bin kuruş bile toplanamamıştı. Ahali biraz sıkıştırıldığı zaman hemen Bedirhan Bey'in idaresindeki topraklara kaçıyorlardı. Bedirhan Bey her ne kadar göç edenlerin iade edileceği taahhüdünde bulunmuşsa da sözünü tutmadığı gibi Mardin-Musul arasındaki aşiretleri ve köylüleri

⁶⁰⁸ BOA, İ.MSM, 49/1236-20, 27 B. 1262 (21 Temmuz 1846). Askerî harekâtın ertelenmesi ve Nazım Efendi'nin Bedirhan Bey'le görüşmesine dair irade.

⁶⁰⁹ BOA, İ.MSM, 49/1237, 14 N.1262 (5 Eylül 1846).

de kendi bölgesine toplamaya kalkışmıştı⁶¹⁰. Anlaşıldığı kadarıyla Musul Valisi Mehmet Paşa'nın ölümünden sonra yerine atanan Tayyar Paşa onun boşluğunu dolduramamıştı. Şüphesiz bu durum Bedirhan Bey'in daha rahat hareket etmesine imkân tanımıştı. Babiali'de bu durumdan rahatsız olmuş olacak ki, paşayı gevşek davranmaması konusunda uyararak, ondan bölgeyi zabt u rabt altına almasını istemişti⁶¹¹.

Bedirhan Bey, 1843 yılında Nesturileri katlettikten sonra temkinli davranarak bir süreliğine bölgedeki gelişmeleri perde arkasından yönlendirmişti. Ancak 1846 yazından Bitlis'e bağlı Kisan Kazası'nda çıkan bir takım olaylar vesilesiyle bu politikasını değiştirmişti. 1846 Haziran'ında Kisan'ın Engesor köylüleri ile Bedirhan Bey'in adamları arasında anlaşmazlıklar çıkmış ve adamlarından biri yaralanmıştı. Buna sinirlenen Bedirhan Bey, bölgeye dört yüz piyade sevk etmiş ve adamları köyü ateşe vermişti. Bu sırada köylülerden birkaç kişi öldürülmüş ve ahaliden zorla yirmi kese akçe alınmıştı. Bedirhan Bey'in gazabından korkan Halacular aşireti, Engesor köyü ahalisiyle Bitlis Müdürü Murat Bey'e sığınmışlar ve bunlar Ededağ adlı köye yerleştirilmişti. Kisan Kazası Müdürü Halit Bey affedilmeleri talebiyle Bedirhan Bey'e gitmişse de hapse atılmaktan kurtulamamıştı⁶¹². Halit Bey'in devlete sığınacağına Bedirhan Bey'den af talep etmesi bölgedeki asayiş problemlerine müdahale edilemediğini, ahalinin beylerin ve aşiretlerin insafına terk edildiğini açıkça göstermekteydi. Nitekim Vanlılar ile haberleşip birlikte hareket ettiği söylenen Haydaranlı aşireti oymaklarından yüz elli haneye sahip olan Rıdvan Ağa,

⁶¹⁰ BOA, İ.MSM, 49/1238-4, 13 L.1262 (4 Ekim 1846) Musul Valisi Tayyar Paşa'nın Bedirhan Bey'in bölgedeki insanları idaresindeki topraklara çektiğine dair yazısı.

⁶¹¹ BOA, BEO, AYNd, Nr. 119, s.21.

⁶¹² BOA, İ.MSM, 49/1236-19, 3 B.1262 (27 Haziran 1846) ; BOA, İ.MSM, 49/1236-16, 27 C.1262 (22 Haziran 1846); BOA, İ.MSM, 49/1236-15, 25 C.1262 (20 Haziran 1846) Bedirhan Bey'in Kisan Kazasını zabtına dair Erzurum Valisi Esat Paşa, Muş Kaymakamı Şerif Bey ve Bitlis Müdürü Murat Bey'in yazıları; BOA, A.MKT, 48/22, 17 L.1262 (10 Ağustos 1846) Van Meselesi ve Bedirhan Bey ile ilgili Sadaret'ten Erzurum Valisi'ne yazılan kaime.

aynı tarihte Malazgirt'in köylerini yağmalamış ve bir kısım ahaliyi öldürmüştü. Erzurum Valisi Esat Paşa'nın uyarılarına kulak asmayarak bu tarz faaliyetlerine devam etmişti. Paşa bu durumu merkeze bildirirken aşiretlerin artık çığırından çıktığını bu nedenle ahalinin korunmasının oldukça zor olduğunu itiraf etmişti⁶¹³.

Böyle bir ortamda Bedirhan Bey ile Nesturilerin ilişkileri tekrar gerginleşmeye başlamıştı. 1845 yılında Nesturiler bölgedeki aşiretler ile çatışarak birkaç kişiyi öldürmüşlerdi. Anlaşıldığı kadarıyla bazı Müslüman köylerini de yağmalamışlardı. Bu duruma sinirlenen Bedirhan Bey, gasp edilen malların iade edilmesini istemişti. Ancak isteklerine olumsuz cevap verilince Bedirhan Bey, Nesturilere ikinci kez saldırmak için hazırlıklara başlamıştı⁶¹⁴.

İlişkilerin gerilmesi üzerine Bedirhan Bey'in ilk saldırısından beri Musul'a ikamet etmekte olan Nesturi Patriği Marşimon, 1846 Ocak'ında Nesturilerin yaşadıkları bölgelerin Musul'a bağlanmasını istemiş ve ancak bu değişim sayesinde güvenliklerinin sağlanabileceğini bildirmişti⁶¹⁵. Aslında Marşimon bu isteğinde haklı idi. Muhtemelen coğrafi şartlar dikkate alınmadan Hakkâri Erzurum'a bağlanmıştı. Sadece haritaya bakıldığında bile idari taksimattaki bu dengesizlik açıkça görülebilir.

Bedirhan Bey'in tehditleri nedeniyle Nesturiler de muhtemel saldırıya karşı hazırlıklara girişmişlerdi. Erkekler silahlarını hazırlayarak barut imal ediyor, kadınlar ise takılarını ve mutfak eşyalarını saklamaya çalışıyorlardı⁶¹⁶.

Bedirhan Bey'le Nesturiler arasında yeni bir çatışma riskinin belirmesi İngiltere'nin Musul Konsolosu Rassam'ı harekete geçirmişti. 19 Eylül 1846'da konu

⁶¹³ BOA, İ.MSM, 50/1266-7 23 Ca.1263 (9 Mayıs 1847); BOA, İ.MSM, 49/1236-19, 3 B.1262 (27 Haziran 1846) Bedirhan Bey'in Kisan Kazasını zabtı ve Malazgirt'teki Hasenanlı Rıdvan Ağa ile ilgili Esat Paşa'nın yazısı.

⁶¹⁴ BOA, İ.MSM, 49/1238-5, 13 L.1262 (4 Ekim 1846) Musul Valisi Tayyar Paşa'nın Bedirhan BEy'in Nesturilere saldırmasıyla ilgili yazısı.

⁶¹⁵ BOA, İ.MSM, 49/1238-3, 1262 (1846) Nesturi Patriği Marşimon'un Babıali'ye yazdığı mektubun tercümesi; BOA, A.DVN, 13/64, 7 M.1262 (5 Ocak 1846).

⁶¹⁶ Austen Henry Layard, *a.g.e.*, s.147.

ile ilgili Osmanlı yetkililerini uyarak Tuhuba Nesturilerin katliama maruz kalacaklarından korktuğunu bildirmişti. Çünkü Bedirhan Bey, bu defa esir almayıp yerine çoluk çocuk bütün Nesturileri öldürmekle tehdit ediyordu. Bu tehlike karşısında Nesturiler bir heyet oluşturup Tayyar Paşa'ya göndermişlerse de bunlar Musul'a ulaşamamış ve bir daha kendilerinden haber alınamamıştı. Nesturilerin yaşadığı bölge idari olarak Erzurum'a bağlı olduğundan, aslında Tayyar Paşa'nın bir şey yapamayacağı bilinmekteydi. Aradaki uzaklık ve sarp dağlar nedeniyle Erzurum Valisi de Nesturileri koruyamazdı. İşte Rassam bu yüzden Nesturilerin yaşadığı bölgenin acilen Musul Eyaleti'ne bağlanmasını istiyordu. Ayrıca tehlikenin önlenmesi için bir öneride de bulunmuştu. Tuhuba, Cilo, Baz kazalarındaki Nesturiler silah taşımaya alışkın olup birkaç bin tüfekçileri bulunmaktaydı. Rassam'ın kanaatine göre bunlar Bedirhan Bey'e karşı devlet hizmetine alınır ve Tayyar Paşa'da maiyetindeki asker ile Cizre'ye kadar devriyeye çıkarsa Bedirhan Bey Nesturilere saldırmaya cesaret edemezdi⁶¹⁷.

26 Eylül 1846 tarihinde benzer bir uyarı da Fransa'nın Musul konsolosundan gelmişti. O da muhtemel tehlikeden bahsettikten sonra Osmanlı Devleti'nin Bedirhan Bey hakkında hâlâ bir tedbir almamasının garip bir durum olduğunu belirtmişti. Bu meseledeki tereddütlerden Bedirhan Bey'in istifade edip kuvvet ve nüfuzunu artırdığını ve Nesturilerin korunması için devletin acilen tedbirler alması gerektiğinin altını çizmişti⁶¹⁸. Ancak her iki konsolosun gözden kaçırdığı şey bölgede devlet gücünün ne kadar zayıf olduğuydu. Muş ovasındaki düzlük arazide yüz elli hanelik

⁶¹⁷ BOA, İ.MSM, 49/1235-13, 1262 (1846) İngiltere Sefareti'ne Musul'daki konsolosu tarafından gönderilen yazının tercümesi.

⁶¹⁸ BOA, İ.MSM, 49/1238-9, 1261 (1846) Fransa Sefareti'ne, Fransa'nın Musul konsolosu tarafından yazılan yazının tercümesi.

aşirete karşı ahaliyi koruyamayan devletin, Hakkâri'nin ulaşılması çok zor olan sarp ve dağlık bölgelerindeki Nesturileri koruyamayacağı ortada idi.

İngiliz ve Fransız konsoloslarının uyarıları üzerine Musul Valisi, asker sevkinden vazgeçip ve idaresinde bulunmayan bölgelere karışmaması hususunda Bedirhan'ı ikaz etmişti. Ancak Bedirhan Bey, Nesturilerin saldırılarına karşılık Müslümanları koruyacak kimse bulunmadığından asker sevkine mecbur olduğunu cevaben bildirmişti. Ayrıca Tayyar Paşa'dan Müslümanlardan aldıklarını iade etmeleri hususunda Nesturilere bir buyruldu yazmasını istemişti. Eğer mallar iade edilirse o zaman askerini geri çekecekti. Ancak bölge idari olarak Erzurum'a bağlı olduğundan Tayyar Paşa böyle bir şey yapmaya yetkili değildi. Bu bakımdan konuyu Erzurum Valisi'ne yazacağını bildirdiyse de Bedirhan Bey Erzurum'dan gelecek cevabı beklemeye dahi gerek görmeden harekete geçmişti⁶¹⁹.

Bedirhan Bey bu kez Tiyyarilere saldırdığı zaman müttefiki olan Tuhubalı Nesturiler üzerine yürümüşü. Saldırıya karşı meliklerin önderliğinde direnmeye çalışan Tuhubalılar, sayıca üstün olan Bedirhan Bey'in kuvvetlerine yenilmişlerdi. Böylece Bedirhan Bey'in Nesturi topraklarındaki ikinci katliamı başlamıştı. Yaş, cinsiyet ayrımı yapılmaksızın ele geçirilen herkes öldürülmüş, bölge nüfusunun yaklaşık yarısı yok edilmişti. Köyler, yakılıp yıkılmış, kiliseler yerle bir edilmişti⁶²⁰. Katliamdan kaçanlar Musul Eyaleti'nin Kürt aşiretlerine sığınmışlardı⁶²¹. Böylece Bedirhan Bey, o zamana kadar Hakkâri Beyi Nurullah'a tabi olan Tuhubalıları fiilen kendi idaresi altına almıştı⁶²².

⁶¹⁹ BOA, İ.MSM, 49/1238-5, 13 L.1262 (4 Ekim 1846) Musul Valisi Tayyar Paşa'nın Bedirhan Bey'in Nesturilere saldırması ile ilgili yazısı.

⁶²⁰ Austen Henry Layard, *a.g.e.*, s.171.

⁶²¹ BOA, İ.MSM, 49/1238-8, 26 L.1262 (17 Ekim 1846) Musul Valisi Tayyar Paşa'nın Marşimon'un Musul'dan kaçı ve Bedirhan'ın Nesturilere saldırması ile ilgili yazısı.

⁶²² BOA, İ.MSM, 49/1235-13, 1262 (1846).

Bedirhan Bey'in bu saldırısı Avrupa'da Hristiyanların Müslümanlar tarafından katledilmesi şeklinde algılanmıştı. Bunun sonucunda Osmanlı Devleti yine İngiliz ve Fransızların baskısına maruz kalmıştı⁶²³. Fransız Elçisi 1846 yılındaki olayların 1843'tekilerden çok daha beter olduğunu Osmanlı yetkililerine iletmişti⁶²⁴. İngilizler ise Nesturileri katleden Bedirhan'ın muhakkak cezalandırılmasını istemişlerdi⁶²⁵. Yetkililer Bedirhan Bey'i cezalandırmak için şimdilik bir şey yapamasa da en azından idari taksimattaki dengesizlik ile ilgili şikâyeti ortadan kaldırmak için Hakkâri bölgesini Musul'a bağlamışlardı⁶²⁶. Bedirhan Bey bu hareketiyle bölgede yaşayan insanlara buranın gerçek hâkiminin kendisi olduğunu bir kez daha göstermişti. Ne Osmanlı yetkililerinin ne de konsolosların çabaları onu engelleyememişti. Üstelik adamlarını ganimetle doyurarak onların savaşma isteklerini ve kendisine bağlılıklarını artırmıştı. Böylece tamamen bağımsız hareket etmeye başlamıştı.

Mehmet Paşa'nın ardılı Tayyar Paşa onun boşluğunu dolduramamıştı Böylece Bedirhan Bey'in korktuğu ve sürekli gözetmek zorunda kaldığı Musul Valisi, onun için sözde bir amir konumuna düşmüştü. Sürekli nüfuz ve gücünü artırmaya gayreti içerisindeydi. Artık Hakkâri bölgesi de fiilen ve de tamamen onun idaresindeydi. Mardin ve Midyat taraflarında da nüfuzunu oldukça güçlendirmişti. Musul Valisi Tayyar Paşa, 4 Ekim 1846'da sunmuş olduğu raporda Bedirhan meselesine artık bir

⁶²³ Mehmed Selahaddin, *Bir Türk Diplomatinin Evrâk-ı Siyasiyesi*, Alem Matbaası, İstanbul, 1306, s.192-193; Janet Klein, *a.g.e.*, s.114.

⁶²⁴ BOA, İ.MSM, 49/1238-10, 1262 (1846) Fransa Elçisi tarafından sefaret baştercümanına verilen talimatın tercümesi; BOA, HR.TO, 190/15, 2 Şubat 1846.

⁶²⁵ BOA, HR.TO, 210/19, 31 Ocak 1846 İngiltere Elçisi tarafından baş tercümanı Pizani'ye verilen talimatın tercümesidir.

⁶²⁶ BOA, İ.MSM, 49/1238-11, 20 Za.1262 (9 Kasım 1846) Bedirhan Bey üzerine harekât düzenlenmesi ve Hakkari Sancağı'nın Musul Eyaleti'ne bağlanmasına dair irade.

son verilmesi gerektiğini önemle belirtmişti. Çünkü bölgedeki bütün problemlerin temel kaynağının Bedirhan Bey olduğu net ve açık olarak bilinmekteydi⁶²⁷.

Bu sırada Nesturi katliamından önce görevlendirilen Nazım Efendi, Cizre'ye gitmiş ve Bedirhan Bey ile görüşmüştü. Bedirhan Bey, Osmanlı yönetiminin kendisine karşı bir harekât hazırlığı içerisinde olduğunu haber almıştı. Bu nedenle kendisine duyulan tepkiyi yumuşatmak için eğer herhangi bir kusuru olmuş ise bunun ya farkında olmadan ya da bölgedeki yetkililerin emrini yerine getirmiş olmasından kaynaklandığını ifade etmişti. İtaatkâr bir tavır takınarak Padişahın emirlerine karşı gelmenin haddi olmadığını, kendisi gibi biri için bu kadar masraf yapıp sıkıntı çekmenin gereksiz olduğunu, Padişah'tan emir gelmesi durumunda ailesiyle birlikte çekilip gideceğini dile getirmişti. Buna karşılık Nazım Efendi de onun şüphelerini ortadan kaldırmaya çalışarak, devletin böyle bir niyeti olsa bunu gizlemeden açıkça yapacağını söylemişti. Ayrıca sadakatla hizmet etmesi durumunda padişahın iltifatına mazhar olacağını, hakkındaki dedikoduların da ortadan kalkacağını özellikle vurgulamıştı. Bu görüşme üzerine Bedirhan Bey müftü, ulema, meşayih ve diğer önde gelenlerin huzurunda devlete itaat edeceğine söz vermişti. Böylece Bedirhan Bey Nazım Efendi'yi kendisine inandırmayı başarmıştı. Bunun içindir ki Nazım Efendi Bedirhan Bey'in bölgedeki varlığının elzem olduğunu ve terbiye edilmesi durumun ileride devlete iyi hizmetlerde bulunacağı yönünde merkezi bilgilendirmişti⁶²⁸. Bu görüşme neticesinde Bedirhan Bey Nazım Efendi'ye

⁶²⁷ BOA, İ.MSM, 49/1238-4, 13 L.1262 (4 Ekim 1846) Musul Valisi Tayyar Paşa'nın Bedirhan Bey'in bölgedeki insanları idaresindeki topraklara çektiğine dair yazısı.

⁶²⁸ BOA, İ.MSM, 49/1254-5, 16 S.1263 (3 Şubat 1847) Bedirhan Bey ile görüşmesine dair Nazım Efendi'nin yazısı.

yazılı bir senet vererek, aşağıda ifade edilen maddelere göre hareket edeceğini taahhüt etmişti⁶²⁹:

1- Mal, can ve ırz emniyeti sağlanması durumunda Cizre mütesellimliğinden ayrıcalacaktı. Yerine ailesinden birinin atanması durumunda evinde oturacak, başka biri atanırsa onun kethüdalığını yapıp hizmette kusur etmeyecekti.

2- Yeniden Cizre mütesellimi olması uygun görülürse Padişahın bütün emirlerine harfiyen uyacaktı. Ayrıca Cizre ve çevresine göç etmiş olan ahaliyi memleketlerine iade edecek ve bundan sonra gelmek isteyenleri de kabul etmeyecekti.

3- İdaresindeki bölgeler için devlete ödediği meblağı bundan sonra da zamanı geçirilmeksizin ödeyecekti

4-Yönetimindeki yerlerden usulüne uygun olarak asker toplanıp emredilen yerlere sevk edecekti.

5- Her sene bölgenin cizyesi Musul tarafına gönderilmekte ise de reaya nüfusunun çok olduğundan bahisle daha fazla cizye toplanılabileceği söylenmekteydi. Musul Valisi tarafından bir memur gönderilirse reyanın nüfus ve tahammüllerine göre cizyeleri üç grup usulü dikkate alınarak toplanacaktı.

6- Padişah'tan ya da Musul Valisi'nden kesin bir emir gelmedikçe yönetimi dışında kalan aşiret meselelerine müdahale etmeyecekti.

Nazım Efendi onun bundan sonra belirlenen sınırlar dışına çıkmayacağına kanaat getirmişti. Vermiş olduğu sözlerin etrafta bulunan aşiretlerce duyulmasından sonra Bedirhan Bey'in bölge ahalişi üzerindeki nüfuzunu kaybedeceğini ve sıradan

⁶²⁹ BOA, İ.MSM, 49/1254-2, 5 S.1263 (23 Ocak 1847) Bedirhan Bey'in Nazım Efendi'ye verdiği taahhütname.

bir Kürt beyine dönüşeceğini düşünmüştü⁶³⁰. Görüşme sırasında Bedirhan'ı her ne kadar İstanbul'a götürmeye çalışmışsa da başarılı olamamıştı⁶³¹.

⁶³⁰ BOA, İ.MSM, 49/1254-4, 16 S.1263 (3 Şubat 1847) Nazım Efendi'nin Bedirhan Bey ile ilgili düşüncelerine dair yazısı.

⁶³¹ BOA, İ.MSM, 49/1244-1, 1263 (1847) Bedirhan Bey üzerine düzenlenecek harekât ile ilgili Anadolu Ordusu Müşiri Osman Paşa'nın layihası.

3. BÖLÜM

OSMANLI KUVVETLERİNİN CİZRE'YE YÜRÜMESİ VE BEDİRHAN BEY'İN YAKALANMASI

3.1. Bedirhan Bey Üzerine Yapılacak Harekâtın Planlanması

Bedirhan Bey, Nesturiler üzerine düzenlediği son saldırı ile devletin varlığı ve halkın güvenliği açısından ciddi bir tehdit olduğunu açıkça göstermişti. Başka bir ifade ile yaptığı ikinci katliam bardağı taşıran son damla olmuştu. Ne pahasına olursa olsun Bedirhan Bey'e artık tahammül edilmeyecekti.

Osmanlı Hükümeti, 1846 Kasım'ında Bedirhan Bey üzerine bir harekât düzenlemeye karar vermişti. Alınan karar gereğince bu harekât 1847 Nisan'ında başlayacak ve Anadolu Ordusu Müşiri Osman Paşa komutasında icra edilecekti. Yine bu karar gereğince Musul, Diyarbakır, Erzurum ve Sivas valileri de Osman Paşa'ya destek vereceklerdi. Harekât planı Osman Paşa ile bahsi geçen valilerin görüşleri doğrultusunda hazırlanacak, hazırlıklar gizlice yürütülecekti⁶³². Bu karar Anadolu Ordusu Müşiri ile adı geçen valilere 16 Kasım 1846 tarihli bir yazı ile bildirilmiş, onlardan harekât ile ilgili görüşlerini yazmaları istenmişti⁶³³. Aynı tarihte Nazım Efendi'ye de bir yazı gönderilerek, askerlerinin derhal Nesturi bölgesinden çekilmesi için Bedirhan Bey'e gerekli nasihatlerde bulunduktan sonra Anadolu Ordusu Müşiri ile görüşmeye gitmesi bildirilmişti. Valilerin görüşlerini Babıali'ye bildirmelerinden sonra Osman Paşa İstanbul'a çağrılacak ve harekât planı bu şekilde hazırlanacaktı. Bu sırada Esat Paşa, Tayyar Paşa'nın yerine Musul Valiliği'ne atanmıştı. Kendisinden bölgedeki gelişmeleri tahkik ederek rapor etmesi istenmişti⁶³⁴. Musul'a

⁶³² BOA, İ.MSM, 49/1238-11, 20 Za.1262 (9 Kasım 1846) Bedirhan Bey üzerine harekât düzenlenmesi ve Hakkari Sancağı'nın Musul Eyaleti'ne bağlanmasına dair irade.

⁶³³ BOA, BEO, AYNd. Nr. 609, s.49-53.

⁶³⁴ BOA, BEO, AYNd. Nr. 609, s.53-55.

giden Esat Paşa oradan gönderdiği 12 Şubat 1847 tarihli yazısıyla Bedirhan Bey'in başına gelecekleri anladığından itaat eder gibi göründüğünü bildirmişti⁶³⁵. Gerçekten de Bedirhan Bey Osmanlı yönetimini kararından vazgeçirmek için inanılmaz bir çaba göstermekteydi. O zamana kadar Musul valilerini kendi bölgesine sokmamak için her türlü yola başvurduğu halde 14 Şubat'ta kâtibi Osman Efendi vasıtasıyla Esat Paşa'yı Cizre'ye davet etmiş ve kendisini birkaç bin adamı ile karşılayacağını bildirmişti. Esat Paşa onun samimi olmadığını, göz boyamak için kendisini davet ettiğini bildiği için oraya gitmek istememişti. Cizre'den seyahatin çok zor olacağını belirterek bu daveti kibarca reddetmişti. Bunun üzerine devlete itaat edeceğine dair Nazım Efendi'ye taahhüt ettiği maddeleri bir adamı vasıtasıyla Esat Paşa'ya göndermişti. Ancak tüm çabasına rağmen paşayı sözlerini tutacağına ikna edememişti⁶³⁶.

1847 Şubat'ında Anadolu Ordusu Müşiri Osman Paşa İstanbul'a gelmiş ve harekât planını hazırlamaya hazırlamıştı⁶³⁷. Bu planın temelini Esat Paşa ve Anadolu Ordusu Reis-i Erkânı İsmail Paşa'nın layihaları oluşturmuştu⁶³⁸. Harekât özetle şu şekilde icra edilecekti:

Eldeki birlikler sayıca az ve çoğunlukla kendilerine güven duyulmayan bölge halkından ibaret olduklarından Anadolu Ordusu bir miktar düzenli birlik ve başıbozuk kuvvetiyle takviye edilecekti.

Harekât iki koldan yürütülecekti. Biri Reis-i Erkân İsmail Paşa veya Ferik Ahmet Paşa komutasında Muş ve Bitlis tarafında bulunacaktı. Diğerisi ise bizzat

⁶³⁵ BOA, İ.MSM, 49/1247-2, 25 S.1263 (12 Şubat 1847).

⁶³⁶ BOA, İ.MSM, 50/1257-1, 5 R.1263 (23 Mart 1847).

⁶³⁷ BOA, İ.MSM, 49/1244-3, 28 S.1263 (15 Şubat 1847) Harekât planının sadarete arzına dair .

⁶³⁸ Esat ve İsmail Paşaların ve diğer görevlilerin harekât planı ile ilgili düşüncelerinin tamamını burada ayrı ayrı göstermeyi gereksiz bulduk. Bu nedenle oluşturulan son planın ayrıntılarını vermekle yetineceğiz.

Osman Paşa'nın kumandasında Arabistan Ordusu'ndan gelecek kuvvetler ile birleşip Cizre'ye yürüyecekti.

Bedirhan Bey ile arası bozuk olan yerel hanedan üyesi beyler, aşiret ağaları ve şeyhler devlet tarafına çekilerek taltif edileceklerdi. Gerekirse bunlara kaza müdürlükleri ve rütbelere verilecek, şeyhler ve hatırlı kişilere ise hilat ile şal gibi şeyler verilecekti.

Bedirhan Bey'in önde gelen adamlarından ele geçirilenler tıpkı Reşit Paşa zamanında yapıldığı gibi küreğe konulmak ya da uzak bölgelere sürülmek üzere İstanbul'a gönderileceklerdi. Böylece henüz itaat etmeyen Docik Ekradı'na da gözdağı verilecekti. Bölge ele geçirildikten sonra dağlık yerlerde başına buyruk yaşayan yerel hanedan mensuplarından hiç kimseye müdürlük veya kaymakamlık verilmeyecekti.

Harekât bölgesine sevk edilecek mühimmat ve zahireyi Bedevi saldırılarından korumak için gerekli yerlere düzenli birlikler ve başıbozuk kuvvetler yerleştirilecekti⁶³⁹. Bedevi saldırılarından kasıt Bedirhan Bey'in yandaşları olan Şamar Aşireti Şeyhi Sufuk ve Mardinli Ali Bey idi. Sufuk'un bin beş yüz süvari ile Bedirhan Bey'e yardım etmesi beklenmekteydi. Bu ihtimalin ortadan kaldırılması için Sufuk'un düşmanı olan Şamar Aşireti'nin Bağdat taraflarında bulunan Şeyhi Necris'den istifade edilecekti. Bahar geldiğinden Bağdat Valisi'nin gayretleriyle Şeyh Necris Cizre tarafına gönderilecek ve Sufuk çöle doğru kaçmak zorunda kalacaktı. Ayrıca Mardin taraflarında bir miktar asker yerleştirilerek buradaki aşiretlerin Bedirhan Bey'e destek vermesi engellenecekti. Yetkililer harekât alanındaki yol emniyetini sağlanmasına azami derecede dikkat göstereceklerdi.

⁶³⁹ BOA, İ.MSM, 49/1244-1, 1263 (1847) Bedirhan Bey üzerine düzenlenecek harekât ile ilgili Anadolu Ordusu Müşiri Osman Paşa'nın layihası.

Çünkü Reşit Paşa Mardin'e yürüdüğü zaman gerekli önlemleri almadığı için yollar aşiretler tarafından kesilmiş ve paşa bu nedenle zor duruma düşmüştü⁶⁴⁰.

Harekât Nisan ayının ilk günlerinde başlayacaktı. Önce Cizre Köprüsü zapt edilecek, birlikler buradan geçtikten sonra Musul'dan sevk edilecek askerler, aşiretlerin köprüden geçişini engelleyeceklerdi.

Arabistan Ordusu'ndan iki piyade alayı, dört bölük süvari, iki sürat ve iki dağ topu mühimmat ve çadırlarıyla birlikte dirayetli bir zatın kumandasına verilecekti. Bu kuvvetler Mart ayı içerisinde Urfa'da hazır bulunacak şekilde sevk edileceklerdi. Urfa'dan toplanacak yedi yüz elli başıbozuk süvarisi de üç sergerde emrinde bu kuvvete katılacaklardı. Ayrıca Dersaadet Ordusu'ndan sevk edilecek olan altı tabur piyadenin Nisan ayı başında Harput'ta hazır olması sağlanacaktı.

Herekât için gerekli olan dört bin piyade nefir-i âmm⁶⁴¹ ve bin beş yüz başıbozuk süvarisi Diyarbakır, Rumeli, Sivas, Urfa, Halep, Trabzon, Harput ve Muş'tan toplanacaktı.

Geçici olarak Maraş'a sevk edilmiş olan bir tabur Anadolu Ordusu askerinin geri gönderilmesi Maraş Valisi Yusuf Paşa'ya bildirilecekti. Ayrıca Avşar Aşireti'nin söz anlar takımı ile görüşülerek uygunsuz hareketlerde bulunmalarının önüne geçilecekti.

Diyarbakır eski valisi İzzet Paşa layihasında Diyarbakır'dan toplanacak olan askerlerin masraflarının eyalet gelirlerinden fazla olduğunu yazmıştı. Bu nedenle hazineden oraya acilen nakit akçe gönderilecekti. Diyarbakır defterdarı on iki bin askerın beş altı aylık gıda ihtiyacının karşılanması için şimdiden hazırlıklara

⁶⁴⁰ BOA, İ.MSM, 49/1240, 1263 (1847). Esat Paşa'nın Bedirhan Bey üzerine yapılması düşünülen harekât ile ilgili layihası.

⁶⁴¹ Nefir-i Âmm; harp mıntıkasında bulunan bütün halkın cenge sürülmesi yerinde kullanılır bir tabirdir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II.Cilt , MEB, İstanbul 2004, s.672.

başlayacaktı. Harekâta katılacak olan birlikler için Harput'tan zahire gönderilmesi gerektiğinden, orada bulunan devlete ait zahirenin satılmasına izin verilmeyecekti.

Anadolu Ordusu'na bağlı süvari ve piyade alaylarından bulundukları bölgelerin muhafazası için yerlerinde bırakılanlar dışındaki birliklerden dört tabur oluşturulacaktı. Arnavut askerinin toplanması uygun olmaz ise Trabzon'dan bin beş yüz nefer başıbozuk piyade toplanacaktı. Bunlar Kethüdazade Emin Ağa ve Uzunoglu Mehmet Ağa maiyetinde mart sonuna kadar Muş'ta hazır halde bulundurulmaları için Trabzon Valisi'ne emir yazılacaktı.

Muş Kaymakamı vasıtasıyla Hakkârî beyleri ve aşiret reislerinin Bedirhan Bey ile iş birliği yapmalarına engel olunacaktı. Ayrıca Muş kolu kumandanı Van'daki asilerin itaat etmelerini için gayret gösterecekti. Ancak itaat etmezler ise hemen Van üzerine hareket edilecekti.

Musul'a bağlı İmadiye Sancağı aşiretlerinden bir kısmının da Bedirhan Bey'e destek vereceği düşünülüyordu. Bunun önüne geçmek için Musul Valisi emrindeki kuvvetler ile İmadiye yakınlarında konuşlanacaktı. Musul kışlasında bir tabur asker bırakılacak, İmadiye ve Telafer kaleleriyle ve Davudiye ve Kesikköprü kışlarına asker takviyesi yapılacaktı⁶⁴².

Bedirhan Bey üzerine yapılacak harekâta katılacak olan birlikler aşağıdaki gibi düzenlenmişti:

Anadolu Ordusu Müşiri Osman Paşa kumandasında bulunacak birlikler:

Anadolu Ordusu'ndan: 12 bölük süvari, 4 tabur piyade, 18 top.

Dersaadet Ordusu'ndan: 6 tabur piyade.

Arabistan Ordusu'ndan: 4 bölük süvari, 4 tabur piyade, 4 top.

⁶⁴² BOA, İ.MSM, 49/1244-2, 1263 (1847) Bedirhan Bey üzerine düzenlenecek harekâtın planı.

Sivas Eyaleti'nden: 500 başıbozuk süvari.

Harput'tan : 250 başıbozuk süvari, bin nefir-i âmm piyade.

Trabzon Eyaleti'nden 500 nefir-i âmm piyade.

Halep ve Urfa'dan: 750 başıbozuk süvari.

Diyarbakır Eyaleti'nden: 1.000 nefir-i âmm piyade.

Muş Sancağı'ndan: 500 nefir-i âmm piyade.

Toplam 22 top, 1.500 başıbozuk süvari, 3.000 nefir-i âmm piyade, 16 bölük süvari, 14 tabur piyade.

Ferik İsmail Paşa veya Ferik Ahmet Paşa kumandasında Muş ve Bitlis kolunda bulunacak birlikler:

Anadolu Ordusu'ndan: 12 top, 3 bölük süvari, dört tabur piyade.

Trabzon Eyaleti'nden: 1.000 nefir-i âmm piyade.

Bazı mevkilerde bırakılacak asker sayısı:

Erzurum'da: 18 top, altı tabur piyade.

Kars'ta: 1 tabur piyade.

Bayezid'de: 1 bir tabur piyade.

Tercan'da : 1 tabur piyade.

Ardahan'da : 1 tabur piyade.

Harput'ta: 15 top, 3 tabur piyade.

Diyarbakır'da: 6 top, 2 tabur piyade.

Malatya'da: 1 tabur piyade.

Hısn-ı Mansur'da: 1 tabur piyade.

Sivas'ta 8 top, 1 tabur piyade.

Mardin’de 1 tabur piyade⁶⁴³.

Hazırlanan bu harekât planı 25 Şubat 1847 tarihinde Osman Paşa’nın da hazır bulunduğu Meclis-i Hass-ı Vükela’da ele alınmış ve hiçbir değişiklik yapılmadan aynen kabul edilmişti. Bunlara ek olarak Bedirhan Bey’e itaat etmesi durumunda can ve mal güvencesi verilerek başka bir yere gönderileceği, aksi durumda cezalandırılacağı yönünde mektup yazılması kararlaştırılmıştı. Harekât planının icrası tamamıyla Osman Paşa’nın inisiyatifine bırakılmıştı. Merkezdeki yetkililer sadece gerekli olan para, mühimmat ve zahirenin zamanında hazırlanması ile meşgul olacaklardı. Ordunun mali işlerini yürütmek üzere ordu defterdarlığına Agâh Efendi atanmıştı. Askerin sıkıntı çekmemesi ve biriken maaşlarının ödenmesi için beş bin kese akçe tahsis edilmişti. Zahire tedarigi ve başıbozuk askerin masrafları için de on bin kese hazırlanmış ancak şimdilik beş bin kesenin yeterli olacağına kanaat getirilmişti. Bu para Diyarbakır Valisi Hayrettin Paşa görev yerine döneceği zaman kendisine teslim edilecekti. Başıbozuk askerinin kumandası eski Musul Valisi Mehmet Paşa’nın akrabalarından Mustafa Paşa’ya verilecek ve bu kuvvet Osman Paşa’nın emrinde olacaktı⁶⁴⁴.

Bedirhan Bey’in yirmi binden fazla asker toplayacağı hesaplanmıştı. Ancak bir meydan muharebesinde düzenli birliklere karşı dayanması mümkün görülüyordu. Cizre yakınlarında bir kez karşı koyma ihtimali var ise de sonunda Cizre ve Dirgöl arasındaki dağlık bölge olan Bohtan’ın kapısı olarak bilinen Mir Seyfettin Kalesi’ne (Kasr-ı Geli)⁶⁴⁵ sığınacağı tahmin ediliyordu⁶⁴⁶. Başına çok fazla

⁶⁴³ BOA, İ.MSM, 49/1244-2, 1263 (1847) Bedirhan Bey üzerine düzenlenecek harekâtın planı.

⁶⁴⁴ BOA, İ.MSM, 49/1244, 9 Ra.1263 (25 Şubat 1847). Bedirhan Bey üzerine düzenlenecek olan harekâtın uygun görüldüğüne dair Meclis-i Vâlâ mazbatası ve irade.

⁶⁴⁵ Günümüzde Kasrik Kalesi olarak bilinen bu kale, o dönemde Kasr-ı Geli ya da Boğazkale olarak adlandırılmaktaydı. Bulunduğu mevki açısından stratejik öneme sahipti. Cizre’nin kuzeyinde dar ve derin vadiye tam anlamıyla hâkim yüksek bir kayalık üzerinde bulunuyordu. Gabar ve Cudi dağlarını

adam toplamış olsa da bunlar ekinlerini toplamak, çoluk çocuklarını görmek için dağlardan inmek zorunda kalacaklardı. Bu nedenle doğrudan dağlara asker sevk etmektense öncelikle bölgedeki köy, kasaba, geçit ve köprüler ele geçirilecekti. Bu şekilde uzaktan kuşatılmaları halinde uzun müddet dayanmaları mümkün olmayacaktı. Yetkililere göre Kürt aşiretleri bir vücut gibiydiler. Herhangi birisine dokunulduğu zaman diğerlerinin de hareketlenmesi kuvvetle muhtemeldi. Bu nedenle diğer bölgelerde olduğu gibi Bağdat'ın kuzeyinde yer alan Süleymaniye, Koy, Harir, Revanduz⁶⁴⁷ ve Erbil⁶⁴⁸ gibi sancaklara da asker yerleştirilecekti.

Yukarıdaki plan gereği yetkililer hemen hazırlıklara başlamışlardı. Harekât tarihi yaklaştıkça herhangi bir gecikme yaşanmaması için gerekli görülen yerlere de uyarılarda bulunuluyordu. 23 Mart 1847 tarihinde Diyarbakır Kaymakamı'ndan asker için gerekli zahirenin tedarikine başlanması talimatı gönderilmişti. Aynı tarihte Erzurum Valisi'ne de benzer bir talimat gönderilerek Muş ve Bitlis kolundaki askerin beş altı aylık tayinatının on gün içinde hazırlanması istenmişti⁶⁴⁹.

Harekât başladığında Bedirhan Bey'in orduyu güç durumda bırakmak için bölgedeki zahireyi olduğu gibi kaldıracığından korkuluyordu. Bu nedenle Diyarbakır'a elli, Cizre'ye yirmi saat mesafede olan ve nehir yolu ile nakliyatın mümkün olduğu Hasankeyf Kalesi ileri harekâtın lojistik merkezi seçilmişti. Hasankeyf Kalesi'ne zahire depolamak ve gerektiğinde Cizre'ye nakliyat yapmak amacıyla yüz seksen kadar kelek hazırlanmıştı. Nakledilecek zahire ve mühimmatın

birbirinden ayıran bu vadinin derinliklerinden akan suyun öte yakasında, kalenin hemen karşısındaki sarp kayalar üzerinde yükselen bir burçla birlikte oldukça sarp ve dağlık bir bölge olan Bohtan'ın girişini kontrol altında bulunduyordu. Bkz. Tuncay Ögün, *a.g.e.*, s.48.

⁶⁴⁶ BOA, İ.MSM, 49/1240, 1263 (1847). Esat Paşa'nın Bedirhan Bey üzerine yapılması düşünülen harekât ile ilgili layıhası.

⁶⁴⁷ BOA, İ.MSM, 50/1266-4, 13 Ca.1263 (29 Nisan 1847) Bağdat Valisi Necib Paşa'nın Bedirhan üzerine düzenlenecek harekâta dair arızası.

⁶⁴⁸ BOA, A.MKT 83/72; BOA, BEO, AYNd, Nr.609, s.23-24.

⁶⁴⁹ BOA, BEO, AYNd, Nr.609, s.10-11.

muhafazası için Mir Liva Emin Paşa iki bölük süvari, üç tabur piyade, başıbozuk süvarisi ve dört topla birlikte Hasankeyf'e gönderilmişti. Bedirhan Bey'in Dirgöl'e sığınması halinde bu kuvvetler ile aynı zamanda Bedirhan Bey'in arkası da kuşatılmış olacaktı⁶⁵⁰.

Birliklerin su ihtiyacının temini için güzergah üzerindeki köylülere, muhtarlara ve gerekli görülen memurlara talimat verilmişti. Bir asker bile su istediğinde bulunmaz ise, sorumlu tutulacakları yönünde uyarılmışlardı⁶⁵¹.

17 Mart 1847 tarihinde Anadolu Ordusu Müşiri Osman Paşa'ya yazılan hükümde, Bedirhan Bey'in ortadan kaldırılması için fetva alındığı belirtilmiş, maiyetindeki asker ile onun üzerine yürünmesi istenmişti. Harekete başlamadan bir kere daha itaat etmesi için çağrıda bulunması direktifi verilmiş ve bundan da bir sonuç çıkmaz ise fetva icabı gereğinin yapılması emredilmişti⁶⁵².

Böylece yukarıdaki plan uyarınca ilgili yerlerden asker sevkine başlanmıştı. Arabistan Ordusu'ndan istenen birlikler ve başıbozuk kuvvetler Ferik Ömer Paşa kumandasında Nisan ayında Urfa'ya ulaşmışlardı⁶⁵³. Harput Eyaleti'nde dört yüz nefer süvari ve iki bin nefer piyade başıbozuk askeri ve nakliye hizmetinde kullanılacak beş yüz yük hayvanı tedarik edilmişti⁶⁵⁴. Ancak Musul Eyaleti'nde para ve zahire sıkıntısı nedeniyle hazırlıklarda bazı aksaklıklar ortaya çıkmıştı. Bölgede

⁶⁵⁰ BOA, İ.MSM, 50/1267-8, 5.C.1263 (21 Mayıs 1847) Harekât hazırlıkları ve yandaşlarının Bedirhan'dan ayrılmasına dair Osman Paşa'nın arizası.

⁶⁵¹ BOA, İ.DH 147/7620-1, 12 C.1263 (28 Mayıs 1847) Askerin ihtiyaçlarının karşılanmasına dair Diyarbakır Eyaleti Valisi Hayrettin Paşa'nın arizası.

⁶⁵² "...Cizre Mütessilimi bulunan Bedirhan Bey'in iş bu tutunduğu usûl şer'an ve mülken muzırr bulunmak hasebiyle icrây-ı te'dib ve terbiyesini kendüsü da'vet itmiş olduğundan ol bâbda cânib-i Meşihat-i İslamiyeden itâ olunan fetvay-ı şerif mücebince mîr merkûmun usûl-i muzırresinin mahv ve izalesiyle zîr-i idaresinde bulunan mahaller ahâli ve reâyâsının iade-i asâyiş ve istirahat idâme-i huzûr ve emniyet-i matlûbesi husûsunun şeref-sunû' ve sudûr iden irâde-i şâhânem iktizası..."BOA, C.ZB, 12/558, 29 Ra.1263 (17 Mart 1847).

⁶⁵³ BOA, İ.MSM, 50/1264, 5 Ca.1263 (21 Nisan 1847) Halep ve Rakka Eyaletleri Valisi Mustafa Paşa'nın arizası.

⁶⁵⁴ BOA, İ.MSM, 50/1264, 8 Ca.1263 (24 Nisan 1847) Harput Eyaleti Valisi Ali Paşa'nın arizası.

yaşanan kuraklık nedeniyle ancak halkın ihtiyacını karşılamaya yetecek kadar zahire bulunmaktaydı. Ayrıca bu eyalette yıllardan beri doğru dürüst vergi toplanamadığından para sıkıntısı da çekilmekteydi. Bu nedenle Esat Paşa üzerine düşeni yapmak için iki bin kese akçe istemişti⁶⁵⁵. Babıali bu konuda Esat Paşa'ya yardımcı olması için Bağdat Valisi'ne talimat vermişti⁶⁵⁶. Ancak Bağdat civarı da kuraklıktan etkilendiğinden istenilen iki bin kese akçe ve zahirenin tamamının gönderilmesi mümkün olmamıştı⁶⁵⁷. Bağdat askeri için toplanan zahirenin bir kısmıyla Bağdat tüccarından borç alınan beş altı yüz kese akçe en kısa sürede Musul'a gönderilecekti⁶⁵⁸. Bu arada Esat Paşa da Musul tüccarından yüz bin kuruş borç almıştı. Ayrıca geçmiş yıllardan kalan vergi borçlarını toplamaya gayret etmişti. Böylece toplam iki yük otuz altı bin kuruş para toplamayı başarmıştı. Bağdat ve Musul eyaletlerinin imkânlarını zorlayarak elde edilen bu miktar, asker ve zahire masraflarının ancak bir kısmını karşılamaya yetmişti. Bu yüzden Esat Paşa Babıali'den iki bin kese akçenin bir an evvel gönderilmesini tekrar istemek zorunda kalmıştı. Ancak tüm olumsuzluklara rağmen Esat Paşa İmadiye ve Zaho kalelerine ve diğer lazım gelen yerlere asker sevk edilebilmişti⁶⁵⁹. Musul Valisi'nin daha fazla sıkıntı çekmemesi için istediği iki bin kese Anadolu Ordusu'na tahsis edilen paradan karşılanmıştı⁶⁶⁰.

31 Mart 1847 tarihinde Nazım Efendi'nin Babıaliye ulaşan yazılarını değerlendiren yetkililer, onun Bedirhan Bey'in sözlerine aldandığına kanaat

⁶⁵⁵ BOA, İ.MSM, 49/1252-3, 10 R.1263 (28 Mart 1847); BOA, İ.MSM, 50/1264-3, 1263 (1847); BOA, HR.TO, 210/32, 5 Nisan 1847.

⁶⁵⁶ BOA, İ.MSM, 49/1252-5, 1263 (1847).

⁶⁵⁷ BOA, İ.MSM, 50/1264-4, 1263 (1847) Bağdat Valisi Necib Paşa'dan Musul Valisi Esat Paşa'ya yazılan yazının sureti.

⁶⁵⁸ BOA, İ.MSM, 50/1264-11, 1263 (1847)

⁶⁵⁹ BOA, İ.MSM, 50/1265-1, 3 Ca.1263 (19 Nisan 1847) Musul Eyaleti'nin durumu ve Bedirhan Bey harekâtına dair Esat Paşa'nın arzı; BOA, HR.TO, 210/33, 17 Nisan 1847.

⁶⁶⁰ BOA, İ.MSM, 50/1265, 8 C.1263 (24 Mayıs 1847) Musul Valisi'nin sıkıntılarının giderilmesine dair irade.

getirmişlerdi. Kendisine karşı alınan tedbirler nedeniyle sözde itaatkâr bir tavır takındığına hükmedilmişti. Cizre'ye başka bir mütesellim atansa bile Bedirhan onu istediği gibi kullanacağından sonuçta değişen bir şey olmayacaktı. Osmanlı yönetimine göre Bedirhan Bey bu şekilde zaman kazanarak üzerine düzenlenecek harekâtı geciktirmeye çalışmaktaydı. Bu yüzden devlete itaat edeceğine dair Nazım Efendi'ye verdiği senede rağmen Babıali harekâtı ertelemeye ya da iptal etmeye yanaşmamıştı. Gerçekten boyun eğmiş ise ordu Cizre önüne vardığında zaten gelip teslim olacaktı. Osman Paşa tarafından yazılacak mektuba Bedirhan zaman kazanmak amacıyla, şu zaman geleceğim, diyerek cevap verebilirdi. Bu ihtimali ortadan kaldırmak için mektupta, bir hafta içinde çıkıp gelmez isen ordu üzerine yürüyecektir, ifadesi yer almalıydı. İtaat etmesi durumunda ise mal, can ve ırzına dokunulmayacaktı⁶⁶¹.

Bu harekât ile ilgili alınan tedbirler her ne kadar gizlenmeye çalışılmışsa da Bedirhan Bey durumun farkına varıp o da kendince tedbirler almaya başlamıştı⁶⁶². Esat Paşa'nın Musul Valiliği'ne atanması nedeniyle Bedirhan Bey'in Cizre mütesellimliğinin paşa tarafından onaylanması gerekiyordu. Bedirhan Bey bu amaçla kâtabi Osman Efendi'yi 1847 Nisan'ında Musul'a göndermişti. Esat Paşa'ya göre asıl amacı Musul'da alınan tedbirlerden haberdar olmaktı. Paşa, onun mütesellimliğini onaylamak istememişti. Bunu yaparsa ahaliyi kandırıp başına daha fazla adam toplayabilirdi. Azledilmesi durumunda ise planlanan harekât tamamen açığa çıkmış olacaktı. Bu yüzden paşa orta yolu bularak Bedirhan'ı oyalamaya çalışmıştı. Kendisine ihale edilen miktara yüz yirmi bin kuruş zam yapması gerektiğini yazarak cevabı gelinceye kadar kâtabini de Musul'da alıkoymuştu. Bunu kabul ederse bu kez

⁶⁶¹ BOA, İ.MSM, 49/1254-8, 13 R.1263 (31 Mart 1847) Bedirhan'ın üzerine yürünmesine ve teslim olması durumunda can güvenliğinin sağlanmasına dair irade.

⁶⁶² BOA, İ.MSM, 49/1252-3, 10 R.1263 (28 Mart 1847).

de idaresindeki yerlere sonradan yerleşmiş olanların tümüyle memleketlerine iade etmesini isteyecekti. Sonraki aşamada ise padişahın rızası dışı hareketlerde bulunmamak gibi bazı şartlar ileri sürerek zaman kazanmaya çalışacaktı⁶⁶³.

Tarihi tam olarak belirlenememiş olsa da anlaşıldığı kadarıyla Nisan ayı içerisinde Bedirhan Bey'e itaat edip İstanbul'a gelmesi hususunda bir mektup yazılmıştı. Boyun eğmezse üzerine asker gönderileceği bildirilmişti. Bedirhan Bey alınan tedbirler ve yazılan bu mektup üzerine Osmanlı hükümetinin harekete geçmekte kararlı olduğunu anlamıştı. Düzenli birliklere karşı koyamayacağını da bildiğinden, devletle uzlaşmaya karar vermişti. Ancak Osmanlı yetkililerinde güvenmediğinden bölgedeki İngiliz memurlarını da sürece dahil etmek istemişti. Bu amaçla Şeyh Yusuf vasıtasıyla Musul'daki İngiliz Konsolosu Rassam'a başvurarak aşağıdaki şartlarla itaat edeceğini yazmıştı. Buna göre:

1- Konsolos, kendisine zarar verilmeden tekrar döneceğine kefil olursa İstanbul'a gitmeyi kabul edecek.

2- Yönetimi dışında kalan bölgelere bir daha asla müdahalede bulunmayacak ve elindeki Nesturi esirleri serbest bırakacak.

3- Bundan sonra kendi adına değil, padişah adına hutbe okutacak.

4-Zeynel Bey'i Musul'a gönderecek.

5- İdaresinde bulunan bölgeler için belirlenecek münasip miktar vergiyi her sene verecek.

6- Marşimon'u Nesturi Patriği olarak kabul edip, hiçbir şekilde bir daha ona saldırmayacak.

⁶⁶³ BOA, İ.MSM, 50/1265-1, 3 Ca.1263 (19 Nisan 1847) Musul Eyaleti'nin durumu ve Bedirhan Bey harekâtına dair Esat Paşa'nın arzısı.

7- Müslüman ve Nesturileri bir tutup, bundan sonra Nesturilere zarar vermeyecek.

8- Musul'a gideceği zaman maiyetinde çok sayıda asker bulundurmayacak.

9- Devletin her türlü isteklerini yerine getirecek⁶⁶⁴.

Yukarıdaki şartlar dikkate alınırrsa Bedirhan Bey devlete ve ahaliye karşı işlediği suçları kabul etmekte ve isyan ettiğini itiraf etmekteydi. Birinci madde dışındakilerin tamamı onun merkezden bağımsız hareket ettiğini açıkça ortaya koymaktadır. Ancak kayıtsız-şartsız teslim olması dışında, itiraf ve itaat sözlerinin yapılan bunca hazırlıklardan sonra önemsenmeyeceği de muhakkaktı⁶⁶⁵.

3.2. Bedirhan Bey'in Savaşa Hazırlanması

Bedirhan Bey, Nazım Efendi ile görüşmesinden sonra her ne kadar belirlenen şartlar dışına çıkmayıp devlete itaat edeceğine söz vermiş ise de zaman kaybetmeden idaresinde bulunan bölgelerde kule ve siperler yaptırmaya başlamıştı⁶⁶⁶. Hakkârî'nin dağlık bölgesinde inşasına başladığı kaleyi de 1847 Mart'ında tamamlamıştı⁶⁶⁷. Sıkıştığı zaman oldukça müstahkem olan bu kalenin sığınacağı yerlerin arasında olduğu tahmin edilmekteydi⁶⁶⁸. Zaten gelen haberlere göre ailesini ve servetini buraya nakletmeye hazırlanmaktaydı⁶⁶⁹. Cizre ahalisini ve çöl tarafında bulunan köylüleri malları ve eşyaları ile beraber sığınağı olan Dirgöl ve civarındaki dağlara kaldırmıştı. İmadiye Kalesi'ni zapt etmek için Zeynel Bey'i çok sayıda asker ile İmadiye ve Zaho taraflarına göndermişti⁶⁷⁰.

⁶⁶⁴ BOA, İ.MSM, 50/1258-3, 1263 (1847)

⁶⁶⁵ BOA, İ.MSM, 50/1258-4, 5 Ca.1263 (21 Nisan 1847).

⁶⁶⁶ BOA, İ.MSM, 49/1247-2, 25 S.1263 (12 Şubat 1847) Bedirhan Bey'e dair Esat Paşa'nın arzısı.

⁶⁶⁷ BOA, İ.MSM, 50/1260-2, 1263 (1847) Van'a giden Ali Ağa'nın tahkikatına dair takriri.

⁶⁶⁸ BOA, İ.MSM, 50/1258-4, 5 Ca.1263 (21 Nisan 1847).

⁶⁶⁹ NA., FO., 78/702, April 10th 1847.

⁶⁷⁰ BOA, İ.MSM, 50/1268-3, 2 Ca.1263. (18 Nisan 1847) Musul Valisi Esat Paşa'nın Bedirhan Bey'in hazırlıklarına ve İzzettin Şir Bey'e dair arzısı.

İdaresindeki bölgelerden beş kuruş salyane ve aşar alıp başka vergi almadığından çok sayıda insan Cizre tarafına yerleşmişti. Mardin aşiretlerini de kendisine bağlamıştı. Bağdat Bedevilerinden Şamarların Eski Şeyhi Sufuk ile de anlaşarak, ona Cizre tarafında yaylak ve kışlak vermişti. Van ve İmadiye taraflarında devlete başkaldıranları ve bölgenin yerlilerinden ileri gelenleri tamamen kontrolü altına almıştı. Tayyar Paşa'yı kandırarak Sufuk'u tekrar Şamar Aşireti'ne şeyh, Ali Bey'in de Mardin aşiretlerine ağa olmasını sağlamıştı. Bu şekilde nüfuzunu genişletmiş olan Bedirhan Bey'in yirmi binden fazla asker çıkarabileceği tahmin ediliyordu. Ayrıca bunların da dışında on bin fedayi toplayabileceği hesaplanmıştı⁶⁷¹. Bedirhan Bey'in ekonomik durumu oldukça iyi olduğundan para ile de bir takım aşiretleri başına toplayacağından endişe duyuluyordu⁶⁷². Yandaşlarını, güç ve ganimetle kendisine bağlamıştı. Kendisini dini yönden de meşrulaştırıp taraftarlarını çoğaltmak için kah Hazreti Ömer, kah Abbasi neslinden olduğu bazen de Halit Bin Velit soyundan geldiğini iddia ediyordu⁶⁷³.

Osmanlı yönetimi harekâtı gizli tutup yapılan hazırlıkların İran üzerine düzenlenecek sefer için olduğu söylentilerini yaymıştı⁶⁷⁴. Ancak alınan tedbirler ile ilgili haberler Fransızca gazetelerde yer almış, bu haberler bölgede ve ahali arasında

⁶⁷¹ BOA, İ.MSM, 49/1240, 1262 (1846). Esat Paşa'nın Bedirhan Bey üzerine yapılması düşünülen harekât ile ilgili layihası.

⁶⁷² BOA, İ.MSM, 49/1244-1, 1263 (1847) Bedirhan Bey üzerine düzenlenecek harekât ile ilgili Anadolu Ordusu Müşiri Osman Paşa'nın layihası.

⁶⁷³ "...ittihâz eylediği adelet-i ca'liye ve usûl-i avâm pesendânesi iktizâsınca ol tarafların sebükmağzân ahâlî ve aşâyirinden başına hayli avane cem' eylemiş ve aralık mesela Nesturi tâifesi ve şunu bunu urdurarak bunları lezzet-i ganâime alıştırmakta ve gâh Hazreti Ömer radyallahu anh nesl-i âlisinden olduğu ve gâhice dahi silsile-i Abbasiyeden bulunduğu dâiye-i kâzibesile ve ba'zen dahi uzmây-ı Halidden bulunduğu şâyiy-ı fâsidesiyle halkı iğfâl etmekte ve bu zeminler ile ilerüde Hüdâ na-kerde daha başka sûretlere ve belki Bağdat taraflarına bile tasalluta teşebbüs ideceği şu hallerinden istidlal kılınmakta olduğundan...". BOA, İ.MSM, 49/1244, 9 Ra.1263 (25 Şubat 1847) Bedirhan Bey üzerine düzenlenecek olan harekâtın uygun görüldüğüne dair Meclis-i Vâlâ mazbatası ve irade.

⁶⁷⁴ BOA, İ.MSM, 50/1267-8, 5 C.1263 (21 Mayıs 1847) Harekât hazırlıkları ve yandaşlarının Bedirhan'dan ayrılmasına dair Osman Paşa'nın arızası.

yayılmıştı⁶⁷⁵. Başından beri hazırlıkların kendisi için yapıldığı anlayan Bedirhan Bey, devlet benim malımı alıp sizleri de bitirmek amacıyla sebepsiz yere üzerime asker göndermektedir demişti. Böylece direniş için haklı gerekçelere sahip olduğunu ifade ederek, halkın desteğini almak istiyordu⁶⁷⁶. Ayrıca Müslümanların dini hassasiyetlerini harekete geçirmek için halkı, askerın padişah tarafından değil Nesturi meselesi nedeniyle kendisine düşman olan Avrupalılar tarafından gönderildiğine inandırmaya çalışıyordu⁶⁷⁷. Bu amaçla üzerine gelen kuvvetlere karşı savaşmanın caiz olduğuna dair müftüsü Molla Abdülkuddus'tan fetva almıştı⁶⁷⁸.

Yandaşlarını toplayarak yaptığı bir konuşmada; Mısırlı İbrahim Paşa'nın Lice? adlı bölgede hezimete uğramasını örnek göstererek, nizam ve başıbozuk otuz bin kadar askeri sevk ettiği halde dağlık bölgede İbrahim Paşa'nın başarısız olduğunu belirtmiş ve bizim bölgemiz daha dağlık ve sarptır diyerek onları cesaretlendirmeye çalışmıştı. Para, zahire ve silah bakımında da oldukça güçlü olduğunu sürekli dile getirmişti⁶⁷⁹. Başka bir mecliste üzerlerine gelen orduyu bertaraf edeceklerinden şüphesi olmadığını söylemiş ve bütün subayların öldürölmesini, askerlerin de kulaklarının kesilip soyulmalarını tembihlemişti. Bunun üzerine meclistekiler heyecanlanmış, birlikte hareket edeceklerine dair yemin etmişlerdi. Hatta Tatar Ağa, başındaki sarığı yere atıp bu Osman Paşa'dır diyerek kılıcıyla ikiye bölmüşü.

⁶⁷⁵ BOA, İ.MSM, 50/1265-1, 3 Ca.1263 (19 Nisan 1847) Musul Eyaleti'nin durumu ve Bedirhan Bey harekâtına dair Esat Paşa'nın arızası.

⁶⁷⁶ "...bu defa kuvvetini teksîr zuamıyla Devlet-i Aliye benim malımı ve emlak-ı akârımı almak ve sizleri dahi bitirmek tasaddıyla üzerime bilâ sebep ordu sevk itmişdir deyu ahaliye kendiye meylettirmek için bir takım erâcif ve ekâzib neşr ve i'lân eylemekte bulunmuş...". BOA, İ.MSM, 50/1266-5, 17Ca.1263 (3 Mayıs 1847).

⁶⁷⁷ Sarah D. Shileds, *a.g.e.*, s.59.

⁶⁷⁸ BOA, İ.MSM, 51/1292, 11 N.1263 (23 Ağustos 1847) Bedirhan Bey'in yandaşlarının yakalandığına dair Anadolu Ordusu Müşiri Osman Paşa'nın arızası; BOA, İ.MSM, 51/1293-12, 9 N.1263 (21 Ağustos 1847).

⁶⁷⁹ BOA, İ.MSM, 49/1244-1, 1263 (1847) Bedirhan Bey üzerine düzenlenecek harekât ile ilgili Anadolu Ordusu Müşiri Osman Paşa'nın layihası.

Bedirhan Bey de belinden hançerini çıkarıp ona hediye etmişti⁶⁸⁰. Öte yandan nerede sözü geçer önde gelen biri var ise oraya adamlarını göndermiş, nasıl bir zulüm ile karşı karşıya kalacaklarını anlatarak onları korkutmuştu⁶⁸¹.

Midyat kazasında bulunan nahiye subaşlarından Hasan, Osman ve Ali ile de anlaşmıştı Bunlar oğullarını Bedirhan Bey'in yanına göndermişlerdi⁶⁸². Osmanlı ordusunun hareketini zorlaştırmak için Cizre'deki Dicle Nehri üzerine kurulmuş olan köprüyü yıktırmıştı⁶⁸³. Birliklerin yiyecek sıkıntısı çekmesi için civardaki değirmenleri tümüyle yerle bir etmişti⁶⁸⁴. Kendisiyle birlik olmayanların ekin ve yoncalarını atlara yedirmiş, yandaşlarına köyleri yağmalatmıştı⁶⁸⁵.

3.3.Bedirhan Bey Harekâtı Başlarken Van İsyanının Genel Görünümü

Bedirhan Bey üzerine harekât düzenlenmesine kesin olarak karar verildiği için Van meselesi ikinci planda kalmıştı. Van'da isyan devam ettiğinden Tanzimat uygulamaları ile ilgili herhangi bir ilerleme olmamıştı. Reaya Tanzimat'ı hoş karşılamışsa da Gayrimüslimlerin kendileriyle eşit konuma getirilmek istenmesi Müslümanları pek de memnun etmemişti. Özellikle vergi konusu önde gelenleri oldukça huzursuz ettiğinden, bu gibi kurnaz insanlar ahaliyi kolaylıkla yönlendirerek Tanzimat'a karşı istedikleri gibi kullanmışlardı. Konsolos Brant'a göre güçlü bir paşanın idaresinde bunlar sessiz kalıyorlar, zayıf bir paşa göreve başladığı zaman da bu fırsattan olabildiğince yararlanıyorlardı. Halil Kamili Paşa iyi bir yönetici ve

⁶⁸⁰ BOA, İ.MSM, 51/1293-9, 29 Ş.1263 (12 Ağustos 1847) Anadolu Ordusu Müşiri Osman Paşa'nın Bedirhan Bey ve yandaşlarına dair arızası.

⁶⁸¹ BOA, A.MKT, 88/60-2, 20 B.1263 (4 Temmuz 1847) Ordunun ilerlemesini güçleştirmek için Bedirhan Bey'in aldığı tedbirlere dair Diyarbakır Valisi'nin yazısı.

⁶⁸² BOA, İ.MSM, 49/1254-6, 23 Ra. 1263 (11 Mart 1847) Diyarbakır Eyaleti Defterdarı Süleyman Efendi'nin arızası.

⁶⁸³ BOA, İ.MSM 50/1272-2, 28 C.1263 (13 Haziran 1847) Ordunun Cizre'ye girmesine ve Bedirhan'ın baskınına dair Osman Paşa'nın arızası.

⁶⁸⁴ BOA, A.MKT, 88/51, 22 B.1263, (6 Temmuz 1847).

⁶⁸⁵ BOA, A.MKT, 90/58-2. 7 B. 1263 (21 Haziran 1847) Zeytinlik muharebesi ve ordunun ileri yürütmesine dair Osman Paşa'nın Sadaret'e arızası; BOA, İ.MSM, 51/1292, 11 B. 1263 (25 Haziran 1847).

otoriter bir idareci olduğu için onun zamanında bunlar bir şey yapmaya cesaret edememişlerdi. Ancak ardılı Bekir Sami Paşa'nın tam tersi bir karaktere sahip olduğunu sezdiklerinde isyan patlak vermişti. Esat Paşa döneminde durum biraz sakinleşmişse de paşanın eski gücünden yoksun olduğunu anladıklarında tekrar azıtmışlardı. Bundan ötürü Brant, Erzurum Eyaleti'ne güçlü ve enerjik bir yönetici atanmadıkça bölgede huzur ve güvenliğin sağlanamayacağını düşünüyordu⁶⁸⁶.

1847 Ocak'ında Van'daki gelişmeleri incelemek ve isyancılarla hükümetin uzlaşmasını sağlamak amacıyla Van'a gönderilen Muş Kaymakamı Şerif Bey'e göre de isyanının asıl sebebi Bedirhan Bey idi. Orada görüştüğü Han Mahmut kendisine Bedirhan Bey'in çok güçlü olduğunu, vaktiyle Halil Kamili Paşa'dan destek görmediği için ona itaat etmek zorunda kaldığını ifade etmiş, hükümetin desteği olmadan muhalefet eder ise kendisinin ve ailesinin kılıçtan geçirileceğinden korktuğunu söylemişti. Şerif Bey ile görüşen şehrin ileri gelenleri ise hükümetle uzlaşmak niyetinde olduklarını açıkça ifade etmişlerdi. Yıllık üç yüz elli bin kuruş vergi vermeyi taahhüt edip suçlarının bağışlandığına dair bir fermanın gönderilmesi durumunda devletin atayacağı kaymakama itaat edeceklerini ve şehre kademeli olarak asker sokulmasını kabul edeceklerini söylemişlerdi⁶⁸⁷. Buna rağmen Şerif Bey Van meselesinin kesin çözümü için Bedirhan Bey ile muhakkak görüşülmesi gerektiğini ifade etmişti. Uygun görülürse bu göreve, yani Bedirhan Bey'le görüşmeye hazır olduğunu bildirmişti. Ayrıca Van Kaymakamlığı'nın kendisine veya kardeşlerinden birisine verilmesinin sorunun çözümü açısından yararlı olacağını dile

⁶⁸⁶ NA.,FO., 78/703, January 30th 1847.

⁶⁸⁷ BOA, İ.MSM, 49/1242-1, 1263 (1847) Muş Kaymakamı Şerif Bey'in Van'daki izlenimlerine dair Erzurum Valisi'ne yazısı.

getirmişti. Ancak Vanlılar ile Muş Beylerinin aralarında geçmişte karşılıklı öldürmeler meydana geldiği için önerisi ve isteği kabul görmemişti⁶⁸⁸.

Kendisine her ne kadar Van meselesinde aracılık görevi verilmiş ise de Şerif Bey yetkililerin güvenini kazanamamıştı. Onun kendi yönetiminde bulunan Muş'ta bile Tanzimat'ı uygulamak niyetinde olmadığı çok iyi biliniyordu. Anlaşıldığı kadarıyla bu görev ona Van isyanını destekleyen Kürt beyleriyle daha kolay diyalog kurabileceği düşüncesiyle verilmişti⁶⁸⁹.

Van halkının itaat etme niyetinde olmalarını bildirmeleri hükümet katında büyük bir memnuniyet yaratmıştı. Ödemeyi taahhüt ettikleri vergi miktarı yeterli bulunmuştu. Gönderilecek askerleri şehir alıp atanacak kaymakama muhalefet etmeyeceklerine göre affedildiklerine dair bir ferman gönderilmesinin de isabetli olacağı kararlaştırılmıştı. Bunun için önce verilen sözlerin tutulması beklenecekti⁶⁹⁰.

Böylece 1847 Nisan'ında Erzurum Valisi İzzet Paşa'ya devlete itaat etmeleri şartıyla Van'daki isyancıların affedilecekleri yazılmıştı. Van'daki görüşmelerini tamamladıktan sonra Van'ın ileri gelenlerinden Topçuzade Şerif Ağa ile birlikte Erzurum'a giden Şerif Bey de af kararını orada öğrendi. Gelen yazıda af kararına rağmen şehre bir tabur asker alınmasına izin verilmez ve atanacak kaymakama itaat edilmezse üzerlerine kesinlikle asker gönderileceği ifade edilmişti. Topçuzade Şerif Ağa'nın tespitlerine göre hükümetle uzlaşmak isteyen şehrin ileri gelenleriyle Kürt beylerinin arası ciddi anlamda açılmıştı. Van halkı Kürt beylerinden korktukları için adeta onların esiri durumuna düşmüşlerdi. Bu yüzden af kararına rağmen Han Mahmut'un direnebileceğini düşünüyordu. Ancak bu durumda

⁶⁸⁸ BOA, İ.MSM, 50/1266-7, 23 Ca.1263 (9 Mayıs 1847)

⁶⁸⁹ BOA, İ.MSM, 50/1260-5, 23 R.1263 (10 Nisan 1847)Erzurum Valisi Ahmet İzzet Paşa'nın Muş Kaymakamı Şerif Bey'e dair arızası.

⁶⁹⁰ BOA, İ.MSM, 49/1242-2, 14 S.1263 (1 Şubat 1847); BOA, A.MKT, 65/38 18 S.1263 (5 Şubat 1847).

bile şehir halkının desteğini alamayacağından, üzerine birkaç tabur asker sevk edildiği zaman mesele kolaylıkla çözülebilirdi. Bunun üzerine Erzurum Valisi İzzet Paşa, Han Mahmut ile isyanın diğer ileri gelenlerine temin ve tehdidi içeren buyruldu yazıp muhataplarına ulaştırmak üzere bunları kapıcıbaşılık rütbesiyle ödüllendirilen Topçuzade Şerif Ağa'ya vermiş, adamlarından Ali Ağa'yı da onunla birlikte Van'a göndermişti⁶⁹¹.

Topçuzade Şerif Ağa vasıtasıyla Van'a aşağıdaki şu buyruldu:
gönderilmişti:

1- Atanacak kaymakamı ve sevk edilecek askeri kabul etmeleri durumunda affedilecekleri, aksi halde cezalandırılacaklarına dair Van ahalisine buyruldu.

2- İtaat etmesi durumunda Gevaş mukataasının tekrar kendisine verileceği, aksi halde üzerine asker gönderileceğine dair Han Mahmut'a buyruldu.

3- Han Mahmut muhalefette ısrar eder ise Gevaş mukataasının kendisine verileceğine dair biraderi Han Abdal'a buyruldu.

4- Direnen aşiretlerin üzerine asker sevk edileceğine dair Van ahalisine buyruldu.

5- Kötü muamele görmeyeceklerine dair Van tarafından bulunan Haydaranlı Aşireti'ne buyruldu.

6- Bölgesinde ikamete devam ederek kuşkuya kapılmamasına dair Han Mahmut'un biraderi Abdürrezzak Bey'e buyruldu.

7- Hanesinde ikamet etmesi aksi halde önceki hareketleri nedeniyle cezalandırılacağına dair Vanlı Mustafa Bey'e buyruldu.

⁶⁹¹ BOA, İ.MSM, 50/1260-6, 23 R.1263 (10 Nisan 1847) Erzurum Valisi Ahmet İzzet Paşa ve Erzurum Defterdarı Tevfik Efendi'nin Van'a dair müşterek arizaları.

8- İtaat ederler ise padişahın lütfuna mazhar olacakları, muhalefette ısrar etmeleri durumunda ise zelil edileceklerine dair İshakpaşazade Emin ve Fazıl beyler ile Timurzade Esat Bey'e yazılan mektuplar.

9- Kendisi tarafından verilen güvencenin Erzurum Valisi tarafından verilmiş olacağına dair Şerif Ağa'ya buyruldu.

10- Bazı ahali ve aşiretler tarafından karşı konulması halinde Van kalesini teslim almak için yetkili olduğu ve bunun için gerekli masrafların devlet tarafından karşılanacağına dair Şerif Ağa ve onunla ittifak edenlere buyruldu⁶⁹².

26 Nisan 1847 tarihinde Van ile ilgili gelişmeler Meclis-i Vâlâ'da ele alınmıştı. Buna göre Çıldır Kaymakam'ı Ahmet Paşa'nın Van kaymakamlığına atanması kararlaştırılmıştı. Ancak bunun için Topçuzade Şerif Ağa'dan gelecek haberler beklenecekti. Şerif Ağa'ya kapıcıbaşılik rütbesi verilmesi de uygun görülmüştü⁶⁹³.

Şerif Ağa itaat edenleri affetmek ve karşı koyanları cezalandırmak gibi olağanüstü yetkilerle donatılarak Van'a gönderilmişti. Oraya ulaştığında Han Mahmut kendisini nezaketle karşılamış ancak aleyhinde bulunamayacağına dair yemin ettiği için Bedirhan Bey'in sözünden çıkmayacağını açıkça ifade etmişti. Van halkının affedilmesi Timurzadeler dışında bütün ahaliyi memnun etmişti. Bu nedenle Vanlılar bundan sonra padişahın rızası dışında hareket edenlere destek olmayacaklarını, gerekirse aileleriyle birlikte Van'dan ayrıcalaklarını Kör Mustafa Bey'e bildirmişlerdi. Timurzadeler bu durumu hemen Han Mahmut'a bildirerek yardım istemişlerdi. Bunun üzerine Han Mahmut, kardeşi Abdürrezzak Bey ile Van tarafına firar etmiş olan Hasenanlı Rıdvan Ağa'yı bir miktar piyade ve süvari ile

⁶⁹² BOA, İ.MSM, 50/1260-1, 1263 (1847).

⁶⁹³ BOA, İ.MSM, 50/1260-9, 10 Ca.1263 (26 Nisan 1847) Van'daki gelişmelere dair Meclis-i Vala mazbatası ve irade.

Van'a göndermişti. Bunlar şehre gelir gelmez Şerif Ağa'nın evini yağmalamaya kalkmışlarsa da ailesi ile taraftarları evinin çevresinde toplanıp yağmaya engel olmuşlardı. Bu hadise üzerine Van'da güvende olmadığını anlayan Şerif Ağa Erzurum'a kaçmak zorunda kalmıştı⁶⁹⁴.

Şerif Ağa ile birlikte Van'a giden Ali Ağa'nın İzzet Paşa'ya bildirdiğine göre halk Kürt beylerinin zulmünden bıkmıştı. İnsanlar, padişah asker gönderse de bizleri kurtarsa, gibi sözleri alenen söylemeye başlamışlardı. Reayanın büyük kısmı şehri terk edip kaçmıştı. İran sınırındaki altı yedi yüz hanelik Haydaranlı aşiretine Han Mahmut musallat olmuş,.bu aşiretin reisi İbrahim Ağa eğer devlet buraya asker sevk etmez ise İran içinde bulunan kardeşinin yanına göçeceğini söylemişti.

Daha önce Bedirhan Beyin isteği ile Mustafa Bey'in kahyası olan Hakkâri Beylerinden Telli Bey, bu kez Bedirhan'ın direktifiyle Han Mahmut tarafından öldürülmüştü. Kendisini güvence altına almak isteyen Han Abdal Hakkâri beylerinden birkaçını daha öldürmek zorunda kalmıştı. Bu gelişmelerden sonra Hakkâri Beyleri ile Bedirhan Bey arasındaki ilişki düşmanlığa dönüşmüştü.

Van'ın bütün köylerine Han Mahmut beşer altışar adamını yerleştirmişti. Bunlar her yirmi günde bir ahaliden vergi topluyorlardı. Bu baskıya dayanamayacak duruma gelen köylüler, Osmanlı askerlerinin gelişini gördükleri an Han Mahmut'un adamlarını öldüreceklerini, açıkça söylüyorlardı⁶⁹⁵. Ayrıca Bedirhan Bey tarafından da çeşitli adlar altında reayadan ilk önce dokuz yüz daha sonra dört yüz kese akçe

⁶⁹⁴ BOA, İ.MSM, 50/1266-6, 23 Ca.1263 (9 Mayıs 1847) Erzurum Valisi Ahmet İzzet Paşa ve Erzurum Defterdarı Tevfik Efendi'nin müşterek arızası..

⁶⁹⁵ BOA, İ.MSM, 50/1260-2, 1263 (1847) Van'a giden Ali Ağa'nın tahkikatına dair takrir.

tahsil edilmişti⁶⁹⁶. İsyanın başlangıcından bu yana Van halkının Bedirhan Bey, Han Mahmut ve Han Abdal'a ödedikleri miktar iki bin beş yüz keseye ulaşmıştı⁶⁹⁷.

Ali Ağa'nın raporundan Vanlılar ve Kürt Beyleri arasına ayrılık düştüğünü anlayan Erzurum Valisi İzzet Paşa, Muş kolunun kumandanı Ferik Ahmet Paşa'nın Van üzerine yürümesini istemişti. Böylece Bedirhan Bey'in başı sıkıştığında Van Kalesi'ne sığınma ihtimali de ortadan kaldırılmış olurdu⁶⁹⁸. Ancak bunun için Osman Paşa'nın izni gerekiyordu. Bu nedenle Erzurum Valisi'nden paşadan gelecek cevaba göre hareket etmesi istenmişti⁶⁹⁹.

Mayıs ayında Van'da devletin lehine bazı gelişmeler olmuştu. Vanlı muhaliflerin lideri Timurpaşazade Kör Mustafa Bey, Han Mahmut tarafından azledilmiş, yerine Fazıl Bey getirilmişti. Ahali ile gizlice anlaşılan Fazıl Bey isyandan vazgeçmek niyetindeydi. Ancak bu niyetini açıklamaya korktuğu için bir adamını gizlice Erzurum'a gönderip, birkaç tabur askerin Van'a sevk edilmesi halinde kalenin teslim edileceğini Erzurum Valisi'ne bildirmişti⁷⁰⁰.

Nazım Efendi dönüşünde Van meselesine öncelik verilmesi yönünde Erzurum Valisi'nin mesajını Babiali'ye iletmişti. Ancak yetkililer Bedirhan Bey'in daha öncelikli olduğuna karar vermişlerdi. Onlara göre Bedirhan yola getirilirse bölgedeki diğer problemler kolaylıkla halledilebilirdi⁷⁰¹. Bu nedenle Van'a bir süreliğine asker sevk edilmeyeceği Erzurum Valisi'ne bildirilmiş ve kendisinden bu süre zarfında Vanlıları oyalaması istenmişti⁷⁰².

⁶⁹⁶ BOA, İ.MSM, 50/1266-7, 23 Ca.1263 (9 Mayıs 1847).

⁶⁹⁷ BOA, İ.MSM, 50/1284-4, 1263 (1847) Van ahalisinin arzuhalı.

⁶⁹⁸ BOA, İ.MSM, 50/1269-8, 13 C.1263 (29 Mayıs 1847) Erzurum Valisi Ahmet İzzet Paşa'nın arizası; BOA, İ.MSM, 50/1266-6, 23 Ca.1263 (9 Mayıs 1847).

⁶⁹⁹ BOA, A.MKT, 83/100, 18 C. 1263 (3 Haziran 1847) Erzurum Valisi Ahmet İzzet Paşa'ya Sadaret'ten yazılan kaime.

⁷⁰⁰ BOA, İ.MSM, 50/1269-8, 13 C.1263 (29 Mayıs 1847).

⁷⁰¹ BOA, İ.MSM, 50/1258-4, 5 Ca.1263 (21 Nisan 1847).

⁷⁰² BOA, BEO, AYNd, Nr. 609, s. 14-15

3.4. Bedirhan Bey'in Yandaşlarını Ayırma Çabaları

Osmanlı merkezî yönetimi, Bedirhan Bey'in isyanda ısrar edip devleti askeri harekâta mecbur bıraktığının bütün bölge halkı tarafından anlaşılmasını istiyordu. Bunun için 17 Mart 1847 tarihinde Osman Paşa'ya gönderilen talimatta, harekete geçmeden önce Bedirhan Bey'e nasihat edildiğini ilan etmesi istenmişti⁷⁰³.

Bu sırada Yusuf Efendi'nin akrabalarından İstanbul'da bulunan Hasan Efendi, Padişahın yakın çevresinden Hamdi Efendi'ye gidip, Bedirhan'ın emre boyun eğip doğrudan İstanbul'a gelmek istediğini bildirmişti. Ancak bunun için korku ve endişelerini ortadan kaldıracak bir güvence istediğini belirtmişti. Bu yolda bir mektup yazılırsa onu itaate ikna edebileceğini vaat etmişti⁷⁰⁴. Aynı şekilde Yusuf Efendi de muteber iki kişi ile Cizre'ye gidip onu alıp getirebileceğini söylemişti⁷⁰⁵. Hasan Efendi ile Yusuf Efendi'nin benzer şeyler söylemiş olması bunların sözlerinin doğru olma ihtimalini güçlendirmişti⁷⁰⁶. Konu Meclis-i Hass-ı Vükelâ'da müzakere edilmiş ve son bir kez daha Bedirhan'a nasihat edilmesine karar verilmişti. Ancak bu teşebbüsün ordunun planlanmış olan hareketini sekteye uğratmaması için Osman Paşa'ya da bir uyarı yazısı gönderilmişti⁷⁰⁷. Bu kez de yola gelmezse bundan sonra Bedirhan Bey'in sözüne inanılmayacak ve teslim oluncaya kadar harekâta devam edilecekti⁷⁰⁸.

⁷⁰³ BOA, A.MKT, 71/65, 29 Ra. 1263 (17 Mart 1847) Sadaret'ten Anadolu Ordusu Müşiri Osman Paşa'ya yazılan şukka.

⁷⁰⁴ BOA, İ.MSM, 50/1260-3, 1263 (1847)

⁷⁰⁵ BOA, İ.MSM, 50/1262-1, 15 Ca.1263 (1 Mayıs 1847) Anadolu Ordusu Defterdarı Agah Efendi'nin Yusuf Efendi ile ilgili arızası; BOA, A.MKT.MHM, 2/60, 8 Ca.1263 (24 Mayıs 1847) Sadaret'ten Agah Efendi'ye yazılan kaime..

⁷⁰⁶ BOA, İ.MSM, 50/1262-2, 3.C.1263 (19 Mayıs 1847).

⁷⁰⁷ BOA, İ.MSM, 50/1260-3, 1263 (1847)

⁷⁰⁸ BOA, İ.MSM, 50/1260-10, 14 Ca.1263 (30 Nisan 1847) Bedirhan Bey'e mekubp yazılmasına dair Meclis-i Vâlâ mazbatası ve irade.

1847 Nisan’ında Hamdi Efendi tarafından Bedirhan Bey’e hitaben şu mektup kaleme alınmıştı⁷⁰⁹:

“Saltanat-ı Seniyye’nin hükümeti içerisinde başka bir hükümet teşkil etmek isteyenlere karşı kayıtsız kalınamaz. Sizin gerçek niyetiniz bilinmiyorsa da bulunduğunuz yol uygun bir yol değildir. Bu nedenle zorunlu olarak size karşı bazı tedbirler alınmıştır. Devletin şahsınıza herhangi bir kastı yoktur, amacı sizi bulunduğunuz yerden çıkarıp herhangi bir engel olmaksızın hükümetini icra etmektir. İtaat etmeniz durumunda padişahın merhamet kapıları size açıktır...Eğer kendinizin ve ailenizin selametini istiyorsanız hiç endişeye kapılmadan kalkıp bu tarafa gelin. Can, mal, emlak, ırz ve namusunuza asla zarar gelmeyeceğine, İstanbul’da⁷¹⁰ veyahut isterseniz Rumeli’nin münasip bir yerinde tam bir emniyet ve rahat içinde ikamet etmenize müsaade edileceğine dair size söz veririm...İşte kendi fayda ve selametinizi sağlayacak yol doğrudan doğruya gösterilmiştir. Devlet-i Aliye isyan erbabını her yerde kahredeceği gibi cürüm ve kusurlarını itiraf edenleri de affeder. Siz artık istediğiniz yolu seçmekte serbestsiniz”.

Bu zamana kadar Babıali ile Bedirhan Bey arasındaki yazışmalar bölgedeki valiler aracılığıyla yapılmıştı. Bedirhan Bey doğrudan İstanbul’daki yetkililere bir şey yazmadığı gibi, İstanbul’dakiler de onu muhatap olarak kabul etmezlerdi. Bu bakımdan Padişahın yakın çevresinden bir zatın doğrudan Bedirhan’a hitaben böyle bir mektup yazması ona verilmiş güçlü bir teminattır⁷¹¹.

⁷⁰⁹ BOA, İ.MSM, 50/1259-1 1263 (1847); *Muharrerât-ı Nadire*, 5. Cilt , İstanbul 1289, s.197-199.

⁷¹⁰ Hamdi Efendi’nin kaleme aldığı yazının orijinalinde, istemesi durumunda Anadolu’nun İstanbul’a yakın mahallerinde ikamet edebileceği ifadesi yer almaktaydı. Fakat Bedirhan Bey’in Anadolu ile alakasının kesinlikle kesileceğine karar verildiğinden bu ibare ona gönderilecek olan asıl mektupta yer almamıştı. Bkz. BOA, İ.MSM, 50/1259-2, 1263 (1847).

⁷¹¹ Bazı araştırmacılar bu mektubun Sultan Abdülmecit adına Bedirhan’a yazıldığını iddia etmiştir. Bkz. Cabir Doğan, *a.g.e.*,s.164; Hatip Yıldız, *a.g.e.*, s.63. Ancak unutulmamalıdır ki bu dönemde padişahın onu muhatap kabul etmesi mümkün değildir.

Bu mektup aynı zamanda Osmanlı yönetiminin Bedirhan meselesine bakış açısını da yansıtmaktadır. Görüldüğü gibi yetkililer, Bedirhan Bey'in devlet sınırları içerisinde başka bir hükümet kurma gayesi güttüğün düşünüyorlardı. Ancak bu düşünceyi Bedirhan Bey'in bağımsız bir devlet kurmak amacıyla olduğu şeklinde yorumlamak yanlış olur. Kanaatimizce onun yapmak istediği şey, hükümet sancağı statüsündeki Cizre emirleri gibi bir tür özerklik elde etmektir.

Bedirhan Bey'i ikna etmek amacıyla bu yazışmalar devam ederken bir yandan da planlanan harekâtın son hazırlıkları tamamlanmaktaydı. Osman Paşa Bitlis-Muş kolunu komuta edecek Ahmet Paşa'yı Harput'a çağırıp harekâtla ilgili son talimatlarını vermişti⁷¹². İcra edilecek harekâtın Padişahın emri ve Şeyhülislam'ın fetvası gereği olduğu vurgulandıktan sonra, öncelikle ahaliye güvence verip onları Bedirhan Bey'den ayırmaya çaba göstermesini istemişti. Karşı koymakta ısrar edenler olursa bunlar hemen etkisiz hale getirilecekti. Osman Paşa, onu casuslara karşı da uyarılmış, bu gibi şahıslara rastlanması durumunda hatır gönüle bakılmayarak hemen kendisine gönderilmesini istemişti⁷¹³. Ferik Ahmet Paşa'nın vazifesi; Bedirhan Bey'in kendi bulunduğu cenahtan kaçmasına fırsat vermemek, Van halkını baskı altına alarak Bedirhan'a yardım etmelerini engellemek ve gerekirse emrindeki kuvvetlerle Cizre'ye kadar yürümektir⁷¹⁴. Osman Paşa, Ferik Ahmet Paşa'nın maiyetinde bulunan ve onunla birlikte Harput'a gelmiş olan Süvari Mirlivası Selim Paşa ile Süvari Miralayı Mustafa Bey'e de gerekli nasihatler yaptıktan sonra kendilerini Ahmet Paşa ile birlikte Muş'a göndermişti.

⁷¹² BOA, A.MKT.MHM, 2/103-5, 16 Ca.1263 (2 Mayıs 1847) Van koluna komuta edecek subaylara ve beylerin devlet tarafına çekilmesine dair Osman Paşa'nın Sadaret'e arzı.

⁷¹³ BOA, A.MKT.MHM, 2/103-8, 9 Ca. 1263 (25 Nisan 1847) Ferik Ahmet Paşa'ya Osman Paşa tarafından verilen buyruğunun sureti.

⁷¹⁴ BOA, İ.MSM, 50/1284-7, 23 Ş.1263 (6 Ağustos 1847) Erzurum Valisi Ahmet İzzet Paşa'ya hitaben Osman Paşa tarafından kaleme alınan yazı.

Harput'a çağrılanlar arasında Muş Kaymakamı Şerif Bey'de bulunmaktaydı. Anlaşıldığı kadarıyla onun devlet saflarında yer alması önemsemiş, nüfuzunu güçlendirmek için kendisine İstabl-ı Amire Müdürlüğü rütbesi verilmişti. Kardeşleri Murat ve Hurşit beylere de birer kılıç verilerek taltif edilmişlerdi⁷¹⁵. Şerif Bey güvenilir bir adam olmasa da birliklerin bir bölümü onun idaresindeki topraklar üzerinde konuşlanacaktı. Bu nedenle gerek güvenlik ve gerekse lojistik destek bakımından ona ihtiyaç duyuluyordu⁷¹⁶. Ayrıca onun Hakkâri Beyi Nurullah ve Han Mahmut ile yakın ilişki içerisinde olduğu bilinmekteydi. Bu şekilde taltif edilmesi gerek bu beylerin ve gerekse endişe içerisinde bulunan diğerlerinin de teminlerine vesile olabilirdi. Bu yüzden 27 Nisan 1847 tarihli bir yazı ile Bedirhan Bey ve yandaşlarını devlet saflarına çekmekle görevlendirilmişti. Ayrıca Ferik Ahmet Paşa'nın emirlerine kayıtsız şartsız itaat edecekti⁷¹⁷. Bunun yanında Şerif Bey harekâta beş yüz kadar başıbozuk atlısıyla destek verecekti⁷¹⁸. Böylece Muş kolunda emir-komuta zinciri kurulup herkese yapması gerekenler bildirilmişti⁷¹⁹. Ferik Ahmet Paşa'nın komutasında piyade, süvari ve topçu toplam sekiz bin asker ve 22 top vardı. Bunlara daha sonra iki bin başıbozuk askeri de katılacaktı⁷²⁰.

Osman Paşa, Hakkâri Beyi Nurullah ile Han Mahmut'a Şerif Bey vasıtasıyla birer mektup göndermişti. Hemen kalkıp ordu merkezine gelmeleri durumunda kendilerinin de Şerif Bey gibi taltif edileceklerini bildirmişti. Can, mal ve ırzlarına

⁷¹⁵ BOA, A.MKT.MHM, 2/103-5, 16 Ca.1263 (2 Mayıs 1847) Van koluna komuta edecek subaylara ve beylerin devlet tarafına çekilmesine dair Osman Paşa'nın Sadaret'e arzısı.

⁷¹⁶ NA., FO., 78/702, May 6th 1847.

⁷¹⁷ BOA, A.MKT.MHM, 2/103-7, 11 C. 1263, (27 Mayıs 1847) Osman Paşa tarafından Muş Kaymakamı Şerif Bey'e verilen buyruldu.

⁷¹⁸ BOA, İ.MSM, 50/1260-6, 23 R.1263 (10 Nisan 1847) Erzurum Valisi Ahmet İzzet Paşa ve Erzurum Defterdarı Tevfik Efendi'nin Van'a dair müşterek arizaları.

⁷¹⁹ NA., FO., 78/702, April 10th 1847

⁷²⁰ NA., FO., 78/702, May 10th 1847.

zarar gelmeyeceğine kefil olmuştu. Ancak aksi halde perişan olacaklarını ve son pişmanlığın da fayda vermeyeceğini önemle vurgulanmıştı⁷²¹.

Hazırlıklar devam ederken Bedirhan Bey de boş durmamış, taraftarları ve ahali arasında propaganda faaliyetlerine oldukça hız vermişti. Buna karşılık Diyarbakır Valisi Hayrettin Paşa da çevredeki etkili şahıslarla bağlantı kurup onları birer birer Diyarbakır'a çekmeye başlamıştı. Bedirhan'ın taraftarlarından Osman Hasan, Ali Ramo ve Hacı Keleş ilk önce gelenler arasındaydı. Bunlara hilat giydirilerek taltif edilmişlerdi. Hayrettin Paşa bunlara pek güvenmiyorsa da bu yolla en azından Bedirhan Bey'in konağına gidip gelmelerinin seyrekleşeceğini düşünmüştü⁷²².

Bedirhan Bey'in destekçilerinden Şamar Aşireti Şeyhi Sufuk, ondan bin nefer piyade ve bin nefer süvari destek alarak rakibi Necris üzerine yürümüşü. Bunun üzerine Necris bir adamı aracılığıyla Hayrettin Paşa'dan yardım istemişti. Paşa ona yardım etmeye karar verdiği gibi taltif ve temini içeren kendisinin ve Osman Paşa'nın buyruldularını göndermişti⁷²³. Şamar Aşireti şeyhleri arasındaki düşmanlığın Bedirhan Bey'e yaradığını gören Osman Paşa, Bağdat Valisi'nden ikisi arasındaki anlaşmazlıkların çözülmesini istemişti⁷²⁴.

Bedirhan Bey'in idaresinde bulunan ahalinin büyük çoğunluğu Nakşibendi Tarikatı'nın büyük şeyhi Mevlana Halid-i Bağdadî'ye bağlıydı. Alınan istihbarata göre bu tarikata intisap eden Bedirhan Bey, onun halifelerinden Cizre'de bulunan

⁷²¹ BOA, A.MKT.MHM, 2/103-2, 16 Ca.1263 (2 Mayıs 1847) Osman Paşa tarafından Hakkâri Beyi Nurullah'a yazılan mektup; BOA, A.MKT.MHM 2/103-6, 16 Ca.1263 (2 Mayıs 1847) Osman Paşa tarafından Han Mahmut'a yazılan mektup.

⁷²² BOA, İ.MSM 50/1266-5, 17 Ca.1263 (3 Mayıs 1847) Diyarbakır Eyaleti Valisi Hayrettin Paşa'nın Bedirhan Bey'in yandaşlarının durumuna dair arizası.

⁷²³ BOA, İ.MSM, 50/1266-5, 17Ca.1263 (3 Mayıs 1847); BOA, İ.MSM, 50/1267, 5.C.1263 (21 Mayıs 1847).

⁷²⁴ BOA, İ.MSM, 50/1267-8, 5 C.1263 (21 Mayıs 1847) Harekât hazırlıkları ve yandaşlarının Bedirhan'dan ayrılmasına dair Osman Paşa'nın arizası.

Şeyh Salih, Şeyh İbrahim, Şeyh Hamit ve Şeyh Azrail'in sözlerine itimat etmekteydi. Bu nedenle Diyarbakır Valisi Hayrettin Paşa söz konusu şeyhlere hitaben 1847 Nisan'ında bir mektup yazmıştı. Kendisinin de Nakşibendi Tarikatı'na mensup olduğunu belirtip icazetnamesini de beraber göndermişti. Bu mektupta Müslümanların sultanı ve halife olan Padişah Abdülmecit'e itaat etmenin vacip olduğu belirtilerek, bu konuda Bedirhan'a nasihat etmeleri istenmişti. Ayrıca Bedirhan'a güvence verildiğine dikkat çekilerek, kendileri ile beraber gelip teslim olması durumunda ona mirmiranlık rütbesi verilip padişahın ihsanına mazhar olacağını bildirmişti. Nasihatlere kulak asmaz ise Bedirhan ile beraber hareket etmemeleri konusunda uyarılmışlardı⁷²⁵. Bu mektubun ellerine ulaşmasından sonra adı geçen şeyhler; Devlet-i Aliye'ye itaatin farz olduğuna dair Bedirhan Bey'i uyarmışlar, ondan aklını başına toplamasını istemişler, aksi halde yirmi bin civarındaki müritlerini de alıp devlete sığınacakları tehdidinde bulunmuşlardı⁷²⁶.

Daha sonra Hayrettin Paşa, Şirvan Kazası Müdürü Sait Bey'in, Siirt Kazası Müdürü Mehmet Ağa'nın ve Midyat Kazası subaşlarının da Diyarbakır'a gelmelerini sağlamıştı. Bunlara rütbe ve çeşitli hediyeler verilmişti⁷²⁷. Hakkâri bölgesinin bey, ümera ve önde gelenlerine de itaat etmeleri için onlara hitaben mektuplar kaleme almıştı⁷²⁸.

Osman Paşa 1847 Mayıs'ının başında harekât hazırlıklarını hızlandırmak için Diyarbakır'a gitmişti. O sırada Hassa ve Dersaadet ordularından dört tabur asker

⁷²⁵ BOA, İ.MSM, 50/1266-2, 1263 (1847).

⁷²⁶ "...zâhiren ve bâtinen Devlet-i Aliyeye itâat ve inkiyâd üzerlerimize farz olmağla behemehâl itâat ve dehalet idersin ve itmediğin sûrette tarikat-ı aliyey-i Nakşibendiyeye mensûb bu havâlide yirmi bin mikdarı ihvânımız vardır cümlesini alub Devlet-i Aliyeye dehalet ideriz aklını başına topla bizden size fâide yokdur..." BOA, İ.MSM, 50/1266-5, 17Ca.1263 (3 Mayıs 1847); BOA, A.MKT.MHM, 2/61, 17 C.1263 (2 Haziran 1847).

⁷²⁷ BOA, İ.MSM, 50/1268-4, 5 C.1263 (21 Mayıs 1847).

⁷²⁸ BOA, İ.MSM, 50/1268-3, 2 Ca.1263 (18 Nisan 1847) Musul Valisi Esat Paşa'nın Bedirhan Bey'in hazırlıklarına ve İzzettin Şir Bey'e dair arizası.

Harput'a intikal etmiş bulunuyordu. Geri kalanlar ise peyder pey gelmekteydiler. Maiyetindeki asker ile Urfa'da hazır bulunan Ferik Ömer Paşa'ya Diyarbakır'a gelmesi emredilmişti. Cephane ve mühimmatın nakliyesi henüz tamamlanmamış olduğundan Osman Paşa bu süre zarfında eksikleri tamamlamakla meşgul olmuştu. Hazırlıklarını tamamladıktan sonra Rumi takvime göre Mayıs başında yani 13 Mayıs 1847 tarihinde Cizre üzerine hareket etmeyi planlamıştı⁷²⁹.

5 Mayıs 1847 tarihinde Ferik Ömer Paşa kumandasındaki birliklerle Diyarbakır'a ulaşmıştı. Bu esnada Osman Paşa Bedirhan Bey'e yakın olan bazı kişileri Diyarbakır'a davet etmişti. Bunları Diyarbakır'ın ulema, vücuha, meclis azaları ve Gayrimüslim önde gelenlerinin katıldığı meclise davet ederek burada padişahın Bedirhan Bey ile ilgili emrini okutmuştu. Diyarbakır'a gelenler arasında Cizre'de tekkesi olan Şeyh Salih'in iki müridi de vardı. Şeyh bu müritlerini devlete bağlı olduklarını bildirmek üzere Osman Paşa'ya göndermişti⁷³⁰. Nakşibendi şeyhleriyle bölgenin diğer önde gelen şahıslarının Bedirhan Bey'den ayrılması yetkilileri oldukça memnun etmişti. İlgililere talimat verilerek bu faaliyetlere aralıksız devam edilmesi istenmişti⁷³¹.

Bu sırada Esat Paşa, Bedirhan'ın öldürmüş olduğu Hacıbehram'ın eski beyi Sait'in oğlu Mir Mehmet ve Zehiri Aşireti Ağası Aziz ile iletişime geçmiş ve onları Musul'a gelmeye ikna etmişti. Osmanlı kuvvetleri Cizre'ye ulaştığında Mir Mehmet

⁷²⁹ BOA, A.MKT.MHM, 2/103-4, 12 Ca 1263 (28 Nisan 1847) Harekât hazırlıklarına dair Osman Paşa'nın Sadaret'e arızası.

⁷³⁰ BOA, İ.MSM, 50/1267-8, 5.C.1263(21 Mayıs 1847) Harekât hazırlıkları ve yandaşlarının Bedirhan'dan ayrılmasına dair Osman Paşa'nın arızası.

⁷³¹ BOA, BEO, AYNd., Nr.609 ,s.17.

ve Aziz Ağa'yı oraya göndermeyi planlamıştı. Kendisi de üç dört bin asker ile Zaho'da hazır bulunup bölgenin emniyetini sağlayacaktı⁷³².

Bedirhan Bey'in faaliyetlerini takip ettirmek için Cizre ve çevresine gönderilmiş olan casuslarda birer birer dönüp bölgedeki gelişmeleri haber vermekteydiler. Onlardan alınan bilgilere göre Bedirhan Bey'in bazı taraftarları ile arası açılmıştı. Bunlar Osmanlı kuvvetlerine karşı koymayacaklarını açıkça söylemeye başlamışlardı⁷³³.

Bedirhan Bey, taraftarlarının devlet saflarına katılma ihtimalini görünce telaşa kapılmıştı. Cizre naibiyle birkaç adamını Osman Paşa'ya gönderip, ne şart koşulursa koşulsun kabul edeceğini bildirmişti. Ancak kendisine duyulan güveni tümüyle yitirmiş olduğu için, kayıtsız şartsız teslim olmaktan başka çaresisi olmadığı cevabı ona iletilmişti. Osman Paşa, Bedirhan Bey'in mesajını getiren heyete Cizrelilere gizlice gösterilmek üzere can ve mallarından emin olmalarına dair bir buyruldu vermeyi de ihmal etmemişti. Bu sırada Hamdi Efendi'nin İstanbul'dan gönderilen mektubu Osman Paşa'ya ulaşmıştı. Bu mektubun Hasan Efendi, Yusuf Efendi, eski müftü Derviş Efendi ve birkaç önde gelenden oluşan bir heyet vasıtasıyla Bedirhan Bey'e gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Ancak bunun için Hasan Efendi'nin İstanbul'dan dönüşü beklenecekti⁷³⁴.

3.4.1. Mir Seyfettin'in Oğlu İzzettin Şir Bey'in Orduya Sığınması

Osman Paşa Bedirhan Bey'in yakınlarının devlet tarafına çekilmesini oldukça önemsemişti. Bu amaçla 3 Mayıs 1847 tarihinde Mir Seyfettin'in oğlu İzzettin Şir

⁷³² BOA, İ.MSM, 50/1269-9, 16 C.1263 (1 Haziran 1847); BOA, A.MKT,89/27, 27 B.1263 (11 Temmuz 1847); BOA, BEO, AYNd.,Nr.609, s.29.

⁷³³ BOA, İ.MSM, 50/1263-1, 22 Ca.1263 (8 Mayıs 1847) Harekât öncesi Bedirhan Bey'in durumuna dair Osman Paşa'nın arızası.

⁷³⁴ BOA, İ.MSM 50/1267-6, 1263 (1847).

Bey'e bir adamını göndermişti⁷³⁵. Özellikle son bir yıldan beri İzzettin Şir Bey ile Bedirhan Bey'in arası açılmıştı. Mir Seyfettin'in 1846 yılında ölümünden sonra Bedirhan Bey bütün gücü kendisinde toplamak istemiş ve Mir Seyfettin'in oğullarının hukukunu hiçe saymıştı. Onlara her türlü zulmü yaptığı gibi olur olmaz bahanelerle mallarına da el koymuştu. Bu durum Osman Paşa'nın işini oldukça kolaylaştırmıştı. Bedirhan Bey'den intikam almak için fırsat kolladığı anlaşılan İzzettin Şir Bey, babasının mirahorunu gizlice Diyarbakır'a göndererek Bedirhan'a karşı işbirliği yapacağı mesajını Osman Paşa'ya iletmişti⁷³⁶.

Osmanlı kuvvetlerinin Diyarbakır'da toplanması üzerine İzzettin Şir Bey, Cizre'ye bir saat mesafede olan Kasrik Kalesi'ni (Kasr-ı Geli)güçlendirmek için Bedirhan Bey'den izin almış ve bu kaleye kendi adamlarını yerleştirmişti. Asıl niyeti Osmanlı kuvvetleri Cizre önüne gelince onlarla işbirliği yapıp, Bedirhan Bey'e karşı savaşmaktı⁷³⁷. Ancak niyeti anlaşılmıca düşündüğünden daha erken harekete geçmek zorunda kalmıştı. Kardeşi Mansur Bey'i yüz adamıyla birlikte kaleyi muhafaza etmekle görevlendirip on adamı ile firar ederek, 14 Mayıs 1847 günü Zaho'ya ulaşmıştı. Oradan da Musul Valisi Esat Paşa'ya sığınmıştı⁷³⁸.

İzzettin Şir Bey, Bedirhan Bey'in planları hakkında önemli bilgiler vermişti. Buna göre Bedirhan Bey itaat etmek niyetinde olmadığı gibi düzenli birliklere karşı koyamacağını da biliyordu. Bu nedenle gece baskınlarıyla Osmanlı kuvvetlerini yıpratıp civardaki kalelere çekilecekti. Direnişini kuvvetlendirmek için Han Mahmut'a adamlar gönderip, Van Kalesi'nden beş altı topun acilen gönderilmesini

⁷³⁵ BOA, İ.MSM, 50/1268-4, 5 C.1263 (21 Mayıs 1847).

⁷³⁶ BOA, İ.MSM, 50/1267-8, 5.C.1263 (21 Mayıs 1847) Harekât hazırlıkları ve yandaşlarının Bedirhan'dan ayrılmasına dair Osman Paşa'nın arzı.

⁷³⁷ BOA, İ.MSM, 50/1268-3, 2 Ca.1263 (18 Nisan 1847) Musul Valisi Esat Paşa'nın Bedirhan Bey'in hazırlıklarına ve İzzettin Şir Bey'e dair arzı.

⁷³⁸ BOA, İ.MSM, 50/1267-7, 29 Ca.1263 (15 Mayıs 1847) Zaho Mutesellimi'nin İzzettin Şir Bey'e dair Musul Valisi Esat Paşa'ya yazısı.

istemişti. Bunun yanında Rumiye Kazası Müdürü Yahya Han ile de iletişime geçmişti. Cizre’de tutunamaması durumunda ailesiyle birlikte Van tarafında kaçacağını bizzat İzzettin Şir Bey söylemişti. Bunun için de Han Mahmut’tan Hoşab Kalesi’ni kendisine teslim etmesini istemişti. Ancak bu kale Han Mahmut’un kardeşi Han Abdal’ın elindeydi. Ağabeyinden ve Bedirhan Bey’den hoşlanmayan Han Abdal kaleyi teslim etmeyeceğini bunlara açıkça bildirmişti.

İzzettin Şir Bey, Bedirhan Bey’in adamlarını ondan ayırmak için elinden gelen yardımı yapmaya hazır olduğunu belirttiğinden, kayınpederi olan Hakkâri Beyi Nurullah’a ve diğer ileri gelenlere onun adına mektuplar yazılıp, gizlice gönderilmişti. Hizmetlerinden dolayı kendisine kapıcıbaşılık rütbesi verileceği her tarafta ilan edildiği için⁷³⁹ gereken rütbe ve nişanın bir an evvel Musul’a gönderilmesi Osman Paşa’dan istenmişti⁷⁴⁰.

İzzettin Şir Bey’in Musul’a kaçması Bedirhan Bey’i oldukça zor duruma düşürmüştü. O, Bedirhan ailesinin en muteberi olan Mir Seyfettin’in oğlu ve Hakkâri Beyi Nurullah’ın damadıydı⁷⁴¹. Bütün mal varlığına el konulmuşsa da babasından miras kalan itibarı nedeniyle Cizre, Bohtan ve Hacıbehram kazaları ahalisinin yarısı ona tabiydi⁷⁴². Bu nedenle onun hükümet kuvvetlerine katılması, Bedirhan Bey’in asıl gücünü aldığı bölgeden önemli ölçüde destekten yoksun kalmasına sebep olmuştu.

Bedirhan Bey taraftarlarını bir arada tutabilmek için Mansur Bey’in elinde bulunan Kasr-ı Geli Kalesi’ne hücum etmeye hazırlanmaktaydı. Ancak bu kale

⁷³⁹ BOA, İ.MSM, 50/1268-3, 2 Ca.1263 (18 Nisan 1847) Musul Valisi Esat Paşa’nın Bedirhan Bey’in hazırlıklarına ve İzzettin Şir Bey’e dair arızası.

⁷⁴⁰ BOA, İ.MSM, 50/1268-5, 19C.1263 (4 Haziran 1847); BOA, BEO, AYNd.,Nr.609, s.20-21; BOA, A.MKT, 84/91, 1263 (1847) ; BOA, BEO, AYNd.,Nr.609, s.17.

⁷⁴¹ BOA, İ.MSM, 50/1268-3, 2 Ca.1263 (18 Nisan 1847) Musul Valisi Esat Paşa’nın Bedirhan Bey’in hazırlıklarına ve İzzettin Şir Bey’e dair arızası.

⁷⁴² BOA, İ.MSM, 50/1267-7, 29 Ca.1263 (15 Mayıs 1847).

Cizre'nin karşısında gayet yüksek ve dağlık bir alanda bulunup civardaki diğer kalelere oranla çok daha güçlü ve sağlamdı. Ayrıca içinde uzun süre dayanmaya yetecek kadar zahire, su ve her bir gereksinimi mükemmel olarak bulunmaktaydı. Dolayısıyla bu kalenin ele geçirilmesi neredeyse imkânsızdı⁷⁴³. Buna rağmen Bedirhan Bey kaleyi kuşatmış ve henüz onbir-oniki yaşında olan Mansur Bey korkuya kapılıp, acilen yardım gönderilmesini istemişti⁷⁴⁴. Osman Paşa, ordu Cizre'ye yaklaşınca kadar dayanmasını tembihlemiştir⁷⁴⁵. Ayrıca cesaretini artırmak için kaleyi muhafaza etmesi durumunda kapıcıbaşılik rütbesi ile ödüllendirileceğini vaat etmişti⁷⁴⁶.

Bu esnada Esat Paşa ordunun hemen Cizre üzerine yürümesi gerektiğini Babıali'ye rapor etmişti. Ona göre ordunun Mardin ve Midyat taraflarına yaklaştığının duyulması üzerine taraftarları Bedirhan Bey'i tümüyle terk edeceklerdi⁷⁴⁷.

İzzettin Şir Bey'in kendi yanında bulunmasının daha faydalı olacağını düşünen Osman Paşa onun bir an evvel gönderilmesini istemişti. Bunun üzerine Miralay Mustafa Bey koruyuculuğunda 23 Mayıs 1847 tarihinde yola çıkarılan İzzettin Şir Bey,⁷⁴⁸ 29 Mayıs 1847 günü Osman Paşa'nın karargâhına ulaştırılmıştı. Burada kendisine İstabl-ı Amire rütbesi verilmiş, bu durumdan bütün kaza ve köyler

⁷⁴³ BOA, İ.MSM, 50/1267-8, 5 C.1263 (21 Mayıs 1847) Harekât hazırlıkları ve yandaşlarının Bedirhan'dan ayrılmasına dair Osman Paşa'nın arzısı.

⁷⁴⁴ BOA, A.MKT, 83/26-3, 9.C.1263 (25 Mayıs 1847) Mansur Bey tarafından Osman Paşa'ya yazılan yardım isteğine dair mektup.

⁷⁴⁵ BOA, A.MKT, 83/26, 13 C.1263 (29 Mayıs 1847).

⁷⁴⁶ BOA, A.MKT,90/58-2, 7 B.1263 (21 Haziran 1847) Zeytinlik muharebesi ve ordunun ileri yürümesine dair Osman Paşa'nın Sadaret'e arzısı.

⁷⁴⁷ BOA, İ.MSM, 50/1268-3, 2 Ca.1263 (18 Nisan 1847) Musul Valisi Esat Paşa'nın Bedirhan Bey'in hazırlıklarına ve İzzettin Şir Bey'e dair arzısı.

⁷⁴⁸ BOA, İ.MSM, 50/1269-9, 16.C.1263 (1 Haziran 1847).

haberdar edilmişti. Bundan sonra ahali, itaatlerini bildiren ilam ve mazbatalarını peyder pey Osman Paşa'ya getirmeye başlamıştı⁷⁴⁹.

3.4.2. Han Abdal'ın Hükümet Kuvvetlerine İtaat Etmesi

Topçuzade Şerif Ağa Van'a gönderildiği zaman, itaat etmesi durumunda Gevaş mukataasının kendisine verileceğini Han Abdal'a gizlice bildirmişti⁷⁵⁰. Han Abdal bu teklife kayıtsız kalmamış, zaten arasının bozuk olduğu Bedirhan Bey ve ağabeyi Han Mahmut'u terk ederek devlet saflarına katılmayı kabul etmişti.

O sırada bölgenin en önemli kalelerinden biri olan Hoşab Kalesi Han Abdal'ın elindeydi. Bedirhan Bey Cizre'de tutunamayıp da Van tarafına gitmek zorunda kalırsa, ele geçirilmesi oldukça zor olan bu kale sığınacağı yerlerin başında geliyordu. Bu bakımdan Han Abdal'ın taraf değiştirmesi, Bedirhan Bey ve Han Mahmut için büyük bir darbeydi. Kardeşinin kendisinden ayrıldığını anlayan Han Mahmut, Hoşab bölgesinin ileri geleni olan Hacı Abdi'ye 1 Mayıs 1847 tarihinde bir mektup yazmış ve kalenin *Devletli Mir Hazretleri* (Bedirhan Bey) tarafından Mir Mehmet'e verildiğini haber vermişti. Bundan sonra Han Abdal'ın hükmünün geçerli olmadığını belirtip, onun Hoşab Kazası'nı idare etmesine müsaade etmemesini istemiş, aksi halde kendisinin sorumlu tutulacağını özellikle vurgulamıştı⁷⁵¹. Han Mahmut aynı tarihte Han Abdal'a da bir mektup yazmıştı. Bu mektubunda da kalenin Bedirhan Bey tarafından Mir Mehmet'e verildiğini bildirip, ondan yönetimden elini çekmesini istemişti. Ayrıca onu tekrar saflarına katmak için hayatının güvencede olduğunu ve ne isterse kendisine verileceğini vaat etmişti⁷⁵².

⁷⁴⁹ BOA, A.MKT 83/26, 13 C.1263(29 Mayıs 1847). Bu belgede hangi kazalardan yazıldığı belli değilse de 11 adet ilam bulunmaktadır. Ayrıca bkz.BOA, A.MKT 81/84, 1263 (1847)

⁷⁵⁰ BOA, İ.MSM 50/1269-8, 13 C.1263 (29 Mayıs 1847) Erzurum Valisi Ahmet İzzet Paşa'nın arizası.

⁷⁵¹ BOA, İ.MSM, 50/1269-3, 15 Ca.1263(1 Mayıs 1847).

⁷⁵²“...nahiye istersen sana nahiye verelim...köy istersen sana bir köy verelim...emin olmak istersen seni inandırıp kanaat verelim...” . BOA, İ.MSM, 50/1269-2, 15 Ca.1263 (1 Mayıs 1847).

Bedirhan Bey de Han Abdal'a hitaben kaleme aldığı mektubunda onu Cizre'ye davet etmiş ve kalenin adamlarından Ali Ağa'ya teslim edilmesini istemişti. İsteklerine boyun eğmesini sağlamak için çok yakında *Rumlarla* (Osmanlı yönetimi) anlaşacağını haber vererek onu kandırmaya çalışmıştı⁷⁵³. Bu girişiminden bir şey elde edemeyen Bedirhan Bey, Osmanlı askerine karşı bütün Kürtlerin direnmesi gerektiğini bildirdiği bir diğer mektubunda da yanında yer almamasının vahim sonuçları olacağına dikkat çekerek onu tehdit etmişti⁷⁵⁴.

Han Abdal, Bedirhan Bey ve Han Mahmut tarafından tehdit edildiğini 5 Mayıs 1847 tarihinde Erzurum Valisi'ne bildirmişti. Bu yazısında üç senedir devam eden Van olaylarının arka planı hakkında da önemli bilgiler vermişti. Van hadisesi ile herhangi bir ilgisinin bulunmadığını; Bedirhan Bey, Han Mahmut ve Muş Kaymakamı Şerif Bey'in üç sene önce aralarında anlaştıklarını belirtmişti. Anlaşmaya göre Van ve Hoşab kaleleri Bedirhan Bey'e teslim edilecekti. Bu nedenle Hoşab Kalesi'nin Düderi Ağası Ali'ye, Van Kalesi'nin de Bedirhan Bey'in kölesi Mirzo'ya teslim edileceğini bildirmişti. Kendisi Hoşab Kalesi'ni vermeye yanaşmadığı gibi, Van öndegelenlerine de kaleyi teslim etmemelerini tavsiye etmişti. Bunun yanında kendisine bağlı aşiretleri bölgeden uzaklaştırarak Sadmanis Kalesi etrafına çekmişti. Daha sonra nasıl emir gelirse ona göre hareket edeceğini belirtmiş, bir takım nizam elbisesi ve miralaylık rütbesi isteyerek mektubunu sonlandırmıştı⁷⁵⁵. 21 Mayıs tarihli diğer mektubunda ise Van'a acilen iki tabur asker gönderilmesini istemişti. Bir binbaşı maiyetinde asker gönderilmesi durumunda Hoşab Kalesi'ni

⁷⁵³ BOA, İ.MSM, 50/1269-4, 21.Ca.1263 (7 Mayıs 1847).

⁷⁵⁴ ...*Gelmediğin halde hakkında vahîm ve bu hizmet beyn-el Ekrad amîm olduğunu beyan ve tahvîf eylemiş...* BOA, A.MKT, 88/60-2, 20 B.1263 (4 Temmuz 1847) Bedirhan Bey ve Han Mahmut'la girişilmiş çatışmalara dair Osman Paşa'nın Sadaret'e arızası.

⁷⁵⁵ BOA, İ.MSM, 50/1269-6, 19 Ca.1263 (5 Mayıs 1847) Han Abdal'ın Erzurum Valisi'ne hitaben kaleme aldığı yazısı.

onlara teslim edeceğini bildirdiği bu mektubunda da asker kıyafeti ve miralaylık nişanı istemeyi unutmamıştı⁷⁵⁶.

Han Abdal'ın bu tavrı karşısında diğer adamlarıyla kardeşlerinin de kendisini terk edeceklerinden korkmaya başlayan Han Mahmut, Abdürrezzak, Abdülaziz ve Mehmet Beylere; Rıdvan ve İbrahim Ağaralara hitaben yazdığı bir mektubunda, şimdi erkeklik zamanıdır, üzerinize asker geldiği zaman sakın ola geri çekilmeyesiniz, gibi cesaret veren sözlerle onları yanında tutmaya çalışmıştı⁷⁵⁷.

Erzurum Valisi İzzet Paşa, bu gelişmeler üzerine adamlarından Ali Ağa'yı kaleyi teslim almak üzere Han Abdal'a göndermişti. Miralaylık rütbesi yerine kendisine ıstabl-ı amire müdürlüğü payesinin verileceğini bildirmiş, nizam elbisesi yerine de Kürt Beylerine has sırma işlemeli kırmızı bir kaftan göndermişti⁷⁵⁸.

İzzet Paşa, Han Abdal ile ilgili gelişmeleri 29 Mayıs tarihli bir yazı ile Babıali'ye bildirmiş, Ferik Ahmet Paşa komutasındaki birliklerin Van'a sevk edilmesini bir kez daha istemişti. Ona göre Van ve Hoşab kalelerinin Bedirhan Bey'in eline geçmesi ancak bu şekilde önlenebilirdi. Aksi takdirde bu isyanın bastırılması oldukça zahmetli ve bir o kadar da masraflı olacaktı⁷⁵⁹. Babıali gerek Musul Valisi'nin ve gerekse Erzurum Valisi'nin harekete geçilmesi yönündeki isteklerini Osman Paşa'ya iletmekle yetinmişti⁷⁶⁰. Osman Paşa ise bütün ısrarlara rağmen askerin bölünüp farklı bölgelere sevk edilmesine sıcak bakmamıştı.

Bedirhan Bey'in çevresindeki adamların her biri başka bir beye, ağaya, aşirete, tarikata vs. mensup olduğundan yandaşlarının oldukça gevşek bir yapısı

⁷⁵⁶ BOA, İ.MSM, 50/1269-7, 5 C.1263 (21 Mayıs 1847) Han Abdal'ın Erzurum Valisi'ne hitaben kaleme aldığı yazısı.

⁷⁵⁷ BOA, İ.MSM, 50/1269-5, 29 Ca.1263 (15 Mayıs 1847).

⁷⁵⁸ BOA, İ.MSM, 50/1273, 5 B.1263 (19 Haziran 1847) Erzurum Valisi Ahmet İzzet Paşa'nın Han Abdal'a dair Sadaret'e arızası.

⁷⁵⁹ BOA, İ.MSM, 50/1269-8, 13 C.1263 (29 Mayıs 1847) Erzurum Valisi Ahmet İzzet Paşa'nın arızası.

⁷⁶⁰ BOA, BEO, AYNd., Nr. 609, s.24.

olduğu görülmektedir⁷⁶¹. İzzettin Şir Bey ve Han Abdal gibi önemli şahısların ondan ayrılması düşünce ve amaç birliğinden yoksun olan bu topluluğun hızla dağılmasına yol açmıştı. Aslında bu durum incelediğimiz dönemdeki diğer beylerin de ortak kaderiydi. Benzer toplumsal yapı üzerine gücünü inşa etmiş olan Revanduzlu Mehmet Paşa, Cizreli Sait Bey ve son olarak Bedirhan Bey'in Osmanlı kuvvetleriyle karşı karşıya geldiklerinde çevrelerindeki adamları hemen dağılmış ve doğunun bu gibi nüfuz sahibi çok güçlü adamları bir anda sıradan beyler konumuna düşmüşlerdi.

3.5. Ordunun Cizre Üzerine Harekete Geçmesi ve Bedirhan Bey'in Yakalanması

Bedirhan Bey üzerine yapılması planlanan harekâtı Osman Paşa ile birlikte onun emrinde olmak üzere Arabistan Ordusu'ndan Ferik Ömer Paşa ve Ferik Ahmet Paşa idare edecekti. Osmanlı güçlerinin toplam sayısı yirmi beş bin kişiye ulaşmıştı. İngiliz konsolosu Brant böyle güçlü bir ordu karşısında Bedirhan Bey'in direnmesinin mümkün olmadığını rapor etmişti. Ona göre bu harekât Bedirhan Bey'in ya kuşatılıp ele geçirilmesiyle ya da kaçmasıyla neticelenecekti⁷⁶².

Hazırlıklarını tamamlayan Osman Paşa 17 Mayıs 1847'de birkaç tabur piyade ile iki bölük süvari ve başıbozuk askerini Mirliva Emin Paşa kumandasında Diyarbakır'dan ileriye doğru sevk etmişti. Bu kuvvetler Rıdvan üzerinden Cizre'ye yürüyecekti. 26 Mayıs'ta ise Osman Paşa sekiz tabur piyade, altı bölük süvari, iki bölük topçu ve dört bin başıbozuk asker ile Diyarbakır'dan harekete geçmişti⁷⁶³.

⁷⁶¹ BOA, İ.MSM, 50/1267-8, 5 C.1263 (21 Mayıs 1847) Harekât hazırlıkları ve yandaşlarının Bedirhan'dan ayrılmasına dair Osman Paşa'nın arzısı.

⁷⁶² NA., FO.,78/702, May 6th 1847.

⁷⁶³ BOA, İ.MSM 50/1270-1, 23 C.1263 (Haziran 1847) Ordunun Diyarbakır'dan hareket ettiğine dair Sivas Valisi kapıkethüdasının yazısı.

Osman Paşa münasip bir yerde birkaç gün kadar konaklayıp Hasan Efendi'nin İstanbul'dan dönüşünü bekleyecekti⁷⁶⁴.

Alınan tedbirler ve yandaşlarının devlet tarafına çekilmesi Bedirhan ve Han Mahmut'u saldırıya geçmek zorunda bırakmıştı. Biraz daha beklemeleri durumunda neredeyse tek başlarına kalacaklardı. Bu nedenle ordu harekete geçtikten hemen sonra Han Mahmut, kardeşi Abdürrezzak ve oğlu Abdülaziz ile Hasenanlı Ağası Rıdvan'ı Ahlat'ın Karmuç köyüne sevk ederek çatışmaları başlatmıştı. Kendisi de geçitleri tutup Hallaçlar Aşireti'ne hücum etmişti. Daha önce ifade edildiği üzere Hallaçlar Bedirhan Bey'e karşı savaştıktan sonra Bitlis'e göç etmişlerdi. Han Mahmut, muhtemelen devlet taraftarı olanların başına neler geleceğini göstermek için üzerlerine yürümüştü. Ancak Osmanlı birliklerinin Muş'ta konuşlanmış olmasından cesaret alan Hallaçlar, bu kez de Han Mahmut'a karşı şiddetle direnmişlerdi. Askerin onlara yardıma geldiği duyulunca Han Mahmut hemen geri çekilmişti⁷⁶⁵. Ancak Karmuç köyüne gönderilen kuvvetler köylülerin direnişiyle karşılaşmış olmalarına rağmen sayıca üstün oldukları için köyü kolaylıkla ele geçirmişlerdi. Bitlis Müdürü Murat Bey, Han Mahmut'un buradan Bitlis'e saldıracağını haber almıştı. Ona bu fırsatı vermemek için Kaymakam Mehmet Bey altı tabur asker ve bir top ile bu köye sevk edilmişti. Karşı koyamayacaklarını anlayan Han Mahmut'un adamları savaşmaya cesaret edemedi kaçmışlardı⁷⁶⁶. Muş

⁷⁶⁴ BOA, İ.MSM, 50/1267-8, 5 C.1263 (21 Mayıs 1847) Harekât hazırlıkları ve yandaşlarının Bedirhan'dan ayrılmasına dair Osman Paşa'nın arizası; BOA, BEO, AYNd., Nr. 609, s.15-16.

⁷⁶⁵ BOA, İ.MSM, 50/1269-8, 13 C.1263 (29 Mayıs 1847) Erzurum Valisi Ahmet İzzet Paşa'nın arizası.

⁷⁶⁶ BOA, İ.MSM, 50/1266-6, 23Ca.1263 (9 Mayıs 1847); BOA, A.MKT, 83/100, 18C.1263 (3 Haziran 1847); BOA, BEO, AYNd., Nr.609, s.22-23.

Kaymakamı Şerif Bey de kardeşi Hurşit Bey ile akrabalarından Halil Bey'i bir miktar kuvvetle göndererek bu harekâta yardımcı olmuştu⁷⁶⁷.

Erzurum Valisi İzzet Paşa, Van'a düzenlenecek harekâtın, kış mevsiminin Ağustos ayında başlaması nedeniyle gelecek seneye ertelenmesinden korkuyordu. Harekâtın gecikmesi, beyler ve aşiretler arasındaki ilişkilerin çok çabuk değiştiği bu coğrafyada, direnişin daha da şiddetlenmesine sebep olabilirdi. Çatışmaların başlaması üzerine Van'a asker sevk edilmesi için Babıali'ye bir kez daha baş vurmuştu⁷⁶⁸. Ayrıca durumun nezaketini şifahi olarak izah etmek için mirahorunu ordu karargâhına göndermişse de Osman Paşa onunla görüşmemişti⁷⁶⁹. Erzurum Valisi'nin sonu gelmez ısrarları Muş kolundaki birliklerin savaş alanı dışında tutulmasını engelleyememişti. On bin kişilik tam teçhizatlı bu kuvvetin olduğu yerde hareketsiz kalması bazı dedikodulara neden olmuştu. Rivayetlere göre bu durum paşalar arasındaki kıskançlıktan kaynaklanmıştı⁷⁷⁰. Aynı şekilde Osman Paşa, Musul Valisi Esat Paşa'nın askerleri ile birlikte Zaho'ya gelmesine de sıcak bakmamıştı. Esat Paşa'ya göre Musul'dan ayrılmasının hiçbir sakıncası olmadığı gibi, bu hareketi Bedirhan meselesinin daha çabuk neticelendirilmesine neden olabilirdi⁷⁷¹. Osman Paşa'nın bu tavrı göz önüne alınırsa, kazanılacak zaferin sadece kendisine ait olmasını istediği söylenebilir.

Hasan Efendi'nin gelmesi gecikince Osman Paşa Cizre'ye yürümeye devam etmişti. Bu esnada Bedirhan Bey, Osman Paşa'nın birkaç gün önce Cizre'ye gönderdiği mektuba cevap vermişti. Beş ay kalesinde oturmasına, sonra da Şam'a

⁷⁶⁷ BOA, İ.MSM, 50/1267-5, 21 C.1263 (6 Haziran 1847) Muş Kaymakamı Şerif Bey'in Han Mahmut'un Ahlat'a saldırmasına dair Erzurum Valisi'ne arızası.

⁷⁶⁸ BOA, İ.MSM, 50/1269-10, 21 C.1263 (6 Haziran 1847).

⁷⁶⁹ BOA, A.MKT, 86/96, 11B.1263 (25 Haziran 1847); BOA, A.MKT, 89/52, 29 B.1263 (13 Temmuz 1847).

⁷⁷⁰ NA., FO., 78/702, June 26th 1847.

⁷⁷¹ BOA, İ.MSM 50/1275-1, 29.Ca.1263 (14 Haziran 1847) İmadiye ve Zaho'da aldığı tedbirler ve Nurullah Bey'in itaat ettiğine dair Musul Valisi Esat Paşa'nın arızası.

gitmesine müsaade edilmesini istemişti. Ancak anlaşıldığı kadarıyla henüz ne yapacağına tam olarak karar vermemişti. Bu yüzden mektubu götüren heyet ayrılacağı sırada sözünden cayıp kesin kararını vermeden önce ordunun Cizre'ye gelmesini bekleyeceğini söylemişti. Osman Paşa'ya göre Bedirhan Bey'in amacı zaman kazanmaktı⁷⁷². Konsolos Brant'a göre ise Bedirhan Bey Osman Paşa'ya itaatini bildirmişti. Ancak İstanbul'a gitmeyi reddetmişti⁷⁷³.

Ordu Cizre'ye iki konak mesafeye ulaşınca Bedirhan Bey'in şeyhi, Osman Paşa'yı karşılamaya gitmişti. Paşa ile görüştüğü sırada kendisi aracılığıyla Bedirhan Bey'e bir temin mektubu gönderilmesi halinde, onun itaat edeceğini bildirmişti⁷⁷⁴. Bunun üzerine ona da bir mektup verilip, Bedirhan'a gönderilmişti. Bu arada ilerlemeye devam eden birlikler, herhangi bir direnişle karşılaşmadan muhtemelen 3 Haziran'da Cizre'ye ulaşmıştı. Bunun üzerine Cizre'nin ulema, meşayih ve ahalisi itaatlerini bildiren ilamları Osman Paşa'ya göndermişlerdi. Şeyh Osman Efendi de gelip Bedirhan Bey'in kendisiyle görüşmek istediğini paşaya iletmişti. Ertesi gün Dicle Nehri'nin öbür yakasındaki (doğusu) dağdan atlılar inip etrafa ateş açarak naralar atmışlardı. Daha sonra Bedirhan Bey'in de bunların içinde olduğu anlaşılmıştı. Bunun üzerine Osman Paşa ona nasihat eden ve güvence veren bir mektubu Kaymakam Ahmet Bey'e vermiş, şeyhle birlikte Bedirhan'ın yanına göndermişti. Ahmet Bey itaat etmesi için kendisine iki gün mühlet verildiğini ifade etse de bu tehdide meydan okuyan Bedirhan, savaşa hazır olduğunu söylemişti⁷⁷⁵.

⁷⁷² BOA, A.MKT 83/26, 13 C.1263 (29 Mayıs 1847).

⁷⁷³ NA., FO., 78/702, June 6th 1847.

⁷⁷⁴ BOA, İ.MSM, 50/1271-1, 27 C.1263 (11 Temmuz 1847).

⁷⁷⁵ "...hiç mühlete hâcet yokdur hemân bir sâat evvel yapacağınızı yapın geleceğiniz var ise göreceğiniz de vardır benim metîn ve hasîn Orak nâmında bir kal'am vardır ki değil siz üç kral üzerime gelseler teshîrine muvaffak olamazlar tâkatim kesilinceye değin sizinle muharebe iderim nihâyet baş idemediğim halde kal'ama kaçır tahassun iderim...". BOA, İ.MSM, 50/1272-2, 28 C.1263 (13 Haziran 1847) Ordunun Cizre'ye girmesine ve Bedirhan'ın baskınına dair Osman Paşa'nın arizası.

Osman Paşa Cizre'ye yürüyüş esnasında yol üzerinde bulunan kaza ve köy ahalisine zarar gelmemesine elinden geldiğince dikkat etmişti. Devletin, Bedirhan Bey'in anlattığından çok farklı olduğunu göstermek için her türlü tedbiri almıştı. Öyleki ordunun ilerleyişi sırasında zarar gören ekili arazi sahiplerine ürünlerinin gerçek değerinden çok daha fazlasını ödemişti. Ordu Cizre'ye ulaştığında ahalinin ekili arazilerini ortada bırakıp kaçtığı görülmüştü. Bu araziler derhal koruma altına alınmış, sahiplerine de güvence verilip yerlerine dönmeleri sağlanmıştı. Osman Paşa'nın bölgenin normal hayata dönmesi için samimiyetle çaba göstermesi olumlu bir hava yaratmış, yöre halkını ziyadesiyle memnun etmişti⁷⁷⁶.

Bu sırada Nurullah Bey, Musul Valisi Esat Paşa'nın mektubuna cevap vererek itaatini bildirmiş ve ne şekilde hareket etmesi istenirse ona göre davranacağını vaat etmişti. Bedirhan Bey'in kendisinden iki bin asker istediğini, ancak bugün yarın diyerek onu oyaladığını haber vermişti. Buna cevaben Esat Paşa, sözünde durup Bedirhan Bey'e destek vermezse padişahın lütfuna mazhar olacağını bildirmişti⁷⁷⁷. Nurullah Bey, Osman Paşa'ya da benzer bir mektup yazarak, itaat edip her türlü hizmete hazır bulunduğunu ve paşanın merhametinden ümit var olduğunu ifade etmişti⁷⁷⁸. 1843 yılından beri Bedirhan Bey'in en önemli müttefiklerinden olan Nurullah Bey de en zor anında onu terk etmişti⁷⁷⁹. Böylece Bedirhan Bey, Bohtan bölgesine sıkışıp kalmıştı.

Daha önce İzzettin Şir Bey'in ifadelerinden Bedirhan Bey'in stratejisi anlaşılmıştı. Bedirhan Bey gece orduyu basıp sonra civardaki kalelere sığınmayı

⁷⁷⁶ BOA, A.MKT, 90/58-2, 7 B. 1263 (21 Haziran 1847) Zeytinlik muharebesi ve ordunun ileri yürütmesine dair Osman Paşa'nın Sadaret'e arzı; Takvim-i Vekayi, Defa 343.

⁷⁷⁷ BOA, İ.MSM 50/1275-1 29.Ca.1263 (14 Haziran 1847) İmadiye ve Zaho'da aldığı tedbirler ve Nurullah Bey'in itaat ettiğine dair Musul Valisi Esat Paşa'nın arzı.

⁷⁷⁸ BOA, A.MKT.90/58-8, 1263 (1847)

⁷⁷⁹ NA.,FO., 78/702, July 8th 1847.

planlamıştı. Zaten bölgedeki Kürtler geceleri ordu basmakla meşhurdular. Direnmeye kararlı olan Bedirhan Bey, ordunun iki kolunu birden aynı gece basmaya karar vermişti. Rıdvan kolundan Bohtan Dağı'na ilerleyip aynı zamanda Hasankeyf'ten zahire ve mühimmat naklini sağlamakla görevli Emin Paşa'nın idaresindeki birliklere Han Mahmut saldıracaktı. Kendisi de Osman Paşa'nın kuvvetlerini basacaktı. Bu plan gereğince Han Mahmut üç bin kadar adamını Emin Paşa'nın askerlerinin yakınına konuşlandırmış ve daha ordu Cizre'ye ulaşmadan taciz ateşine başlamıştı. Emin Paşa karşı koymak için izin istemişse de Bedirhan Bey itaat eder düşüncesiyle buna müsaade edilmemişti⁷⁸⁰. Osman Paşa Cizre'ye ulaştıktan birkaç gün sonra, muhtemelen 9 Haziran gecesi, Han Mahmut, Bedirhan Bey ile eşzamanlı harekete geçmişti. Adamlarını Bohtan Suyu'nun karşısına geçirerek ordunun öncü birliklerine saldırmıştı. Askerlerin hemen karşılık vermesi nedeniyle çok sayıda adamı yaralanan ve yüz elliden fazlası da öldürülen Han Mahmut kalanlarla birlikte çekilmek zorunda kalmıştı⁷⁸¹.

Aynı gece Bedirhan Bey, Dicle kıyısında konaklamış olan Osman Paşa'yı basmak için hazırlıklarını tamamlamıştı. Adamlarını karşı kıyıya geçirecek olan çok sayıda kelekler yaptırmış ve Dicle'nin karşı kıyısında pusuya yatmıştı. Bu esnada yakındaki köylüler gece baskın yapılacağını haber vermişlerdi. Bunun üzerine hemen gerekli tedbirler alınarak asker pusuya yatırılmıştı. Nehrin karşı tarafındaki bazı karaltılar ve hareketlerden istihbaratın doğru olduğu anlaşılnca, tespit edilen bölgeler yarım saat boyunca top ve tüfek ateşine tutulmuştu. Bu yoğun ateş sırasında Bedirhan Bey'in kırktan fazla adamı öldürülmüştü. Osman Paşa dağılanları takip ettirmek için süvarileri karşıya geçirmek istemişse de daha önce köprü yıktırıldığı

⁷⁸⁰ BOA, İ.MSM, 50/1272-2, 28 C.1263 (13 Haziran 1847) Ordunun Cizre'ye girmesine ve Bedirhan'ın baskınına dair Osman Paşa'nın arızası.

⁷⁸¹ BOA, A.MKT,90/58-5, 3 B.1263 (17 Haziran 1847).

için buna imkân bulamamıştı. Telaşa kapılan Bedirhan Bey kaçmak zorunda kalmıştı⁷⁸². Han Mahmut ve Bedirhan Bey'in aynı gece düzenledikleri baskında uğradıkları hezimet Osmanlı kuvvetleri top ve tüfek atışlarıyla halkın duyacağı şekilde kutlamıştı⁷⁸³.

Osman Paşa köprüyü birkaç saat içerisinde tamir ettirerek 10 Haziran'da birliklerini karşı kıyıya geçirmişti. 11 Haziran'da Bedirhan Bey'in çekildiği dağlık Bohtan arazisine girmişti. Aynı gün Han Mahmut, Bamerd köyünde bulunan ordunun artçı birliklerine, üç dört bin kişilik kuvvetle saldırmıştı. Meydana gelen şiddetli çarpışmalarda aralarında İmadiyeli İsmail Paşa'nın kardeşi Zeynel Bey ile Bedirhan'ın önde gelen adamlarından da birinin bulunduğu yüz seksen kişi öldürülmüştü. Osmanlı kuvvetlerinin zayıfatı ise on sekiz kişiden ibaretti. İkinci defa hezimete uğrayan Han Mahmut yine kaçmak zorunda kalmıştı⁷⁸⁴.

Asker ağırlıklarıyla beraber Dicle'den karşıya geçtikten sonra Ordu Reisi Sabri Paşa üç tabur asker ve büyük toplar ile Dicle'nin sol kolundan, Ferik Ömer Paşa dört tabur asker ile Dicle'nin dağlık tarafından Kasr-ı Geli Kalesi'nin yakınında bulunan Zeytinlik'e sevk edilmişti. Osman Paşa, bir kez daha baskına maruz kalmak istemiyordu. Bu nedenle yol emniyetinin sağlanması ve İzzetin Şir Bey'in kardeşi Mansur Bey'in elinde bulunan Kasr-ı Geli Kalesi'ne asker yerleştirilmesi için birliklerin birkaç gün Zeytinlik'te kalmasına karar vermişti. Gerekli tüm tedbirler

⁷⁸² BOA, A.MKT.90/58-6, 3 B. 1263, (17 Haziran 1847) Bedirhan Bey'in kuvvetleriyle yapılan muharebelere dair Osman Paşa'nın arızası; BOA, İ.MSM, 50/1272-2, 28 C.1263 (13 Haziran 1847). David McDowall Bedirhan Beyin üzerine gelen ilk Osmanlı birliklerini mağlup ettiğini ve bundan sonra da bağımsız bir devlet kurduğunu iddia etse de görüldüğü gibi söz konusu iddiaların gerçekte yakından uzaktan alakası yoktur. Bkz David McDowall, *a.g.e.*, s.81.

⁷⁸³ BOA, A.MKT, 90/58-5 3 B.1263 (17 Haziran 1847).

⁷⁸⁴ BOA, İ.MSM, 50/1274-2, 5 B.1263 (19 Haziran 1847) Meydana gelen çatışmalara dair Diyarbakır Valisi Hayrettin Paşa'nın arızası.

alındıktan sonra buradan Bohtan'ın iç kesimine girmeyi tasarlamıştı⁷⁸⁵. Bu sırada Bedirhan Bey ordunun Diyarbakır'la iletişimini kesmek için tamir edilen köprüyü hedef almıştı. Bu amaçla köprüyü muhafaza etmekle görevli olan askerlerin üzerine saldırmıştı. Ancak bir saat süren çatışmalar sonunda yine mağlup olup geri çekilmek zorunda kalmıştı⁷⁸⁶.

Osmanlı kuvvetlerinin konuşlandığı Zeytinlik, Bohtan sınırında bulunuyordu. Birliklerin burayı geçmesi halinde savaşın galibi Osman Paşa olacaktı. Buna engel olmak isteyen Bedirhan Bey, bütün gücünü toplayarak Zeytinlik'te çadır kuran Ferik Ömer Paşa'nın kumandasındaki askerlere saldırmayı planlamıştı. Bu amaçla 13 Haziran gecesı Telli Bey ile kahyasını dört bin kişilik kuvvetle saldırıya geçirmişti. Osman Paşa ile baskına maruz kalan birlikler arasında bir saat mesafe bulunduğundan hemen yardım gönderilmiş ve seher vakti Bedirhan'ın adamlarının etrafı çevrilmişti. Çatışma sabaha kadar devam etmişti⁷⁸⁷. Muharebe esnasında kahyaya gülle isabet ettiğinden iki ayağını birden kaybetmişti. Telli Bey topların üzerine hücum etmiş ise de başına aldığı kılıç darbesiyle öldürülmüştü. Askerden bir yüzbaşı ve yirmi sekiz nefer yaralı ve şehit olmuştu⁷⁸⁸. Bedirhan Bey hezimetini gizlemek için yaralılarını savaş meydanından taşımışsa da esir edilmiş olan adamlarının ifadelerinden onun bir daha böyle bir saldırı yapabilecek gücü olmadığı anlaşılmıştı⁷⁸⁹.

⁷⁸⁵ BOA, A.MKT,90/58-2, 7 B. 1263 (21 Haziran 1847) Zeytinlik muharebesi ve ordunun ileri yürütmesine dair Osman Paşa'nın Sadaret'e arzısı.

⁷⁸⁶ BOA, A.MKT,90/58-6, 3 B. 1263, (17 Haziran 1847) Bedirhan Bey'in kuvvetleriyle yapılan muharebelere dair Osman Paşa'nın arzısı.

⁷⁸⁷ BOA, A.MKT,90/58-2, 7 B. 1263, (21 Haziran 1847) Zeytinlik muharebesi ve ordunun ileri yürütmesine dair Osman Paşa'nın Sadaret'e arzısı.

⁷⁸⁸ NA., FO., 78/702 ,June 26th 1847; BOA, İ.MSM, 50/1274-2, 5 B. 1263 (19 Haziran 1847) Meydana gelen çatışmalara dair Diyarbakır Valisi Hayrettin Paşa'nın arzısı.

⁷⁸⁹ BOA, A.MKT, 90/58-6, 3 B.1263 (17 Haziran 1847).

Bu muharebeden sonra Mehmet Bey ile Kaymakam İslam Bey, İzzettin Şir Bey'i yanlarına alarak Kasr-ı Geli Kalesi'ne gitmişlerdi. Mansur Bey, kaleyi Mehmet Bey'e teslim etmişti. Bunun üzerine söz verildiği gibi kapıcıbaşılık rütbesiyle ödüllendirilmişti. İzzettin Şir Bey de Cizre mütesellimliğine atanmıştı. Bedirhan Bey, devlet tarafından buraya mütesellim gönderilecek ve sizlerden istedikleri gibi vergi ve asker alacaklardır, demiş ve ahalinin bir kısmını buna inandırmıştı. Bu şekilde hem Bedirhan yalanlanmış olacak, hem de ahalinin evhamı ortadan kaldırılacaktı. Ancak bu vazife Bedirhan Bey'in ele geçirilmesine kadar sürecek olan geçici bir görevlendirmeydi. Osman Paşa'nın amacı bölgeyi kontrol altına aldıktan sonra Cizre'ye rütbe sahibi, bilgili ve muktedir bir zatı idareci olarak atamaktı. Zaten İzzettin Şir Bey'in mütesellimliği tamamen kâğıt üzerinde kalmıştı. Osman Paşa ona güvenmediğinden Cizre'nin muhafazası ve oradan gerekli olan malzemelerin nakli için güven duyduğu adamları görevlendirmişti⁷⁹⁰. Ona göre Reşit Paşa Cizre'yi ele geçirdiği zaman idari ve mali işleri düzene koymadığından bölge bir süre sonra tamamen Bedirhan'ın eline geçmişti. Reşit Paşa'nın çektiği onca eziyet bu şekilde heba olmuştu. Bu nedenle isyan bastırıldıktan sonra bölgede köklü değişiklikler yapılacaktı⁷⁹¹.

Bedirhan Bey'in gece baskınlarıyla mahir olan kuvvetleri, yaptıkları her baskında hezimete uğramıştı. Art arda gelen yenilgiler nedeniyle Osmanlı kuvvetlerine direnmenin mümkün olmadığı sonucu ortaya çıkmış, bu nedenle moralleri bozulan adamları büsbütün dağılmaya başlamıştı⁷⁹². Kardeşinin oğlu İbrahim de Bedirhan Bey'i terk edenler arasında yerini almıştı. Söylediklerine

⁷⁹⁰ BOA, A.MKT, 90/58-2, 7 B.1263 (21 Haziran 1847) Zeytinlik muharebesi ve ordunun ileri yürümesine dair Osman Paşa'nın Sadaret'e arzı.

⁷⁹¹ BOA, A.MKT, 90/58-3, 7 B.1263 (21 Haziran 1847) Bölgede yapılacak düzenlemelere ve Ferik Ahmet Paşa'nın Van'a yürümesine dair Osman Paşa'nın arzı.

⁷⁹² BOA, BEO, AYNd., Nr.609, s.27-28.

bakılacak olursa çok sayıda adam gelip teslim olmak niyetindeydi. Bedirhan Bey'in en çok güvendiği yeminli beş bin kadar adamı bile savaştan vazgeçmişti. Yine ona en fazla desteği veren Bohtan ahalisi de özürlerini bildirip ayrılmak istediklerini söylemişlerdi. Bedirhan Bey'in onlara izin vermekten başka yapabileceği bir şey yoktu. Bundan sonra da ailesi ve beş yüz adamını yanına alarak Orak Kalesi'ne sığınmıştı⁷⁹³.

Zeytinlik muharebesinden sonra Osman Paşa'nın talimatıyla birliklerin bir kısmı Gabar Dağı ile Cudi Dağı'ı birbirinden ayıran Kasrik Boğazı'ndan geçerek Bohtan'a girmiş ve Bedirhan Bey'in sürekli ikametgâhı olan Dirgöl'ü ele geçirmişlerdi. Orak Kalesi'ne yürümeden önce Bedirhan Bey'in adamlarının elinde bulunan iki kalenin daha alınması gerekiyordu. Bunlardan biri Hasankeyf-Cizre arasında bulunan Finik Kalesi'ydi. Bu kale Zeytinlik'e üç saat mesafede olup, Dicle Nehri'ne oldukça yakındı. Konumu nedeniyle ordunun lojistik merkezi olan Hasankeyf'ten, Cizre'ye nehir üzerinden nakliyat yapılmasına engel olmuştu. Bu nedenle askerin gereksinimleri binbir zorlukla karayolundan nakledilmişti. Osmanlı kuvvetleri Finik önüne varınca, önce teslim olmaları için kalenin muhafızlarına mesaj gönderilmişti. Bedirhan Bey ile Han Mahmut'un peş peşe aldıkları yenilgiler bunların da gözünü korkutmuştu. Bu yüzden savaşmayı göze alamayıp kaleyi teslim etmişlerdi. Böylece nehir ulaşımını engelleyen en önemli engel ortadan kaldırılmıştı.

Ele geçirilmesi gereken bir diğer kale ise Dirgöl civarında bir dağın zirvesinde olan Çaku Kalesi'ydi. Bedirhan Bey, kalenin muhafızlarına İran tarafına gidip çok sayıda asker ile döneceğini söylemiş ve kendisi gelinceye kadar kaleyi teslim etmemelerini tembihlemişti. Bu yüzden bunlar kaleyi teslim etmeyi

⁷⁹³ BOA, BEO, AYNd., Nr.609, s.25-26; BOA, A.MKT, 90/58-6, 3 B. 1263 (17 Haziran 1847) Bedirhan Bey'in kuvvetleriyle yapılan muharebelere dair Osman Paşa'nın arzısı.

reddetmişlerdi. Bunun üzerine Mirliya Bekir Paşa ve İzzettin Şir Bey buraya sevk edilmişlerdi. 17 Haziran'da yarım gün aralıksız topa tutulan kalenin bir tarafı yıkılmış, içindekiler de aman dileyip teslim olmak zorunda kalmışlardı. Böylece Orak'a giden yolun güvenliği sağlanmıştı. Aynı gün Osmanlı ordusu Bohtan içine çekilen Bedirhan Bey'i takip etmek üzere Zeytinlik'ten harekete geçmişti⁷⁹⁴.

Devam etmekte olan savaş aleyhine olsa da özellikle cephe gerisinde, yani Diyarbakır civarında, Bedirhan Bey propaganda faaliyetlerine devam etmekteydi. Osman Paşa'nın Diyarbakır Valisi Hayrettin Paşa'ya harekât hakkında herhangi bir haber göndermemesi ona bu fırsatı vermişti. Bu yüzden ordunun durumu ile ilgili dedikodular başını almış yürümüş, Zeytinlik muharebesinde askerin Bedirhan karşısında bozulduğu her tarafta konuşulmaya başlanmıştı⁷⁹⁵. Öyleki söylentilerden endişeye kapılan Diyarbakır Valisi Hayrettin Paşa, Osman Paşa'ya tatar göndermek zorunda kalmıştı. Tatarın dönüşü ve getirdiği haberler paşayı oldukça sevindirmiş olacak ki hemen gelişmeler halka ilan edilmiş, ordunun başarıları top atışıyla kutlanmıştı. Alınan güzel haberler benzer endişeleri taşıyan Harput ve Sivas valilerine de iletilmişti⁷⁹⁶.

Bedirhan Bey'in Orak Kalesi'ne sığındığı anlaşıncı Osman Paşa 26 Haziran'da Dirgöl'den bu kale üzerine yürümüştü. Askerlerin savaşma isteğini artırmak için onları rütbelerine göre kılıçlar ve bir miktar para vermek suretiyle ödüllendirmişti⁷⁹⁷. Bu esnada Bedirhan Bey'e fadailik yapan göçer aşiretleri gelip itaatlerini bildirmeye başlamışlardı. Nurullah Bey'in de devlete sığınıp Hakkari'den

⁷⁹⁴ BOA, A.MKT, 90/58-2, 7 B.1263 (21 Haziran 1847) Zeytinlik muharebesi ve ordunun ileri yürütmesine dair Osman Paşa'nın Sadaret'e arzı.

⁷⁹⁵ BOA, A.MKT, 88/60-2, 20 B.1263 (4 Temmuz 1847) Bedirhan Bey ve Han Mahmut'la girişilmiş çatışmalara dair Osman Paşa'nın Sadaret'e arzı.

⁷⁹⁶ BOA, A.MKT, 90/58-5 3 B.1263 (17 Haziran 1847).

⁷⁹⁷ BOA, A.MKT, 90/58-2, 7 B. 1263 (21 Haziran 1847).

adamlarını çıkarması, ona sığınacak başka yer bırakmamıştı⁷⁹⁸. Bu gelişmeleri değerlendiren Brant, Bedirhan ve beş yüz adamını ele geçirmenin Osman Paşa için pek de zor olmadığını rapor etmişti. Ona göre bu harekât, Kürt Beylerinin gücünü tamamen yok edecekti⁷⁹⁹.

İstanbul'dan yola çıkan Hasan Efendi de bu esnada Dirgöl'e kadar gelip Hamdi Efendi'nin mektubunu Osman Paşa'ya teslim etmişti. Ordu Orak'a varmak üzereyken yetişen Hasan Efendi'nin bilerek geç kaldığı anlaşılmıştı. Mektubu aldıktan yirmi gün sonra İstanbul'dan yola çıkmış, Diyarbakır'a geldikten sonra da çiftliğinde on altı gün oyalanmıştı. Neden söz verdiği halde böyle mühim bir meseleyi önemsemediği kendisine sorulunca da doğru dürüst bir cevap verememişti. Mesele soruşturulunca aslında Hasan Efendi ile Yusuf Efendi'nin Bedirhan Bey'in adamları olup, onu isyana teşvik ettikleri öğrenilmişti⁸⁰⁰. Ayrıca bunların Bedirhan Bey'e zaman kazandırıp harekât mevsimini geçiştirmek amacıyla onun adına vaatlerde bulundukları anlaşılmıştı⁸⁰¹.

Birlikler, bölgenin çok sarp olması nedeniyle ancak 1 Temmuz'da Orak Kalesi'ne ulaşabilmişti. Topların kale önüne kadar getirilmesi askerlerin halatlarına sarılıp çekmesiyle mümkün olmuştu. Burası Nuh'un gemisinin indiği söylenen Cudi Dağı'na çok yakındı⁸⁰². Kale oldukça sağlamdı ve son derece yüksek bir mevkiye bulunmaktaydı. Kalenin konumuna güvenen Bedirhan Bey, yüz bin kişilik bir ordunun bile burayı alamayacağına inanıyordu. Bu nedenle teslim olması için yapılan teklifleri reddetmişti. Kalenin kuşatılmasını engellemek için topraklar ordunun

⁷⁹⁸ BOA, A.MKT, 90/58-3, 7 B. 1263 (21 Haziran 1847) Bölgede yapılacak düzenlemelere ve Ferik Ahmet Paşa'nın Van'a yürümesine dair Osman Paşa'nın arzısı.

⁷⁹⁹ NA., FO., 78/702, July 8th 1847.

⁸⁰⁰ BOA, A.MKT, 88/60-2, 20 B.1263, (4 Temmuz 1847) Bedirhan Bey ve Han Mahmut'la girişilmiş çatışmalara dair Osman Paşa'nın Sadaret'e arzısı.

⁸⁰¹ BOA, İ.MSM, 50/1277, 12 Ş.1263 (26 Temmuz 1847).

⁸⁰² BOA, A.MKT, 88/60-2, 20 B.1263 (4 Temmuz 1847) Bedirhan Bey ve Han Mahmut'la girişilmiş çatışmalara dair Osman Paşa'nın Sadaret'e arzısı.

yerleşeceği bölgeyi ateş altına aldırması, adamlarını civardaki kayalıklar arasına yerleştirerek askerin üzerine ateş açtırmıştı. Kuşatma planına göre Sabri Paşa sol taraftaki yüksek bölgeyi, Ferik Ömer Paşa ile Mustafa Paşa sağ tarafı, Osman Paşa ise kalenin kilidi olan arka tarafı tutmuştu. Ayrıca yakınındaki dağ zirvesine toplar yerleştirilerek kalenin kuşatması tamamlanmıştı⁸⁰³.

Bir ara Bedirhan Bey'in üç ay sonra dönmek üzere oradan kaçtığı ve bu zamana kadar kalenin muhafazasını adamlarına bıraktığı söylentileri yayılmıştı. Onun orada olup olmadığını anlamak ve şayet orada ise nasihat etmek üzere Şeyh Abdüllatif Efendi ile birkaç kişi kaleye gönderilmişti. Ancak üzerlerine ateş açılınca geri dönmek zorunda kalmışlardı. Bu duruma gücenen şeyh, Bedirhan'ın terbiyesinin vacip olduğuna dair kendi kalemiyle fetva yazmış ve onun kalede bulunduğunu haber vermişti. Bundan sonra belki faydalı olur diye Hasan Efendi de kaleye gönderilmişti. Kısa bir süre sonra dönen Hasan Efendi, Bedirhan ile görüşemediğini ancak kaledekilerin savaşmak niyetinde olduğunu söylemişti⁸⁰⁴.

Bedirhan Bey, teslim olmayı reddedince Ömer Paşa'nın kumandasındaki topçular 2 Temmuz'da kaleyi topa tutmaya başlamışlardı. Kaleden karşılık verilmesi üzerine Mustafa Paşa'nın sancaktarı hayatını kaybetmişti. Bunun üzerine Mustafa Paşa'nın bizzat gidip sancağı alarak ileri atılması, heyecanlanan askerin ani bir hücum kalkmasına neden olmuştu. Bedirhan Bey'in mevzilerde bulunan adamları bu hücum karşısında korkup kaleye sığınmışlardı. Boşalttıkları mevzileri asker ele geçirmişti⁸⁰⁵. Kalenin topa tutulması üç gün üç gece boyunca aralıksız sürmüştü.

⁸⁰³ BOA, A.MKT, 88/60-1, 22 B. 1263 (6 Temmuz 1847); Takvim-i Vekayi, Defa 345; Ahmet Lûtfi Efendi, *a.g.e.*, 6-7-8. Cilt, s. 1246-1247.

⁸⁰⁴ BOA, A.MKT, 88/60-2. 20 B.1263, (4 Temmuz 1847) Bedirhan Bey ve Han Mahmut'la girilmiş çatışmalara dair Osman Paşa'nın Sadaret'e arzı.

⁸⁰⁵ BOA, A.MKT.MHM, 2/71, 4 N. 1263 (16 Ağustos 1847) Bedirhan Bey'in Sarrafı Tomas Anton'un mektubu.

Başlangıçta kendisinden emin olan Bedirhan Bey çok geçmeden kuşatmanın uzaması halinde yanındakilerle birlikte öleceğini anlayarak aman dilemek zorunda kalmıştı. Bu dileği kabul eden Osman Paşa, teslim olması halinde ailesinin ve kendisinin can ve mallarının güvencede olacağını bildirmişti. Böylece Bedirhan Bey iki oğlu ve adamlarıyla kaleden çıkıp teslim olmuştu⁸⁰⁶. Kendisi bir çadıra oturtulmuş adamlarının silahlarına da el konulmuştu. Muhtemelen 4 Temmuz'da kadın ve çocuklar eşyalarıyla birlikte tahliye edildikten sonra kaleye iki bölük asker yerleştirilmişti⁸⁰⁷. Osmanlı kuvvetleri kuşatma esnasında 115 yaralı, 29 şehit ve 144 kişi de kaybolmak üzere toplam 288 zayıat vermişti⁸⁰⁸.

3.6. Han Mahmut'un Teslim Olması

Diyarbakır'dan harekete geçen Osmanlı birlikleri Bedirhan Bey'i mağlub edince, Muş kolundaki ihtiyat birliklerinin Cizre ve Bohtan'a kaydırılmasına gerek kalmamıştı. Bu nedenle Osman Paşa Orak Kalesi'ne yürümeden önce Ferik Ahmet Paşa'ya Van'a doğru ilerlemesini emretmişti⁸⁰⁹. Ahmet Paşa, Muş'a ulaştığı günden itibaren bölge ahalisiyle iletişime geçmiş, onlara güvence vererek yanına gelmelerini sağlamıştı. Korkudan etrafa dağılan insanları köylerine yerleştirmiş ve güven içinde günlük hayatlarını sürdürmelerine çalışmıştı. Aynı zamanda isyanın ele başları ile de iletişimi sürdürmüştü⁸¹⁰. Bu çabaları sonucunda Haziran ayı içerisinde Han

⁸⁰⁶ BOA, A.MKT, 91/86, 6 Ş.1263 (20 Temmuz 1847); BOA, BEO, AYND., Nr.609, s.41; BOA, BEO, AYND., Nr. 121, s.176. Görüldüğü gibi Bedirhan Bey başka bir seçeneği olmadığı için teslim olmuştu. Buna rağmen Osmanlı askerine senelerce direnir hatta galip gelebileceği, ancak alimlerin kan dökülmesinden şer' en kendisinin mesul olacağı telkiniyle teslim olduğu iddia edilmiştir. Bkz. Lütüfî, *a.g.e.*, s.23-24.

⁸⁰⁷ BOA, A.MKT, 88/60-1, 22 B.1263 (6 Temmuz 1847); BOA, A.MKT, 250/56, 12 Ş.1263 (26 Temmuz 1847).

⁸⁰⁸ BOA, İ.MSM, 51/1293-3, 1263 (1847) Maiyetindeki ordunun zayıatına dair Osman Paşa'nın raporu.

⁸⁰⁹ BOA, A.MKT, 88/60-2, 20 B.1263 (4 Temmuz 1847); BOA, İ.MSM, 50/1281-8, 27 B.1263 (11 Temmuz 1847).

⁸¹⁰ BOA, İ.MSM, 50/1276, 21 B.1263 (5 Temmuz 1847); BOA, İ.MSM, 50/1284-6, 23 Ş.1263 (6 Ağustos 1847) Ferik Ahmet Paşa'nın Van üzerine yürütmesine dair yazısı.

Mahmut'un Adilcevaz'da bulunan kardeşi Abdürrezzak Bey, Bulanıklı Ahmetpaşazade Mehmet Bey ile beraber gelip teslim olmuştu⁸¹¹. Bir yandan da Van'a doğru ilerlemeye devam eden paşa, 26 Haziran'da Tatvan'da olmayı planlamıştı. Bu esnada uğradığı yenilgiler sonrası Han Mahmut Gevaş'a çekilmişti. Onun ümitsiz durumda olduğunu göz önünde bulunduran Ahmet Paşa, kendisine bir kez daha adam gönderip teslim olmasını istemişti⁸¹².

Askerin Van'a doğru harekete geçmesi Vanlıları ve Han Mahmut'u telaşlandırmıştı. Bu nedenle Timurpaşazade Fazıl Bey ile Han Mahmut, adamlarını Ferik Ahmet Paşa'ya göndererek aman dilemişlerdi. Bu talepleri boş çevirmeyen paşa, hemen Binbaşı İsmail Bey'i göndererek bunlara can ve mal güvencesi verildiğini bildirmişti. Bunun üzerine Han Mahmut taraftarlarıyla birlikte Ferik Ahmet Paşa'yı Tatvan'da karşılayıp, 3 Temmuz 1847'de teslim olmuştu⁸¹³.

Ahmet Paşa'nın kumandasındaki birliklerin Van Gölü'nün kuzeyinden ve güneyinden olmak üzere Van'a iki kol halinde girmesi planlanmıştı. Ahmet Paşa dağ toplarını alarak Gevaş üzerinden, Mirliva Selim Paşa ise bir tabur süvari, bir tabur piyade, bir tabur topçu birliği ve büyük toplarla mühimmattın tamamını alarak Erciş üzerinden yürüyecekti⁸¹⁴. Osmanlı birlikleri 11 Temmuz'da Han Mahmut'un ikametgâhı olan Behvanis'e ulaşmıştı. Van Kaymakamı Hüseyin Ağa, Fazıl Bey ve

⁸¹¹ BOA, A.MKT, 92/23, 13 B 1263 (27 Haziran 1847).

⁸¹² BOA, İ.MSM, 50/1281-6, 21 B. 1263 (5 Temmuz 1847) ; BOA, A.MKT, 92/23, 10 B. 1263 (24 Haziran 1847).

⁸¹³ BOA, A.MKT 62/29, 1263 (1847); NA., FO., 78/702, July 3rd 1847, BOA, İ.MSM, 50/1279, 11 Ş. 1263 (25 Temmuz 1847); Takvim-i Vekayi, Defa 345; BOA, İ.MSM, 50/1276, 21 B. 1263 (5 Temmuz 1847); BOA, BEO, AYNd., Nr.609, s.35; BOA, İ.MSM, 50/1281-8, 27 B.1263 (11 Temmuz 1847). Sovyet tarihçilerinden Halfin Han Mahmut ve Nurullah Bey'in Osmanlı kuvvetlerine karşı direnıp dağa çekildiklerini bundan sonra da bölgeye giren askerlerin savunmasız halkı vahşice boğazlayıp, köyleri yakıp yıktıklarını iddia etmişti. Bkz. Halfin, *XIX. Yüzyılda Kürdistan Üzerine Mücadeleler*, Komal Yayınları, İstanbul 1992, s.52. Yukarıda görüldüğü gibi söz konusu iddiaların doğru olması söz konusu değildir. Ancak Halfin'in de bir ideolojiye hizmet için eserini kaleme aldığı da unutulmamalıdır.

⁸¹⁴ BOA,İ.MSM, 50/1280-2, 21 B.1263 (5 Temmuz 1847); BOA,İ.MSM,50/1281-6, 21 B.1263 (5 Temmuz 1847).

Van'ın önde gelenlerinden oluşan bir grup paşayı orada karşılamışlardı⁸¹⁵. Buradan hareket eden Ahmet Paşa 13 Temmuz'da Van'a girmişti. Bu sırada kumandasındaki birlikleri Orak Kalesi önünde bırakan Osman Paşa, iki yüz süvari ile Hakkâri üzerinden hareket ederek 16 Temmuz'da Van'a ulaşmıştı. Burada yedi sekiz gün kalıp idari ve askerî meseleleri yoluna koyduktan sonra geri dönmüştü. Onun emriyle Han Mahmut, Han Abdal, Abdürrezzak Bey, Mir Sevdin Bey (Han Mahmut'un kardeşi), Abdülaziz Bey, Kör Mustafa Bey, Camuşçuzade Sadık Ağa, Ahlatlı Ahmetpaşazade Mustafa Bey, reaya kocabaşlarından Ahercan, Ohannes, Kalus hapse atılmıştı⁸¹⁶. Böylece herhangi bir direnişle karşılaşılmadan Van Kalesi ele geçirilmiş ve yaklaşık üç yıldır süren Van isyanına son verilmişti⁸¹⁷.

Anlaşıldığı kadarıyla Osman Paşa'nın Van'a girmesi Erzurum Valisi İzzet Paşa ile nüfuz mücadelesini kızıştırmıştı. Van'da asayiş sağlandıktan sonra Erzurum Valisi İzzet Paşa ahalinin perişan durumu göz önüne alınarak bir yıl süre ile vergiden muaf tutulmalarını istemişti. Bu şekilde hem ahalinin toparlamasına fırsat verilmiş olacak, hem de devletin ne kadar merhametli olduğunu Kürtler bizzat anlayacaklardı⁸¹⁸. Babıali, İzzet Paşa'nın önerisini uygun bularak ahalinin vergiden muaf tutulmasına karar vermişti⁸¹⁹. Yine onun isteği üzerine Osman Paşa'nın da uygun görmesi halinde Han Abdal'a İstabl-ı Amire Müdürlüğü payesinin verilmesine karar vermişti⁸²⁰. Ancak Osman Paşa Van'a ulaştıktan sonra İzzet Paşa'nın isteklerinin tam aksini yapmıştı. Vanlılar vergiden muaf tutulması kararını

⁸¹⁵ BOA, İ.MSM, 50/1280-4, 1 Ş.1263 (15 Temmuz 1847) Van üzerine yürütmesine dair Ferik Ahmet Paşa'nın yazısı.

⁸¹⁶ BOA, İ.MSM, 50/1284-6, 23 Ş.1263 (6 Ağustos 1847) Ferik Ahmet Paşa'nın Van üzerine yürütmesine dair yazısı.

⁸¹⁷ NA., FO., 78/702, August 9th 1847; NA., FO., 78/702 September 10th 1847; BOA, İ.MSM, 50/1282-1, 25 Ş.1263 (8 Ağustos 1847); BOA, BEO, AYNd., Nr.609, s.35.

⁸¹⁸ BOA, İ.MSM, 50/1278, 5 Ş.1263 (19 Temmuz 1847) Erzurum Valisi Ahmet İzzet Paşa'nın arızası.

⁸¹⁹ BOA, İ.MSM, 50/1278, 13 Ş.1263 (27 Temmuz 1847) Vanlıların vergiden muaf tutulmasına dair irade; BOA, BEO, AYNd., Nr.122, s.9.

⁸²⁰ BOA, İ.MSM, 50/1273-5, 12 B.1263 (26 Haziran 1847) Han Abdal'a rütve verilmesine dair irade.

görmezlikten gelerek onlardan bin iki yüz elli kese vergi almıştı. Ayrıca Han Abdal'a bırakın rütbe verilmesini onu diğerleriyle birlikte hapse attırmıştı. Oysaki Han Abdal Hoşab Kalesi'ni kendi rızasıyla Osmanlı kuvvetlerine teslim etmişti. Bunun dışında da bazı hizmetleri olmuştu. Örneğin Bedirhan'ın mallarının İran'a kaçırılmasına müsaade etmemişti. Ayrıca Ahmet Paşa'nın Van'a yürüdüğünü duyan isyancıların önde gelenleri, evlerini Hakkari tarafına götürmek istemişlerse de yine Han Abdal tarafından engellenmişlerdi. Ancak bu hizmetleri görmezlikten gelinmiş ve Osman Paşa'nın huzuruna çıkarıldığı zaman Erzurum Valisi ile haberleşmesinden dolayı azarlanmıştı⁸²¹. Osman Paşa, Han Abdal'ın Bedirhan Bey'in biraderi Salih ile gizlice haberleştiğine inanmış, ele geçirilen bir mektubunda Hoşab Kalesi'ni Bedirhan'a teslim edeceğine dair söz verdiğini öne sürmüştü⁸²².

Osman Paşa, daha sonra kaleme aldığı yazıda adeta İzzet Paşa'yı azarlamıştı. Hatırlanacağı üzere İzzet Paşa, defalarca Ferik Ahmet Paşa'nın Van'a yürümesini istemiş ancak Osman Paşa bu istekleri hep duymazlıktan gelmişti. Osman Paşa yazısında bu konuya değinerek İzzet Paşa'nın isteğinin meselenin tabiatına aykırı olduğunu ve bunu ancak meseleyi iyi bilenlerin idrak edebileceğini belirterek onu küçük düşürmüştü. Han Abdal meselesinde de yanıldığını belirtip, ele geçirilen belgelerde onun gerçekte Bedirhan Bey'in taraftarı olduğunu belirtmişti⁸²³. Osman Paşa'nın görüşlerine önem verdiği anlaşılan Bâbüali bu yazının ardından İzzet Paşa'yı Osman Paşa'ya muhalefet etmemesi yönünde uyarmıştı⁸²⁴. Ayrıca vergi affı halka duyurulmamış olduğundan, bu konuda da Osman Paşa'nın isteği üzerine geri

⁸²¹ BOA, A.MKT, 92/23, 1263 (1847) Hoşab Kalesi'ne asker yerleştiren Ali Ağa'nın takriri.

⁸²² BOA, İ.MSM 51/1293-1, 1263 (1847).

⁸²³ BOA, İ.MSM, 50/1284-7, 23 Ş.1263 (6 Ağustos 1847) Erzurum Valisi Ahmet İzzet Paşa'ya hitaben Osman Paşa tarafından kaleme alınan yazı.

⁸²⁴ BOA, BEO, AYNd., Nr.609, s.37.

adım atılmıştı⁸²⁵. Zaten çok geçmeden Kasım 1847’de İzzet Paşa görevinden azledilip, yerine Hamdi Paşa atanmıştı. Görev değişimi bölge halkını bir hayli üzmüştü. Brant, bu durumu İzzet Paşa ile Osman Paşa arasındaki fikir ayrılığına bağlamıştı⁸²⁶.

Van isyanına halkın önde gelenlerinin çoğu katılmış olduğundan hepsinin sürgün edilmesi mümkün değildi. Bu nedenle Naib İbrahim, Müftü Abdullah Efendilerin Malatya’ya; Nüfus Müdürü Veysi Ağa, Camuşçuzade Sadık Ağa ve Timurzadelerden Derviş Bey’in Hısn-ı Mansur’a; reayaya zulüm eden kocabaş Mirkelamoğlu Kalos, Çalkadroğlu Medis Ohannes’in Siverek’e sürgün edilmesine karar verilmişti. Han Mahmut’la Han Abdal, kardeşleri ve aileleriyle birlikte İstanbul’a gönderileceklerdi. Bunların alacak verecek meseleleri uzayacağı için bu işlere bakacak vekil tayin edildikten sonra bir tabur asker eşliğinde Dirgöl’e gönderilmişlerdi⁸²⁷. Bedirhan, Han Mahmut ve Han Abdal’ı Samsun’a götürmek üzere Mehmet Reşit Bey görevlendirilmişti. İki bölük piyade ve iki bölük süvari ile 13 Ağustos’ta yola çıkarılacaklardı. Daha sonra da oranda vapur ile İstanbul’a gönderileceklerdi⁸²⁸. Diyarbakırlı Yusuf, Hasan ve Mustafa Efendiler de devleti oyalayıp Bedirhan Bey’e zaman kazandırmakla suçlandıklarından sürgün edileceklerdi⁸²⁹.

Ele geçirilmiş olan Van, Orak, Çaku, Gerasor, Hoşab, Behvanis, Kasr-ı Geli kalelerine asker yerleştirilmişti. O zamana kadar hiç bir devlet memurunun gitmemiş olduğu Hakkâri’ye bir tabur Nizam askeri ve başıbozuk piyadesi gönderilmişti.

⁸²⁵ BOA, İ.MSM, 50/1287-22, 9 L.1263 (20 Eylül 1847) Osman Paşa’nın Van’da yapmış olduğu düzenlemelere dair irade.

⁸²⁶ NA., FO., 78/702, December 10th 1847.

⁸²⁷ BAO, BEO, AYNd., Nr.609, s.38.

⁸²⁸ BOA, İ.MSM, 50/1284-8, 27 Ş.1263 (10 Ağustos 1847) Van üzerine harekât, Tanzimat uygulamaları ve beylerle ilgili Osman Paşa’nın arızası.

⁸²⁹ BAO, BEO, AYNd., Nr.609, s.32-33; BOA, BEO, AYNd., Nr.122, s.35.

Osman Paşa Van'dan Dirgöl'e döndükten sonra bölgenin ileri gelenlerini çağırması ve onlara nasihatlerde bulunmuştu. Gelenler de bundan böyle itaat edeceklerine dair söz vermişler ve bu konuda birbirlerine kefil olmuşlardı. Bunlara hilatler giydirilerek gönderilmişlerdi⁸³⁰. Bölgede düzen sağlandıktan sonra Padişah bu durumdan duyduğu memnuniyeti bildirmiş aynı zamanda asayişin muhafazasına dikkat edilmesini istemişti⁸³¹. Osman Paşa'da bölgede yapılacak köklü değişimleri görüşmek için İstanbul'a gitmeye karar vermişti.

Dirgöl'e dönüşü esnasında yol boyunca Müslüman ve reaya köylüleri Osman Paşa'ya sevgi gösterilerinde bulunmuşlar ve bizi kurtardınız diye dua etmişlerdi⁸³². Beylerin ortadan kaldırılması özellikle Gayrimüslimleri sevindirmişti. Çünkü yıllarca bu beylerin elinden çok çekmişlerdi. Ekonomik yönden perişan olmaları bir yana çoğu memleketini bırakıp kaçmak zorunda kalmıştı. Bu nedenle olsa gerek Bedirhan'ın yakalandığı haberinden sonra Ermeni Patrikliği'nin emriyle kiliselerde dualar okunduğu ve Tanrı'ya şükredildiği söylenmektedir. Sasuni'ye göre Patrik taşraya bir genelge göndererek bütün Ermenilerin, Han Mahmut ve Bedirhan Bey'i utanacak bir şekilde teslim olmak zorunda bıraktığı için sultana ve onun güçlü devletine şükran duymalarını emretmişti⁸³³.

Bedirhan Bey'in ele geçirilmesinden sonra bu seferin anısına madalya yapılmasına karar verilmişti. Padişah Abdülmecit'in hükümdarlığı zamanında buradaki beylerin tamamı ya ortadan kaldırılmış veya etkisiz hale getirilmişti. Böylece, fethedilişinden bu yana ilk defa bölgenin doğrudan yönetilmesinin yolu

⁸³⁰ BOA, İ.MSM, 50/1284-8, 27 Ş.1263 (10 Ağustos 1847) Van üzerine harekât, Tanzimat uygulamaları ve beylerle ilgili Osman Paşa'nın arızası.

⁸³¹ BOA, C.DH, 35/1733, 12 Za.1263 (22 Ekim 1847).

⁸³² BOA, İ.MSM, 50/1284-8, 27 Ş.1263 (10 Ağustos 1847).

⁸³³ Bu genelge "Yaşasın insaflı, muzaffer, iyiliksever ve dayanağa mutaç olmayan İmparatorumuz ve Kralımız Sultan Abdülmecit Han!" diye padişaha dua edilerek bitirilmişti. Bkz.Garo Sasuni, *a.g.e.*, s.127-130.

açılmıştı. Bu nedenle yetkililer Sultan Abdülmecit'i *Kürdistan'ın Fatih-i Hakikisi* olarak tanımlamışlardı. Sefer anısına yapılacak madalya da ilk olarak ona takdim edilecekti. Bundan sonra da subaylardan erlere kadar sefere katılan tüm asker ödüllendirilecekti⁸³⁴

3.7. Bedirhan Bey'in Sürgün Edilmesi ve Sonraki Yaşamı

Bedirhan Bey'in yakalandığı haberi İstanbul'a ulaşır ulaşmaz hemen affedildiğine dair yazı hazırlanmıştı⁸³⁵. Nakşibendi Tarikatı'ndan Ali Rıza Efendi affedildiğini bildiren hatt-ı hümayunu Anadolu Ordusu Müşiri Osman Paşa'ya teslim etmişti⁸³⁶. Yakalandıktan hemen sonra Bedirhan, Han Mahmut ve Han Abdal yandaşları ile İstanbul'a gönderilmek üzere yola çıkarılmışlardı. Gönderilenlerin canları güvence altına alınmış, mal varlıklarına dokunulmamıştı. Ancak devletin alacaklarının tahsili için Bedirhan ve Han Mahmut birer vekil atamışlardı. Bedirhan Bey'in miralaylık nişanı geri alınarak Mehmet Bey'e teslim edilmişti⁸³⁷. Bu nişan daha sonra Darbhane-i Amire'ye gönderilmişti⁸³⁸. Ayrıca Bedirhan Bey meselesi ile ilgili tüm evrakın kolaylıkla bulunması için bir araya toplanarak muhafaza edilmesine karar verilmişti⁸³⁹.

Osman Paşa bunların bir daha memleketlerine dönmelerine izin verilmemesini, hatta yazışmalarına bile müsaade edilmemesini istemişti. Ona göre

⁸³⁴ BOA, İ.DUİT, 38/36, 1263 (1847); Takvim-i Vekayi Defa 351, 355, 369.

⁸³⁵ Ahmet Lûtfî Efendi, *a.g.e.*, 6-7-8. Cilt, s.1246-1247.

⁸³⁶ BOA, A.MKT.UM, 240/89, 21 L.1272 (25 Haziran 1856).

⁸³⁷ BOA, İ.MSM, 51/1292-5, 1263 (1847). David McDowall Bedirhan'ın sekiz aylık kuşatmadan sonra 1845 yılında yakalanıp sürgün edildiği ve Han Mahmut'un da öldürüldüğü gibi yanlış iddialarda bulunmuştur. Bkz. David McDowall, *a.g.e.*, s.81. Aslında bu konu ile ilgilenen batılı tarihçilerin eserleri benzer yanlışlıklarla doludur. Bu nedenle bu gibi eserlerden faydalanırken muhakkak belgelerle karşılaştırmak gerekir. Aksi halde araştırmacıların yanlış değerlendirmelerde bulunması kaçınılmazdır.

⁸³⁸ BOA, İ.MSM, 51/1296, 11 Za.1263 (21 ekim 1847).

⁸³⁹ BOA, A.AMD, 2/37, 10 Za.1263 (20 Ekim 1847) Bedirhan ve diğer beylere dair Sadaret'in tezkiresi.

eğer bunlarından herhangi biri affedilip bölgeye gönderilirse Kürtlerin tamamı bunların sözlerinden çıkmayacaklarından yine isyan edeceklerdi⁸⁴⁰.

Han Mahmut ve kardeşleri sonraki ifadelerinde mallarına kimsenin dokunmadığını, taşınmazlarının tespit edilip bedellerinin kendilerine verilmesi için vekiller tayin ettiklerini belirtmişlerdi⁸⁴¹. Han Mahmut'un akraba ve adamlarına⁸⁴², Bedirhan Bey'in yandaşlarına da benzer muameleler yapılmıştı⁸⁴³.

Yetkililere göre Bedirhan'a tabi olanların hepsinin cezalandırılması gerekiyorsa da sayılarının çok olması nedeniyle bunlara dokunulmamış, Bedirhan'ın zoruyla isyana dâhil olduklarına hükmedilmişti. Bu nedenle sadece isyanın ele başları cezalandırılmıştı⁸⁴⁴.

İstanbul'a Bedirhan Bey ile birlikte toplam yüz yirmi beş kişi gönderilmişti⁸⁴⁵. Geri kalan ele başlar Malatya, Hısn-ı Mansur, Siverek⁸⁴⁶, Van, İmadiye⁸⁴⁷ gibi yerlere sürgün edilmişlerdi.

Bedirhan ve yandaşlarının İstanbul'da Bâb-ı Zaptiye'de tutulmalarına karar verilmişti. Aynı zamanda bunların tamamının bir yere mi ya da ayrılarak farklı bölgelere mi gönderilmesi konusu gündemdeydi. Yetkililer Bedirhan Bey takımının Girit'e, Han Mahmut ve yandaşlarının Rusçuk'a gönderilmesini önermişlerdi. Bu

⁸⁴⁰ BOA, İ.MSM, 51/1293-9, 29 Ş.1263 (12 Ağustos 1847) Anadolu Ordusu Müşiri Osman Paşa'nın Bedirhan Bey ve yandaşlarına dair arızası. Osman Paşa'nın söz konusu öngörüsünde haklı olduğunu Kırım Harbi esnasında isyan eden İzzettin Şir Bey kanıtlamıştı. Bu isyan ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Tuncay Öğün, *a.g.e.*

⁸⁴¹ BOA, A.MKT.MHM, 2/87-2, 1263 (1847) Han Mahmut ve biraderlerinin yakalandıktan sonra alınan ifadeleri.

⁸⁴² BOA, A.MKT.MHM, 2/87-3, 1263 (1847).

⁸⁴³ BOA, A.MKT.MHM, 2/87-4, 1263 (1847).

⁸⁴⁴ BOA, A.AMD, 2/37, 10 Za.1263 (20 Ekim 1847) ; BOA, İ.MSM, 51/1301, 12 Za.1263 (23 Ekim 1847).

⁸⁴⁵ BOA, A.AMD 2/32, 3 Za.1263 (13 Ekim 1847). Bu belgede gönderilenlerin isimleri ve yakınlık dereceleri bulunmaktadır.

⁸⁴⁶ BOA, İ.MSM, 50/1284, 1263 (1847) ; BOA, İ.MSM, 51/1293-2, 1263 (1847).

⁸⁴⁷ BOA, İ.MSM, 51/1308, 13 L. 1263 (24 Eylül 1847).

öneri uygun bulunmuş ve bunları götürecek varpurların şimdiden hazırlanması emredilmişti Ayrıca Silistre ve Girit valileri de konu ile ilgili bilgilendirilmişti⁸⁴⁸.

Bedirhan Bey İstanbul'a ulaştığı zaman sorguya çekilmiş ve yaşananlarla ilgili şu şekilde ifade vermişti⁸⁴⁹:

“Bu durum Allah tarafından vuku buldu. Böyle olayların olmaması için iki defa tedbir almış olmama rağmen Allah indinde bunlar unutturuldu. Eğer yakalanır isem benden hazineler isterler, bulamadıkları zaman da ömrümün geri kalanını bir lokma ekmek, bir içim su ile hapiste geçiririm diye düşünerek eski düzenin sürdüğünü zannederdim. Halbuki Padişahımız sayesinde can ve mal emniyeti var imiş. Bunları gördükçe önceki düşüncelerimizi değerlendirip, nefsimizi takdir etmekteyiz. Padişahımızın merhametini iştirdik. Bizler dağlı olduğumuzdan bunlara itimat etmezdik. Askerin içine girdiğimizde gördüğümüz iyi muamele karşısında hayrete düştük. Zira ben Reşit Paşa ve diğerlerinin zamanlarını gördüm. O zaman böyle muamele edilmez idi. Şunu kes, bunun malını elinden al gibi şeylerden ibaret idi. Evlatlarımı askere vereceğim. İçlerinden hiç olmazsa biri adam olur ben dahi Padişaha duaya devam ederim. Elden ne gelir olmayacak iş oldu”.

Bir diğer ifadesi de şöyleydi:

“Ben üç beş senedir Tanzimat'ı iştir idim. Böyle olduğunu bilmezdim. Eğer bilseydim beş sene önce İstanbul'a gelirdim. İstanbul'a gelmeyen adamdan değildir. Ben padişahın inayet ve ihsanını gördüm. Hafız Paşa bana miralaylık verdi aşiretler arasında mümtaz oldum. Ancak yakınlarım ve diğer aşiret beyleri beni çekemediler. Bizim vilayetimiz üç müşir arasında bir bölgedir. Birinin tarafından hırsızlık ya da bir fenalık olsa beni çağırırlar idi. İncebayraktaroğlu Mehmet Paşa benden iki yüz

⁸⁴⁸ BOA, İ.MSM, 50/1285, 21 N.1263 (2 Eylül 1847) Bedirhan Bey ve Han Mahmut'un sürgünlerine dair irade.

⁸⁴⁹ *Muharrerat-ı Nadire*, 5.Cilt, İstanbul 1289, s.208-210; Takvim-i Vekayi, Defa 355.

kese akçe istedi. Ben ‘niçin vereyim? Sebep nedir?’ Dediğimde ısrar etti. ‘Mecburen vereceksin’ dedi. Ben de ‘vermem’ diye cevap verdim. Ve bundan sonra gelen müşirlere ben de gitmedim. Bu defa Osman Paşa’da çağırdı. Gitmediğimden etrafından bulunan adamların teşvikiyle bu kabahat vuku buldu. Ancak ben padişahın affına muhtacım ve bunu niyaz ederim. İstanbul’un böyle olduğunu bilmez idim. Şimdi bildim. Ailem ile Padişahın gölgesine geldim, sığındım. Emir ve ferman kendisinindir. Ben padişahın azat kabul etmez kölesi, ailem cariyesi, evlatlarım ise kölezadesi olduğundan diler cümlemizi denize atar, diler af buyurur. Padişahın şanına ne yakışırsa onu yapsın. Küçük adam kabahat eder ise büyüklerin şanı affetmektir.

Bu dünyada günah işlemeyen kimdir söyle Rab,

Kim ki günah işlemez söyle Ya Rab,

Ben kötülük yaptım, sen karşılığında iyilik ver,

Yoksa ikimizin arasında ne fark kalır Ya Rab⁸⁵⁰.

Benim kabahatim büyüktür. Ancak padişahın affına nazaran zerre kadar değildir. Hüda hakkı için ben Padişahımızın böyle merhametli olduğunu bilseydim, beş sene önce yüzüm üzerine sürünerek gelirdim. İnşallah affolunurum. Emelim İstanbul’un bir köşesinde ikamet edip padişahımıza dua etmektir...⁸⁵¹.

Padişah’ın huzuruna çıkarıldığında da Bedirhan Bey aynı rubaiyi okuyarak Sultan Abdülmecit’i memnun etmişti. Bu sırada Bedirhan’ın kendini tam olarak emniyette hissetmesi için Reşit Paşa siyah kaplı bir defteri göstermiş, yaptıkları bu

⁸⁵⁰ Söz konusu rubainin Ömer Hayyam’a ait olduğu söylenmektedir. Belgenin orijinalinde Farsça olan bu dörtlüğün tercümesi Sinan Hakan’ın eserinden alınmıştır. Bkz. Sinan Hakan, *a.g.e.*, s.450.

⁸⁵¹ A.MKT.MHM,2/87-1, 1263 (1847) Bedirhan Bey’in Bâb-ı Zaptiye’de alınan ifadesi.

defterin dışı gibi siyah görünse de devlet nazarında defterin içi gibi beyaz olduğunu Bedirhan'a söylemişti⁸⁵².

Sonuçta Bedirhan Bey devleti yıllardır uğraştırmasına rağmen affedilerek Girit'e sürgün edilmişti⁸⁵³. Layard, bu sürgünü işlediği sayısız suça karşılık verilmiş komik bir ceza olarak nitelendirmişti⁸⁵⁴.

Girit ve Silistre valilerine yazılan talimatta, Bedirhan Bey ile Han Mahmut'un göz hapsinde tutulup, kaçmalarına fırsat verilmemesi istenmişti⁸⁵⁵. Bedirhan Bey 22 Ekim 1847 tarihinde Kandiye Kalesi'ne götürülmüştü. Burası, Girit'te bulunan diğer kalelere nazaran daha sağlamdı. Padişahın emri gereği Bedirhan hapse atılmamış, ailesiyle birlikte rahat etmesi için ona iki konak tutulmuştu⁸⁵⁶. Konakların etrafına karakollar kurulup, adadaki tüm görevlilerden gözlerini onların üzerinden ayırmamaları istenmişti. Öte yandan memleketi ile haberleşmesi durumunda nail olduğu affı zayi etmiş olacağı kendisine etraflıca anlatılmıştı⁸⁵⁷. Memleketinde kalan malların satılıp bedellerinin bir an evvel kendisine gönderilmesi hususunda Anadolu Ordusu Müşiri'yle Kürdistan Valisi'ne talimat verilmişti⁸⁵⁸.

Osman Paşa ailesinden tek kişinin bile Cizre'de bırakılmasına müsaade edilmemesini istemişse de anlaşıldığı kadarıyla kadın ve çocuklar olmak üzere bir kısım yakınları Cizre'de kalmıştı⁸⁵⁹.

1849 Nisan'ında Bedirhan Bey'in geride bıraktığı mallar satılmış ve bedelleri vekiline teslim edilmişti. Bu sırada Cizre'deki ailesine Girit'e gitmeleri teklif

⁸⁵² Mehmed Selahaddin, *a.g.e.*, s.193-194.

⁸⁵³ Takvim-i Vekayi, Defa 355.

⁸⁵⁴ Austen Henry Layard, *a.g.e.*, s.171.

⁸⁵⁵ BOA, BEO, AYNd., Nr.609, s.41-42.

⁸⁵⁶ BOA, İ.MSM, 51/1304-1, 13 Za.1263 (23 ekim 1847) Girit Valisi'nin Bedirhan Bey'e dair arızası.

⁸⁵⁷ BOA, İ.MSM, 51/1322, 7M.1264 (15 Aralık 1847).

⁸⁵⁸ BOA, C.DH, 193/9644, 22 Ş.1263 (9 Şubat 1847).

⁸⁵⁹ BOA, A.MKT, 93/25, 4 N.1263 (16 Ağustos 1847) Sadaret'ten Anadolu Ordusu Müşiri'ne gönderilen kaime; BOA, BEO, AYNd., Nr.609, s. 38-39.

edilmişti. Yetkililere göre bunlar hala Bedirhan'ın geri döneceğini ümit etmekteydiler. Bu nedenle gitmek istememişler ve çeşitli bahaneler öne sürmüşlerdi⁸⁶⁰. Ayrıca Girit'e gitmeye ekonomik durumları el vermiyordu⁸⁶¹. Ancak 22 Nisan 1849 tarihinde bölgedeki yetkililerden yakınlarının tamamının Girit'e gönderilmesi istenmişti⁸⁶². Bu meselenin 1850 sonbaharına kadar neticelendirilemediği anlaşılmaktadır. Bölgeden gelen bilgilere göre bunların yolda işlerine bakacak mahremleri yoktu. Ayrıca Girit Adası oldukça uzak olduğundan seyahat esnasında çocuklar bu durumdan olumsuz etkilenecekti. Öte yandan bölgede devlet otoritesi güçlenmiş ve ahali bunların ırz ve edepleriyle oturacaklarına kefil olmuşlardı. Bu nedenlerden ötürü 1 Ekim 1850 tarihinde bunların Cizre'de kalmalarına müsaade edilmişti⁸⁶³.

Bedirhan Beyin ailesinin kalabalık olması nedeniyle Girit'te geçim sıkıntısı çekmeye başlamıştı. Bu durumun duyulması üzerine Padişah ona maaş bağlanmasını emretmişti. Bunun için Girit Valisi'nden maaş miktarının ne kadar olması gerektiği sorulmuştu⁸⁶⁴. 1849 Eylül'ünde aylık 7.500 kuruş maaş bağlanmıştı⁸⁶⁵.

Sultan Abdülmecit yaşamı boyunca Bedirhan Bey ile yakından ilgilenmişti. Padişah onun üzüntülü halinden kurtararak rahat ettirilmesini ve firar etmeye teşebbüs etmesinin önüne geçilmesini istemişti. Bu amaçla Reşit Paşa ve önde gelen yetkililer bir araya gelerek bu konu üzerine kafa yormuşlardı. Bedirhan akıllı ve

⁸⁶⁰ BOA, İ.MVL, 154/4394-1, 29 Ca.1265 (22 Nisan 1849) Kürdistan Eyaleti Valisi Esat Paşa'nın arizası.

⁸⁶¹ BOA, MAD.d., Nr.9206, s.279.

⁸⁶² BOA, İ.MVL, 154/4394-4, 29.Ca.1265 (22 Nisan 1849) Bedirhan'ın yakınlarının Girit'e gönderilmesine dair irade.

⁸⁶³ BOA, İ.MVL, 183/5499-8, 24 Za.1266 (1 Ekim 1850) Bedirhan Bey'in yakınlarının Cizre'de kalmasına dair Meclis-i Vâlâ mazbatası ve irade; BOA, A.AMD, 20/57, 22 Za.1266 (29 Eylül 1850).

⁸⁶⁴ BOA, İ.MVL, 140/3869-4, 14 Ca.1265 (7 Nisan 1849) Bedirhan Bey'in Girit'te rahat ettirilmesine dair irade.

⁸⁶⁵ BOA, İ.DH, 201/11497, 21 L.1265 (9 Eylül 1849) Bedirhan Bey'e maaş bağlanmasına dair irade; BOA, A.AMD, 10/40, 17 L.1265 (5 Eylül 1849).

temiz biri olduğundan kendisine iltifat edilmesi durumunda bunun kıymetini bilip ona göre hareket edeceği haber verilmişti. Bu nedenle ona bir mektup yazılarak eğer isterse İstanbul'a gelmesine müsaade edileceği bildirilecekti. Ayrıca refah içinde bir hayat sürmesi için maaşına zam yapılacağı haber verilecekti. İstemesi durumunda taşrada istihdam bile edilebilirdi. Ömer Paşa Bosna tarafının sınıra yakın kısımlarında Bedirhan'a görev verilebileceğini ifade etmişti. Kederden kurtulması için hangisini isterse Padişahın da onayıyla o yapılacaktı. Abdülmecit'in 1850 Haziran'ındaki Girit seyahati esnasında Bedirhan, huzura çıkmış ve çok fazla çocuk sahibi olması nedeniyle padişah onunla şakalaşmıştı⁸⁶⁶.

Bedirhan Bey, sürgün yıllarında sürekli göz hapsinde tutulmuş, Kandiye Kalesi'nden tek başına çıkmasına ve geceleri kale dışında kalmasına izin verilmemişti⁸⁶⁷. Günahlarının karşılığı olarak Girit'te bulunduğu inanmış olan Bedirhan Bey bu kaderine razı olmuştu⁸⁶⁸.

Kırım Harbi esnasında Girit'teki otuz adamı ile birlikte Rumeli tarafında bulunan orduya katılıp din ve devlet yolunda savaşmak istemişti⁸⁶⁹. Bu isteğine karşılık ne yapılacağı konusunda Serasker'den görüş sorulmuştu. Cevaben Bedirhan Bey'in ve adamlarının isteklerine olumlu yanıt verilmesi durumunda Anadolu tarafına gitmesi sakıncalı olduğundan Rumeli'ye gönderilmeleri gerektiği bildirilmişti⁸⁷⁰. Ancak anlaşıldığı kadarıyla savaşa katılmalarına müsaade edilmemişti.

⁸⁶⁶ Mehmed Selahaddin, *a.g.e*, s.192-194.

⁸⁶⁷ BOA, A.MKT.UM, 184/24, 1271 (1854) Girit Valisi'ne Sadaret'ten yazılan şukka.

⁸⁶⁸ F.Walpole, *The Ansayrii and The Assassins, With Travel In The Further East In 1850-1851 Inculding A Visit To Nineveh*, II. Cilt, London 1851, s.308.

⁸⁶⁹ BOA, A.MKT.NZD, 108/104, 9 Ra.1270 (20 Aralık 1853) Bedirhan Bey'in savaşa katılmak isteğine dair arzuhalı.

⁸⁷⁰ BOA, A.MKT.NZD, 111/93, 8 C.1270 (8 Mart 1854) Serasker'in Sadarete arızası.

Bedirhan Bey Girit'te on sene kaldıktan sonra padişah onu affetmiş ve İstanbul'a getirtilmesini istemişti. Bunun üzerine yüz elli bin kuruş harcırah verilmiş, özel bir vapura bindirilerek İstanbul'a gönderilmişti. Huzura çıktığında kendisine beş bin lira ihsan edilmiş ne dileği varsa istemesi ferman buyrulmuştu. Padişahın sayesinde durumunun iyi olduğundan bahsederek düşünecek bir şeyi kalmamış ise de evlatlarını padişahın merhamet sunduğunu arz etmişti. Bunun üzerine padişah kendisine iltifat etmiş ve evlatlarına hediye alması için bin lira atıyye-i seniye vermişti. Daha sonra tekrar Girit'e giderek sekiz sene daha orada ikamet etmişti⁸⁷¹. 1857 yılında kendisine mirmiranlık rütbesi verilmişti. Bundan sonra da Bedirhan Paşa diye anılmıştı⁸⁷².

Girit isyanı başlangıcında Kandiye ve Hanya'da Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında anlaşmazlığın ortadan kaldırılmasında onun aracılığına müracaat edilmişti. Ayrıca kargaşa esnasında bir kısım Hristiyanları evinde muhafaza etmişti. Hanya'da meydana gelen başka bir olayda da oraya davet edilmiş, telkinatlarıyla karışıklığı ortadan kaldırmıştı⁸⁷³. Bu hizmetlerinin karşılığında Bedirhan Paşa'ya Mecidiye Nişanı verilmişti⁸⁷⁴.

1861 yılında Padişah'ın izniyle İstanbul'da dönmüş ve burada Fatih semtinde bir konakta ikamet etmişti⁸⁷⁵. Bu dönemde devletin kötü olan ekonomik durumu onu da etkilemiş ve hazineye para olmadığından aylık 19.000 kuruş olan maaşı üç ayda bir ödenmeye başlamıştı. Ayrıca maaşı üç bin dört yüz kuruş eksik ödenmişti. Bu durumdan muzdarip olan Bedirhan Paşa ailesinin yüz on kişiden ibaret olduğunu ve maaşıyla ancak geçinebildiğini belirtmişti. Maaşının geç ödenmesi veya eksik

⁸⁷¹ Mehmed Selahaddin, *a.g.e.*, s.194.

⁸⁷² BOA, A.DVN.MHM, 23/65, 1273 (1857) Mirmiranlık rütbesi verilen Bedirhan Paşa'ya hüküm.

⁸⁷³ Mehmed Selahaddin, *a.g.e.*, s.195.

⁸⁷⁴ BOA, A.DVN.MHM, 26/8, 1274 (1857); Sabri Ateş, *a.g.e.*, s.99.

⁸⁷⁵ Cabir Doğan, *a.g.e.*, s.212.

verilmesi durumunda tamamen perişan olacağının altını çizmişti. Kendi ailesinin emsalinin ne Osmanlı Devleti'nde ne de yabancı devletlerde olmadığını belirterek maaşının eskiden olduğu gibi ödenmesini istemişti. Eğer bu mümkün değilse Kürdistan Eyaleti'nde bulunan dokuz köyünden üçünün kendisine verilmesini talep etmişti⁸⁷⁶. Şikâyeti neticesinde maaşının eksiksiz ve aylık olarak ödenmesi padişah tarafından emredilmişti⁸⁷⁷.

1868 yılında Bedirhan Bey Şam'a gitmek istemiş ve bu isteğine olumlu bakılmıştı. Bunun üzerine Bedirhan Bey Şuray-ı Devlet Mazbata Odası'nda görevli olan oğlu Necib Bey'in rütbesinin saniiyeye, diğer oğlu Bedir Bey'e rabiaya yükseltilmesini ve bunların Suriye Vilayeti'nde istihdam edilmelerini istemişti. Bedirhan Bey'in söz konusu talebine 8 Mayıs 1868 tarihinde ruhsat verilmişti⁸⁷⁸. 26 Temmuz 1868'de Şam'a ulaşmıştı⁸⁷⁹.

Şam'da iki yıl daha yaşadıktan sonra 1870 yılında orada vefat etmişti⁸⁸⁰. Yirmi bin kuruş maaşı geride bıraktığı 42 evladiyla, nikahlı ve cariye toplam yedi eşi arasında bölüştürülmüştü. Maaşının azlığı ve varislerinin çokluğu nedeniyle büyük çocuklarının münasip memuriyetlerde istihdam edilmelerini Padişah emretmişti. O zaman Necip, Mustafa, Bedri ve Bahri Beyler kaymakam olarak atanmışlardı. Bazıları da münasip maaşlar ile çeşitli kalemlerde istihdam edilmişlerdi⁸⁸¹.

Görüldüğü gibi Bedirhan Paşa sürgün yılları boyunca adeta el üstünde tutulmuştu. Devlet onu ve ailesini hiçbir zaman dışlamamıştı. Bunlar her ne kadar

⁸⁷⁶ BOA, İ.DH, 566/39390-1, 12 safer 1284 (15 Haziran 1867) Bedirhan Paşa'nın maaşına dair arzuhali.

⁸⁷⁷ BOA, İ.DH, 566/39390-4, 2 Ca.1284 (1 Eylül 1867) Bedirhan Paşa'nın maaşına dair irade.

⁸⁷⁸ BOA, İ.DH, 575/40046, 15 M.1285 (8 Mayıs 1868) Bedirhan Paşa'nın Şam'da ikâmet etmesine dair irade.

⁸⁷⁹ BOA, A.MKT.MHM, 416/95, 28 R.1285 (18 Ağustos 1868).

⁸⁸⁰ Abdülhadi Toplu, *Tarih İçinde Anadolu Sakinleri ve İsyanlar-Ayaklanmalar*, Ocak Yayınları, Ankara 1996, s.333.

⁸⁸¹ Lütfi, *a.g.e.*, s.34.

memleketlerinden uzaklaştırılmışsa da devletin kurmaya çalıştığı yeni düzene bu kez devlet memurları olarak dâhil olmuşlardı. Nitekim imparatorluğun son yıllarında Bedirhan Bey'in devletin askerî, idari ve adli birimlerinde görev yapan çok sayıda çocuğu veya torunu bulunmaktaydı⁸⁸². Bu sayede iyi eğitim olanağına kavuşan Bedirhanzadeler bundan sonraki süreçte Kürt milliyetçiliğinin düşünsel altyapısını hazırlayan önemli aileler arasındaki yerlerini alacaklardı.

⁸⁸² Hakan Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, (Çev. Nilay Özok-Azan Zana Gündoğan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s.122-132; Edward William Charles Noel, *Kürdistan 1919 Binbaşı Noel'in Günlüğü*, (Çev. Bülent Birer), Avesta Yayınları, İstanbul 1999, s.92-96.

4.BÖLÜM

BÖLGEDE TANZİMAT'IN UYGULANMASI VE KÜRDİSTAN

EYALETİ'NİN KURULMASI

4.1. Tanzimat'ın Van'da Uygulanması

Anadolu Ordusu Müşiri Osman Paşa Bedirhan Bey yakalandıktan sonra Dirgöl'den Van'a geçmiş ve hemen burada Tanzimat uygulamalarını başlatmıştı. Musul eski valisi İncebayraktaroğlu Mehmet Paşa'nın yeğeni Mustafa Paşa, iki bin beş yüz kuruş maaş ile Van Kaymakamlığı'na atamıştı. Ona verilen talimatta Tanzimat icabınca maaşı ile idare edip kimseden bir kuruş akçe almaması, hak ve hukuka riayet etmesi istenmişti. Aynı zamanda vergilerin zamanında toplanıp Erzurum Eyaleti Mal Sandığı'na göndermesi ve her bir hususta Erzurum Valisi'nin iznini alarak hareket etmesi yönünde uyarılmıştı. Bundan sonra da Han Mahmut'un göreve getirdiği naib ve müftü azledilmiş onların yerine İsmail ve Mustafa Efendiler atanmıştı. Tanzimat'ın uygulandığı bölgelerde meclis kurulması ön görüldüğünden Van'da da memleket meclisi kurulup usulünce azaları ve sandık emini seçilmiş, nüfus memuru tayin edilmişti⁸⁸³. Mecliste aşağıdaki ismi yazılı şahıslar görev alacaktı:

Meclis Azaları: Naib İsmail Efendi, Müftü Mustafa Efendi, Timurpaşazade Fazıl Bey, Timurpaşazade Esat Bey, İshakpaşazade Emin Bey, Şatıroğlu Abdullah Ağa, Cibranzade Rüstem Ağa, Sadıroğlu Hacı Süleyman Ağa, Dereoğlu Abdülrahmet Ağa, İncialioğlu Mehmet Ağa, Boyaoğlu Hasan Ağa.

Sandık Emini: Abdullah Ağa.

⁸⁸³ BOA, İ.MSM, 50/1284-7, 23 Ş.1263 (6 Ağustos 1847) Erzurum Valisi Ahmet İzzet Paşa'ya hitaben Osman Paşa tarafından kaleme alınan yazı.

Millet Vekilleri: Mugurdic, Mikail⁸⁸⁴.

Van'da mal ve tahrirat kâtipleri bulunmadığından bir an evvel bu görevlerde istihdam edilecek kişilerin gönderilmesi istenmişti. Osman Paşa, Van'ın yerlilerine güvenmediğinden zaptiye hizmetinde bazı başıbozuk askerin görevlendirilmesine karar vermişti. Bunlar doksan piyade ve elli süvariden oluşacaktı. Maaşlarını da Van Sancağı karşılayacaktı. Bundan sonra zaptiye neferatı dışında ahalinin silahla gezmesi yasaklanmıştı. Ayrıca dört bölük süvari, üç tabur piyade Selim Paşa kumandasında şehrin ve kalenin muhafazası için görevlendirilmişti. Öte yandan Hoşab, İcnas ve Behvanis kalelerine de asker yerleştirilmişti.

Van halkının yıllık vergisinin bin iki yüz elli kese akçe olması kararlaştırılmıştı. Bu miktar isyan yıllarında Bedirhan ve Han Mahmut'a ödediklerinin yarısı kadardı. Dolayısıyla verginin hafiflemiş olduğu söylenebilir⁸⁸⁵. Kararlaştırılan vergileri 1847 Mart'ından 1848 Şubat sonuna kadar tahsil edilip mal sandığına teslim edilecekti⁸⁸⁶. Vergiler iltizam usulünce tahsil edilecekti. Ayrıca birkaç yıldır toplanmamış olan verginin tahsili konusunda da ahaliden söz alınmıştı⁸⁸⁷. Van'da eskiden beri bazı yerlerde beşte bir bazılarında ise altıda bir oranda aşar alınmıştı. Bundan sonra onda bir oranında aşar alınacaktı. Ayrıca değişik isimler altında ahaliden vergi toplamak adet haline gelmişti. Tanzimat'la birlikte bu vergilerin tamamı ortadan kaldırılmıştı⁸⁸⁸.

Van kazalarından Erciş, Ahlat, Adilcevaz köylerinin tamamı tımar veya malikâne arazileriydi. Bunların beratları kaza müdürleri ve muhtarlar vasıtasıyla

⁸⁸⁴ BOA, İ.MSM, 50/1284-1, 1263 (1847) Meclis azalarının isimlerini gösterir pusula.

⁸⁸⁵ BOA, İ.MSM, 50/1284-4, 1263 (1847) Van ahalisinin arzuhalı.

⁸⁸⁶ BOA, İ.MSM, 50/1284, 11Ş.1263 (25 Temmuz 1847) Van Meclisi'nin mazbatası.

⁸⁸⁷ BOA, İ.MSM, 50/1284-7, 23 Ş.1263 (6 Ağustos 1847) Erzurum Valisi Ahmet İzzet Paşa'ya hitaben Osman Paşa tarafından kaleme alınan yazı.

⁸⁸⁸ BOA, İ.MSM, 50/1287-5, 1263 (1847) Van'da vergilerin düzenlenmesine dair Van Meclisi'nin mazbatası.

yoklanması yapılmaktaydı⁸⁸⁹. Ayrıca Van'da bulunan bütün mukataa ve tımarlar emaneten idare ettirilerek aşarlarının alınmasına başlanmıştı⁸⁹⁰.

Vakıf arazilerinden elde edilen gelirler amaçları doğrultusunda kullanılmadığından camilerin çoğu harap olmuştu. Bunun önüne geçilmesi için diğer bölgelerde olduğu gibi Van'a da bir evkâf müdürünün atanması gerekmektedir. Atama yapılınca kadar Van önde gelenlerinden Derviş Efendi Van Meclisi'nce vakıfların idaresi için görevlendirilmişti⁸⁹¹.

Van Meclisi, kazalara müdürler atamış ve 29 Temmuz 1847 tarihinden itibaren her kaza müdürüne maaş bağlanmıştı. Buna göre atanan kaza müdürleri ve maaşları şöyle idi:

Gevaş Kazası Müdürü İsmail Bey maaşı 1.250 kuruş.

Mahmudiye (Hoşab) Kazası Müdürü Rüstem Ağa, maaşı 1.750 kuruş.

Adilcevaz Kazası Müdürü (isim belirtilmemiş) maaşı 1.000 kuruş.

Ahlat Kazası Müdürü Hamza Ağa, maaşı 500 kuruş.

Erciş Kazası Müdürü Ali Bey, maaşı 1.000 kuruş⁸⁹².

Osman Paşa Cizre'ye Bitlis yolundan dönmüştü. Orada da Van'dakilere benzer düzenlemeler yapmıştı. Zaptiye Neferatı görevlendirmiş ve ahalinin silahla gezmesini yasaklamıştı. Bitlisli çocuklarına varıncaya kadar daima silahla dolaşp sürekli kargaşa çıkarıp birbirlerini yaralamalarını adet haline getirmişlerdi. Osman Paşa yasağa uyulup uyulmadığı anlamak için tebdil-i kıyafet ile şehirde gezmişti. Yasağa uymayan birkaç kişiyi görüp hemen hapse attırmıştı. Ayrıca Mutki Kazası

⁸⁸⁹ BOA, İ.MSM, 50/1287, 23 Ş.1263 (6 Ağustos 1847) Mirî arazilerin düzenlenmesine dair Van Kaymakamı Mustafa Paşa'nın arzısı.

⁸⁹⁰ BOA, İ.MSM, 50/1287, 9 N 1263 (21 Ağustos 1847) Van'da yapılan düzenlemelere dair Osman Paşa'nın arzısı.

⁸⁹¹ BOA, İ.MSM, 50/1278, 1263 (1847) Van Meclisi'nin mazbatası.

⁸⁹² BOA, İ.MSM, 50/1287, 29 Ş.1263 (12 Ağustos 1847) Van'ın kazalarına müdürler atandığına dair Kaymakam Mustafa Paşa ve Ferik Ahmet Paşa'nın arzısı.

ahalisinin de yola getirmeye çalışmıştı. Bunlar uzun süredir vergi vermedikleri gibi yol kesip soygun yaparak ahaliye eziyet etmekteydiler. Osman Paşa buraya asker sevk etmeyi düşünmüştü. Ancak ilk önce bunlara güvence veren ve nasihati içeren bir buyruldu yazılarak Kaymakam Ahmet Bey ve Recep Ağa vasıtasıyla gönderilmişti. Gelecek cevaba göre hareket edilecekti⁸⁹³.

4.2. Cizre’de Yapılan Düzenlemeler

Cizre bölgesi ele geçirildikten sonra Osman Paşa, Anadolu Ordusu subaylarından Emin Paşa’yı geçici olarak Cizre Kaymakamlığı’na atamıştı. Emin Paşa can ve mal emniyetini sağlayarak insanların güvenini kazanmaya çalışmış, askerin ihtiyacının tamamını para karşılığında ahaliden tedarik etmişti⁸⁹⁴. İzzettin Şir Bey ise geçici olarak üç bin beş yüz kuruş maaş ile Cizre Mutesellimliği’ne atanmıştı⁸⁹⁵.

Musul Eyaleti’ne bağlı bölgelerden Bedirhan Bey zamanında Cizre’ye yerleşmiş olanların eski yerlerine iade edilmesinden vazgeçilmişti. Bunlar birkaç yıldır oraya yerleşmiş olduklarından Cizre’nin ahalisi hükmüne girmişlerdi⁸⁹⁶.

Bölgede toplanamamış olan vergilerin bir an evvel tahsil edilmesi gerekmektedir. İzzettin Şir Bey Cizre, Bohtan ve Hacıbehran’ın 1847 senesine ait cizye dışındaki vergilerinin Bedirhan Bey döneminde olduğu gibi kendisine bin kese(500.000 kuruş) karşılığında ihale edilmesini istemişti. Defterdar miktarın biraz daha artırılmasını istenmişse de bölgenin daha fazlasına tahammülü olmadığını dile getirmişti. Bunun üzerine Osman Paşa’nın emri ile subaylardan oluşan askerî meclis

⁸⁹³ BOA, İ.MSM, 50/1284-8, 27 Ş.1263 (10 Ağustos 1847) Van üzerine harekât, Tanzimat uygulamaları ve beylerle ilgili Osman Paşa’nın arızası.

⁸⁹⁴ BOA, İ.MSM, 50/1287-19, 7 N.1263 (19 Ağustos 1847) Cizre ahalisinin mahzarı.

⁸⁹⁵ BOA, İ.MVL, 141/3921-5, 16 C.1265 (9 Mayıs 1849) Cizre’deki düzenlemelere dair Meclis-i Ahkâm-ı Adliye mazbatası.

⁸⁹⁶ BOA, İ.MVL, 138/3793, 10 Ca.1265 (3 Nisan 1849) Cizre’ye yerleşenler hakkına irade.

vergi meselesini ele almıştı. Bedirhan Bey kendisi ile birlik olmayan köylülerin ürünlerine zarar vermişti. Ayrıca kendini güvende hissetmeyen ahali ekinlerini bırakıp kaçmıştı. Bunlar yavaş yavaş dönmeye başlamışsa da bu süreçte ekinler büyük ölçüde zarar görmüştü. Bu durum İzzettin Şir Bey'in haklı olduğunu gösteriyordu. Buna rağmen vergiye yüz bin kuruş zam yapılarak bin iki yüz kese (600.000 kuruş)olmasına karar verilmişti. Bu miktar aylık elli bin kuruş taksitle bir sene içinde ödenecekti⁸⁹⁷. Öte yandan İzzettin Şir Bey aşarı onda bir oranında alacağına ve ahaliye zulmetmeyeceğine dair senet vermek zorunda kalmıştı⁸⁹⁸.

1847 senesine mahsuben Cizre ve kazalarından hane başına altmış kuruş olarak toplanmış olan vergi aşağıdaki gibiydi⁸⁹⁹:

	Hane Sayısı	Tahsil Edilen Vergi
Cizre	7.067	424.020
Hacıbehram	1.993	119.580
Bohtan	8.337	500.220
Toplam	17.804	1.043.820

Bu miktarın 725.077,5 kuruşu nizam askerinin maaş ve tayinatı için kullanılmıştı. 312.313 kuruşu da kaymakam, kâtip ve zaptiye neferlerinin aylıklarına sarf edilmişti⁹⁰⁰.

⁸⁹⁷ BOA, İ.MSM, 51/1292, 11 N.1263 (23 Ağustos 1847) Bedirhan Bey'in yandaşlarının yakalandığına dair Anadolu Ordusu Müşiri Osman Paşa'nın arizası.

⁸⁹⁸ BOA, İ.MSM, 51/1292, 27 Ş.1263 (10 Ağustos 1847).

⁸⁹⁹ BOA, MVL, 226/68-3, 14 Ca.1266 (28 Mart 1850) Cizre'in İzzettin Şir Bey'e ihalesinde dair Osman Paşa'nın arizası.

⁹⁰⁰ BOA, C.ML, 690/28281, 21 B.1265 (12 Haziran 1849) Ali Tevfik'in Cizre'deki harcamalara dair arizası.

4.3. Kürdistan Eyaleti'nin Kurulması

Osmanlı Devleti'nin Fırat Nehri ile İran sınırı arasında kalan topraklarının önemli bir kısmı fethedildiği tarihten itibaren fiilen Kürt Beylerinin idaresinde kalmıştı. Bedirhan Bey'in ortadan kaldırılması bölgenin yeniden düzenlenmesi için devlete yeni fırsatlar yaratmıştı. Yetkililer bu avantajı değerlendirerek vakit geçirilmeksizin bölgede devlet otoritesinin kurulması için çalışmalara başlamışlardı⁹⁰¹.

İsyanın bastırılmasından sonra bölgenin önemli yerlerine bir miktar kuvvet yerleştirilmiş ve gerektiğinden daha kolay müdahale etmek amacıyla daha önce Harput'ta olan Anadolu Ordusu'nun komuta merkezi Ahlat'a taşınmıştı. Böylece görece bir düzen sağlanmıştı. Ancak asayişin devamlılığı ehil memurların iş başına getirilmesi ve Tanzimat uygulamalarının dikkatli bir şekilde icrası ile mümkündü. Osman Paşa'nın ifadesiyle bu hususlara dikkat edilmez ise Reşit Paşa ile Hafız Paşa döneminde olduğu gibi emekler boşuna gidecekti⁹⁰². Bu nedenle Osman Paşa, kurulacak yeni düzen ile ilgili fikirlerini bizzat aktarmak için İstanbul'a gitmişti⁹⁰³. Babıali'de yetkililer ile görüşmüş, 5 Aralık 1847 tarihinde düşünceleri sadarete arz edilmişti. Buna göre Osman Paşa Anadolu Ordusu merkezinin Van Gölü kıyısında bulunan Ahlat kasabası olmasını önermişti. Burası hava ve su yönünden iyi ve etrafı da verimli topraklar ile çevriliydi. Ayrıca İran ve Rusya sınırına da yakındı. Anadolu Ordusu'nun yetki alanının tam ortasında yer aldığı için hem haberleşmeyi kolaylaştıracak, hem de gerektiğinde buradan hızlı bir şekilde asker sevk edilebilecekti. Bununla birlikte Kürt aşiretlerinin yaşadığı çevrenin merkezinde yer

⁹⁰¹ Ahmet Lûtfî Efendi, 6-7-8. Cilt, s.1250.

⁹⁰² BOA, İ.MSM, 50/1284, 27 Ş.1263 (10 Ağustos 1847) Van üzerine harekât, Tanzimat uygulamaları ve beylerle ilgili Osman Paşa'nın arızası.

⁹⁰³ BOA, A.AMD, 2/9, 4 L. 1263 (15 Eylül 1847) ; *Takvim-i Vekayi*, Defa 359.

alması bunların kontrol altında tutulmasını da kolaylaştıracaktı. Müşirin ordu merkezi ile ilgili düşünceleri uygun bulunmuşsa da konunun bir kez de Daru’ş-Şuray-ı Askerî’de görüşülmesine karar verilmişti. Osman Paşa’ya göre bölgede asayişin ve düzenin sağlanması için Diyarbakır Eyaleti ile Van, Muş, Hakkâri sancakları ve Cizre, Bohtan, Mardin kazaları birleştirilerek yeni bir eyalet kurulmalıydı. Padişahın bölgenin gerçek fatihi olduğunu hatırlatması için de bu eyaletin adı Kürdistan⁹⁰⁴ olmalıydı. Buranın yöneticisi de muhakkak bilgili ve dirayetli biri olmalı ve Anadolu Ordusu ile beraber işbirliği içerisinde çalışmalıydı. Vali ve ordu komutanının uyumlu hareket etmesi için de eyalet merkezi ile ordu merkezinin aynı yer yani Ahlat olması gerektiğini dile getirmişti. Bundan sonra da bölgede görevlendirilecek kişileri sıralamıştı. Buna göre bu eyalete Musul Valisi Esat Paşa, onun yerine Vecihi Paşa, Harput Eyaleti’ne Anadolu Ordusu’ndan Sabri Paşa, Erzurum Valisi İzzet Paşa’nın yerine Hamdi Paşa’nın atanmasını tavsiye etmişti. Van Kaymakamlığı’na Anadolu Ordusu’ndan Mehmet Reşit Paşa, Diyarbakır Kaymakamlığı’na halen oranın defterdarı olan Süleyman Paşa, Cizre, Bohtan ve Mardin kazalarının birleştirilip kaymakamlığına halen Van Kaymakamı olan Mustafa

⁹⁰⁴ İncelediğimiz belgelerin tamamında Osmanlı yetkilileri, Fırat Nehri ile İran sınırı arasında kalan toprakları Kürdistan olarak tanımlamışlardı. Dolayısıyla yeni kurulan eyaletin adının Kürdistan olması, Osmanlı merkezî yönetimini rahatsız etmediği gibi aslında pek de şaşılacak bir durum değildir. Ancak unutulmamalıdır ki bu tabire herhangi bir siyasi anlam yüklemek ve burada farklı bir yönetime gidildiğini söylemek de yanlıştır. Hakan Özoğlu, eyalete Kürdistan adı verilmesine özel bir anlam yüklemiş ve Kürdistan’ın ulusal birleşme öncesi İtalya’daki gibi idari sınırları olan bir eyalet haline geldiğini vurgulamıştı. Ayrıca özel bir konum ve özerklik verildiğini öne sürmüştür. Bkz. Hakan Özoğlu, *a.g.e.*, s.82. Osmanlı yetkililerin nazarında bu eyaletin özel bir konumu bulunmaktaydı. Çünkü bölgede devlet otoritesi yeni kurulmuştu. Bu nedenle buranın idaresinde oldukça hassas davranılması gerektiğini biliyorlardı. Muhtemelen Özoğlu yönetimin bu titiz tavrını yanlış yorumlamıştır. Ayrıca bölgeye özerklik verilmesi şöyle dursun burası fethedilişinden bu yana belki de ilk defa bu denli merkeze bağlanmıştır.

Paşa'nın atanmasını önermişti. Kürdistan Eyaleti Defterdarlığı'na da halen Erzurum Defterdarı olan İzzet Efendi'nin atanmasını istemişti⁹⁰⁵.

Osman Paşa'nın bu önerileri dikkate alındığında bölgenin birleştirilip tek elden yönetimini sağlamaya çalıştığı görülmektedir. Ayrıca atanmasını önerdiği kişiler, Esat Paşa hariç, onun komutasında olan subaylardı. Esat Paşa ise Bedirhan meselesinde onun ile uyum içerisinde çalışmış, bazen fikir ayrılığına düşse de paşanın emirlerini harfiyen yerine getirmişti. Böylece Osman Paşa bölgeyi tek başına idare etmenin alt yapısını hazırlamış olduğu söylenebilir. Bu şekilde gelecek yıl Docik Ekradı üzerine yapmayı tasarladığı harekâtın bölgedeki tüm yetkililer ile işbirliği içerisinde yapılmasının önündeki engelleri de kaldırmış olacaktı.

Osman Paşa'nın önerileri olduğu gibi kabul edilmiş ve söz konusu bölgeler birleştirilerek 28 Aralık 1847'de Kürdistan Eyaleti kurulmuştu. Kürdistan Valisi'ne seksen bin, Van, Cizre ve Diyarbakır kaymakamlarına on yedi bin beş yüz kuruş maaş bağlanmıştı. Defterdarın maaşı ise yirmi bin kuruş olacaktı. Kazalarda görev yapacak naiplere iki bin beş yüz kuruş maaş verilecekti. Bundan sonra eyalette görev yapacak kâtiplerden zaptiye neferatına kadar tüm memurların maaş düzenlemesi yapılmıştı⁹⁰⁶.

Osman Paşa öteden beri bazı bölgeleri idare eden Kürt beylerine asla güvenmemişti. Bu nedenle yeni yapılanmada bunları olabildiğince yönetimden uzak tutmaya çalışmıştı. Nitekim bundan sonra hiçbir Kürt beyi kaymakam olamayacaktı.

⁹⁰⁵ BOA, A.AMD, 6/9, 26 Z.1263 (5 Aralık 1847) Kürdistan Eyaleti'nin kurulmasıyla ilgili Sadaret Tezkeresi; Mehmet Alagöz, *Old Habits Die Hard A Reaction To The Application Of Tanzimat: Bedirhan Bey's Revolt*, MA Thesis, Boğaziçi University, İstanbul 2003, s.225-227.

⁹⁰⁶ BOA, A.MKT 103/64, 27 Z.1263 (6 Aralık 1847) Kürdistan Eyaleti'nin kurulmasıyla ilgili Maliye Nazırı'na yazılan fermanın sureti; BOA, A.MKT, 106/35, 20 M. 1264 (28 Aralık 1847); BOA, A.MKT, 103/28, 27 Z. 1263 (6 Aralık 1847) Süleyman Paşa, Mustafa Paşa ve Tevfik Efendiye yeni görevlerine dair yazılan şukka; *Takvim-i Vekâyi*, Defa 360; BOA, BEO, AYNd., Nr.123, s.50.

Bunun içindir ki Muş Kaymakamlığı lağvedilmiş ve Şerif Bey'e herhangi bir idarî görev verilmemişti⁹⁰⁷.

Osman Paşa İstanbul'daki görüşmesinden kısa süre sonra hayatını kaybetmişti. 28 Aralık 1847'de durumdan Kürdistan Valisi Esat Paşa haberdar edilerek, Arabistan Ordusu Reis-i Erkânı Reşit Paşa'nın Anadolu Ordusu Müşirliği'ne atandığı bildirilmişti⁹⁰⁸. Daha sonra da Reşit Paşa ve Musul Valisi Vecihi Paşa'nın görev yerlerine ulaşınca kadar Osman Paşa'nın kurmuş olduğu geçici düzenin sürdürülmesine ve asayişin sağlanmasına dikkat edilmesi istenmişti⁹⁰⁹.

Yeni ordu komutanı Reşit Paşa'ya göreve başladığında asayişin sağlanabilmesi için aşiretleri muhakkak yerleşik hayata geçirmesi hususunda talimat verilmişti. Bunun için öncelikle aşiret halkının ağalarının elinden kurtarılması gerekmektedir. Osman Paşa'nın konu ile ilgili planları olduğundan işe başlamadan önce onun evrakını incelemesi istenmişti. Ayrıca sürekli sınır ihlallerinde bulunan İranlılara karşı sınırın baştan başa muhafaza edilmesine dikkat etmesi bildirilmişti⁹¹⁰.

Kürdistan Eyaleti kurulurken Musul Eyaleti ile birlikte Tanzimat'a dahil edilmişti⁹¹¹. Bu nedenle Tanzimat usulünce eyaletin mali işlerinin nasıl yürütüleceğine dair oraya da bir talimat gönderilmişti⁹¹². Buna göre eyaletin merkez sancağında defterdar refakatinde olmak üzere altı kâtip diğer sancaklarda ise ihtiyaca göre ikişer veya üçer kâtip bulunacaktı. Kâtiplerden biri mal baş kâtibi unvanıyla İstanbul'dan gönderilecekti. Kalanlardan birisi tahrirat baş kâtibi olacaktı. Bu ikisine

⁹⁰⁷ BOA, İ.MSM, 52/1346-1, 9 L.1264 (8 Eylül 1848) Muşlu Şerif Bey'e dair Kürdistan Valisi Esat Paşa'nın arizası.

⁹⁰⁸ BOA, İ.MSM, 51/1326-1, 19 S.1264 (26 Ocak 1848).

⁹⁰⁹ BOA, BEO, AYNd., Nr.123, s.66.

⁹¹⁰ BOA, İ.MSM, 51/1328-2, 1264 (1848) Anadolu Ordusu Müşiri Reşit Paşa'ya verilen talimat.

⁹¹¹ BOA, İ.DH, 175/9422-1, 14 B.1264 (16 Haziran 1848) Musul ve Kürdistan eyaletlerinde istihdam edilmesi gereken kâtiplere dair irade.

⁹¹² BOA, C.ML, 328/13486, 28 C.1264 (1 Haziran 1848).

en fazla iki bin beş yüz kuruşa kadar maaş bağlanabilecekti. Geri kalanların maaşları beş yüz kuruş ile bin kuruş arasında olacaktı. Ayrıca eyalet merkezinde ve bağlı sancaklarda sandık eminleri görevlendirileceklerdi.

Eyalet gelirleri maktu'an ihale edilecekti. Eğer talipleri olmaz ise bir memur tarafından emaneten idare edilecekti.

Vergiler zamanından tahsil edilip sancaklardaki mal sandıklarında toplandıktan sonra eyalet merkezine aktarılacaktı.

Cami, tekke ve zaviye hizmetlilerinin aylıkları belirlenip defterleri düzenlenecekti. Bundan sonra buraların gelirleri Evkâf-ı Hümâyün Hazinesi'ne yönlendirilecekti.

Mukataa, tımar ve zeametlerin mutasarrıflarına ait bedeller usulüne uygun verilerek masraf defterlerine yazılıp hazineye iletilecekti.

Validen, zaptiye neferine kadar geçici ve sürekli istihdam edilecek bütün memurların maaşları masraf defterlerine yazılarak hazineye gönderilecekti.

Tanzimat usulünce merkez sancakta oluşturulacak büyük meclis on azadan oluşacaktı. Vali, hakim, müftü, defterdar, mal başkâtibi, tahrirat başkâtibi ve metropolit vekili meclisin tabii azası olacaktı. Geri kalan üç kişi ahali tarafından seçilecek ancak bunlara maaş bağlanmayacaktı. Metropolit vekili olmaması durumunda bu aza göz ardı edilecekti. Bölgede Rum, Ermeni, Yahudi bulunması durumunda bunlardan da bir aza seçilecekti.

Eyalet'e bağlı kazalarda da meclis oluşturulacaktı. Hakim, kaza müdürü ve önde gelenlerden üç kişi olmak üzere meclis beş kişiden oluşacaktı. Gayrimüslim

bulunan bölgelerde önde gelenlerin biri yerine bir kocabaş meclis üyesi tayin edilecekti⁹¹³.

Kürdistan Eyaleti'ne bağlı kazalarda müdürlük yapanlara başlangıçta maaş bağlanmamış, bazı resmi işlerde tahsil edilen vergilerin yarısını kendilerine almalarına müsaade edilmişti. Ancak bu miktarla geçinmeleri mümkün görünmüyordu. Bu nedenle bazı yolsuzlukla bulaşmaları kuvvetle muhtemeldi. Öte yandan Erzurum Eyaleti'ndeki kaza müdürlerine üç yüz kuruştan bin beş yüz kuruşa kadar maaş bağlanmıştı. Ayrıca daha önce Erzurum'a bağlı olan Muş ve Van'da da durum aynıydı. Kürdistan Eyaleti'nin nezaket arz eden durumu göz önüne alınarak kaza müdürlerine maaş bağlanmasına karar verilmişti⁹¹⁴.

Bundan sonra da Kürdistan Eyaleti'nden bütün kazaların mali işleri hızlıca yoluna konulmuştu. Aşağıdaki tablo 1848 yılı eyalet gelirlerini göstermektedir⁹¹⁵

	Vergi	Maktu'an ihale olunan gelirler	1847 senesi bakayası	Cizye	Toplam
Diyarbakır	2.580.718	4.560.694	165.206	434.545	7.741.163
Cizre	1.641.374	1.652.870	--	--	3.294.244
Muş	750.000	854.850	53.132	282.000	1.939.982
Van	625.000	906.521	56.425	115.900	1.703.846
Hakkâri	250.000	51.500	--	--	301.500

Tanzimat'ın uygulanmasından önce Cizre Bedirhan Bey'e yıllık 500.000 kuruş ile ihale edilmişti. Tablodaki Cizre ile ilgili meblağ dikkate alınırsa Bedirhan sonrası süreçte devletin bölgedeki gelirlerinde önemli ölçüde artış yaşandığı söylenebilir.

⁹¹³ BOA, C.DH,239/ 11907.

⁹¹⁴ BOA, C.DH 155/7714, 21 Z.1264 (18 kasım 1848) Kürdistan Eyaleti'ndeki memurların maaşlarına dair taktır.

⁹¹⁵ ML.d., Nr.589,s.3.

Cizre ve bağı kazaların vergisi hane sayıları ile birlikte ayrıntısı şu şekilde gösterilebilir:

	Hane Sayısı ⁹¹⁶	Tahsil Edilen Vergi ⁹¹⁷
Cizre	5.550	400.500
Hacıbehram	2.043	123.774
Bohtan	9.421	617.100
Mardin	6.919	500.000
Toplam	23.933	1.641.374

Böylece 1847 senesine nazaran bir yılda toplanan vergide önemli ölçüde artış sağlanmıştı. Bu artış verginin hane başına altmış sekiz kuruş bazı yerlerde daha fazla alınmasıyla mümkün olmuştu. Ancak bu durum Kaymakam Mustafa Paşa ile ilgili bazı dedikoduların ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Paşa'nın mültezimler ile ortak olduğu, ahaliden hane başına seksen beş kuruş vergi aldığı, gayrimüslimlere angaryalar yüklediği iddia edilmişti⁹¹⁸. Bölgedeki asayiş öyle önemseniyordu ki suçu sabit olmamasın rağmen Mustafa Paşa hemen görevinden azledilmişti⁹¹⁹. Hakkındaki iddiaları soruşturmak üzere Esrar Efendi görevlendirilmişti⁹²⁰. Sonuçta iddiaların hepsinin iftira olduğu anlaşılmış ve paşa beraat etmişti⁹²¹. Ancak gerçek olan şuydu ki gerek verginin artırılması ve gerekse asker toplanması bölgedeki ağalarla aşiretler arasında hoşnutsuzluk yaratmıştı. Bu nedenle 1849 yazında bazı karışıklıklar ortaya

⁹¹⁶ BOA, ML.VRD.d, Nr. 1807.

⁹¹⁷ BOA, MVL, 226/68-3, 1265 (1849) Cizre'in İzzettin Şir Bey'e ihalesinde dair Osman Paşa'nın arızası; BOA, A.AMD, 6/17,1264 (1848) Cizre Sancağı'nın vergilerine dair tezkere.

⁹¹⁸ BOA, MVL, 226/68-5, 28 C.1265 (21 Mayıs 1849) Cizre vergileri ve kaymakam Mustafa Paşa'ya dair Kürdistan Valisi Esat Paşa'nın arızası.

⁹¹⁹ BOA, AYNd., Nr.127, s. 124.

⁹²⁰ BOA, İ.DH, 200/11420-2, 23 Ş. 1265 (14 Temmuz 1849) Cizre'deki olaylara ve koloni militer usulüne dair Anadolu Ordusu Müşiri Mehmet Reşit Paşa'nın arızası.

⁹²¹ BOA, İ.MVL, 188/5680-118, 2 M.1267 (7 Kasım 1850) Cizre Kaymakamı Mustafa Paşa'ya dair irade.

çıkmişti. Ancak alınan tedbirler ve güvenlik güçlerinin küçük bir müdahalesinden sonra asayiş tekrar sağlanmıştı⁹²². Bu tepkiler sonrasında hükümet, Cizre Sancağı'ndaki vergide önemli ölçüde indirimde gitmişti. Bedirhan'ın idaresindeyken ahali senelik cüzi bir miktar vergi ödemekteydi. Mustafa Paşa'nın kaymakamlığı esnasında ise hane başına 68 kuruş gibi yüksek bir miktar alınmıştı. Bölgedeki yetkililer de bu miktarın ahalinin gücünü fazlasıyla aştığını düşünüyorlardı. Yeni bir vergi düzenlenmesine gidilmezse halkın bölgeyi terk edip İran'a göç edeceğinden endişe ediliyordu. Musul ve Diyarbakır'ın senelik vergileri de Cizre'de alınanın yanında düşük kalmaktaydı. Bu nedenle hükümet, 1850 senesinden itibaren Cizre'nin vergilerini hane başına elli kuruşa düşürmüştü. Ancak bu her haneden elli kuruş alınacağı anlamına gelmiyordu. Mesela on hanelik bir köyün yıllık vergisi 500 kuruş olacak ancak bu miktar herkesin gelirine göre taksim edilecekti. Bu durumda bazı zengin haneler 50 kuruşun üzerinde, fakirler ise 50 kuruşun altında vergi vermiş olacaktı. Yeni düzenlemeye göre vergilerde şu şekilde indirim yapılmıştı:⁹²³

	Hane Sayısı	1849 vergisi	1850 vergisi	İndirim Miktarı
Cizre	5.550	400.500	277.500	123.000
Bohtan	9.421	617.000	471.050	146.050
Hacıbehram	2.043	123.774	102.150	21.624
Mardin	6919	500.000	345.950	154.050
Toplam	23.933	1.641.274	1.196.650	444.724

⁹²² BOA, İ.DH, 254/15666-1, 7 Ş.1268 (27 Mayıs 1852) Cizre'de meydana gelen karışıklıklara dair Kürdistan Eyaleti Valisi Abdülkerim Paşa'nın arzısı; Sabri Ateş, *a.g.e.*, s.103-104.

⁹²³ BOA, ML.VRD.d., Nr. 1807.

Yukarıdaki miktara Cizre ve Hacıbehram'da bulunan göçerlerin de vergileri eklenerek 1850 yılından itibaren verginin 1.325.000 kuruş olmasına karar verilmişti⁹²⁴.

4.4. Hakkâri'deki Düzenlemeler ve Son Kürt Beylerinin Bölgeden Uzaklaştırılmaları

Bedirhan Bey isyanı sırasında Nurullah Bey, devlete bağlılığını bildirmişti. Daha sonrada Osman Paşa'nın yanına gitmiş ve kendisine kapıcıbaşılık rütbesi verilerek Hakkâri Müdürlüğü'ne atanıp, Binbaşı İsmail Ağa ve Kolağası Emin Bey ile birlikte Hakkâri'ye gönderilmişti. Nurullah'ın oğlu İbrahim Han, İran sınırında bulunan Başkale'den çıkarılıp yerine Binbaşı İsmail Ağa komutasındaki askerler yerleştirilmişti⁹²⁵. Bölgenin nüfus sayımı ve cizye vergisinin toplanması işlemine hemen başlanmıştı⁹²⁶. Nüfus sayımı nedeniyle Hakkâri Meclisi'nin mazbata hazırladığı göz önüne alınırsa 1847 sonbaharında burada da bir meclisin kurulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bölgedeki madenlerden numuneler alınarak İstanbul'a gönderilmişti. Bu madenlerden önemli miktarda gelir sağlaması bekleniyordu⁹²⁷. Bu dönemde Hakkâri Sancağı'nda bir adet kurşun, bir adet zırnık, iki adet kükürt ve bir adet tebeşir madeni bulunmaktaydı. Bunların işletilmesinden Nurullah Bey bir miktar gelir elde etmekteydi. Ancak 1848 senesi Mart'ından itibaren maden gelirleri ondan alınıp hazineye bağlanmıştı. Bunun üzerine Nurullah Bey madenlerin işletilmesi için

⁹²⁴ BOA, İ.MVL 219/7345-2, 3 Za.1267 (30 Ağustos 1851) Cizre vergisine dair irade.

⁹²⁵ BOA, İ.DH 189/10579-4; 15 M.1265 (11 Aralık 1848) Nurullah Bey tarafından gelmiş olan Nakşibendi tarikatından Mehmet Efendi'nin takriri.

⁹²⁶ BOA, A.MKT, 2/81, 27 Ca. 1263 (13 Mayıs 1847) Binbaşı İsmail Ağa ve Kolağası Emin Efendi'nin Anadolu Ordusu Müşiri'ne hitaben müşterek yazıları.

⁹²⁷ BOA, A.MKT, 81/10-1, 5 Z.1263 (14 Kasım 1847) Binbaşı İsmail Ağa ve Kolağası Emin Efendi'nin Anadolu Ordusu Müşiri'ne hitaben müşterek yazıları.

memurlar gönderilmesini veya işletim hakkının kendisine verilmesini istemişti. Ayrıca kendisine yeterli miktar maaş bağlanmasını da talep etmişti⁹²⁸.

Konu Meclis-i Maadîn-i Hümayun'a havele edilmiş ve alınan numuneler Darbhane-i Amire'de incelenmişti. Kurşun madeni numunesinin bir çeşidinin her yüz kıyyesinde(1 kıyye 1283 gr) yirmi yedi buçuk kıyye kurşun, beş kıratta(1 kırat yaklaşık 0.4 gr) on buğday(1 buğday yaklaşık 0.1 gr) gümüş ve bir kırat altın olduğu tespit edilmişti. İkinci cinsin yüz kıyyesinde yirmi iki kıyye kurşun ve on kıratta otuz bir buğday gümüş ve bir kırat altın çıkacağı hesaplanmıştı. Böylece kurşun madenlerinin işletilmesi durumunda devlete gelir sağlanacağı anlaşılmıştı. Ancak bölgenin uzaklığı ve hatta Keban'dan çıkartılan kurşunun bile İstanbul'a ulaştırılmasında sıkıntılar yaşanması madenin bir kısmının bölgede satılmasını zorunlu kılıyordu. Yetkililer madenlerin işletilmesi için müstakil memur gönderilmesine veya Nurullah Bey'e havale edilmesine sıcak bakmamışlardı. Bu nedenle Ergani ve Keban Madeni Kaymakamı Süleyman Paşa'dan, madenin nasıl işletileceği, civarında yeterli orman olup olmadığı, miktarı ve pazarlanması ile ilgili araştırma yapması talimatı verilmişti. Zırnık, kükürt ve tebeşir madenleri hakkında da rapor hazırlanıp işletilmeleri durumunda devlete gelir sağlanıp sağlanamayacağının öğrenilmesi direktifi verilmişti⁹²⁹.

Hakkâri'ye gönderilen Binbaşı İsmail Ağa'nın vazifelerinden biri de bölgede nüfus sayımı yapmaktı. Onun tespitlerine göre kaza ve nahiyeleriyle birlikte Hâkkari'nin nüfusu şöyleydi⁹³⁰:

⁹²⁸ BOA, A.M, 4/40, 5 Z.1263 (14 Kasım 1847).

⁹²⁹ BOA, A.MKT, 114/82, 6 R.1264 (12 Mart 1848) Ergani ve Keban Maden-i Hümayunu Kaymakamı Süleyman Paşa'ya kaime.

⁹³⁰ BOA, İ.MSM, 52/1338-1, 1264 (1848).

	Hane	Nüfus
Müslüman	4.768	12.100
Ermeni	1.103	4.343
Nesturi	2.353	6.404
Yahudi	56	172
Toplam	8.250	23.579

Diğer bölgeler de olduğu gibi burada da hane başına 50-60 kuruş vergi alınacağı düşünülürse Hakkârî'nin vergi gelirinin yıllık bir milyon kuruşun üzerinde olacağı söylenebilir. Böyle bir miktar Osmanlı Devleti'nin tarihi boyunca bölgeden tahsil edeceği belki de ilk düzenli vergiydi.

Bedirhan Bey'in ortadan kaldırılmasından sonra bölgede etkili, nüfuz sahibi dört bey kalmıştı. Bunlar; Muşlu Şerif Bey, İzzettin Şir Bey, Nurullah Bey ve Müküslü Abdal Bey idi. Han Mahmut bölgeden kaldırıldıktan sonra onun akrabasından olan Abdal Bey Müküs'e müdür olarak atamıştı⁹³¹. Daha önce ifade edildiği üzere bölgedeki beylerin zamanla ortadan kaldırılmasına daha Bedirhan Bey isyanı sırasında karar verilmişti.

Osmanlı yetkilileri 1848 yılı başlarından itibaren Nurullah Bey'den kuşkulı olmaya başlamışlardı. Eşi İran Şahının eşi ile kardeş olan Nurullah Bey, Şaha yakınlığından gurur duyduğunu her ortamda dile getirmekteydi⁹³². Bu yakınlık Babıali'yi endişelendirmiş olacak ki 16 Şubat 1848 tarihli bir yazı ile Kürdistan Valisi Esat Paşa'dan Şah ile Nurullah arasındaki ilişkileri rapor etmesi istenmişti. Esat Paşa, tam bu esnada vergi meselesinin görüşülmesi için Nurullah Bey'i

⁹³¹ BOA, İ.DH, 206/11907-2, 14 M.1266 (30 Kasım 1849) Abdal Bey'e dair Kürdistan Valisi Esat Paşa'nın arzı.

⁹³² BOA, İ.MSM, 52/1343-5, 11 Ş.1264 (13 Temmuz 1848) Kürdistan Valisi Esat Paşa'nın Nurullah Bey, Abdal Bey ve aşiretlerin iskânı ile ilgili arzı.

Diyarbakır'a çağırılmıştı. Oraya gitmeye pek istekli olmayan Nurullah Bey, kış nedeniyle yolların kapandığını bahane ederek gelemeyeceğini haber vermişti. Bu sırada Başkale'de bulunan Binbaşı İsmail Ağa ile araları açılmaya başlamış olduğundan korkuya kapılan Nurullah, yolların açılmasından sonra da oraya gitmemek için ayak diremişti. Bunun üzerine Esat Paşa Diyarbakır'ın önde gelenlerinden meclis üyesi Güranizade Ömer Bey'i kendisine güvence vermek amacıyla 1 Mayıs 1848'de Hakkâri'ye göndermişti. Ayrıca Binbaşı İsmail Ağa'nın suçlu bulunması halinde onun yerine atanmak üzere Anadolu Ordusu Müşiri'nden şimdiden bir subayını Hâkkari'ye göndermesini istemişti⁹³³.

Ömer Bey ile Anadolu Ordusu Müşiri'nin görevlendirmiş olduğu Miralay Hafız Bey, Nurullah Bey'e güvence vererek Diyarbakır'a gitmesini sağlamaya çalışmışlardı. Nurullah Bey'e göre Binbaşı İsmail Bey, kendisinin haberi olmadan aşiret ağalarına hediyeler verdiğinden araları açılmıştı. Durum Binbaşı İsmail Bey'e sorulduğunda ise hediyelerin Nurullah'ın onayı ile verildiği cevabı alınmıştı. Ayrıca Nurullah Bey'in yeterince yardımcı olmaması nedeniyle, askerin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla aşiret reislerine hediyeler verildiğini söylemiş ve Nurullah Bey bu sözleri doğrulamak zorunda kalmıştı. Bunun üzerine iyiden iyiye korkuya kapılan Nurullah Bey, aşiret ağaları ile görüşükten sonra Diyarbakır'a gidip gitmeyeceğine karar vereceğini bildirmişti. Onlarla görüşükten sonra, Bedirhan Bey gibi sürgün edilme ihtimali nedeniyle ağaların gitmesini arzu etmediklerini söylemişti. Ancak ipleri tamamen koparmamak için oğlunu ve önde gelen birkaç kişiyi Diyarbakır'a göndereceğini bildirmişti. Daha sonra yapılan araştırmada ağalar ile görüşmesinin düzmecedan ibaret olduğu ortaya çıkmıştı. Nurullah Bey sürekli

⁹³³ BOA, İ.MSM, 51/1334-6, 1 C.1264 (5 Mayıs 1848).

İran Şahı ile yakınlığından bahsederek, Salmas ve Rumiye Hükümdarı'nın kız kardeşlerinin birisinin kendisi ile diğersinin de İran Şahı ile evli olduğunu dile getirmişti. İran'a gitmesi durumunda ise istediği bölgenin yönetiminin kendisine verileceğini öne sürerek Osmanlı yönetimine göz dağı vermeye çalışmıştı⁹³⁴. Kendisini güvenceye almak için sarf ettiği bu sözler aslında onun sonunu hazırlayacak sürecin başlangıcı olmuştu. Çünkü yetkililerin nazarında artık o bir asiydi ve onun gibi birinin İran sınırında bulunmasına asla müsaade edilemezdi. Bu nedenle daha 1848 Haziran'ında onun Hakkâri'den uzaklaştırılmasına karar verilmiş, ancak şartlar olgunlaşmıncaya kadar bu karar gizli tutulmuştu⁹³⁵.

Nurullah Bey'in bölgeden kaldırılmak istenmesinin güvenlik kaygılarının yanında ekonomik sebepleri de vardı. Hakkâri nüfusu kalabalık olan bir bölgeydi. Toplam beş yüz köyü bulunmaktaydı. Ayrıca sekiz on bölgede demir, kurşun, zırnık, tebeşir ve gühercile madenleri bulunmaktaydı. Bölgenin nüfus ve ekonomik potansiyelinden faydalanmak ancak Nurullah Bey'in oradan kaldırılması ile mümkün olabilirdi. Ahalinin güvenliğini sağlayacak ve madenleri işletebilecek bir kaymakam atanması durumunda senelik birkaç bin kese geliri olacağı tahmin ediliyordu. Ayrıca buradan çok sayıda asker toplanması da mümkündü⁹³⁶.

Bu sırada Müküslü Abdal Bey de başına buyruk hareket ederek çevresindeki Hristiyanlara zarar vermeye başlamıştı. Bölgenin durumunun giderek kötüleştiğini gören Esat Paşa ihtiyatlı davranmak zorunda kalmış, Nurullah'ı büsbütün kendisinden uzaklaştırmamak için yanına gelen oğlunu taltif etmiş, hilat giydirerek

⁹³⁴ BOA, İ.MSM, 52/1338-2, 9 B. 1264 (11 Haziran 1848) Nurullah Bey'e dair Miralay Hafız ve Diyarbakır Meclis azası Ömer Bey'in arızası.

⁹³⁵ BOA, İ.MSM, 51/1334, 14 B.1264 (16 Haziran 1848); BOA, C.DH, 51/2540, 26 B.1264 (28 Haziran 1848)

⁹³⁶ BOA, MVL, 29/5, 13 L.1264 (12 Eylül 1848) Agâh Efendi'nin Diyarbakır, Hakkâri ve bölgedeki aşiretlerle ilgili layihası.

geri göndermişti. Ayrıca Nurullah Bey'e de görevine devam edeceğini ve isteği üzerine kendisine aylık on iki bin beş yüz kuruş maaş bağlanacağını bildirmişti. Ancak paşa, Kürt beyleri konusunda şimdiden gerekli tedbirlerin alınmasından yanaydı. Ona göre Nurullah Bey'i ortadan kaldırmak için öncelikle yanındaki aşiret ağalarıyla Nesturileri kocabaşlarının devlet saflarına çekmek gerekiyordu. Ayrıca Hakkâri'deki asker sayısı artırılmalı ve Nurullah'ın İranlılardan destek almasına engel olunmalıydı⁹³⁷. Bu sırada bir taraftan Anadolu Ordusu'ndan Rumeli'ye asker sevk edilmekte diğer yandan da Müşir Mehmet Reşit Paşa Docik meselesi ile uğraşmaktaydı. Bu nedenle Nurullah Bey'e bir müddet daha katlanılacaktı. Ancak yetkililer Abdal Bey'in bölgeden hemen kaldırılmasına karar vermişlerdi⁹³⁸.

Oğlunun taltif edilerek gönderilmesi, kendisine maaş bağlanması ve Hakkâri Müdürlüğü'ne devam etmesi Nurullah Bey'i oldukça memnun etmişti.⁹³⁹ Diğer yandan iki yüz elli bin kuruş olarak kararlaştırılmış olan Hakkâri vergisinin tahsiline başlanmıştı. Bölgenin aşarı elli bir bin kuruşa ihale edilmişti. Ayrıca Nurullah Bey'in isteği üzerine vergi toplamak için on beş süvari ve yirmi beş piyade zaptiye neferinin istihdamına müsaade edilmişti. Öte yandan Müşir Reşit Paşa, Esat Paşa ile görüşerek Nurullah Bey ile ilgili nasıl hareket edileceğine karar vereceklerdi⁹⁴⁰.

Babialı, Nurullah Bey ile birlikte Muşlu Şerif Bey'i de bölgeden uzaklaştırmak istiyordu. Ancak Esat Paşa, Şerif Bey ile kardeşlerinin itaat ettiklerini şimdilik uygunsuz bir hareketlerinin olmadığını belirtmişti. Hem onları kırmamak ve hem de Nurullah Beyi korkutmamak için Şerif'in oğlu Mehmet Bey'e Muş

⁹³⁷ BOA, İ.MSM, 52/1338-3, 17 B.1264 (19 Haziran 1848) Nurullah Bey'e dair Kürdistan Valisi Esat Paşa'nın arızası.

⁹³⁸ BOA, İ.MSM, 52/1338-5, 16 Ş.1264 (18 Temmuz 1848) Nurullah Bey meselesinin çözümünün ertelenmesi ve Abdal Bey'in bölgeden hemen uzaklaştırılmasına dair irade.

⁹³⁹ BOA, İ.MSM, 52/1343-6, 11Ş.1264 (13 Temmuz 1848) Kürdistan Valisi Esat Paşa'nın Abdal ve Nurullah Beylere dair arızası; BOA, A.MKT, 139/21, 9 Ş.1264 (11 Temmuz 1848).

⁹⁴⁰ BOA, İ.MSM, 52/1343-5, 11 Ş.1264 (13 Temmuz 1848) Kürdistan Valisi Esat Paşa'nın Abdal Bey, Nurullah Bey ve aşiretlerin iskânı ile ilgili arızası.

Müdürlüğü, kardeşi Murat Bey'e Bitlis Müdürlüğü, diğer kardeşi Hurşit Bey'e ise Hınıs, Malazgirt ve Bulanık nahiyeleri müdürlüğü verilmişti. Esat Paşa Hakkâri meselesi neticeleninceye kadar bunların görevlerine devam etmesinden yanaydı⁹⁴¹.

Bu sırada Abdal Bey yapılan tüm nasihatlere rağmen Hıristiyan köylerini yağmalamaya devam etmişti⁹⁴². Ayrıca Han Mahmut'un elinden alınan ve bir kısmı yıktırılmış olan İcnas Kalesi'ni tamir etmeye başlamıştı. Daha fazla güçlenip ciddi bir güç haline gelmesini önlemek için 7 Temmuz'da Mirliya Selim Bey, Abdal Bey'in üzerine gönderilmişti⁹⁴³. Bitlis Müdürü Murat Bey'in de Mutki'de bulunan Arnavut askerini alıp bir miktar da nefir-i amm ile birlikte Van kaymakamının yanına gitmesi istenmişti. Hizan Müdürü Şeref Bey ise üç dört yüz nefir-i amm ve bölgede bulunan başıbozuk reisi Halil Ağa ile Hizan'ın Müküs'e civar olan köylerine gönderilmişti⁹⁴⁴. Üç taraftan sevk edilen askerlerin üzerine geldiğini gören Abdal Bey İcnas Kalesi'ne sığınmıştı. Kale kuşatılmış ve ateşe tutulmuştu. Bu sırada Esat Paşa kuşatmanın uzama ihtimaline karşılık Van'a gitmeyi planlamıştı⁹⁴⁵. Çünkü gelen haberlere göre Nurullah Bey, Abdal Bey'e yardım etmekteydi⁹⁴⁶.

Kuşatma esnasında Abdal Bey'in kaleden kaçıp Şatak Müdürü Ömer Bey'in yanına oradan da İran'a geçtiği anlaşılmıştı. Amcası oğlu kaleyi muhafaza etmeye gayret etmişse de dayanamayıp teslim olmuştu⁹⁴⁷. Bundan sonra da İcnas Kalesi ve çevresindeki birkaç ufak tefek kaleler yıkılmış, Abdal Bey'in mallarına el

⁹⁴¹ BOA, İ.MSM, 52/1346-1, 9 L.1264 (8 Eylül 1848) Muşlu Şerif Bey'e dair Kürdistan Valisi Esat Paşa'nın arızası.

⁹⁴² BOA, İ.MSM, 52/1343-6, 11 Ş.1264 (13 Temmuz 1848); BOA, A.MKT, 151/99, 1 Za.1264 (29 Eylül 1848); BOA, A.MKT, 139/21, 9 Ş.1264 (11 Temmuz 1848).

⁹⁴³ BOA, İ.MSM, 52/1344-2, 29 Ş.1264 (31 Temmuz 1848). Nurullah ve Abdal Bey'in durumuna dair Kürdistan Valisi Esat Paşa'nın arızası.

⁹⁴⁴ BOA, İ.MSM, 52/1343-5, 11 Ş.1264 (13 Temmuz 1848) Kürdistan Valisi Esat Paşa'nın Nurullah Bey, Abdal Bey ve aşiretlerin iskânı ile ilgili arızası.

⁹⁴⁵ BOA, İ.MSM, 52/1344-2, 29 Ş. 1264 (31 Temmuz 1848).

⁹⁴⁶ BOA, İ.MSM, 52/1344, 8 N.1264 (7 Ağustos 1848).

⁹⁴⁷ BOA, İ.MSM, 52/1344-5, 21 N.1264 (21 Ağustos 1848) Müküs Beyi ve Hakkâri Beyi'ne dair Anadolu Ordusu Müşiri Mehmet Reşit Paşa'nın arızası.

konulmuştu⁹⁴⁸. Diyarbakır meclis azası Ömer Bey bir miktar asker ile Müküs Kazası'na yerleştirilmişti. Aynı zamanda Nurullah Bey üzerine asker sevk edilmesi düşünülmüştü. Ancak harekete geçmeden önce İranlılardan yardım görmesi durumunda nasıl davranılacağı Babıali'ye sorulmuş, cevap gelinceye kadar da Nurullah'ın etrafındaki ağalar ve Nesturilerin devlet tarafına çekilmesine gayret edilmişti⁹⁴⁹.

Yetkililer İranlıların bu meseleye karışamayacağını belirterek bu konuda herhangi bir tereddüte kapılmamalarının altını çizmiş ve 21 Eylül 1848'de Nurullah, Abdal ve Şerif Beylerin muhakkak yakalanmasını bildirmişlerdi⁹⁵⁰. Bu konu o kadar önemseniyordu ki yaza kışa bakılmayıp, İranlıların karışma ihtimalini kulak arkası edip meselenin neticelendirilmesi istenmişti. Paşaların çeşitli mazretler öne sürüp hareketi erteleme çabalarının önüne geçmek için 2 Ekim 1848 tarihli emri Ferik Ali Rıza Paşa'nın ilgililere bizzat iletmesine karar verilmişti⁹⁵¹.

Bu dönemde Osmanlı Devleti bölgenin önemli bir kısmına kuvvet yerleştirmek zorunda kaldığından çok sayıda askere ihtiyaç duyuyordu. Askerin kura usulü ile toplanmasına karar verilmiş, ancak Nurullah Bey'in muhtemel isyanı Cizre, Bohtan, Hakkâri ve Van'dan asker toplanmasını sakıncalı hale getirmişti⁹⁵². Bu duruma oldukça içerleyen Mehmet Reşit Paşa'ya göre bölgeden asker alınamaz ise

⁹⁴⁸ BOA, A.MKT.MVL, 8-A/64, 4 Ca. 1264 (1 Kasım 1848) Kürdistan Valisi Esat Paşa'ya kaime.

⁹⁴⁹ BOA, A.MKT, 143/28, 8 N.1264 (8 Ağustos 1848) Nurullah Bey meselesine dair Kürdistan Valisi Esat Paşa'nın arızası.

⁹⁵⁰ BOA, İ.MSM, 52/1344-14, 22 L.1264 (21 Eylül 1848) İran'ın Nurullah Bey meselesine karışamayacağına ve Nurullah, Abdal ve Şerif Bey'in bölgeden uzaklaştırılmalarına dair irade; BOA, A.MKT.MHM, 6/80, 15 L.1264 (14 Eylül 1848); BOA, BEO, AYNd., Nr. 171, s.23-24; BOA, İ.MSM, 52/1343-11, 13 L.1264 (12 Eylül 1848) Bölgedeki beylerin uzaklaştırılması ve aşiretlerin iskânı ile ilgili irade.

⁹⁵¹ BOA, İ.MSM, 52/1346, 4 Za.1264 (2 Ekim 1848) Aşirelerin iskânına dair Kürdistan Valisi ve Anadolu Ordusu Müşiri'nin müşterek arizaları.

⁹⁵² BOA, C.AS, 1185/52862, 29 M.1265 (25 Aralık 1848).

yıllarca sarf edilen bunca çaba heba olacaktı⁹⁵³. Bu nedenle bu senelik Kürdistan Eyaleti'nde kura usulünden vazgeçilmişse de taksim usulü ile Cizre ve Bohtan'dan 450, Van'dan 450, Muş'tan 700 asker alınmasına karar verilmişti⁹⁵⁴.

Hükümetin Kürt beyleri üzerine harekât planları yaptığı esnada İran Şahı hayatını kaybetmişti. Böylece Nurullah Bey çok güvendiği İran himayesini kaybetmişti. Ancak Mehmet Reşit Paşa ile Esat Paşa yine de onun üzerine yürümek taraftarı değillerdi. Zira artık kış mevsimine girilmiş ve kışın çok sert geçtiği bu coğrafyada bir harekât icrası neredeyse imkâsız hale gelmişti. Ayrıca Van'da bu harekâtı icra edecek kadar kuvvet de yoktu. Bunları takviye etmek için bölgeye yardımcı kuvvetler sevk edilmesi gerekiyordu. Bu nedenle paşalar harekâtı bahara ertelemek ve bu zaman zarfında Nurullah Bey'in adamlarını devlet tarafına çekerek onu iyice zayıflatmak istiyorlardı⁹⁵⁵. Bu itirazlar Babıali'nin kararını değiştirmeye yetmemişti. Bu defa harekâtın nasıl icra edileceğine dair Kürdistan Valisi ile Anadolu Ordusu Müşiri'ne hitaben talimat gönderilmişti. Buna göre asker Van'da toplandıktan sonra Nurullah Bey'e itaat etmesi yönünde yazı yazılacaktı. Eğer buna kulak asmaz ise kademeli olarak hareket edecek olan birlikler, Nurullah Bey'in elindeki bölgeleri bahara kadar tek tek ele geçirecekti⁹⁵⁶.

Söz konusu talimatı Ali Rıza Paşa bizzat Mehmet Reşit Paşa'ya iletmiş, Babıali'nin bu konudaki kararlılığını anlayan paşa Hakkâri üzerine yürümek için

⁹⁵³ BOA, İ.MSM, 52/1344, 28 N.1264 (28 Ağustos 1848) Nurullah Bey meselesi nedeniyle bölgeden asker alınamayacağına dair Anadolu Ordusu Müşiri Mehmet Reşit Paşa'nın arizası.

⁹⁵⁴ BOA, İ.MSM, 52/1350-6, 5 Z.1264 (2 Kasım 1848); BOA, C.AS, 1185/52862.

⁹⁵⁵ BOA, İ.MSM, 52/1351-5, 12 Z.1264 (10 ekim 1848) Kürt Beylerinin durumuna dair Anadolu Ordusu Müşiri Mehmet Reşit Paşa'nın arizası; BOA, İ.MSM, 52/1346-6, 9 L.1264 (8 Eylül 1848) Kürdistan Valisi ve Anadolu Ordusu Müşiri'nin Nurullah Bey'e dair müşterek arizaları.

⁹⁵⁶ BOA, A.MKT, 160/52. 29 Z.1264 (26 Kasım 1848) Nurullah Bey meselesine dair Anadolu Ordusu Müşiri'ne yazılan kaime; BOA, BEO, AYNd., Nr.171, s.25-26.

hemen gerekli tedbirleri almaya başlamıştı⁹⁵⁷. Erzurum, Muş ve Kars'tan Van'a asker sevkine başlanılmıştı. Reis-i Erkân Emin Paşa sağ koldan, Miralay Mustafa Bey sol koldan ilerleyecekti. Reşit Paşa'da mühimmat ve toplarla hareket edecekti. Zahire ve diğer gereksinimlerin sevkı için Esat Paşa da Van'a gelecekti⁹⁵⁸.

Esat ve Mehmet Reşit Paşalar 17 Kasım'da Van'a ulaşmışlardı. Nurullah Bey'e itaat etmesi için bir mektup yazılıp Van Müftüsüne verilerek birkaç kişi ile birlikte gönderilmişlerdi⁹⁵⁹. Bu sırada Reşit Paşa harekete geçmiş ve 1 Aralık'ta Başkale'ye ulaşmıştı. Reis-i Erkân Emin Paşa, Nurullah'ın bulunduğu Çölemerik'e on saat mesafede bulunan Norduz'a doğru hareket etmişti. Gelen haberlere göre yandaşlarının çoğu hatta Nurullah'ın oğlu bile teslim olmuştu. Birkaç gün içinde Çölemerik ele geçirilmişti. Reşit Paşa'nın 9 Aralık tarihli yazısında Nurullah Bey'in kaçtığı ancak nerede olduğunun tespit edilemediği bildirilmişti⁹⁶⁰. Daha sonra amcası oğlu Süleyman Bey, Miro Bey ve diğer önde gelenler gelip itaatlerini bildirmişlerdi. Nurullah Bey'in Gever veya Berdesor'da olduğu tahmin ediliyordu. İhtiyaten Gever'e iki tabur asker sevk edilmişti⁹⁶¹. Aynı zamanda Nurullah'ın ailesi ve malları Van'a gönderilmişti⁹⁶².

Anlaşıldığı kadarıyla Berdesor Ağası Ali Eşref Bey beş altı yüz atlı ile sınırı geçip Nurullah Bey'i alarak İran topraklarına götürmüştü. Doğal olarak bu durum Osmanlı Devleti ile İran arasında bazı sıkıntılara sebep olmuştu. Mehmet Reşit Paşa

⁹⁵⁷ BOA, İ.MSM, 52/1351-7, 10 Z.1264 (7 Kasım 1848) Nurullah Bey'in zaman geçirilmeksizin bölgeden uzaklaştırılmasına dair irade; BOA, BEO, AYNd., Nr.171, s.

⁹⁵⁸ BOA, İ.MSM, 52/1354-2, 3 Z.1264 (31 Ekim 1848) Nurullah Bey'in üzerine düzenlenecek harekât hazırlıklarına dair Anadolu Ordusu Müşiri Mehmet Reşit Paşa'nın arzısı.

⁹⁵⁹ BOA, İ.DH, 184/10169, 24 Z.1264 (21 Kasım 1848) Nurullah Bey'e güvence verildiğine dair Kürdistan Valisi Esat Paşa'nın arzısı.

⁹⁶⁰ BOA, İ.DH, 186/10327, 15 M.1265 (11 Aralık 1848); BOA, A.MKT, 166/80, 5 S.1265 (31 Aralık 1848).

⁹⁶¹ BOA, İ.DH, 186/10330, 23 M.1265 (19 Aralık 1848); BOA, A.MKT, 169/1, 1265 (1848); BOA, A.MKT, 160/52, 29 Z.1264 (26 Kasım 1848).

⁹⁶² BOA, İ.DH, 189/10579-4, 1265 (1848) Nurullah Bey tarafından gelmiş olan Nakşibendi tarikatından Mehmet Efendi'nin takriri.

1849 Şubat'ından itibaren ardı ardına İranlı yetkililere mektuplar yazarak Nurullah Bey'in iadesini istemişti. Aynı zamanda İran'da bulunan Osmanlı memurları ve gönderilen diğer görevliler ile Nurullah ele geçirilmeye çalışılmıştı⁹⁶³. İranlı yetkililer, Osmanlı yönetiminin bu ısrarlı tutumu üzerine Nurullah'ın teslim edilmesini istemişlerse de Ali Eşref Bey bu sırada İran hükümetine isyan etmiş olduğundan bu isteği yerine getirememişlerdi⁹⁶⁴. Ancak Osmanlı yetkilileri, bu durumun İranlıların bir oyalama taktiği olduğunu düşünmüşlerdi. Bu nedenle baskıyı daha da artırmışlar ve böylece İran hükümetini Berdesor'a asker sevk etmek zorunda bırakmışlardı. Ancak Ali Eşref Bey, kendisine destek veren aşiret ağalarıyla birlikte İranlıları iki defa mağlup edip İran askerini çekilmek zorunda bırakmış, Rumiye köylerini de yağmalatmıştı⁹⁶⁵.

İran hükümetinden ümidini kesen Nurullah Bey, Tebriz'deki İngiliz konsolosu ile iletişime geçmişti. Kendisine Osmanlı yetkilileri tarafından güvence verilmesi durumunda Tebriz'e geleceğini haber vermişti⁹⁶⁶. Durumun haber verilmesi üzerine onun her bakımdan güvencede olduğu bildirilmiş⁹⁶⁷ ve konsolos aracılığıyla 11 Şubat 1849 tarihinde Nurullah Bey'e gelip teslim olması durumunda kendisine can ve mal güvencesi verileceğine dair bir mektup yazılmıştı⁹⁶⁸. Nurullah Bey cevaben asi olmadığını ordu üzerine gelince korkudan kaçtığını, İstanbul'a

⁹⁶³ BOA, İ.DH, 189/10579-16, 18 Ra.1265 (11 Şubat 1849) Anadolu Ordusu Müşiri tarafından Mirza Kasım Han'a yazılan mektup; BOA, İ.DH, 189/10579-18, 18 Ra.1265 (11 Şubat 1849) Urmiye Hükümdarında yazılan mektup; BOA, İ.DH, 189/10579-17, 18 Ra.1265 (11 Şubat 1849) Anadolu Ordusu Müşiri'nden Tebriz Şehbender Vekili Ali Rasim Efendi'ye yazılan yazı.

⁹⁶⁴ BOA, İ.DH, 189/10579-20, 19 Ra.1265 (12 Şubat 1849) Anadolu Ordusu Müşiri'nin İran ve Nurullah Bey'e dair arızası.

⁹⁶⁵ BOA, İ.DH, 193/10876-5, 3 Ca.1265 (27 Mart 1849) İranlıların Nurullah Bey'i yakalamaya çalıştıklarına dair Anadolu Ordusu Müşiri'nin arızası.

⁹⁶⁶ BOA, İ.DH, 189/10579-14, 1265 (1849) Tebriz Şehbender Vekili Ali Rasim Efendi tarafından Anadolu Ordusu Müşiri'ne yazılan yazı.

⁹⁶⁷ BOA, İ.DH, 189/10579-15, 18 Ra.1265 (11 Şubat 1849) İngiltere'nin Tebriz Konsolosu'na Anadolu Ordusu Müşiri tarafından yazılan mektup.

⁹⁶⁸ BOA, İ.DH, 189/10579-19, 18 Ra.1265 (11 şubat 1849) Anadolu Ordusu Müşiri'nin Nurullah Bey'e güvence veren mektubu.

gelmesi istenirse gidebileceğini, memleketinde bir köy bile verilmesine razı olacağını ifade etmişti⁹⁶⁹. Ancak aylarca süren çabalara rağmen Nurullah Bey bir türlü ele geçirilememişti⁹⁷⁰.

Bu arada Osmanlı Seraskeri'nin Yaveri Binbaşı Yusuf Bey, Nurullah Bey ile bir görüşme yapmıştı. Bu görüşmede Nurullah Bey, Nehri'deki Şeyh Taha'nın yanına gitmesine izin verilmesini istemişti. Bölge halkı bu şeyhin kutub derecesinde olduğuna inanıyor ve ona büyük bir saygı gösteriyorlardı. Anlaşıldığı kadarıyla Nurullah Bey onun manevi nüfuzundan yararlanarak, kendini güvence altına almak istemişti. Kendisine izin verilmiş ve Nurullah Bey Nehri'ye gitmişti. Aynı zamanda ihtiyaten buraya asker sevk edilmişti. Nehri'ye giden memurlar her türlü güvenceyi vermiş olmalarına rağmen yine onu ikna edememişlerdi. Askerin yetişmesi üzerine Nurullah Bey çaresiz teslim olmuştu⁹⁷¹.

Nurullah Bey, 23 Mart 1849 tarihinde Başkale'de bulunan Mehmet Reşit Paşa'ya teslim edilmişti. Şeyh Taha, onun İstanbul'a gönderilmemesi için aracı olmuştu. Bu amaçla kaleme aldığı mektubunu oğluyla kardeşine verip, Mehmet Reşit Paşa'ya göndermişti. Ancak onun aracılığı fayda etmemiş, Nurullah Bey Başkale'de iki gün kaldıktan sonra İstanbul'a gönderilmek üzere Serasker'in Yaveri Binbaşı Yusuf Bey'e teslim edilmişti. Nurullah'ın yanında bulunan ağaların da bölgeden uzaklaştırılması gerekiyorsa da bunlar yüz elli-iki yüz kişi olup ekserisinin yanında iki yüz kadar tüfekli adamları bulunduğundan bunlara ilk etapta dokunulmamış, zamanla bölgeden uzaklaştırılmalarına karar verilmişti. Hakkâri meselesi sonlandırıldıktan hemen sonra Muşlu Şerif Bey ve kardeşlerinin aileleriyle birlikte

⁹⁶⁹ BOA, İ.DH, 189/10579-1, 1265 (1849) Nurullah Bey'in Anadolu Ordusu Müşiri'ne yazdığı mektup.

⁹⁷⁰ BOA, İ.DH, 191/10744, 3 Ca.1265 (27 Mart 1849).

⁹⁷¹ BOA, İ.DH, 191/10747-1, 21 Ra. 1265 (14 Şubat 1849) Nurullah Bey'in yakalanmasına dair Anadolu Ordusu Müşiri'nin arızası.

İstanbul'a gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Ancak onlar asi olan Nurullah ile birlikte gitmek istememişlerdi. Bu istekleri anlayışla karşılanmış,⁹⁷² daha sonra da Şerif Bey'in isteği üzerine kendisinin ailesiyle birlikte Şam'a yerleşmesine müsaade edilmişti. Şerif Bey'in Muş'ta çok sayıda yurtluk-ocaklık köyleri bulunmaktaydı. Onun bölgeden ayrılması üzerine 16 Ağustos 1849'da buraların devlet tarafından işletilip elde edilecek gelirin kendisine ödenmesine karar verilmişti⁹⁷³. Daha önce ifade edildiği üzere Kürdistan Eyaleti'nin kurulmasından sonra Kürt beylerinin kaymakam olmalarının yolu kapanmıştı. Şerif Bey de o tarihte henüz bölgeden uzaklaştırılmadığı için Muş kaymakamlığı lağvedilmişti. Ancak onun ve ailesinin Muş'tan çıkarılmaları sonrasında buranın tekrar kaymakamlıkla idare edilmesine karar verilmiş ve Ömer Bey 4.500 kuruş maaşla bu göreve atanmıştı⁹⁷⁴.

Daha önce ifade edildiği üzere İzzettin Şir Bey geçici bir süre Cizre Mutesellimliğine atanmıştı. Onun orada idareci olarak bulunması devletin doğrudan doğruya Cizre'yi idare edemeyeceği şeklinde yorumlanacaktı⁹⁷⁵. Bu nedenle bölgede asayiş sağlandıktan sonra onun görevine son verilmesine karar verilmişti. Kürdistan Eyaleti kurulduğu zaman Mustafa Paşa Cizre Kaymakamlığı'na atanmış ve İzzettin Şir Bey boşta kalmıştı. Bunun üzerine Esat Paşa nasıl hareket etmesi gerektiğini İstanbul'a sormuştu. Mesele Meclis-i Vâlâ'da ele alınmış ve Bedirhan'ın akrabalarından olan kişilerin bölgede güç ve nüfuz sahibi olmaları uygun görülmemişti. Bu nedenle 24 Ekim 1848 tarihinde İstanbul'a veya başka bir yere gönderilmesi önerilmişti. Ancak bu konuda son karar Esat Paşa'ya bırakılmıştı. Bu

⁹⁷² BOA, İ.DH, 193/10876-6, 3 Ca.1265 (27 Mart 1849) Yakalanan Nurullah Bey ve adamlarına dair Anadolu Ordusu Müşiri'nin arızası.

⁹⁷³ BOA, A.MKT, 225/82, 3 Za.1265 (20 Eylül 1849); BOA, İ.DH, 197/11181, 10 Ş.1265 (1 Temmuz 1849); BOA, İ.DH, 202/11557, 20 Za.1265 (7 Ekim 1849).

⁹⁷⁴ BOA, İ.MVL, 188/5680-94.

⁹⁷⁵ BOA, İ.MSM, 51/1301, 12 Za.1263 (23 Ekim 1847) Bölgenin doğrudan merkezden atanacak memurlar tarafından yönetilmesine dair irade.

sırada Hakkâri meselesi gündemdeydi ve Esat Paşa Nurullah Bey yakalanıncaya kadar İzzettin Şir Bey'i yanında tutmuştu. Hakkâri meselesi neticelendikten hemen sonra da onu İstanbul'a göndermişti⁹⁷⁶.

Böylece bölgede nüfuz sahibi beylerden sadece Abdal Bey kalmıştı. Anlaşıldığı kadarıyla Abdal Bey 1849 Eylül'ünde tekrar Müküs bölgesine geçmiş, Şeyhi, Hoşmir ve Salih Bey ile bir araya gelmişti. Müküs Müdürü Osman Efendi durumdan haberdar olunca adamlarını toplayarak bunların üzerine yürümüşü. Abdal Bey yine kaçmayı başarmış, ancak yanındakiler yakalanmıştı. Bu sırada Muş hapisanesinden firar eden hükümlüler, Müküs tarafına geçip Abdal Bey'e katılmışlardı. Abdal Bey 28 Eylül'de Osman Efendi'nin konağını basmış ve hapse atılan yandaşlarını kurtarmıştı⁹⁷⁷. Bunun üzerine Mirliya Selim Paşa hemen Van'dan bölgeye sevk edilmişti⁹⁷⁸. Aynı zamanda çevreye casuslar gönderilmiş ve Abdal Bey'in Şatak Kazası ile Havasor Nahiyesi arasındaki Sarıbulak adlı dağda olduğu anlaşılmıştı. Daha sonra yapılan baskın ile 11 Kasım'da ele geçirilmişti⁹⁷⁹. Onunda önce İstanbul'a oradan Girit'e gönderilmesine karar verilmişti⁹⁸⁰.

Nurullah Bey ele geçirildikten sonra idari ve mali işlerinin yoluna konulması için bir subay Hakkâri Kaymakamlığı'na atanmıştı⁹⁸¹. Daha sonra da Hakkâri, İmadiye, Mahmudi ve İranlılar'dan alınan Kotur Sancağı birleştirilerek Hakkâri

⁹⁷⁶ BOA, İ.MVL, 141/3921-4, 3 C.1265 (26 Nisan 1849) Kürdistan Valisi Esat Paşa'nın İzzettin Şir Bey'e dair arizası.

⁹⁷⁷ BOA, A.MKT, 229/48-3, 13 Za.1265 (30 Eylül 1849).

⁹⁷⁸ BOA, A.MKT, 229/48, 24 Za.1265 (11 Ekim 1849).

⁹⁷⁹ BOA, İ.DH, 206/11907-2, 14 M.1266 (30 Kasım 1849) Abdal Bey'e dair Kürdistan Valisi Esat Paşa'nın arizası.

⁹⁸⁰ BOA, İ.DH, 206/11907-5, 1 S. 1266 (17 Aralık 1849)

⁹⁸¹ BOA, İ.DH, 193/10876-7, 13 Ca.1265 (6 Nisan 1849) Hakkâri'ye kaymakam atandığına dair Esat Paşa'nın arizası.

Eyaleti kurulmuştu. Bu eyaletin kurulmasının en önemli nedenlerinden biri bölgedeki aşiretlerin iskânını sağlamak, onları denetim altına almakti⁹⁸².

Başkale, Çölemerik ve Gever tarafında bir tabur asker bırakılmıştı. Başkale ile Çölemerik'te naib, müftü ve dört azadan oluşan küçük meclisler teşkil edilmişti. Daha sonra Hakkâri'nin aşar ve diğer vergileri üç yük on bin kuruş bedel ile ihale edilmişti⁹⁸³. 1848 Mayıs'ında Ziya Paşa Hakkâri Valiliği'ne atanmıştı⁹⁸⁴. Teşkilatlanma tamamlandıktan sonra Hakkâri ve ona bağlı yerlerden toplanan verginin miktarı 1.596.086 kuruşa ulaşmıştı⁹⁸⁵.

Daha önce ifade edildiği üzere Hakkâri meselesi nedeniyle bölgeden kura sistemi yerine taksim usulü ile asker alınmasına karar verilmişti. Ancak Nurullah Bey'in yakalanmasından hemen sonra Van, Muş ve Cizre sancaklarından kura usulü ile asker alımına başlanmıştı⁹⁸⁶. Haziran 1849'da bu işlem tamamlanmıştı⁹⁸⁷. Ancak ordudaki subayların bilgi ve becerisinin yetersizliği, askerlerin eğitim ve talimlerini olumsuz etkilemişti. Bu problemi ortadan kaldırmak için Harbiye Mektebi'nden mezun olan subaylar bölgeye gönderilecekti⁹⁸⁸.

19. yüzyıl boyunca bölgede Osmanlı yetkililerini en çok uğraştıran meselelerden biri de sınır güvenliğiydi. Nurullah Bey yakalandıktan sonra bu konu tekrar gündeme gelmiş ve sınır güvenliğinin sağlanması için hududa yakın

⁹⁸² BOA, MVL, 127/4, 3 B. 1265 (25 Mayıs 1849); BOA, BEO, AYNd., Nr.171, s.54-55.

⁹⁸³ BOA, İ.DH, 193/10876-8, 13 Ca.1265 (6 Nisan 1849) Nurullah Bey'in yakalanmasından sonra Hakkâri'de yapılan düzenlemelere dair Anadolu Ordusu Müşiri'nin arzısı.

⁹⁸⁴ BOA, İ.DH, 193/10876-12, 13 C.1265 (6 Mayıs 1849) Ziya Paşa'nın Hakkâri Eyaleti Valiliği'ne atanmasına dair irade.

⁹⁸⁵ Mehmed Hurşid Paşa, *a.g.e.*, s. 232.

⁹⁸⁶ BOA, A.AMD, 8/59; 16 B. 1265 (7 Haziran 1849); BOA, A.AMD, 22/61, 1266 (1850); BOA, A.AMD, 13/4, 29.Z.1265 (15 Kasım 1849); BOA, İ.DH 194/10983-2, 20 C.1265 (13 Mayıs 1849).

⁹⁸⁷ BOA, İ.DH, 196/11129-1, 13 B. 1265 (4 Haziran 1849).

⁹⁸⁸ BOA, İ.DH, 200/11402-1, 23 Ş.1265 (14 Temmuz 1849) Asker toplanması ve askerlerin durumu ile ilgili Anadolu Ordusu Müşiri'nin arzısı.

bölgelerde koloni militer sisteminin kurulması düşünülmüştü⁹⁸⁹. Bu sisteminin asıl amacı barış zamanında kendilerine tahsis edilmiş arazilerde çalışıp, savaş zamanında orduya katılacak köylü-asker birlikler meydana getirmektir⁹⁹⁰. Bu konuda Anadolu Ordusu Müşiri'ne danışılmış, müşir koloni militer usulünün İran ve Rusya hududunda uygulanmasının kolay olduğunu belirtip, İsveç Devleti'nin koloni sisteminin örnek alınmasını önermişti. Ancak hudut ahalisinin tamamına yakınının Kürt aşiretlerinden oluşması nedeniyle bu konuda onlara güvenilemeyeceğinden sınıra Türklerin yerleştirilmesi gerektiğini bildirmişti⁹⁹¹. Çünkü bu sistemin işlerlik kazanabilmesi için yerleşik hayatı benimsemiş insanlara ihtiyaç duyuluyordu. 1849 Ağustos'unda Anadolu Ordusu Müşiri'ne yazılan yazıda koloni militer usulünün hududun muhafazası için iyi bir plan olduğu belirtilerek, kendisinden gelecek önerilere göre gerekenin yapılacağı ifade edilmişti⁹⁹². Bunun üzerine Müşir bu konuda bir layiha kaleme almıştı. Bu lahiyası da padişahın emri üzerine görüşülmek üzere Daru's-Şuray-ı Askerî'ye havale edilmişti⁹⁹³.

Anadolu Ordusu Müşiri, sınırlara *Türk uşağı* yerleştirilmesi gerektiğini belirterek ilk aşamada Mahmudi Kazası'nda bu sistemin uygulanmasını önermişti. Ona göre sınır boyunca altmış yetmiş kadar karakol inşa edilip her birine yüzer asker yerleştirilmeliydi. Bu askerlere maaş bağlanacak ve gereken techizatları da devlet tarafından karşılanacaktı. Ayrıca arazi, hayvan ve tarım için gerekli aletler verilerek ziraatle meşgul olmaları sağlanacaktı. İçlerine ambar ve ahırlar inşa edileceğinden karakolların her biri bir nevi büyük çiftlikler olacaktı. Bu topraklardan elde edilecek

⁹⁸⁹ BOA, A.MKT.MVL, 17/99, 29 N. 1265 (18 Ağustos 1849) Hudud güvenliği ve koloni militer usulüne dair Meclis-i Ahkâm-ı Adliye mazbatası.

⁹⁹⁰ Richard E. Pipes, "The Russian Military Colonies, 1810-1831", *The Journal of Modern History*, Vol 22, No.3 (Sep.,1950), s.208.

⁹⁹¹ BOA, İ.DH, 200/11420-2, 23 Ş.1265 (14 Temmuz 1849) Cizre'deki olaylara ve koloni militer usulüne dair Anadolu Ordusu Müşiri Mehmet Reşit Paşa'nın arizası.

⁹⁹² BOA, BEO, AYNd., Nr.171, s.77.

⁹⁹³ BOA, A.MKT.MVL, 22/9, 17 M.1266 (3 Aralık 1849)

gelirin üçte biri askerlere verilecek, geri kalanı da yine bu askerlerin masraflarını karşılamak üzere hazineye aktarılacaktı.

Daru'ş-Şura, 6 Ocak 1850 tarihinde toplanarak koloni militer usulünü ele almıştı. Burada yapılan görüşmelerde koloni militer sistemi uygulanacaksa bunun için bölgenin yerlisinden asker alınmasının daha uygun olacağı düşünülmüştü. Bölge halkının memleketlerinde askerlik hizmetini yapması sağlanırsa ve bunlar bazı vergilerden de muaf tutulurlarsa bin kişilik nüfustan on asker alınabilecekken, bu sayı üç yüz dört yüze kadar çıkacaktı. Böylece koloni militer sisteminin uygulanmasının asıl amacı olan az nüfustan mümkün olan en az masrafla çok sayıda asker alınması da sağlanmış olacaktı. Ancak Daru'ş-Şura, bu sistemin İran ile sınır anlaşmazlıklarının çözümünden sonra hayata geçirilmesini önermiş⁹⁹⁴, bu öneri yetkililerce de uygun görülmüştü⁹⁹⁵. Muhtemelen araya Kırım Harbi'nin girmesi nedeniyle bu sistem İran ve Rusya sınırlarında hayata geçirilememiştir.

4.5. Kürdistan Eyalet Merkezinin Belirlenmesi ve Meclis-i Kebir'in Kurulması

Hakkâri meselesi gündemde iken Kürdistan Eyaleti'nde Meclis-i Kebir'in kurulmasına karar verilmişti. Ancak bunun için Kürdistan Valisi'nin ve Anadolu Ordusu Kumandanı'nın bir araya gelip ilk önce ordu ve eyalet merkezini belirlemeleri istenmişti. Osman Paşa zamanında Ahlat'ın hem ordu hem de eyalet merkezi olması uygun görülmüştü. Ancak gerek Esat Paşa ve gerek Mehmet Reşit Paşa bu durumdan memnun değillerdi. Çünkü oldukça küçük bir yerleşim yeri olan Ahlat'ta ordunun ve memurların ikâmet etmesi için yeterli bina mevcut değildi. Yeni

⁹⁹⁴ BOA, İ.HR, 61/2977-2, 21.S.1266 (6 Ocak 1850) Daru'ş-Şuray-ı Askerî'nin koloni militer usulü hakkında tezkeresi.

⁹⁹⁵ BOA, İ.HR, 61/2977-3, 21.Ra 1266 (4 Şubat 1850) Koloni militer usulünün bir süreliğine ertelenmesine dair irade.

binaların yapımı ise oldukça masraflı olacaktı. 1 Eylül 1848 tarihinde paşalar Hınıs'ta Hakkâri meselesinin yanı sıra bu konu ile ilgili görüşmelerde bulunmuşlardı. Mehmet Reşit Paşa'ya göre Docik bölgesi Erzurum'a, Erzurum'da Kürdistan Eyaleti'ne bağlanmalıydı. Bundan sonra da Erzurum hem ordu hem de eyalet merkezi olmalıydı. Çünkü Erzurum'da askerin barınacağı kışla ve gerekli diğer binalar bulunmaktaydı. Az bir masrafla bunlar kullanılabilir hale getirilebilirdi⁹⁹⁶. Ancak Esat Paşa bu konuda farklı düşünüyordu. Ona göre müşirin istekleri kabul görür de ordu merkezi Erzurum olur ise, eyalet merkezinin muhakkak Muş olması gerekirdi. Çünkü Erzurum'un Kürdistan'a dahil edilmesi durumunda, Muş eyaletin tam ortasında yer alacaktı. Vali buradan bölgeyi rahatlıkla kontrol edebilir, bunun yanı sıra ordu kumandanı ile de haberleşmesi kolaylaşırdı⁹⁹⁷. 1848 Aralık'ında Meclis-i Vâlâ Evrak Odası Müdür Muavini Esrar Efendi bu konuyu karara bağlamak ve Cizre ile Diyarbakır kaymakamlarının mahkemesinde bulunmak üzere görevlendirilerek bölgeye gönderilmişti⁹⁹⁸.

Anlaşıldığı kadarıyla bu konu Nurullah Bey'in yakalanmasına kadar bir müddet rafa kaldırılmıştı. Esat Paşa 7 Eylül 1849 tarihinde meclisin eyalet merkezinde kurulması gerektiğini ancak hala merkezin belirlenmediğini dile getirmişti. Bu sırada Hakkâri Eyaleti kurulmuş ve Dersim'in ayrı bir kaymakamlık olması karara bağlanmış olduğundan Esat Paşa'nın eyalet merkezi ile ilgili düşünceleri de değişmişti. İdari taksimattaki değişikliklerden sonra Muş artık Kürdistan'ın ortasında yer almıyordu. Talimat gereği meclisin eyalet merkezinde yer

⁹⁹⁶ BOA, İ.MSM 52/1346-3, 9 L.1264 (8 Eylül 1848) Ordu merkezinin belirlenmesine dair Anadolu Ordusu Müşiri Mehmet Reşit Paşa'nın arızası.

⁹⁹⁷ BOA, İ.MSM, 52/1346-5, 9 L.1264 (8 Eylül 1848) Eyalet merkezi meselesine dair Kürdistan Valisi Esat Paşa'nın arızası.

⁹⁹⁸ BOA, İ.MVL, 141/3911, 16 M.1265 (12 Aralık 1848) Esrar Efendi'nin görevlendirilmesine dair irade.

alması gerekiyordu. Bu bakımdan Diyarbakır hem bağlı yerleşim yerlerinin en büyüğü hem de eyaletin tam ortasında yer alıyordu. Ayrıca merkezde bulunması gereken askerler buraya kolaylıkla yerleştirilebilirdi. Buradan gerektiğinde diğer bölgele kısa sürede asker sevk edilebilirdi. Bunların yanında bina konusunda da sıkıntı çekilmeyecekti. Vali, meclis, defterdar ve mahkeme için üç dört yüz kese masrafla binalar tahsis edilebilirdi. Bu nedenlerden ötürü Esat Paşa'ya göre Diyarbakır, eyalet merkezi olmalıydı. Bu plan kabul görürse mesafe göz önüne alınarak bazı sancak ve kazalar çevre eyaletlere bağlanabilirdi. Örneğin Diyarbakır'a seksen saat mesafede bulunan Van, Hakkâri Eyaleti'ne bağlanabilirdi. Bu düzenlemeye onay verilmesi durumunda defterdarlık ile meclis başkanlığı görevlerinin birleştirilmesini istemişti⁹⁹⁹. Esat Paşa bu konudaki düşüncelerini Mehmet Reşit Paşa ile de paylaşmıştı. Onun da oluru alındıktan sonra, gerekli düzenlemeler için bir an evvel talimat gönderilmesi istenmişti¹⁰⁰⁰. Anlaşıldığı kadarıyla bu konu 1851 baharında ancak karara bağlanmıştı¹⁰⁰¹. 28 Mart 1851 tarihli belgede Kürdistan Eyaleti'nde Meclis-i Kebir'in kurulup başkanlığının defterdarlık ile birleştirilmesi uygun görüldüğü ifade edilmişti¹⁰⁰². Diyarbakır'ın eyalet merkezi olması nedeniyle de Diyarbakır Kaymakamlığı lağvedilmişti¹⁰⁰³. Merkez belirlendikten sonra uzak kalan kazalar çevre eyaletlere bağlanmıştı. Mesela Van Hakkâri Eyaleti'ne¹⁰⁰⁴, Hınıs ise Erzurum Eyaleti'ne bağlanmıştı¹⁰⁰⁵.

⁹⁹⁹ BOA, İ.MVL, 188/5680-67, 19 L.1265 (7 Eylül 1849) Kürdistan Eyaleti'nde meclis kurulmasına dair Kürdistan Valisi Esat Paşa ve Esrar Efendi'nin müşterek arizası.

¹⁰⁰⁰ BOA, İ.MVL, 188/5680-69, 25 L.1265 (13 Eylül 1849) Kürdistan Eyaleti'nde meclis kurulmasına dair Esrar Efendi'nin arizası; BOA, İ.MVL 188/5680-91, 26 Za.1265 (13 Ekim 1849) Kürdistan Eyaleti'nin merkezi ve meclis-i kebir hakkında Anadolu Ordusu Müşiri Mehmet Reşit Paşa'nın arizası.

¹⁰⁰¹ BOA, A.MKT.UM, 56/84, 19 C.1267 (21 Nisan 1851).

¹⁰⁰² BOA, MVL, 237/43, 25 Ca. 1267 (28 Mart 1851).

¹⁰⁰³ BOA, A.MKT.UM, 66/46 12 N.1267 (11 Temmuz 1851).

¹⁰⁰⁴ BOA, A.MKT.NZD, 13/84, 21 L. 1266 (30 Ağustos 1850) Van'ın Hakkari Eyaletine bağlandığına dair İzzet Paşa'ya şukka ; Takvim-i Vekayi, Defa 431.

4.6. Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Düzenlenmesi

Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu kesiminde yer alan bölgelerde çok sayıda yurtluk ve ocaklıklar bulunmaktaydı. Mesela sadece Muş'un dört yüzden fazla köyü yurtluk ve ocaklık hükmünde idi¹⁰⁰⁶. Güçlü beylerden, ağalara ve önde gelenlere kadar çok sayıda kişi bunların mutasarrıfları arasında yerlerini almıştı. Bu tarz topraklar ahalinin ezilmesinin sebeplerinden biri olduğu gibi aynı zamanda devlete başkaldıran beylerin temel güç kaynaklarını teşkil etmekteydi¹⁰⁰⁷. Bu nedenle bölgede Tanzimat ilan edildikten hemen sonra devlet, yurtluk-ocaklıklara el koymayı planlamış ancak Bedirhan Bey isyanı ve daha sonra ortaya çıkan Nurullah Bey meselesi bu planın bir süreliğine ertelenmesine neden olmuştu. Yurtluk-ocaklıkların düzenlenmesi önündeki bütün engeller Nurullah Bey'in ele geçirilmesiyle ortadan kalkmış ve ilk önce Nurullah Bey'in yirmi beş kadar köyüne el konularak söz konusu plan uygulanmaya konmuştu¹⁰⁰⁸. Daha sonra bu işleme devam edilerek 1849 senesi Mart'ından itibaren Hakkâri önde gelenlerinden elli sekiz kişinin yurtluk-ocaklıkları hazineye devredilmişti¹⁰⁰⁹.

Benzer işlem Muşlu Şerif Bey'in aile mülkü kabul edilen topraklara da uygulanmıştı¹⁰¹⁰. El koyma işlemi sonrasında mutasarrıflarına toprak gelirinin yaklaşık üçte biri oranında maaş bağlanmıştı. Mesela Hizan Kazası'nın yüz kadar köyü yurtluk-ocaklık olarak Şerefettin Bey'in tasarrufundaydı. Bu köyler devlet tarafından zapt edilmiş ve 121.000 kuruşa ihale edilmişti. Karşılığında 1849

¹⁰⁰⁵ BOA, İ.MVL 264/10014-2, 29 Ca.1269 (10 Mart 1853).

¹⁰⁰⁶ BOA, HAT, 381/20579-A, 29. Z.1254 (1838).

¹⁰⁰⁷ BOA, A.MKT, 230/26, 29 Za.1265 (16 Ekim 1849) yurtluk-ocaklıklara dair Anadolu Ordusu Müşiri'ne, Kürdistan Valisi'e ve Hakkâri Valisi'ne yazılan şukka.

¹⁰⁰⁸ BOA, A.MKT.DV, 176/22, 11 Ca.1277, (25 Kasım 1860).

¹⁰⁰⁹ BOA, ML.VRD.d, Nr.1778; BOA, İ.MVL, 284/11195-2, 15 Z.1269 (19 Eylül 1853).

¹⁰¹⁰ BOA, İ.DH 202/11557, 20 Za. 1265 (7 Ekim 1849); BOA, A.AMD, 29/16, 23 Ra.1267 (26 Ocak 1851); BOA, A.MKT, 225/82, 3 Za.1265 (20 Eylül 1849); BOA, A.MKT.MVL, 33/4, 21 Za.1266 (28 Eylül 1850).

Haziran’ında itibaren Şerefettin Bey’e 2.000, kardeşleri Derviş ve Nurullah Beylere 500’er kuruş maaş bağlanmıştı¹⁰¹¹. Böylece bu köylerden elde edilen yıllık gelirin 36.000 kuruşu maaş olarak ödendikten sonra geri kalan 85.000 kuruşun doğrudan devlet hazinesine gitmesinin yolu açılmıştı. Nitekim bu miktar 1849 senesi Kürdistan Eyaleti’nin gelir artışı arasında yerini almıştı¹⁰¹². Daha sonra 10 Nisan 1850 tarihinde Kürdistan Valisi’ne gönderilen talimatta bölgedeki tüm yurtluk-ocaklıklara benzer şekilde el konulması istenmişti¹⁰¹³. Anlaşıldığı kadarıyla aynı işlem diğer eyaletlerde de uygulanmıştı. Mesela Erzurum Eyaleti’ne bağlı bölgelerde yurtluk-ocaklıklara karşılık olarak toplam 76 kişiye maaş bağlanmıştı¹⁰¹⁴.

Hazineye aktarılan topraklara karşılık tahsis edilen maaşların yakınlarına miras bırakılmasına müsaade edilmişti. Eğer nesilleri kesilirse bunların da zapt edilmesi karara bağlanmıştı¹⁰¹⁵. Ancak bu uygulama ile ilgili herhangi bir nizamname olmadığından el konulma işlemi çoğu zaman şikâyet konusu olabiliyordu. Mesela Palu Kazası önde gelenlerinden Abdullah Bey çocuğu olmadığı halde vefat etmiş ve yurtluk-ocaklık statüsünde bulunan 13 adet köyü devlet tarafından zapt edilmişti. Bunun üzerine Abdullah Bey’in kardeşi Mehmet Necib Bey bir dilekçe kaleme alarak bu durumdan muzdarip olduğunu yetkililere iletmişti. Bu dilekçede çocuğu olmayıp da ölenlerin haklarının kardeşlerine intikal etmesi gerektiği vurgulanmış, eğer çocuğu ve kardeşi olmadan ölen olursa ancak bu

¹⁰¹¹ BOA, A.DVN, 58/89, 27 Ca.1266 (10 Nisan 1850).

¹⁰¹² BOA, İ.MVL, 188/5680-94, 1265 (1849).

¹⁰¹³ BOA, İ.MVL, 199/6225-2, 27 Ca.1266 (10 Nisan 1850) Yurtluk-ocaklıkların tasarruruf usulü ile ilgili evrak.

¹⁰¹⁴ BOA, MAD.d.,Nr.7910.

¹⁰¹⁵ BOA, A.AMD, 85/63, 1276 (1859) Yurtluk ocaklıklara dair Sadaret tezkeresi.

durumda bunlara el konulabileceğine dikkat çekilmişti. Bu nedenle Mehmet Necip Bey haklarının iadesini talep etmişti¹⁰¹⁶.

Hakları devlet tarafından tanınmış olan bazı kişilerin yurtluk-ocaklıklarının gelirlerinden faydalanamadıkları da olmuştu. Girit'e sürgün edilmiş olan Nurullah Bey bunlardan biriydi. 1860 Kasım'ında yazmış olduğu dilekçesinde bu konuyu dile getirerek şikâyetçi olmuştu¹⁰¹⁷. Onun ölümünden sonra oğulları İbrahim ve Abdullah Beyler de benzer isteklerde bulunmuşlardı¹⁰¹⁸.

Neticede söz konusu uygulama ile Kürdistan Eyaleti dahilindeki bütün yurtluk-ocaklıklara el konulmuş ve bunların tamamı iltizama verilmişti¹⁰¹⁹.

1894 tarihli bir belgede çocuğu olmadan ölenlerin maaşlarının kesilip gelirlerin tamamen hazineye aktarılması istenmişse de bu talebe sıcak bakılmamıştı. Aynı zamanda bütün yurtluk ve ocaklıkların aile efradına intikal etmesi tekrar karara bağlanmıştı¹⁰²⁰. Böylece yurtluk-ocaklık sistemi bu şekliyle imparatorluğun sonuna kadar varlığını sürdürmüştür.

Kanaatimizce yurtluk-ocaklıklara maaş karşılında el konulmasındaki temel amaç, bölgede varlığını sürdüren nüfuz sahibi kişileri devlete bağımlı hale getirmektir. Muhtemelen bu plan başarıya ulaşmıştı. Çünkü bu gibi topraklara sahip kişilerin başka geçim kaynakları yoktu. Bunlar çalışmaya alışmadıklarından ve ticaretle meşgul olmayı bilmediklerinden tamamen bu maaşlara bağımlı hale gelmişlerdi.

¹⁰¹⁶ BOA, İ.MVL, 237/8388-1, 1266 (1849). Mehmet Necip Bey'in arzuhalı.

¹⁰¹⁷ BOA, A.MKT.DV, 176/22, 11Ca.1277 (25 Kasım 1860).

¹⁰¹⁸ BOA, A.MKT.NZD 380/81, 23 Ca.1278 (26 Kasım 1861) Nurullah Bey'in yurtluk-ocaklılarıyla ilgili arzuhalin Maliye Nezareti'ne havalesi.

¹⁰¹⁹ *Diyarbakir* (Vilayet Gazetesi), Nr.12.

¹⁰²⁰ BOA, İ.ML, 1311.Z.29/24, 3 Temmuz 1894.

4.7. Göçebe Aşiretlerin İskânı

Nurullah Bey isyanı sonrası güçlü ve nüfuzlu Kürt Beylerinin tamamı bölgeden uzaklaştırılmıştı. Böylece 1834 yılında Reşit Paşa ile başlayan bu süreç 1849 yılı sonunda tamamlanmış ve merkezîleşmenin önündeki en önemli engeller ortadan kaldırılmıştı. Bundan sonra Osmanlı Devleti, bölgenin tamamını ilk defa doğrudan yönetme imkânına sahip olmuştu. Bu durum devlet için avantajlı olduğu gibi aynı zamanda çeşitli riskleri de beraberinde getiriyordu. Söz konusu beylerin temel gücünü oluşturan aşiretler şimdiki durumda başı boş kalmış gibi görünüyordu. Bunun farkında olan yetkililer yıllardır devam eden iskân faaliyetlerine daha çok önem vermeye başlamışlardı. Kanaatimizce bölgedeki merkezîleşme sürecinin ikinci önemli aşaması göçebelerin yerleşik hayata geçirilmesiydi. Eğer çabalar olumlu sonuç verir ise Osmanlı Devleti bir bakıma merkezîleşmesini tamamlamış olacaktı. Ancak bu konuda başarı elde edemezse sayıları ona varmayan beyler yerine, kontrol edilmesi çok daha zor olan yüzlerce aşiret ağasıyla uğraşmak zorunda kalacaktı.

Bu dönemde Hakkâri'den Kars'a kadar sınır bölgesindeki nüfusun önemli bir kısmını göçebe aşiretler oluşturmaktaydı. İran aşiretlerinin de sınırı aşıp yerleşik ahaliye zarar vermeleri alışılmış sıradan bir durumdu. Hükümet güçleri müdahale etmeye kalkışınca bunlar kolaylıkla kaçabiliyorlardı. Mesela Kars'ta bulunan aşiretlerden herhangi birine müdahale edilirse bunlar Bayezid'e, Van'a burada da duramazlar ise Hakkâri'ye göçmekteydiler. En son çare olarak da İran topraklarına geçmekteydiler¹⁰²¹.

Bunlardan Cemalettinli, Haydaranlı, Hasenanlı, Cuneği, Kafkanlı, Ademanlı, Celali ve Zılanlı gibi aşiretler Van, Muş, Bayezid ve Kars civarlarında genellikle

¹⁰²¹ BOA, MVL, 127/4, 3, 3 B. 1265 (25 Mayıs 1849).

Hristiyan köylerinde kışlamayı adet haline getirmişlerdi. Köylüler yıllardır aşiret halkının ve hayvanlarının gereksinimlerini parasız karşılamak zorunda kalmışlardı. Kendi ihtiyaçları için tedarik ettikleri zahirenin ve hayvanları için topladıkları otların üç katını bunlar için hazırlamak zorundaydılar. Hatta kışın evlerini de aşiret mensuplarıyla paylaşmak mecburiyetindeydiler. Özetle ahali neredeyse yılın tamamını göçebe aşiretlerin ihtiyaçlarını karşılamakla geçiriyordu. Tanzimat'ın ilanından sonra aşiretlerin ihtiyaçları karşılığında köylülere para vermeleri zorunlu kılınmıştı. Ancak çoğu aşiret alışkanlıklarını terk etmediği gibi, karşılığını ödeyenlerin verdiği para da bir hiç değerindeydi. Bu zorbalığa daha fazla dayanamayan köylüler fırsatını buldukça memleketlerini bırakıp kaçıyorlardı¹⁰²². Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı bin iki yüzden fazla köy bu nedenle tamamen viraneye dönmüştü¹⁰²³. Yine Malazgirt ve Bulanık kazalarının toplam yüz yirmi köyünden yüzü harap bir haldeydi¹⁰²⁴. Konsolos Brant, 1842 tarihli bir raporunda aynı kaygılar sebebiyle Erzurum Eyaleti'nden beş bin hanenin İran ve Rusya'ya göç ettiğini ifade etmişti¹⁰²⁵. İran sınırında bulunan Abgay nahiyesindeki Yezidilerden bin yüzden fazla hane, Han Mahmut ile söz konusu aşiretlerin zulmü nedeniyle yaşadıkları bölgeyi terk etmek zorunda kalmışlardı¹⁰²⁶. Göçün bir diğer nedeni de insanların yaşadıkları bölgelerde geçinememeleriydi. Bu nedenle özellikle Van ve Muş'tan İstanbul'a yoğun bir göç yaşanmaktaydı. Sadece Van'dan 1848'de üç bin, 1849'da iki bin, 1850 yılında ise dokuz yüz kişinin İstanbul'a göç ettiği tespit edilmişti¹⁰²⁷.

¹⁰²² BOA, İ.MSM, 51/1334-1, 1264 (1848).

¹⁰²³ BOA, İ.MVL, 106/2410-1, 1.N.1263 (13 Ağustos 1847). Diyarbakır Eyaleti Valisi Mehmet Hayrettin Paşa'nın milli aşireti ile ilgili arızası.

¹⁰²⁴ BOA, İ.MSM, 52/1345-1, 1264 (1848).

¹⁰²⁵ NA.,FO., 195/175, January 10th 1842.

¹⁰²⁶ Derviş Paşa, *Tâhdîd-i Hudûd-ı İraniyeye Memur Derviş Paşa Lâyihası*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1286, s. 137-138.

¹⁰²⁷ NA., FO., 870/2, March 1st 1851.

İnsanların bu şekilde göç etmek zorunda kalması tarım nüfusunun önemli ölçüde azalmasına neden olmuştu

Nüfusun azalmasının başka bir sebebi de Rusya ile imzalanan Edirne Anlaşması'nın 13. maddesiydi. Bu madde tarafların tebaasına dilediği ülkede yaşama hakkı tanımıştı. Bunun için on sekiz ay zaman verilmiş ve bu süreçte Osmanlı Devleti'nden Rus topraklarına göçen hanelerin sayısı doksan bine ulaşmıştı. Bunun sonucunda da çok sayıda köy boşalmıştı. Bölge ekonomisinin tarıma dayalı olduğu göz önüne alınırsa ve yüz binlerle ifade edilebilecek köylü nüfusunun şu veya bu şekilde bölgeden ayrıldığı düşünülürse, bu durumun Osmanlı Devleti için yıkıcı sonuçları olduğu söylenebilir. İssızlaşan bölgeleri tekrar şenlendirmenin tek yolu ise başka yerleştirilecek insan kaynağı olmadığından, aşiretlerin iskânıydı. Yani bölgedeki asayişin devamlılığı ve gelir artışının sürdürülebilirliği göçebe Kürt aşiretlerinin yerleşik hayata geçirilmelerine bağlıydı¹⁰²⁸.

Bu yüzden iskân faaliyetlerine Bedirhan Bey isyanı sonlandırıldıktan hemen sonra başlanmıştı. Diyarbakır Valisi Hayrettin Paşa'nın gayretleriyle Milli Aşireti'nden iki yüz hane Hayşi, Urti, Kuyucak ve Kuşkonak adlı dört köye yerleştirilmişti. Hayrettin Paşa'ya göre bunların yeni hayatlarına alışması ve ekip biçmeyi öğrenmeleri için beş seneye ihtiyaç vardı. Yani en az beş sene boyunca devletin buraları sürekli kontrol altında tutup, mükemmel bir asayiş ortamı sağlaması gerekmektedir. Paşa, iskânın kolaylaşması ve göçebelerin yerleşmeye meyletmesi için bu süre zarfında yerleştirilenlerin vergilerden muaf tutulmasını istemişti¹⁰²⁹.

Van bölgesindeki aşiretlerin yerleştirilmeleri için Naip İsmail Efendi, Van Meclis azalarından Rüstem Ağa ve Osman Efendi görevlendirilmişlerdi. Bunların

¹⁰²⁸ BOA, İ.MSM, 50/1266-7, 23 Ca.1263, (9 Mayıs 1847).

¹⁰²⁹ BOA, İ.MVL, 106/2410-1, 1.N.1263, (13 Ağustos 1847) Diyarbakır Eyaleti Valisi Mehmet Hayrettin Paşa'nın milli aşireti ile ilgili arızası.

abaları sonucu Mahmudi Kazası'nın harap olan 35 köyüne toplam 256 hane yerleřtirilmiřti¹⁰³⁰.

Askerin Van'a girmesinden sonra Han Abdal'ın kayınpederi Milanlı Aşireti Ağası Hacı Abdi ve diğer aşiretlerden Ahmet Ağa, Keleş Ağa, Hamdi Ağa dört yüzden fazla hane ile İran tarafına firar etmişlerdi. Söz konusu ağalara güvence verilmiş ve tekrar dönmeleri sağlanmıştı. Bunlar da Mahmudi'nin köylerine yerleřtirilmiřlerdi¹⁰³¹. Bu aşiretler henüz iskân edilmiş olmaları sebebiyle Van Meclisi bunlardan bir müddet vergi alınmamasını kararlařtırmıřtı¹⁰³².

Güvence verilip de yerleşik hayata geçmeyi kabul etmeyenler de zorla iskân edileceklerdi. Bunun için ilk önce boş köyler tespit edilip buralara evler inşa edilecekti. Harekete geçmek için kış beklenecekti. Göçebe aşiretler kışın köylerde dağınık bir şekilde kışlamaktaydılar. Ayrıca kış mevsimi onların hareketlerini de kısıtlamaktaydı. Kamalarının tamamen önüne geçilmesi için de kışladıkları bölgelere asker sevk edilecekti. Bundan sonra da kapasitelerine göre boş köylere taksim edilerek zorla iskân edileceklerdi. Bir köye aynı aşiretin tamamı yerleştirilmeyerek karışık olmalarına dikkat edilecekti. Yetkililere göre bunlar başı boş gezmekten bıkmıştı. İskna meyilli olmalarına rağmen ağaları bunlara engel olmuştu. Bu nedenle aşiretleri yoldan çıkaran ve çıkarları için kullanan ağalar ayrılıp başka kazalara gönderileceklerdi. Aşiret halkına da iskânın faydalı ve hayırlı olduğu anlatılıp bu işe ısınmaları için güvenceler verilecekti¹⁰³³.

¹⁰³⁰ BOA, İ.MSM 50/1287, 1263 (1847).

¹⁰³¹ BOA, İ.MSM, 50/1287, 28 ř.1263 (11 Ağustos 1847) Milanlı aşiretinin yerleştirildiğine dair Kaymakam Mustafa Paşa ve Ferik Ahmet Paşa'nın arızası.

¹⁰³² BOA, İ.MSM 50/1287, 2 N.1263 (14 Ağustos 1847) Van civarındaki aşiretlere dair Van Kaymakamı Mustafa Paşa'nın arızası.

¹⁰³³ BOA, İ.MSM, 51/1334-1, 1264 (1848).

1848 Temmuz’unda Muş ve Van bölgesinde çok sayıda aşiret iskân edilmişti. Bunların aşiret ağalıkları lağvedilip üçer beşer hane olarak birbirlerinden ayrılmışlardı. Yüz hanelik Müslüman ve Hristiyan köylerine en fazla dört veya beş, daha küçük köylere ise iki üç hane şeklinde yerleştirilmişlerdi. Bunlara ev inşa etmek ve ekip biçmek için toprak verilmişti. Ayrıca yerleştikleri köylerin nüfus defterlerinde eklenerek bundan sonra yerli hükmüne geçirilmişlerdi. Daha sonra çadırlarına da el konularak vergiye bağlanmalarına karar verilmişti¹⁰³⁴.

İskân edilen aşiret hanelerinin yeni hayatlarına alışması oldukça zordu. Bunlar ev inşa etmeyi ve toprağı ekip biçmeyi bilmemekteydiler. Yetkililer, bu tarz sorunları çözmek için ziraat ve ev yapımı konularında köylülerden bunlara yardımcı olmalarını istemişlerdi. Ayrıca iskânı kolaylaştırmak için aşiret mensuplarına alet ve para yardımı yapılmasına karar vermişlerdi¹⁰³⁵. Ancak iskân faaliyetleri aşiretlerle iç içe yaşamak istemeyen yerleşik ahaliyi pek de memnun etmemişti. Köylüler arazi ve mezralarını paylaşmak istemiyorlardı. Bu memnuniyetsizliklerini aşiret mensuplarıyla ilgili asılsız suçlamalarda bulunarak açığa vurmuşlardı. Ahlat ve Mutki civarlarına yerleştirilenlerin çevredeki köylere zarar verdikleri şikâyetleri bu kaygıdan ileri geldiği yapılan tahkikat sonucunda anlaşılmıştı¹⁰³⁶.

İskân faaliyetlerine karşı duyulan memnuniyetsizliğin bir diğer sebebi de güvenlik endişesiydi. Özellikle Hristiyan ahali aşiretlerin varlığından bu nedenle rahatsız olmuşlardı. Çaklı Kilisesi Rahibi Karabaş Zagarya Kürtlerin Hristiyan köylerine iskânına bu nedenle karşı çıkmıştı. Bunun üzerine yetkililer ileride

¹⁰³⁴ BOA, İ.MSM, 52/1343-5, 11 Ş.1264 (13 Temmuz 1848) Kürdistan Valisi Esat Paşa’nın Nurullah Bey, Abdal Bey ve aşiretlerin iskânı ile ilgili arızası.

¹⁰³⁵ BOA, İ.MSM, 52/1346-4, 9 L. 1264 (8 Eylül 1848) Aşiretlerin iskânına dair Kürdistan Valisi ve Anadolu Ordusu Müşiri’nin müşterek arızası.

¹⁰³⁶ BOA, İ.MVL, 244/8880-15, 13 Ca. 1268 (5 Mart 1852) Kürdistan Valisi Abdülkerim Paşa’nın arızası.

gayrimüslimleri tahrik eder düşüncesiyle bu rahibin azlini istemişlerdi¹⁰³⁷. Aslında Hristiyan ahali endişe etmekte haksız sayılmazdı. Nitekim yıllardır aşiretlerin elinden çekmedikleri kalmamıştı. Ayrıca geçen sene Şerif Bey'in gayretleri ile Muş'ta iskân edilmiş olan Cibranlı ve Beliki aşiretlerinden yüz elli haneyi Hasenanlı Aşireti Ağası Rıdvan kaldırıp Bulanık'ın Ermeni köylerine yerleştirmişti. Bunlar Hristiyanlara epey eziyet etmişlerdi¹⁰³⁸. Öte yandan bin çadırdan oluşan Rizkolar Göksu ve Patnos'a iskân edilmişken daha sonra Şerif Bey bunları Ermeni köylerine yerleştirmişti. Bunlar topraklara el koyduğundan Ermeniler ziraat yapamaz hale gelmişlerdi. Bu duruma bir çare bulunamazsa bölge Hristiyanlarının başka yerlere göç etmesinden endişe duyuluyordu¹⁰³⁹. Ayrıca yeni iskân edilen aşiret haneleri gelen haberlere göre el koydukları kiliseleri ahır olarak kullanmaya başlamışlardı. Hristiyanlar bu durumdan da şikâyetçi olmuşlardı. İskân edilen aşiret haneleri, her ne kadar köylerde azınlıkta kalmışlarsa da Hristiyan ahali bunlardan korkmuş ve mücadele etmeye cesaret edememişti. Bu tarz olumsuzlukların önüne geçilmesi için Kürdistan Valisi'ne aşiretlerin Müslüman köylerine veya başka uygun bölgelere yerleştirilmeleri talimatı verilmişti. Rahibin itirazının sebebi milletin korunmasından kaynaklanmış olduğundan, azledilmesine gerek görülmemişti¹⁰⁴⁰. Esat Paşa yerleştirilenlerin bulundukları bölgelerden kaldırılmasını uygun bulmamıştı. Hristiyan ahalinin yakınmalarını aşiretlerden korkmalarına bağlamıştı. Yerleştirilenlerin bir kısmı kendi parası ile ev satın almış bir kısmı ise kiralamıştı. Aşiret haneleri de diğer köylüler gibi kışlık ihtiyaçlarını tedarik etmekle meşgul olduklarından başka yerlere gönderilmeleri durumunda bütün emekleri heba olacaktı.

¹⁰³⁷ BOA, İ.MSM, 52/1343-5, 11 Ş.1264 (13 Temmuz 1848) Kürdistan Valisi Esat Paşa'nın Nurullah Bey, Abdal Bey ve aşiretlerin iskânı ile ilgili arızası.

¹⁰³⁸ BOA, İ.MSM, 50/1266-7, 23 Ca.1263 (9 Mayıs 1847).

¹⁰³⁹ BOA, İ.MSM, 52/1343-4, 1264 (1848).

¹⁰⁴⁰ BOA, İ.MSM, 52/1343-11, 13 L.1264 (12 Eylül 1848); BOA, BEO, AYNd., Nr.171, s.24-25.

Ayrıca Müslüman köylerdeki boş haneler tamamen dolmuştu. Bu nedenle yeni evler inşa etmek gerekiyorsa da mevsim uygun değildi. Bunları hoş tutmak gerektiğinden şimdilik bulundukları yerlerde kalmaları ve baharda başka yerlere nakledilmelerini önermişti. 11 Ekim 1848 tarihli yazısından bu ana kadar altı yüz otuz sekiz hanenin yüz seksen dört Müslüman köyüne, yüz altmış iki hanenin ise altmış dört Hristiyan köyüne yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bunların göçebelikten tamamen ümitlerini kesmeleri için sekiz yüz çadıra el konulmuştu¹⁰⁴¹.

Daha sonra Esat Paşa'nın çabaları ile Memeki Aşireti'nden yüz altı, Alemanlı Aşireti'nden yüz bir, Badikanlı Aşireti'nden elli, Beliki Aşireti'nden altmış ve Cibranlı Aşireti'nden on altı hane Muş bölgesine yerleştirilmişti. Bunların erkek nüfusunun toplamı bin dört yüz kırk dokuz idi¹⁰⁴².

Van bölgesinde de iskân çabaları devam etmekteydi. Van'ın köylerine, Şivili; Bargiri nahiyesine Lidilli ve Milanlı; Abgay nahiyesine Şikaki aşireti iskân edilmişti. Bunların tahmini erkek nüfusu bin dört yüz otuz kişi idi. Tahsil edilen vergi miktarı ise 55.500 kuruştı¹⁰⁴³.

Cizre bölgesinde herhangi bir iskân faaliyetine rastlanmamışsa da buradaki aşiretler düzenli olarak vergiye bağlanmışlardı. Örneğin 1848 yılında Cizre Kazası'nda 2.147 haneden oluşan on yedi göçer aşiretinden toplam 107.350 kuruş, Hacıbehram Kazası'nın 323 hanelik üç aşiretinden 16.150 kuruş vergi tahsil edilmişti. Bunlardan hane başına 50'şer kuruş alınmıştı. Mardin Kazası'nda bulunan Tay Şeyhi aşiretinden hane usulü değil maktuan 4.000 kuruş vergi tahsil edilmişti¹⁰⁴⁴.

¹⁰⁴¹ BOA, İ.MSM, 52/1351-4, 13 Za.1264 (11 Ekim 1848)Bölgedeki beylere ve aşiretlerin iskânına dair Kürdistan Valisi Esat Paşa'nın arzı.

¹⁰⁴² Mehmed Hurşid Paşa, *a.g.e.*, s.233.

¹⁰⁴³ Mehmed Hurşid Paşa, *a.g.e.*, s.232.

¹⁰⁴⁴ BOA, ML.VRD.d, Nr.1807.

Aşiretlerinin çoğunun arasında hatta aynı aşiretin farklı kolları içersinde düşmanlık hiç eksik olmuyordu. Yerleşik hayata geçenler güçlerini kaybettiklerinden düşmanlarına karşı savunmasız kalmışlardı. Bunlardan biri de Haydaranlı Aşireti'nden on yıl önce ayrılıp Hınıs'ın Karaçoban Köyü'ne yerleştirilmiş olan Hüso idi. Aynı aşiretten olan düşmanları bir gece Hüso'nun evini basarak onu öldürmüşler ve dokuz yaşındaki oğlunu da yaralamışlardı. Üç yüz koyununu, on atını ve bir miktar nakit parasını da gasp etmişlerdi¹⁰⁴⁵. Düşmanlık olmasa bile iskân edilenlerin, göçebeler ile karşılaştığı zaman eski hayat tarzlarına meyiletme ihtimali vardı. Bu nedenlerden ötürü göçebelerin yeni yerleştirilenlerden uzak tutulması gerekiyordu. Ancak Osmanlı Devleti kendi sınırları içerisindeki aşiretlerin tamamını iskân etse bile İran'dan gelenlerin sınırı geçmelerini engellemesi mümkün değildi. Çünkü İran'a tabi göçebe aşiretler Anadolu'yu yayla olarak kullanmayı adet haline getirmişlerdi¹⁰⁴⁶.

Sınır boylarındaki aşiretler genellikle hem İran ve hem de Osmanlı topraklarında bazıları ise Rusya sınırları içerisinde yaşamaktaydı. Mesela Celali Aşireti'nin 480 hanesi Osmanlı, 460 hanesi İran, 90 hanesi ise Rusya topraklarında bulunuyordu¹⁰⁴⁷. Bunlar sürekli hareket halinde bir devletin sınırlarından diğer devletin topraklarına girdiklerinden devletler arasında sorunlar yaşanmasına neden oluyorlardı. Ayrıca bu karışık durum hangi aşiretin hangi devlete bağlı olduğunu da tartışmalı hale getirmişti.

1848 yazında Haydaranlı Aşireti'nin sekiz yüzden fazla ile hane İran'dan Mahmudi'ye bağlı Abgay Nahiyesi'ne doğru gelmekte olduğu haber verilmişti. İran'da kıtlık yaşandığından başka aşiretlerin de sınırı aşması beklenmekteydi. Bu

¹⁰⁴⁵ İ.MSM 50/1260-2, 1263 (1847) Van'a giden Ali Ağa'nın tahkikatına dair takriri.

¹⁰⁴⁶ Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri...*, s.196.

¹⁰⁴⁷ Derviş Paşa, *a.g.e.*, s. 160.

durum yetkilileri endişelendirmişti. Çünkü bunların iskân faaliyetlerine zarar vereceklerinden korkuluyordu.¹⁰⁴⁸. Bu nedenle aşiretlerin sınırı bir adım dahi geçmemesi konusunda Mahmudi Kazası Müdürü Salih Bey uyarılmıştı. Ancak aşiretin ağası Haydar Han, eskiden Osmanlı Devleti tebaasından olup bu sefer temelli yerleşmek üzere geldiklerini haber vermişti. Bunun üzerine Van Kaymakamı, kâtibi Hamdi Efendi'yi bölgeye göndermişti. Onun yaptığı tahkikat sonucunda bunların Osmanlı Devleti tebaası oldukları, on iki sene önce Han Mahmut'un korkusundan İran'a gittikleri anlaşılmıştı. Bölgede asayiş sağlandıktan sonra gelip yerleşmek istemişlerdi. Padişahın her emrine uyacaklarını ve ileride kendilerinden istenecek vergileri ödeyeceklerini taahhüt ederek buna dair senet vermişlerdi. Haydar Ağa şimdilik sekiz yüz hane ile gelmişti. Bunların yerleştirilmeleri durumunda kalanları da gelecekti. Ancak Van Kaymakamı bu konuda tek başına karar alamayacağından durumu Esat Paşa'ya iletmişti¹⁰⁴⁹. İran hükümetiyle problemler çıkarmak istemeyen Esat Paşa da durumu Babıali'ye bildirmişti¹⁰⁵⁰.

Haydaranlılar bölgedeki aşiretlerin en büyüklerinden olup 27 oymaktan meydana gelmekteydi. Bir kısmı İran'da bir kısmı ise Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşıyorlardı. 27 Temmuz 1823 tarihli Erzurum Anlaşması'nın üçüncü maddesine göre Haydaranlı ve Sipki aşiretleri İran tarafına geçecek olurlar ise Osmanlı Devleti bunlara engel olmayacaktı. Sınırı geçip tekrar dönmek isterler ise kabul edilmeyecek ve bundan sonra İran aşiretlerinden sayılacaklardı¹⁰⁵¹. Bu anlaşmaya göre Haydaranlıların İran aşiretlerinden sayılması ve kabul edilmemesi

¹⁰⁴⁸ BOA, İ.MSM, 52/1343-5, 11 Ş.1264 (13 Temmuz 1848); BOA, İ.MSM 52/1343-7, 11 Ş.1264 (13 Temmuz 1848).

¹⁰⁴⁹ BOA, C.DH, 96/4791, 29 Ş.1264 (31 Temmuz 1848); BOA, İ.MSM 52/1345-4, 29 Ş.1264 (31 Temmuz 1848).

¹⁰⁵⁰ BOA, İ.MSM 52/1345-8, 29 N.1264 (29 Ağustos 1848).

¹⁰⁵¹ *Muâhedât Mecmûası*, 3. Cilt, TTK, Ankara 2008, s.3.

gerekmekteydi. Ancak 2 Mayıs 1847 tarihinde Erzurum'da imzalanan anlaşmasının sekizinci maddesinde tartışmalı olan aşiretlerin bundan sonra devamlı ikamet edecekleri yerleri bir kereliğine mahsus olmak üzere kendilerinin seçebileceği karara bağlanmıştı. Uyrukları belli olan aşiretler ise zorla gönderileceklerdi¹⁰⁵². Osmanlı Devleti bu maddeye dayanarak Kars, Bayezid, Van, Muş taraflarından bulunup bir kısmı da İran'da olan Cemadinli, Zilanlı, Cenuki, Şemseki, Şikaki, Mifri, Karapapak, Abrimlu, Bozçalı, Milanlı aşiret hanelerini İran'dan istemişti. Ayrıca yetkililer Haydaranlı Aşireti'ni tartışmalı aşiretler arasında yer aldığına hükmetmişlerdi¹⁰⁵³. Bu nedenle söz konusu madde uyarınca gelip Osmanlı topraklarına yerleşmek istemelerinde herhangi bir sakınca yoktu. Öte yandan bunlar kabul edilmezler ise Osmanlı topraklarında iskân edilmiş olan diğer Haydaranlı hanelerinin yerleşik hayata geçme süreçlerini olumsuz etkilemeleri kuvvetle muhtemel idi. Bu nedenle bunların Malazgirt ve Bulanık civarlarına yerleştirilmeleri önerilmişti¹⁰⁵⁴.

Anlaşıldığı kadarıyla bunlar kabul edilmiş ve bir kısmı Van'a yerleştirilmişti. Kış aylarında rahat etmeleri için de her türlü tedbir alınmıştı. Daha sonra Erzurum Valisi bunlara Patnos civarında uygun köyler vermişti. Haydar Ağa'ya da 1.500 kuruş maaş bağlanmıştı. Bu sırada İran ile sınır anlaşmazlıklarının çözümü ve tartışmalı aşiretlerin hangi devlete ait olduğu belirlenmeye çalışılıyordu. Derviş Paşa bu konuda görevlendirilmişti. Ancak İran memurları yerleştirilen aşiretleri tahrik edip tekrar İran topraklarına çekmeye çalışmaktaydılar. Bunun neticesinde Haydar Ağa'nın kardeşi Ali Ağa yüzden fazla haneyi alarak Abgay'a doğru yola çıkmıştı. Van Kaymakamı Mehmet Reşit Paşa 1849 Ocak'ında Haydar Ağa'ya güvenmediğinden bu aşiretin sınırdan uzak Diyarbakır gibi yerlere yerleştirilmesini

¹⁰⁵² *Muâhedât Mecmûası*, 3.Cilt, s.6-7.

¹⁰⁵³ BOA, İ.MSM, 52/1345-10, 22 L.1264 (21 Eylül 1848).

¹⁰⁵⁴ BOA, İ.MSM, 52/1345-11, 25 L.1264 (24 Eylül 1848).

önermişti. Ayrıca aşiretlerin hoş tutulması için aşiret mensuplarına geçen sene olduğu gibi bu sene de yardımcı olunmasını tavsiye etmişti. Mehmet Paşa'ya göre Haydar Ağa'nın kardeşine de maaş bağlanmalıydı¹⁰⁵⁵. 1849 Ağustos'unda bu aşiretten dört beş yüz kadarı ayrılarak Adilcevaz ve Erciş tarafına yerleştirilmesine başlanmıştı. Kalanları da Patnos ve civar köylere yerleştirilmişlerdi¹⁰⁵⁶.

1849 Kasım'ından itibaren aşiret ağalarına hududun belirlenip aşiretlerin ayrılması işlemi tamamlanıncaya kadar geçici olarak maaş bağlanmıştı. Buna göre Oramanlı Ali Ağa'ya 200, Buyi Ağası Yakup'a 300, Şebdilli Ağası Saido'ya 350, Yezidilerin reisi Sano'ya 200, Hasenanlı Zerko Ağa'ya da 500, Haydaranlı Abdal Ağa'ya 500¹⁰⁵⁷, Haydaranlı Aşireti Müdürü Mustafa Ağa'ya 500, Haydaranlı Aşireti Ağası Ali'ye 2.000, Şikaki Aşireti Ağası Keleş'e 200, Sipki Aşireti Ağası Ömer'e 700, Tekuri Aşireti Ağası Saido'ya 250, Mekuri Aşireti Ağası Ahmet'e 300, Tefki Aşireti Ağası Ali'ye 1.000, Milal Aşireti Ağası Ömer'e 350 kuruş maaş bağlanmıştı¹⁰⁵⁸.

Göçebelerin yerleştirilmesinin pek de planlı bir şekilde yapılmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Ömerkanlı aşiretinin bir kısmı Diyarbakır'a yakın bölgeye yerleştirilmişken, başka bir bölümü ise Ergani ve Harput'a bağlı olan yerlere iskân edilmişti. Söz konusu aşiretin iki eyalete taksim edilmesi bunların vergilerinin Harput'tan mı, Diyarbakır'dan mı toplanması konusunda anlaşmazlık yaşanmasına neden olmuştu¹⁰⁵⁹. Ayrıca bölgedeki paşalar arasındaki nüfuz mücadelesi hem iskân faaliyetlerini hem de göçebelerden vergi toplanmasını olumsuz etkilemişti. Kerkük,

¹⁰⁵⁵ BOA, A.MKT, 227/13, 11 S. 1265 (6 Ocak 1849).

¹⁰⁵⁶ BOA, İ.MVL, 188/5680-61, 6 L.1265 (25 Ağustos 1849) Haydaranlı Aşireti hakkında Anadolu Ordusu Müşiri Mehmet Reşit Paşa'nın arzısı.

¹⁰⁵⁷ BOA, A.MKT.MVL, 23/53, 3 B.1266 (15 Mayıs 1850); BOA, A.AMD, 23/83, 1266 (1850).

¹⁰⁵⁸ BOA, ML.MSF.d, Nr.17372.

¹⁰⁵⁹ BOA, A.MKT, 134/77, 15 B. 1264 (17 Haziran 1848).

Musul ve Kürdistan valileri vergileri makul seviyeye çekerek göçebeleri kendi yönetim alanlarına davet etmişlerdi. Doğal olarak bunlar da en az vergi verecekleri bölgeye yerleşmek istemişlerdi. Bu durum ise bölgedeki devlet otoritesini tehdit ettiği gibi aynı zamanda valiler arasındaki güven ilişkisine de zarar vermişti¹⁰⁶⁰.

Tüm çabalara rağmen Kürdistan Eyaleti'nin bazı bölgelerinde devlet otoritesi tesis edilememişti. Özellikle sarp ve dağlık arazide bulunan Sason, Mutki gibi kazalar bu gibi yerlerin başında geliyordu¹⁰⁶¹. Sakinleri, çevre köylere saldırdıktan sonra tekrar buralara sığınıyorlardı. Arazi oldukça sarp olduğundan buralara asker sevk edilemiyordu. Sevk edildiği zaman ise suçlu olan aşiret reislerinin nerede oldukları da tespit edilemiyordu¹⁰⁶². Böyle durumlarda yetkililer ilk önce, hilat giydirme ve para verme yöntemleriyle yandaşlarını, aşiret ağasından ayırıyorlardı. Daha sonra bunların yardımlarıyla ağa ele geçiriliyordu. Mesela yıllardır isyan edip, çok sayıda insanın ölümünden sorumlu olan, Doski ve Oramar nahiyeleri çevresinde yaşayan Celo ve Reşo adlı aşiret ağaları bu şekilde yakalanmışlardı¹⁰⁶³.

Kürdistan Eyaleti'nin teşkilatlanmasıyla bölgede sükûnet önemli ölçüde sağlanmıştı. Yıllardır süre gelen beylerin zorbalıkları ortadan kaldırılmış ve bu durum geleceğe dair güzel umutların doğmasını sağlamıştı¹⁰⁶⁴. Devlet otoritesinin tesis edilmesiyle iskân edilen aşiretler, çifçilere dönüşmeye başlamışlardı¹⁰⁶⁵. Ancak Tanzimat uygulamaları ve bunun sonucunda beklenen gelişmeler devletin tüm iyi

¹⁰⁶⁰ Tuncay Öğün, *a.g.e.*, s.64-65.

¹⁰⁶¹ BOA, İ.MVL, 244/8880-10 3 Ra. 1268 (27 Aralık 1851) Kürdistan Defterdarı Abdullah, Kürdistan Valisi Abdülkerim Paşa ve Anadolu Ordusu Müşiri Mehmet Reşit Paşa'nın müşterek arizası.

¹⁰⁶² BOA, İ.MVL, 244/8880-9, 23 Ra. 1268 (16 Ocak 1852) Kürdistan Valisi Abdülkerim Paşa'nın arizası.

¹⁰⁶³ BOA, İ.DH, 238/14401-3, 15 N 1267 (14 Temmuz 1851) Hakkari Kaymakamı İsmail Kamil'in arizası.

¹⁰⁶⁴ NA., FO., 870/2 March 1st 1851.

¹⁰⁶⁵ Justin Perkins, *a.g.m.*, s.92.

niyetine rağmen tamamen idarecilerin insafına ve gayretine bağlıydı. Mesela Hakkâri'yi idare eden İzzet Paşa iki üç yıl boyunca yaptığı tek şey kendisini olabildiğince zenginleştirmek olmuştu. Van'da ise durum tam tersiydi. Kaymakam Mehmet Reşit Paşa'nın iyi idaresi sonucunda Van'da hanlar, ambarlar, hamamlar gibi çok sayıda yeni binalar inşa edilmişti. Güvenlik ortamı sayesinde ticaret gelişmiş ve Van'ın pazarlarında her türlü mal alınıp satılır hale gelmişti¹⁰⁶⁶. Ayrıca Van'daki Hristiyanların durumunda da iyileşmeler sağlanmıştı. Bunların kazancı eskiden yerli paşalara, Van'ın önde gelenlerine ve o güruha mensup kişilere giderdi. Ancak Tanzimat'tan sonra güvenli ve müreffeh bir hayat sürmeye başlamışlardı. Mehmet Hurşit Paşa bölgeden geçerken kendilerini gören ihtiyarların oldukça sevindiklerine şahit olmuştu. Onlara bu durumun nedeni sorulduğunda, önceden Kürtlerden, paşaların ağalarından veya hayta askerlerinden biri geçerken bize nasıl bir zulüm edecekler diye korkup kaçtıklarını, şimdi ise baskılardan kurtulduklarını, bu nedenle padişaha dua ettiklerini belirtmişlerdi¹⁰⁶⁷.

1853 yılında Kamil Paşa'nın yönetiminde olan Hakkâri'de iyi idare neticesinde viraneye dönen köyler tekrar şenlenmişti. Hatta daha önce göç edip İran'a yerleşen ahali bile geri dönmüştü¹⁰⁶⁸. Aynı zamanda zırnıh madeninin işletilmesinde de gelişmeler görülmüştü. Madenin iki cinsi olup birinin kantarı yedi yüz elli, diğerinin ise iki yüz kuruşa alıcı bulmaktaydı. Beş altı ay içerisinde iki yüz elli kantardan fazla maden çıkarılmış ve değişik yerlerden gelen çok sayıda tüccar madenin müşterileri arasına girmişti¹⁰⁶⁹. Ancak Ziya Paşa'nın Hakkâri Valiliği'ne atanması bu gelişmeleri tamamen ortadan kaldırmıştı. Paşanın uygunsuz hareketleri

¹⁰⁶⁶ NA., FO., 870/2 March 1st 1851.

¹⁰⁶⁷ Mehmed Hurşid Paşa, *a.g.e.*, s. 237.

¹⁰⁶⁸ BOA, A.MKT.UM, 137/92, 13 N. 1269 (20 Haziran 1853).

¹⁰⁶⁹ Takvim-i Vekayi, Defa 431.

ve ahaliye eziyet etmesi nedeniyle bölgede isyan alametleri ortaya çıkmıştı. Bunun üzerine Ziya Paşa görevden alınmış ve yerine Tosun Paşa atanmıştı¹⁰⁷⁰.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi devlet ne yaparsa yapsın kötü bir idareci bir anda tüm emekleri mahvedebiliyordu. Hatta kötü yönetim nedeniyle bazı yerlerde Tanzimat uygulamaları hayata geçirilememişti¹⁰⁷¹. Tanzimat'ın uygulanmasıyla kurulan meclislerin azaları önceki dönemde mütesellimlik, voyvodalık, ayanlık gibi görevlerde bulunmuş kimserlerdi. Bunlar daha önce yapmaya alıştıkları yolsuzlukları bu kez meclis üyesi olmanın vermiş olduğu olanaklar ile sürdürmeye çalışmışlardı¹⁰⁷². Hatta haksızlığa uğrayıp şikâyetçi olanlar, meclis azalarının baskılarıyla topraklarından sürülmüşlerdi. Bazı bölgelerde ise usulüne uygun toplanmayan vergiler nedeniyle köylüler borçlanmak zorunda kalmışlardı¹⁰⁷³. Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen Tanzimat'ın ilanı sonrasında bölgedeki beyler ortadan kaldırılmış, aşiretler kısmen de olsa bir düzene sokulmuş ve bir kısmının yerleşik hayata geçmesi sağlanmıştı. En azından göçebelerin çevreye verdiği zarar azaltılarak, devlet nüfuzunun ücra köşelerde bile hissedilmesi sağlanmıştı. Konu ile ilgili en ciddi çalışmalar arasında yer alan *Ağa, Şeyh Devlet* adlı eserde Bedirhan sonrası süreçte bölgede bir kaos ortamı oluştuğu iddia edilmekte ve bir çok araştırmacı ise bu tezi sorgulamadan doğru kabul etmektedirler¹⁰⁷⁴. Oysa bizim tespitlerimize göre en azından Kırım Harbi'ne kadar bölgede asayiş ve sükûnet nispeten sağlanmıştı.

¹⁰⁷⁰ BOA, İ.MMS, 7/288, 29 N.1272 (3 Haziran 1856).

¹⁰⁷¹ F.Walpole, *a.g.e.*, s.93.

¹⁰⁷² Musa Çadırcı, "Tanzimat Döneminde Ülke Yönetimi...", s.1157.

¹⁰⁷³ NA., FO., 195/394, February 12th 1855.

¹⁰⁷⁴ Martin Van Bruinessen, *a.g.e.*, s.278.

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyıl boyunca diğer bölgelerde olduğu gibi doğuda da merkezîleşme çabası içindeydi. Ancak buradaki çabaların en önemli itici faktörü isyan halinde bulunan Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın neden olduğu tehditti. Osmanlı Devleti, bölgede güçlenip buradan Mehmet Ali Paşa'yı vurmaya hedeflemişti.

Tanzimat öncesi dönemde Reşit Paşa ile Hafız Paşa'nın Sivas valiliği esnasında bölgede merkezîleşme önemli ölçüde sağlanmıştı. Vergilerin toplanmasından, asker alımına, kışla yapımından ulaşımın kolaylaştırılmasına varıncaya kadar bir çok alanda devlet kendini bölgede hissettirmeyi başarmıştı. Ancak Nizip bozgunu her şeyi alt üst etmiş, bir çok fedakârlıklara mal olmuş emeklerin çoğu bu yenilgiyle birlikte heba olmuştu. Bu bozgun aynı zamanda bölgesel güçlerin yeniden kuvvet kazanmasına özellikle de devleti yıllarca uğraştıracak olan Bedirhan Bey'in güçlenmesine vesile olmuştu.

Bedirhan Bey, Osmanlı idari yapısı içinde yüzyıllarca hüküm sürmüş olan Cizre hanedanının son temsilcisiydi. Buna rağmen incelenen belgelerde Bedirhan Bey'in isyan öncesi durumu ile ilgili çok az bilgi olduğu tespit edilmiştir. Hatta görebildiğimiz Osmanlı arşiv vesikalarında 1838 yılı öncesi Bedirhan Bey'in ismine dahi rastlanmamıştır. Ancak başa geçtiği zaman Cizre'nin hükümet değil, mütesellimlikle idare edilen sıradan bir sancak olduğu anlaşılmıştır.

Nizip Savaşı sonrası devletin bölgedeki varlığı oldukça zayıflamış, özellikle Diyarbakır-Musul arasındaki bölge kaosa sürüklenmişti. Bu durumdan faydalanan Bedirhan, 1840'tan sonra oldukça güçlenmiş, merkezî yönetim için ciddi bir problem haline gelmişti. 1843 yılında Nesturilere saldırmasıyla merkezden tamamen bağımsız

hareket etmeye başlamıştı. Ancak bu durum onun sonunu hazırlayan sürecin de başlangıcı olmuştu.

Bedirhan Bey, Tanzimat'ın ilanı ile birlikte, modernleşme ve merkezîleşme çabalarına karşı çıkmış ve Van isyanına verdiği destekle bu konumunu açıkça ortaya koymuştu. Ancak 1846 yılında Nesturilere ikinci kez saldırması bardağı taşıran son damla olmuştu. Bundan sonra Osmanlı merkezî yönetimi ne pahasına olursa olsun onu bölgeden uzaklaştırmaya karar vermiş, bu düşüncesini ancak ertesi yıl gerçekleştirme imkânı bulabilmişti.

Bedirhan Bey, her ne kadar Osmanlı askerlerine direnmeye çalışmışsa da başarılı olamamıştı. Bunun en önemli sebebi şüphesiz yandaşlarının farklı aşiret, tarikat vb. gibi topluluklardan meydana gelmesiydi. Bu nedenle Bedirhan Bey'in taraftarlarını amaç ve ideal birliğinden yoksun kalabalıklar olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. Bu tarz bir toplumsal yapı üzerine gücünü inşa eden ve yirmi binden fazla asker toplayabildiği söylenen Bedirhan Bey, düzenli birliklerle karşı karşıya gelince, sahip olduğu kuvvet ve nüfuzunu yandaşlarının dağılması nedeniyle bir anda kaybetmişti.

Sovyet tarihçilerinin çalışmalarında ve bunlardan ilham alan çok sayıda ideolojik eserde Bedirhan Bey'in Kürt milliyetçisi olduğu ve bağımsız bir Kürt devleti kurmayı hedeflediği iddia edilmektedir. Ancak o kendisini Kürt değil, Halit b. Velit'in torunu olarak tanımlamıştı. Ayrıca sözünü ettiğimiz bütünlükten yoksun toplumsal yapı, bu iddialarının doğru olmadığını ortaya koymaktadır. Buna rağmen “ihanet”, “direniş” ve “kahramanlıkla” iç içe girmiş olan bu başkaldırı hareketine, milliyetçiliğin tarihsel alt yapısını oluşturmak isteyen çevreler tarafından, amaçları doğrultusunda gerçekte ilgisi olmayan adeta mitolojik bir anlam yüklenmiştir.

Bedirhan Bey'in yakalanmasından sonra merkezî otoriteyi güçlendirmek amacıyla Kürdistan Eyaleti kurulmuş, Diyarbakır ile İran sınırı arasında kalan bölgeler bu eyalete bağlanmıştı. Bundan sonra da yerel unsurlarından hiç kimsenin kaymakam olmasına müsaade edilmemiş, bölgenin tamamı doğrudan merkezden atanan memurlarla idare edilmişti. Böylece devlet, doğu eyaletlerinin büyük bölümünü belki de ilk kez doğrudan yönetme ve buralardan aracısız vergi toplama imkânına kavuşmuştu. Bu nedenle Bedirhan Bey'in ortadan kaldırılması *feth-i cedit*, Sultan Abdülmecit ise bölgenin *fatih-i hakikisi* olarak tanımlanmıştı.

Kürdistan Eyaleti'nin kurulmasından sonra merkezileşme çabalarının ikinci evresi başlamıştı. Bir yıl içinde bölgedeki güçlü Kürt beylerinin önemli bir kısmı bölgeden uzaklaştırılmıştı. Geri kalan nüfuz sahibi kimselerin de yurtluk-ocaklıklarına el konulmuş, buraların gelirlerinin bir kısmı bunlara maaş olarak tahsis edilmişti. Böylece sorun çıkarabilecek unsurlar devlete bağımlı hale getirilmişti. Aynı zamanda göçebe aşiretlerin yerleştirilmesine gayret edilmiş ve anlaşıldığı kadarıyla kısmen de olsa bu konuda başarı sağlanmıştı. Belki de en önemlisi yüzyıllardır herhangi bir devlet memurunun uğramadığı bölgelerde nüfus sayımı yapılmış, buna göre vergi tahsil edilmiş ve asker toplanmıştı. Hatta Hakkâri'nin en ücra köşesinde bulunan madenler doğrudan devlet tarafından işletilmişti.

Her birinin onlarca göçebe aşiret üzerinde otoritesi olan Kürt beylerinin sürgün edilmesi, bölgedeki toplumsal yapının en önemli yapı taşlarını da ortadan kaldırmıştı. Bu süreçte aşiretlerin daha özgür hareket alanları bulmuş oldukları söylenebilir. Bu durum ise muhtemelen aşiret düzeninin daha da güçlenmesinin yolunu açmıştı.

Osmanlı Devleti'nin bölgedeki merkezîleşme çabaları, üzerinde yeterince düşünülmüş, detaylı planlanmış bir proje değildi. Yetkililerin bu uğurda ortaya koyduğu faaliyetler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, asıl amacın dönemin en önemli güç kaynağı olan toprağı devlet denetimine geçirmek olduğu anlaşılmaktadır. Bu politikanın, bakış açısına göre olumsuz sonuçları olduğu söylenebilir. Tam olarak bir merkezî idare kurulamadığı, aşiret sisteminin kaldırılamadığı hatta bu çabaların bölgede bir kaos ortamı oluşmasına neden olduğu da öne sürülebilir. Ancak merkezîleşmeye yönelik girişimlerin, ortaçağın kalıntısı niteliğinde olan sosyal yapının temellerini sarstığı ve böylece günümüze kadar süren toplumsal değişim sürecini de başlattığı muhakkaktır.

KAYNAKÇA

I-ARŞİV VESİKALARI

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

1.1. Babıali Evrak Odası Sadaret Evrakı

Sadaret Mütferrik (A.M)

4/40, 8/59.

Sadaret Âmedi Kalemi (A.AMD)

2/9, 2/32, 2/37, 6/9, 6/17, 8/59, 10/40, 13/4, 20/57, 22/61, 23/83, 29/16, 85/63.

Sadaret Divan Kalemi (A.DVN)

1-A/78, 12/5, 13/49, 13/64, 58/89.

Sadaret Divân-ı Hümayûn Mühimme Kalemi (A.DVN.MHM)

23/65, 26/8,

Sadaret Mektubî Kalemi (A.MKT)

2/81, 9/56, 9/59, 9/100, 10/32, 24/57, 24/96, 26/49, 28/69, 29/3, 48/22, 62/29, 65/38, 71/65, 81/10, 81/84, 83/26, 83/72, 83/100, 84/91, 86/96, 88/51, 88/60, 89/27, 89/52, 90/58, 91/86, 92/23, 93/25, 96/25, 103/28, 103/64, 106/35, 114/82, 134/77, 139/21, 143/28, 151/99, 160/52, 166/80, 169/1, 206/9, 225/82, 227/13, 229/48, 230/26, 249/33, 250/56.

Sadaret Mektubî Kalemi Devaî (A.MKT.DV)

176/22.

Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme (A.MKT.MHM)

1/75, 2/13, 2/60, 2/61, 2/71, 2/87, 2/103, 6/80, 416/95.

Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ (A.MKT.MVL)

1/44, 8-A/64, 17/99, 22/9, 23/53, 26/3, 33/4.

Sadaret Mektûbî Kalemi Nezaret ve Devâir (A.MKT.NZD)

13/84, 108/104, 111/93, 380/81.

Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayet (A.MKT.UM)

56/84, 66/46, 137/92, 184/24, 240/89.

Sadaret Teşrifat Kalemi (A.TŞF)

1/78

1.2. Bâbîâlî Evrak Odası, Ayniyât Defterleri (BEO., AYN.d)

Nr. 100, 116, 119, 121, 122, 123, 127, 171, 609,

1.3. Cevdet Tasnifi

Cevdet Askeriye (C.AS)

294/ 12184, 1047/6017, 1185/52862,

Cevdet Dahiliye (C.DH)

31/1536, 35/1733, 39/1931, 75/3705, 45/2208, 51/2540, 95/4227, 96/4791,

155/7714, 193/9644, 239/ 11907, 249/12422, 265/13221, 283/14116,

299/14948.

Cevdet Maliye (C.ML)

208/8570, 226/9444, 328/13486, 690/28281.

Cevdet Nâfia (C.NF)

20/959

Cevdet Zaptiye (C.ZB)

12/558, 37/1845, 83/4142.

1.4. Hatt-ı Hûmayûn(HAT)

80/3319, 107/4245, 107/4270, 272/15927, 288/17298-A, 288/17298-G,
288/17298-İ, 318/18692, 324/18936-C, 324/18936-D, 324/18936-E,
325/18925-A, 359/20054, 360/20059-A, 373/20404, 373/20404-A,
376/20474-B, 376/20475-A, 376/20475-B, 377/20477-G, 377/20477-H,
377/20477-İ, 377/20487-A, 377/20487-C, 377/20488-A, 378/20514,
378/20492, 379-20522-I, 381/20579-A, 383/20609-A, 395/20874-D,
396/20890-A, 444/22256, 445/22263, 446/22295, 446/22298, 447/22311,
447/22311-A, 447/22311-B, 447/22311-E, 448/22316, 448/22316-A,
448/22317-A, 448/22320-A, 448/22324, 448/22332, 448/22332-A,
448/22333-A, 448/22335, 448/22335-A, 448/22335-B, 448/22335-C,
448/22335-D, 448/22336-B, 448/22338-B, 449/22339-B, 449/22339-D,
449/22339-G, 449/22340-A, 449/22344, 449/22344-A, 449/22346,
449/22346-F, 449/22346-J, 450/22347-A, 450/22347-B, 450/22350,
450/22350-D, 450/22350-F, 450/22350-G, 450/22351-C, 451/22336-B,
451/22358, 451/22359, 452/22383, 452/22386, 452/22387, 453/22414-G,
453/22433-A, 453/22433-E, 453/22435-A, 461/22617, 490/24028,
490/24028-A, 490/24028-B, 490/24028-C, 493/24220-A, 521/25456-C,
521/25456-D, 531/26187, 532/26195 B, 533/26254-A, 533/26254-B,
637/31417-A, 659/32173, 681/33192, 681/33192-A, 695/33562, 698/33706-
D, 785/36658, 803/37120, 812/37250-A, 812/37250-G, 812/37250-K,
819/37339-C, 770/36176-V, 1040/43065-A, 1040/43065-J, 1047/43212-F,
1047/43212-H, 1248/48350, 1248/48350-A, 1264/48950-A, 1264/48950-B,
1264/48950-E, 1264/48950-G, 1264/48951-B, 1288/50002, 1288/50002-A,

1321/51613, 1322/51646-B, 1332/51955, 1333/51988, 1336/52128,
1343/52487, 1620/74.

1.5. Hariciye Nezareti Evrakı

Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO)

210/19, 210/32, 210/33.

1.6. İrade Tasnifi

İrade Dahiliye (İ.DH)

53/2604, 97/4852, 147/7620, 175/9422, 184/10169, 186/10327, 186/10330,
189/10579, 191/10744, 191/10747, 193/10876, 194/10983, 196/11129,
197/11181, 200/11420, 201/11497, 202/11557, 206/11907, 254/15666,
566/39390, 575/40046.

Dosya Usulü İrade (İ.DUİT)

38/36

İrade Hariciye (İ.HR)

61/2977

İrade Maliye

1311.Z.29/24.

İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS)

7/288.

İrade Mesâil-i Mühimme (İ.MSM)

48/1225, 48/1226, 48/1227, 48/1228, 48/1229, 48/1230, 49/1231, 49/1232,
49/1233, 49/1234, 49/1235, 49/1236, 49/1237, 49/1238, 49/1240, 49/1242,
49/1244, 49/1247, 49/1252, 49/1254, 50/1248, 50/1257, 50/1258, 50/1259,
50/1260, 50/1262, 50/1263, 50/1264, 50/1265, 50/1266, 50/1267, 50/1268,

50/1269, 50/1270, 50/1271, 50/1272, 50/1273, 50/1274, 50/1275, 50/1276,
50/1277, 50/1278, 50/1279, 50/1280, 50/1281, 50/1282, 50/1284, 50/1285,
50/1287, 51/1292, 51/1293, 51/1296, 51/1301, 51/1304, 51/1308, 51/1322,
51/1326, 51/1328, 51/1334, 52/1244, 52/1338, 52/1343, 52/1344, 52/1345,
52/1346, 52/1350, 52/1351, 52/1354, 82/2351-M,

İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL)

29/490, 44/825, 39/729, 138/3793, 140/3869, 141/3911, 141/3921, 154/4394,
183/5499, 188/5680, 199/6225, 219/7345, 237/8388, 264/10014, 284/11195

1.7. Maliye Nezareti

Maliye Nezareti Defterleri (ML.d.)

589.

Maliye Nezareti Masraf Defteri (ML.MSF.d)

17372.

Maliye Nezareti Varidat Defteri (ML.VRD.d)

1778, 1807.

Maliyeden Müdevver Defter (MAD.d)

7698, 7910, 9206.

1.8. Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri (MVL)

3/20, 29/5, 127/4, 226/68, 237/43.

2. The National Archive, Londra

Foreing Office (FO) 78/533, 78/555, 78/559, 78/597, 78/613, 78/653, 78/654,
78/702, 78/703, 195/175, 195/227, 195/394, 870/2.

3. Gazeteler

Diyarbakir (Vilayet Gazetesi)

Takvîm-i Vekâyî

The Times

4. Kaynak Eserler ve İncelemeler

Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anivîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, IV-V, VI-VII-VII. Cilt, Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

AINSWORTH, W. Francis, “The Assyrian Origin of the Izedis or Yezidis-the So-Called Devil Worshipers”, *Transactions of the Ethnological Society of London*, Vol. 1 (1861), s.11-44.

AKDAĞ, Mustafa, “Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri 1730-1839”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, VIII/14, Ankara 1975. s.51-61

ALAGÖZ, Mehmet, *Old Habits Die Hard A Reaction To The Application Of Tanzimat: Bedirhan Bey's Revolt*, MA Thesis, Boğaziçi University, İstanbul 2003.

AYKUN, İbrahim, *Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Anlaşması*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1995.

ATEŞ, Sabri, *Empires At The Magrin: Towars A History Of The Ottoman-Iranian Borderland And The Borderland Peoples, 1843-1881*, PhD, New York University, 2006.

AVERYANOF, P., *19. Asırda Rusya, Türkiye, İran Muharebeleri Türk-İran-Rus Kürtlerinin Vaziyet-i Hazıraları*, (Çev. Yüzbaşı Mustafa Efendi-Mülazım Adil Efendi), Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara 1926.

AYDIN, Hasan Veli, *Osmanlı İmparatorluğu'da Tımar Sisteminin Kaldırılması*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1992.

Ayni Ali Efendi, *Kavânîn-i Âl-i Osman der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divan*, (Haz. M. Tayyib Gökbilgin), Enderun Yayınları, İstanbul 1979.

BARCHARD, David, “Bedirhan Bey In Crete”, *Osmanlı’dan Cumhuriyete Diyarbakır, II*, Ankara 2008,s.343-351.

BRANT, James, GLASCOTT A, G, “Notes of a Journey Through a Part of Kurdistan, in the Summer of 1838”, *Journal of the Royal Geographical Society of London*, Vol. 10 (1840), s.341-434.

BRANT, James, “Journey A Part Of Armenia And Asia Minor, In The Year 1835, *Journal of the Royal Geographical Society of London*, Vol. 6 (1836), s.187-223.

BRUNIESSEN, Martin Van, *Ağa, Şeyh Devlet*, (Çev.Banu Yalkut), İletişim Yayınları İstanbul 2006.

CELİL, Celile, *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda Kürtler*, Özge Yayınları, Ankara 1992.

CUNNINGHAM, A. B. (Ed.), *The Early Correspondence Of Richard Wood (1831-1841)*, London 1966.

ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara 1997

_____, *Tanzimat Sürecinde Türkiye, Askerlik*, (Der.Tülay Ercoşkun), İmge Yayınları, Ankara 2008.

_____, “Tanzimat’ın Uygulanmasında Karşılaşılan Bazı Güçlükler”, *Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, TTK, Ankara, 1994.

_____, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması”, *Ord.Prof. Dr. Yusuf Hikmet Bayur’a Armağan*, TTK, Ankara 1985, s.257-277.

_____, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Ülke Yönetimi (1839-1876), *IX. Türk Tarih Kongresi*, TTK, Ankara 1998.s.1154-1161.

DE KAY, James Ellswort, *1831-1832 Türkiye’sinden Görünümler*, (Çev. Serpil Atamaz Hazar), Odtü Yayınları, Ankara 2009.

Derviş Paşa, *Tâhdîd-i Hudûd-ı İraniyeye Memur Derviş Paşa Lâyihası*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1286.

DOĞAN, Cabir, *Cizre ve Bohtan Emiri Bedirhan Bey (1802-1869)*, Basılmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2010.

ENGELHARDT, *Tanzimat ve Türkiye*, (Çev. Ali Reşad), Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999.

Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 4. Cilt , Dersaadet İkdâm Matbaası, 1314.

EPPEL, Michael, “The Demise Of The Kurdish Emirates: The Impact Of Ottoman Reforms And International Relations On Kurdistan During The First Half Of The Nineteenth Century”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 44, No. 2, March 2008, s.237 – 258.

FAHMY, Khaled, *Paşanın Adamları Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Ordu ve Modern Mısır*, (Çev. Deniz Zarakolu), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

FOGGO, Hacer Yıldırım, *Kırmızı Püskül 1843-1846 Nesturi Katliamı*, Chiviyazilari Yayınevi, İstanbul 2002.

GENCER, Fatih, “Van Muhafızı Derviş Paşa İsyanı”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXIX/47, Ankara 2010, s.197-216.

GÖĞEBAKAN, Gökner, “Doğu Anadolu’nun Osmanlı Hakimiyetine Girişi” *Türkler*, 9. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.459-468.

GÖYÜNÇ, Nejat, “XVI. Yüzyılda Güney-Doğu Anadolu’nun Ekonomik Durumu”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler-Tartışmalar*, Mars Matbaası, Ankara 1975 s. 71-102

_____, “Osmanlı Devleti’nde Taşra Teşkilatı(Tanzimat’a Kadar)”, *Osmanlı*, 6. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.77-88.

_____, “Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan*, İstanbul, 1991.s.267-277.

GRANT, Asahel, *The Nestorians or The Lost Tribes*, London, 1841.

HAKAN, Sinan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)*, Doz Yayınları, İstanbul 2007.

HALFİN, *XIX. Yüzyılda Kürdistan Üzerine Mücadeleler*, Komal Yayınları, İstanbul 1992.

JWAIDEH, Wadie, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, (Çev. İsmail Çekem-Alper Duman) İletişim Yayınları, İstanbul 1999.

KILIÇ, Orhan, “Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler”, *OTAM*, Sayı 10, Ankara 1999, s.119-137.

KIESER, Hans-Lukas, *Iskalanmış Barış Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, (Çev. Atilla Dirim), İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

KLEIN, Janet, *Power In The Periphery: The Hamidiye Light Cavalry And The Struggle Over Ottoman Kurdistan, 1890-1914*, Phd, Princeton University, 2002.

KODAMAN, Bayram, *Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu*, Anadolu Basın Birliği Yayınları, Ankara 1986.

KUNERALP, Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, İsis Yayınları İstanbul 1999.

KUTSCHERA, Chris, *Kürt Ulusal Hareketi*, (Çev. Fikret Başkaya), Avesta Yayınları, İstanbul 2001.

LAYARD, Austen Henry, *Ninova ve Kalıntıları Kürdistan'ın Keldani Hristiyanları, Yezidiler ya da Şeytana Tapanların Ülkesine Bir Gezi Eski Asur'un Töre ve Sanatlarının Araştırılması*, (Çev. Zafer Avşar), Avesta Yayınları, İstanbul 2000.

LAZAREV, M.S.; MIHOYAN Ş.X.; VASİLYEVA E.İ; GASRATYAN M.A.; JİGALİNA O.İ., *Kürdistan Tarihi*, (Çev. İbrahim Kale), Avesta Yayınları, İstanbul 2007.

Lütfi, *Emir Bedirhan*, Matbaa-i İctihad.

MCDOWALL, David, *Modern Kürt Tarihi*, (Çev. Neşenur Domaniç), Doruk Yayınları, Ankara 2004.

_____, "Kürt Sorunu: Tarihsel Bir Bakış", *Kürtler*, Ed. Philip G. Kreyenbroek-Stefan Sperl, (Çev. Yavuz Alagon), Cep Kitapları, İstanbul 1992, s. 14-37.

Mehmed Hurşid Paşa, *Seyâhtnâme-i Hudûd*, Çevrimyazı Alaattin Eser, Simurg Yayınları, İstanbul 1997.

Mehmed Selahaddin, *Bir Türk Diplomatının Evrâk-ı Siyasiyesi*, Alem Matbaası, İstanbul, 1306.

MINORSKIY., “Kürtler”, *İslam Ansiklopedisi*, 6. Cilt, M.E.B., İstanbul 1955, s. 1089-1108.

MINORSKY V.-BOİS, Th.- MACKENZIE D.N., *Kürtler ve Kürdistan*, (Çev. Kamuran Fıratlı), Doz Yayınları, İstanbul 2004. s.99.

MOLTKE, Helmuth Von, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, (Çev. Hayrullah Örs), Remzi Kitabevi, İstanbul 1999.

Muâhedât Mecmûası, 3. Cilt, TTK, Ankara 2008.

Muharrerât-ı Nadire, 5. Cilt , İstanbul 1289.

Mustafa Nuri Paşa, *Netayic Ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, III-IV. Cilt, (Sadeleştiren Neşet Çağatay), TTK, Ankara 1992.

NOEL, Edward William Charles, *Kürdistan 1919 Binbaşı Noel'in Günlüğü*, (Çev. Bülent Birer), Avesta Yayınları, İstanbul 1999.

ÖĞÜN, Tuncay, *Doğunun Mirlerine Son Veda: Cizreli İzzettin Şîr Bey ve İsyanı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010.

ÖZ, Mehmet, “XVI. Yüzyılda Bitlis Sancağı: Yönetim, Nüfus ve Vergilendirme”, *IXth International Congress Of Economic And Social History Of Turkey*, T.T.K., Dubrovnik 2002, s. 31-54.

ÖZOĞLU, Hakan, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, (Çev. Nilay Özok-Azan Zana Gündoğan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II.Cilt , MEB, İstanbul 2004.

PERKINS Justin, “Journal Of A Tour From Oroomiah To Mosul, Through The Koordish Mountains And A Visit To The Ruins Of Nineveh”, *Journal Of The American Oriental Society* ,Second Volume, 1850, s.69-123.

PIPES, Richard E., “The Russian Military Colonies, 1810-1831”, *The Journal of Modern History*, Vol 22, No.3 (Sep.,1950)s.205-219.

Rıfat Ahmet Efendi, *Vird-ü'l-Hadâik*.

SASUNİ, Garo, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri*, (Çev. Bedros Zartaryan, Memo Yetkin), Med Yayınları, İstanbul 1992.

SEVGİN, Nazmi, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Türk Beylikleri Osmanlı Belgeleri ile Kürt Türkleri Tarih*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1982.

_____, “Kürtler IV”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 8, Mayıs 1968, s.47-52.

_____,”Kürtler V”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 9, Haziran 1968, s.70-76.

_____, “Kürtler VI”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 10, Temmuz 1968, s.64-71.

SHIEL, J., “Notes on a Journey From Tabriz, Through Kurdistan, Via Van, Bitlis, Se’er And Erbil, To Suleimaniyeh, In July And August, 1836”, *The Journal of the Royal Geographical Society*, 8 (1838) s.54-101.

SHIELDS, Sarah D, *Mosul Before Iraq*, State University of New York Press, Albany 2000.

Şerefhan, Şerefname Kürt Tarihi, (Çev. M. Emin Bozarslan), Hasat Yayınları, İstanbul 1990.

The Missionary Herald Reports From Northern Iraq 1833-1870, I (ed. Kamal Salibi-Yusuf K. Houry), Mediternian Press, Beirut 1997.

TOPLU, Abdülhadi, *Tarih İçinde Anadolu Sakinleri ve İsyanlar-Ayaklanmalar*, Ocak Yayınları, Ankara 1996.

TURAN, Şerafettin, “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmpratorluğu’nun İdari Taksimati”, *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*, Erzurum 1963, s.201-232.

ÜNAL, Mehmet Ali, “Osmanlı Devleti’nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı” *Osmanlı*, 6. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.111-121.

Rıfat Ahmet Efendi, *Vird-ü’l-Hadâik*.

WALPOLE, F., *The Ansayrii and The Assassins, With Travel In The Further East In 1850-1851 Inculding A Visit To Nineveh*, Vol. II, London 1851.

UZUN, Ahmet, *Tanzimat ve Sosyal Direnişler Niş İsyanı Üzerine Ayrıntılı Bir İnceleme (1841)*, Eren Yayınları, İstanbul 2002.

YILDIZ, Gültekin, *Neferin Adı Yok Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti’nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2009.

YILDIZ, Hatip, *Bedirhan Bey Vak’ası (1842-1848)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2000.

YILMAZÇELİK, İbrahim, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır(1790-1840)*, TTK, Ankara, 1995.

YÜCEL, Yaşar, “Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler”, *Belleten*, XXVIII/152, TTK, Ankara 1974, s.657-708.

EKLER

1.EK: Bedirhan Bey'e Miralaylık Rütbesinin Verildiğini Gösterir Belge

میرزا محمد علی حاکم به لافز حاکم
 میرزا محمد علی حاکم به لافز حاکم
 میرزا محمد علی حاکم به لافز حاکم
 میرزا محمد علی حاکم به لافز حاکم
 میرزا محمد علی حاکم به لافز حاکم
 میرزا محمد علی حاکم به لافز حاکم
 میرزا محمد علی حاکم به لافز حاکم
 میرزا محمد علی حاکم به لافز حاکم
 میرزا محمد علی حاکم به لافز حاکم
 میرزا محمد علی حاکم به لافز حاکم

میرزا محمد علی حاکم به لافز حاکم
 میرزا محمد علی حاکم به لافز حاکم
 میرزا محمد علی حاکم به لافز حاکم

میرزا محمد علی حاکم به لافز حاکم
 میرزا محمد علی حاکم به لافز حاکم
 میرزا محمد علی حاکم به لافز حاکم

میرزا محمد علی حاکم به لافز حاکم

میرزا محمد علی حاکم به لافز حاکم

BOA, C.AS, 1047/6017, 9 M.1255 (25.Mart 1839).

افترى مولاي بجزيرة مذكرة وفرا وطلب اجازة من قاضي اولاد عواد بروج بالاندونده خبر وياذني
 وعواد من قضاة اوزره حكمه المحض ماعافى امره اذ سبه ببوليتي ملك هوقوفي اجازة عتبه
 اولفد من قضاة خارجه حكمه المؤيد في جريانه بولنه اولفد اكرم عواد من قضاة خارجه
 بركه حاله من صمد عالم ببوليتي دفعه عدالس اخبار ببوليتي عدله سبه بجا بجزيرة
 لوكيفي حكمه مرده عتبه من صمد قضاة اجازة ببوليتي دفعه عدالس اخبار ببوليتي عدله سبه بجا بجزيرة
 مجازاته حكمه راض وعواد اولفد من قضاة اولاد عواد بروج بالاندونده خبر وياذني
 اروز قضاة خارجه عدله لوكيفي حكمه مرده عتبه من صمد قضاة اجازة ببوليتي دفعه عدالس اخبار ببوليتي عدله سبه بجا بجزيرة

[illegible]

و نیز در تقسیم دوق و در میان جمیع و کلین از
در بنحاله و نقض هر یک زان شکست مساحت معلوم آنکه شاد و نظری که یکبار مزداد و شاد را پنج چند و در میان
جناب شاهان به کثیر الاعداد بیرون سینه قدر تمامه جناب شاهان به تکلیف دوقی جریه اولاد ارجح
همه اینها را به استناد بهر زوایا اولوب کافر مالک که هر کس مالک باشد در حق او مالک است و باین جهت که باین
کماله و در اولاد عظیمه بدین ملک نقض می شود و در اصل و در حق او مالک است و باین جهت که باین
عکس که در اولاد سینه و بقض خود او را بر حق و تقسیم بر تقسیم او را و بهر این که در حق
و نیز قدره و

و نیز قدس
محمد علی خان بکرم اولاد ملک اعلا حضرت غریبی سببه قطعه عا معل فایه نایره وایا فایه ایلم
کلی منور و صمدی نامند و درونده دودنه رعایای و درونده نک کنز نفوسند کنده قطعه و درونده
جزای و زیاده بخشی اولدی ارفقه وادوبانه ارفقه اولانده معنوی اراده سبج و بدو بدو بدو بدو بدو
مقطع مذکور قس و معل وایه ذوال فتره بر درونده غریبی سببه بدو بدو رعایان نفقه وای
بکازنده وای و درونده اولوب بر قشای ترغیب و معبود وای رعایان نفقه وای
محلله کوره اعن فی خنده وایه جزایان علایان اولانده جمع وایه ایلم
و درونده صوب عفرانده مدافا وایوب سالفیه مقارنه اولک کدری

مجلسه کرامه اعیان سرافراز و مبارک و شریف و عظیم و
و بیرونه صفت عظیمه و مدینه و مضافات و کتب و کتابخانه
بیان و تشریح اولی و درین شهر و در این شهر و در این شهر و در این شهر
القدس و در این شهر و در این شهر و در این شهر و در این شهر
مجلسه و در این شهر و در این شهر و در این شهر و در این شهر
بیرون و بیرون و بیرون و بیرون و بیرون و بیرون و بیرون و بیرون
صفت و در این شهر و در این شهر و در این شهر و در این شهر
در این شهر و در این شهر و در این شهر و در این شهر و در این شهر
از این شهر و در این شهر و در این شهر و در این شهر و در این شهر
و در این شهر و در این شهر و در این شهر و در این شهر و در این شهر
در این شهر و در این شهر و در این شهر و در این شهر و در این شهر
در این شهر و در این شهر و در این شهر و در این شهر و در این شهر

6. EK: Bedirhan Bey'in Musul'daki İngiliz konsolosuna yazdığı hangi şartlarla

itaat edeceğini belirten belge.

بدرهان بك موصلة مقیم انگلزه دولتی قونسولونه شیخ یوسف نام کشفه انک موقتیه شروط
اقواله ذکر اوزره دولت علیه به اطاعت ایتمه تکلیف ایتمند

قونسولوس موسی الیه بدرهان بک انشاء و السلام عودت ایدیه جلفه کفیل تالور ایدیه می موسی الیه
در کاذبه کلور حکار و بادمان قضا ایدیه هر درو داخله در نارغ اوله دق عساری و مخومه
عسیر طریقه بردها تارشمز بانده برمان و کشفه خلقتله بدنده برمان شطوری ابر برین اطلاق ایدیه
من بعد کشفه اسمی یاد و تکرار ایله خطبه اوقتمقدن نارغ اولوب خطبه بی نام نامی حضرت جبرائیل ایدیه اوقتمقدن
نمود ایدیه بدنده حکره اماملق خدمتند نارغ اولور زینجی موصله کوندور جلد کشفه انک
اداره ایدیه حکم قضا ایچون جانب دولت علیه به تعین اوله حق فایده مقدار ایچیه به بهر کله اوله ایتمه
ناصرا ماده در مارشمون نام طریقی نصطوری طایفه کلک بلدی اوله دق قبول ایدیه کشفه کسی هیچ بردها
دظ و قوض اینمزه اهل الای و نصاره لری بر طوق بدنه استغنا مقلده علی ایدیه معامله ایدیه کلور
من بعد قتل و معامله تادیب اتمک قصد صندن نارغ اولور نیما بعد مرسل و ایلدیه کله بی و قتلده
مقدما ایندیگی کبی معینه کلید عسکری استعجاب ایدیه کلیمه و الحاحه جانب دولت علیه در هر ندرو
تکلیف اولور ایدیه جمله کشفه قبول ایدیه

قونسولوس موسی الیه جوابنده انگلزه و ایچکی طرندونه یا بویا ایدیه تعلیمات کلید بیجه بر طوق در برمان و ایدیه
بر شئی وعد اتمک المون کلورشی اولور بیخی ایشار ایتمند

yazılmış olan mektup.

[illegible]

۱۰۰

285

9. EK: Kürdistan Eyaleti'nde Mali İşlerin Nasıl Yürütüleceğini Gösterir Belge.

کرمشاده ایالتده اصول نظامیانک اجزای تفصیلده معارف حقیقه نماز اودیده اصول در تنظیم اولاد نظامیانده

[illegible][illegible][illegible][illegible]

وفاقى الهاميه قدسه نفع الامم جوامع شريفه واطبا ووزرا خدمتلك ودعاكوا لك وقوات وفعاليات شهيديك كبريكم افتدائيس نكراض بالقتل وقرى اول امره
تلكم برطوتمه استبدان اوتو

[illegible]

Gencer, Fatih, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, Doktora Tezi. Danışman: Prof. Dr. Musa ÇADIRCI, 288s+XI

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyıla girerken önemli ölçüde merkeziyetçi özelliğini yitirmişti. İmparatorluğun dört bir tarafında merkezden bağımsız hareket eden kişi ve gruplar türemişti. Bunların arasında Cizre bölgesinde hüküm süren Bedirhan Bey de bulunmaktaydı. Sultan II. Mahmut merkezileşme politikalarıyla bu gibilerin varlığına son vermeyi amaçlamıştı.

İmparatorluğun doğu kesimlerinde merkezileşme faaliyetlerine Reşit ve Hafız Paşaların Sivas valiliği esnasında başlanmış ve çok sayıda Kürt beyi bu dönemde etkisiz hale getirilmişti. Bundan sonra da daha etkin bir idari sistemin oluşturulması için 1845 yılında Erzurum ve Diyarbakır eyaletlerinde Tanzimat'ın uygulanmasına başlanılmıştı. Bedirhan Bey Tanzimat'ın ilanını ile birlikte merkezileşme çabalarına karşı çıkmış, Van isyanına verdiği destekle bu konumunu açıkça ortaya koymuştu.

Bu süreçte 1843 ve daha sonra 1846 yıllarında Nesturilere iki kere saldırmıştı. Bu hareketi aynı zamanda onun sonunu hazırlamıştı. Batılı devletlerin baskısıyla birlikte Osmanlı askerleri 1847 yılında Bedirhan'ın üzerine yürümüş ve onu ele geçirmeyi başarmıştı. Bedirhan Bey bölgeden uzaklaştırılarak Girit'e sürgün edilmişti.

Bedirhan sonrası süreçte yeni bir idari yapılanmaya gidilerek Van'dan Diyarbakır'a kadar olan alanları kapsayan bölgede Kürdistan Eyaleti kurulmuştu. Bundan sonra da bölgede kalan son Kürt beyleri sürgün edilmiş, göçebe Kürt aşiretleri yerleşik hayata geçirilmişti.

Gencer, Fatih, *Bedirhan Bey Incident within the Context of Centralist Administrative Regulations*, PhD Thesis. Thesis Advisor: Prof. Dr. Musa ÇADIRCI, 288p+XI

ABSTRACT

At the beginning of the 19th century, Ottoman Empire largely lost the characteristic of centralization. Various persons and groups from all over the Empire started acting independent of the Centre. Bedirhan Bey reigning in Cizre was among these groups. Sultan Mahmut II. aimed at terminating the existence of these groups through centralization policies.

Centralization in the eastern part of the Empire started during the governorship of Reşit Pasha and Hafız Pasha in Sivas and many of the Kurdish Beys were defused in that period. In order to establish a more effective administrative system, Tanzimat reforms were implemented in Erzurum and Diyarbakır states in 1845. Bedirhan Bey opposed to the centralization activities and the declaration of Tanzimat. He also revealed this position by supporting the rebellion in Van.

His attack to Nestorians in 1843 and 1846 prepared his end. Owing to the pressure from eastern states, Ottoman troops defeated and captured Bedirhan in 1847. Bedirhan Bey was exiled to Crete.

After Bedirhan Period, a new administrative structuring started and a Kurdish State was established in an area from Van to Diyarbakır. Later, the last Kurdish Beys in the region were exiled and the nomadic Kurdish tribes were settled.